

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 2, 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 2, 2025
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-05310.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», (вул. Георгія Кірпи, буд. 2-а, м. Київ, 03035, institutelaw@sipl.com.ua, тел. (098) 280-4553.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 7 від 14.04.2025 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 2. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. – 192 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Мови розповсюдження – українська, англійська, польська, румунська, німецька.

Адреса редакції:

Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2025

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.1>

СКОМОРОВСЬКИЙ В.Б., КОРОЛЬОВА В.В., СТЕПАНЕНКО Н.В.

**ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ**

**THE ROLE OF THE CIVIL SOCIETY INSTITUTE AS A MECHANISM
FOR ENSURING STATE POLICY IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS**

У статті здійснено комплексне дослідження ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні реалізації державної політики у сфері прав людини в Україні. Проаналізовано ключові національні стратегічні документи, зокрема Національну стратегію у сфері прав людини, відповідні плани дій, а також низку міжнародних і національних аналітичних звітів, що відображають рівень та ефективність залучення громадськості до процесів формування, реалізації й моніторингу політики у сфері прав людини. Особливу увагу приділено динаміці розвитку взаємодії між державними структурами та громадськими інституціями, а також чинникам, що визначають якість і сталість цієї співпраці.

Обґрунтовано, що активна участь громадських організацій, правозахисних об'єднань, волонтерських ініціатив та інших суб'єктів громадянського суспільства сприяє не лише демократизації процесів ухвалення політичних рішень і підвищенню прозорості та підвітності органів влади, а й значному зміцненню легітимності, ефективності та результативності державної політики у сфері захисту прав і свобод людини.

Водночас акцентовано на ключових викликах, що стримують ефективну діяльність інститутів громадянського суспільства в Україні. Серед них виокремлено: низьку організаційну та кадрову спроможність, особливо на місцевому рівні; залежність від зовнішнього фінансування; наявність регуляторних бар'єрів; обмежений розвиток комунікаційної взаємодії з органами влади; низький рівень залученості громадян; а також фрагментарність і відсутність горизонтальної кооперації між організаціями громадянського сектору.

Наявність зазначених викликів засвідчує необхідність запровадження комплексного підходу до зміцнення інституційної спроможності громадянського суспільства, розвитку стійких партнерських відносин із державними інституціями, а також удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері прав людини.

За результатами проведеного аналізу зроблено висновок, що підвищення ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації політики у сфері прав людини потребує створення сприятливого правового, інституційного та політичного середовища, яке забезпечить перехід від ситуативної участі до системного та сталого партнерства між державою й громадянським суспільством. Такий підхід сприятиме більш ефективному дотриманню прав людини, посиленню демократичних практик, розвитку правової держави та інституційному зміцненню України загалом.

Ключові слова: права людини, державна політика, державна політика у сфері прав людини, громадянське суспільство.

Формул: 0; **рис.:** 0; **бібл.:** 16

The article conducts a comprehensive study of the role of civil society institutions in ensuring the implementation of state policy in the field of human rights in Ukraine. Key national strategic documents are analyzed, in particular the National Strategy for Human Rights, relevant action plans, as well as a number of international and national analytical reports that reflect the level and effectiveness of public involvement in the processes of forming, implementing and monitoring human rights policy. Particular attention is paid to the dynamics of the development of interaction between state structures and public institutions, as well as factors that determine the quality and sustainability of this cooperation. It is substantiated that the active participation of public organizations, human rights associations, volunteer initiatives and other civil society actors contributes not only to the democratization of political decision-making processes and increasing the transparency and accountability of government bodies, but also to significantly strengthening the legitimacy, efficiency and effectiveness of state policy in the field of protecting human rights and freedoms. At the same time, emphasis is placed on the key challenges that hinder the effective activity of civil society institutions in Ukraine. Among them are: low organizational and personnel capacity, especially at the local level; dependence on external funding; the presence of regulatory barriers; limited development of communication interaction with authorities; low level of citizen involvement; as well as fragmentation and lack of horizontal cooperation between civil sector organizations. The presence of these challenges demonstrates the need to implement a comprehensive approach to strengthening the institutional capacity of civil society, developing sustainable partnerships with state institutions, and improving the regulatory framework that regulates the activities of civil society institutions in the field of human rights. Based on the results of the analysis, it was concluded that increasing the role of civil society institutions in the formation and implementation of human rights policy requires the creation of a favorable legal, institutional and political environment that will ensure the transition from situational participation to a systemic and sustainable partnership between the state and civil society. This approach will contribute to more effective observance of human rights, strengthening of democratic practices, development of the rule of law, and institutional strengthening of Ukraine as a whole.

Key words: *Human rights, state policy, state policy in the field of human rights, civil society.*

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 16.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації державного управління та демократизації суспільства особливої актуальності набуває проблема забезпечення прав людини як базової цінності конституційного ладу. Попри закріплення прав і свобод людини у нормативно-правових актах національного та міжнародного рівнів, ефективна реалізація державної політики у цій сфері стикається з численними викликами, зокрема, від бюрократичного формалізму до обмежених можливостей державних інституцій щодо оперативного реагування на порушення прав людини.

У цьому контексті вагомим значення набуває інститут громадянського суспільства як самостійний та впливовий суб'єкт правовідносин, здатний не лише виявляти порушення прав і свобод, а й виступати каталізатором демократичних перетворень, механізмом контролю за діями влади, а також партнером у формуванні та реалізації державної політики у сфері прав людини. Однак, попри наявність законодавчих передумов для функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні, їх реальний вплив на процеси правозахисту й досі залишається недостатньо ефективним і нерідко фрагментарним.

Таким чином, науковий інтерес викликає потреба у комплексному аналізі ролі та потенціалу інституту громадянського суспільства як механізму забезпечення державної політики у сфері прав людини, зокрема в умовах постконфліктної трансформації, соціальних криз та пошуку оптимальної моделі співпраці між державою і громадянським сектором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері прав людини є предметом постійної уваги науковців, що зумовлено як внутрішньою потребою демократизації українського суспільства, так і зовнішніми викликами, зокрема війною, глобалізаційними процесами та необхідністю адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Серед науковців, які здійснювали дослідження інституту громадянського суспільства, варто відзначити праці Л. М. Васільєвої, К. А. Постол, М. І. Чкадуа, Т. В. Наливайко, О. Ромціва, Ю. Рудницької, Ф. В. Мальчикова, О. К. Толстанова, О. В. Бойка, К. В. Лободенка, О. Герасименка, В. М. Барсука та інших.

Аналіз наукових джерел свідчить про зростання уваги до тематики ролі громадянського суспільства як системного чинника у формуванні правової держави. Однак, попри наявні дослідження, залишається актуальною потреба у подальшому комплексному аналізі ефективності правових механізмів взаємодії громадянського суспільства з державою в контексті забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. У демократичній державі забезпечення прав людини є ключовим орієнтиром державної політики, що передбачає не лише формальне закріплення відповідних норм у законодавстві, але й їх ефективну реалізацію на практиці. У цьому контексті важлива роль належить інститутам громадянського суспільства, які виступають посередником між індивідом і державою, сприяючи посиленню легітимності та підзвітності публічної влади.

Як зазначає Бойко О. В., «механізм забезпечення прав і свобод – це система гарантій, що встановлена відповідними органами державної влади та недержавними інституціями, які визначені у національному законодавстві» [1, с. 46].

Відтак одним з механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина як недержавної інституції виступає громадянське суспільство.

Ян Арт Шолте визначає громадянське суспільство «як політичний простір, де добровільні об'єднання відкрито прагнуть формувати правила (у вигляді конкретних політик, ширших норм і глибших соціальних структур), що регулюють той чи інший аспект суспільного життя» [2, с. 6].

В. П. Якубовський зазначає, що серед характерних рис громадянського суспільства варто виокремити активну участь громадян у суспільному житті, автономність щодо державних структур і бізнесу, а також здатність впливати на процеси ухвалення політичних рішень. В умовах актуальних глобальних викликів – таких як процеси глобалізації, загострення екологічних проблем і зростання соціальної нерівності – громадянське суспільство виконує функцію рушія трансформацій, сприяючи формуванню стійких і відповідальних демократичних інституцій [3, с. 268].

Водночас В. О. Корнієнко акцентує увагу на тому, що визначальною рисою інститутів громадянського суспільства є їхнє створення з ініціативи самих громадян, а не держави. Їхня активна участь у суспільному житті є свідченням рівня громадянської зрілості, усвідомлення людьми власних потреб і, що особливо важливо, – здатності задовольняти ці потреби спільними зусиллями шляхом самоорганізації [4, с. 13].

Так, згідно з роз'ясненням «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства», наданим Міністерством юстиції України від 24.01.2011, до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [5].

Зокрема, до ключових ознак громадянського суспільства науковці зараховують:

– наявність відкритого середовища для суспільних дискусій, що сформувалося незалежно від державного фінансування, і в якому розвивається громадське життя та формується суспільна думка;

– упорядковане публічне життя вільних і рівноправних громадян, чий права гарантовані Конституцією та чинним законодавством;

– добровільні об'єднання, що функціонують автономно від держави, з чітким усвідомленням своєї незалежності як на індивідуальному, так і на колективному рівнях [6, с. 77].

Також, згідно з роз'ясненням «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» від 24.01.2011 року, інститути громадянського суспільства були унормовані як система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики [5].

Слід зазначити, що подібний погляд на визначення інституту громадянського суспільства викладено й у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021 [7].

З огляду на вищенаведене, інститути громадянського суспільства не тільки доповнюють функції держави, а й виконують роль самостійного суб'єкта, що здійснює моніторинг, контроль і корекцію дій органів публічної влади.

Однією з ключових функцій громадянського суспільства є моніторинг дотримання прав людини. Громадські організації здійснюють незалежну експертну оцінку діяльності державних структур, виявляють порушення прав, публічно їх озвучують та вимагають реагування від органів влади. Ця функція виконує роль додаткового запобіжника проти свавілля державного апарату та сприяє виявленню системних проблем.

Дмитро Арабаджієв виділив наступні проблемні сфери громадського моніторингу як: відсутність сьогодні замовника і споживача громадського моніторингу всередині країни; забезпечення високого фахового рівня моніторингової діяльності; необхідності наявності доброї волі керівників владних структур для реалізації деяких форм громадського моніторингу, наприклад, інтерв'ю із працівниками органів державної влади або посадовими особами місцевого самоврядування [8].

Разом із тим, ефективність громадського моніторингу значною мірою залежить від рівня інституційного розвитку самих організацій громадянського суспільства, їхньої здатності діяти системно, фахово та неупереджено. Проведення якісного моніторингу вимагає не лише аналітичної та методологічної підготовки, а й наявності налагоджених механізмів взаємодії з органами публічної влади. Без конструктивного діалогу та відкритості з боку державних інституцій навіть найточніші результати громадських спостережень ризикують залишитися без практичного ефекту.

Крім того, важливою складовою моніторингової функції є інформування суспільства. Через поширення результатів досліджень, публічні звіти, взаємодію з медіа, інститути громадянського суспільства формують обізнаність населення щодо стану дотримання прав людини, актуалізують суспільний запит на справедливість та впливають на політичні рішення. У цьому сенсі їхня діяльність має не лише контрольну, а й просвітницьку функцію.

Поруч з цим важливим напрямом є правова освіта, що забезпечує підвищення рівня правової культури населення, формування усвідомленого ставлення до власних прав і свобод, а також здатності ефективно їх захищати. Через тренінги, семінари, тощо інститути громадянського суспільства формують правосвідомість і підвищують правову компетентність громадян.

Іншою важливою формою участі є громадський контроль. Л. Р. Наливайко, О. С. Чепік-Трегубенко, А. Ф. Орешкова тлумачать громадський контроль як «системну діяльність інститутів громадянського суспільства чи окремих громадян із метою вирішення суспільно значущих завдань, захисту й забезпечення прав і свобод людини, задоволення потреб та інтересів суспільства в цілому, встановлення відповідності функціонування органів публічної влади вимогам законодавства у процесі їхньої соціальної взаємодії з громадськістю, що спрямована на забезпечення ефективності державно-громадських відносин» [9].

Це визначення підкреслює, що громадський контроль є не лише формальним механізмом участі, а повноцінним інструментом впливу на політику та управління, що базується на принципах прозорості, підзвітності та відкритості влади. Особливої актуальності громадський контроль набуває у сфері захисту прав людини, де він виконує роль індикатора якості публічної політики: від своєчасного виявлення порушень і зловживань до ініціювання реформ.

Водночас Штепа О. О. та Коваленко С. В. зазначають, що громадський контроль, суспільні ініціативи та інші форми здійснення своїх функцій та призначення громадянського суспільства здебільшого зводиться до формального доступу до відомостей та до моніторингу діяльності органів публічної влади [10, с. 26].

Тому важливо, що ефективність цього механізму значною мірою залежить від інституційного забезпечення, зокрема, наявності законодавчо визначених процедур доступу до публічної інформації, реагування органів влади на звернення громадян, відкритості засідань органів державної влади та місцевого самоврядування. Без відповідної правової інфраструктури громадський контроль ризикують залишитися декларативним або фрагментарним.

Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики, зокрема у сфері прав людини, реалізується через низку механізмів, що передбачають як інституційний діалог із владою, так і ініціювання змін у законодавстві, програмах і практиках. Громадські організації, правозахисні спілки, професійні асоціації відіграють активну роль у розробці національних стратегій, планів дій, подають експертні пропозиції та аналітичні висновки, беруть участь у консультаційних процесях.

Європейська комісія також підкреслює, що ефективність політики ЄС значною мірою визначається рівнем залучення громадськості на всіх етапах її формування – від розробки концепції до впровадження [11].

На практиці положення щодо залучення громадянського суспільства до формування політики, зокрема у сфері прав людини, частково реалізуються. Так, у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, окремо зазначено про необхідність створення умов для участі інститутів громадянського суспільства у розробці планів дій щодо реалізації цієї Стратегії, а також у контролі за її виконанням [12].

Згідно з абзацом 2 розділу 2 Стратегії, очікуваним результатом її реалізації є «запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом» [12]. Такий підхід передбачає міжсекторальну взаємодію та створення ефективного механізму для забезпечення прав і свобод людини в Україні, з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини.

На виконання Указу Президента, Кабінет Міністрів України затвердив План дій на 2021–2023 роки (розпорядження № 756-р від 23 червня 2021 року), в якому передбачено залучення громадськості, зокрема правозахисних організацій, до формування, реалізації та моніторингу окремих заходів [13]. Публічні обговорення планів дій проводилися за участі неурядових організацій, науковців та експертного середовища, що створює підґрунтя для справжнього діалогу між владою і громадськістю.

Разом із тим, реалізація положень про участь інститутів громадянського суспільства часто стикається з низкою викликів. На практиці така участь має фрагментарний характер і нерідко обмежується формальними консультаціями або пасивним інформуванням, без реального впливу на ухвалення рішень. Звіт Офісу Омбудсмана України засвідчує, що інститути громадянського суспільства нерідко позбавлені доступу до ключової інформації, необхідної для ефективного моніторингу дотримання прав людини, а проведення громадських експертиз та надання пропозицій не завжди призводить до конкретних змін у державних політиках [14, с. 258].

Крім того, Державний департамент США у своєму звіті про дотримання прав людини в Україні за 2023 рік звертає увагу на серйозні виклики для громадянського суспільства, зокрема фізичну небезпеку для його представників. У звіті зазначено, що напади на представників громадянського суспільства були поширеними і часто залишались без належного розслідування. Правозахисні організації, як міжнародні, так і національні, висловили занепокоєння щодо відсутності відповідальності за такі інциденти, що, на їхню думку, сприяло формуванню атмосфери безкарності [15, с. 29].

У такому контексті можна зробити висновок, що участь громадських організацій у формуванні політики, зокрема у сфері прав людини, стикається не лише з бюрократичними або процедурними перепонами, а й з фізичними загрозами, що значно підриває безпечний простір для функціонування громадянського суспільства в Україні.

Разом із тим, потенціал громадянського суспільства у сфері забезпечення державної політики прав людини залишається обмеженим низкою факторів. До них належать: низька організаційна спроможність на місцевому рівні; залежність від зовнішнього фінансування; правова невизначеність і регуляторні бар'єри; зовнішній і внутрішній тиск на доброчесність сектору; комунікаційна слабкість і низький рівень залучення громадян; фрагментарність та слабе мережування сектору [16, с. 37-38].

Такі структурні обмеження знижують ефективність участі організацій громадянського суспільства у процесах розробки, реалізації та моніторингу державної політики у сфері прав людини. Вони також ускладнюють адвокацію інтересів вразливих груп, обмежують мобілізацію громадянського потенціалу на місцевому рівні та звужують можливості довготривалого стратегічного планування.

Висновки. Інститути громадянського суспільства відіграють ключову роль у формуванні, реалізації та моніторингу державної політики у сфері прав людини. Вони виступають як посередники між владою та громадянами, сприяють виявленню проблем, формуванню суспільних запитів і контролю за дотриманням зобов'язань держави щодо прав людини.

Досвід України, а також європейські практики, зокрема рекомендації Європейської комісії, свідчать про важливість залучення громадськості на всіх етапах політичного процесу – від

розробки концепції до впровадження рішень. Проте на практиці участь громадських організацій у сфері прав людини залишається епізодичною та нерівномірною. Формальні механізми участі, передбачені законодавством, не завжди працюють ефективно, а ухвалені рекомендації й експертні висновки громадськості часто залишаються без належного врахування.

Ці виклики потребують комплексної відповіді з боку як держави, так і донорської спільноти. Підвищення ролі інститутів громадянського суспільства у сфері прав людини можливе лише за умов послідовного розвитку сприятливого правового середовища, інституційної підтримки на місцевому рівні, а також стимулювання горизонтальної взаємодії між організаціями.

Таким чином, громадянське суспільство не лише доповнює функції держави у сфері прав людини, але й здатне відігравати роль каталізатора змін, формуючи державну політику, орієнтовану на людину, її гідність і свободи. Його посилення є необхідною умовою демократичного розвитку України та її європейської інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. В. Правові принципи механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний вісник*. 2024. Т. 4. № 73. С. 45–52.
2. Scholte J. A. Civil society and democracy in global governance. *CSGR working paper*. 2001. № 65/01. URL: <https://warwick.ac.uk/fac/soc/pais/research/csgp/papers/workingpapers/2001/wp6501.pdf>.
3. Якубовський В. П. Громадянське суспільство: сутність, ключові ознаки та роль у сучасному світі. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 2 (76). С. 264-269.
4. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект) : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2007. 19 с.
5. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11#Text>.
6. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 205 с
7. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.
8. Арабаджиев Д. Громадський моніторинг: структура, функції, завдання. URL: https://iapiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/arabadzhyev_gromadskiy.pdf.
9. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С., Орешкова А. Ф. Громадський контроль. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Громадський_контроль.
10. Штепа О. О., Коваленко С. В. Громадянське суспільство в системі гарантування прав та свобод людини та громадянина. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 22–27. URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-4>.
11. Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission : Communication from the Commission від 11.12.2002 № 52002DC0704. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52002DC0704>.
12. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>.
13. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 23.06.2021 № 756-р. 2021. 1 черв. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-z-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-u-sferi-prav-lyudini-na-20212023-roki-i230621-756>.
14. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. 543 с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Щорічна_доповідь_Уповноваженого_2024_році.pdf.
15. Country Reports on Human Rights Practices: 2023. Ukraine. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/>.
16. Дорожня карта до самозарядності громадського сектору. Регіональний порядок денний на 2022–2026 роки. ГО ІСАР Єднання. URL: https://ednannia.ua/images/Reg_poryad_broshura_A4_Preview.pdf

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.2>

АНДРУХІВ О.І., КУШЕРЕЦЬ Д.В.

**ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ПРАВА)
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: УКРАЇНСЬКЕ ТА МОЛДАВСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

**APPLICATION OF FOREIGN LEGISLATION (LAW) IN CIVIL PROCEEDINGS:
UKRAINIAN AND MOLDOVAN LEGISLATION**

У статті досліджуються норми українського та молдавського законодавства в частині застосування норм іноземного законодавства в судовій практиці. Пропонується розглядати застосування норм іноземного законодавства з урахуванням норм Закону України «Про міжнародне приватне право» Цивільного процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу Республіки Молдова. Доведено, що відносини щодо застосування норм іноземного законодавства в цивільному процесі регулюються в Україні та в Республіці Молдова законом держави. Доведено, що джерелом регулювання досліджуваних відносин в Україні є Закон України «Про міжнародне приватне право», Цивільний процесуальний кодекс України, а в Республіці Молдова – Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова. Автор дійшов висновку, що застосування норм іноземного законодавства (права) у цивільному процесі України та цивільному процесі Молдови відбувається відповідно до встановленого національним законодавством порядку, в межах, визначених законом чи чинними міжнародними договорами, з дотриманням принципів міжнародного приватного права та принципів цивільного судочинства. Встановлено, що при розгляді цивільних справ в Україні суд має право застосовувати норми іноземного законодавства так, як вони застосовуються в іноземній державі, якщо це передбачено: 1) законом України; 2) міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Юридичною підставою застосування норм іноземного законодавства є норми законодавства України. Суд в Україні повинен застосувати право іноземної держави, встановивши його зміст «згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі» (ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Наголошено на тому, що Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає застосування права України до відносин з іноземним елементом у разі, коли ці відносини мали б регулюватися нормами іноземного законодавства, однак зміст норм іноземного права не було встановлено в розумні строки.

Ключові слова: *цивільний процес, міжнародне приватне право, захист прав в суді, захист прав, цивільні права, іноземне законодавство, суд, цивілістичний процес.*

The article examines the norms of Ukrainian and Moldovan legislation in terms of the application of foreign law in judicial practice. It is proposed to consider the application of foreign law taking into account the norms of the Law of Ukraine “On Private International Law”, the Civil Procedure Code of Ukraine and the Civil Procedure Code of the Republic of Moldova. It is proved that relations regarding the application of foreign law in civil proceedings are regulated in Ukraine and in the Republic of Moldova

© АНДРУХІВ О.І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») <https://orcid.org/0000-0003-4871-0143>

© КУШЕРЕЦЬ Д.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») <https://orcid.org/0000-0001-7935-1038>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

by the law of the state. It is proved that the source of regulation of the studied relations in Ukraine is the Law of Ukraine “On Private International Law”, the Civil Procedure Code of Ukraine, and in the Republic of Moldova – the Civil Procedure Code of the Republic of Moldova. The author concluded that the application of foreign law (law) in civil proceedings in Ukraine and Moldova occurs in accordance with the procedure established by national legislation, within the limits determined by law or current international treaties, in compliance with the principles of private international law and the principles of civil procedure. It is established that when considering civil cases in Ukraine, the court has the right to apply the norms of foreign law in the same way as they are applied in a foreign state, if this is provided for: 1) by the law of Ukraine; 2) by an international treaty, the consent to which is binding has been granted by the Verkhovna Rada of Ukraine. The legal basis for the application of the norms of foreign law is the norms of the legislation of Ukraine. A court in Ukraine must apply the law of a foreign state, establishing its content “in accordance with their official interpretation, practice of application and doctrine in the relevant foreign state” (Article 8 of the Law of Ukraine “On Private International Law”). It is emphasized that the Law of Ukraine “On Private International Law” provides for the application of Ukrainian law to relations with a foreign element in cases where these relations should be regulated by the norms of foreign law, but the content of the norms of foreign law was not established within a reasonable time.

Key words: *civil procedure, private international law, protection of rights in court, protection of rights, civil rights, foreign legislation, court, civil procedure.*

Постановка проблеми. Відповідно до норм українського законодавства в Україні у випадках, визначених в законі чи в міжнародному договорі, в цивільному процесі застосовуються норми іноземного законодавства. Застосування норм іноземного законодавства відбувається також в нотаріальному та господарському процесі. Такий висновок, зокрема слідує із норм законів України. Наприклад, ст. 98 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що нотаріуси відповідно до законодавства України, міжнародних договорів застосовують норми іноземного права. Разом з тим, застосування норм іноземного законодавства в практичній площині призводить до ряду проблем, які пов’язані із встановленням змісту норм іноземного законодавства та практики їх застосування. Відтак в суду виникають проблеми, які стосуються як встановлення змісту норм права іноземної держави, практики її застосування, так і дотримання процесуальних строків розгляду цивільної справи тощо.

Стан дослідження. Проблеми застосування норм іноземного законодавства в цивільно-судовому процесі (в нотаріальному процесі, цивільному процесі, господарському процесі, виконавчому процесі) є (були) предметом дослідження багатьох дослідників, зокрема, С. Бичкової, В. Бобрика, К. Гусарова, А. Довгерта, О. Захарової, О. Мережка, О. Кармази, В. Кисіль, В. Комарова, С. Короєда, В. Кройтора, Г. Тимченка, Ю. Притики, Г. Цірата, С. Фурси, Є. Харитонова, Ю. Черняк, М. Ясинка та ін.

В юридичній літературі слушно доводиться, що не зважаючи на принцип *jura novit curia* («суд знає закони»), жоден суддя не може бути достатньо обізнаним із нормами іноземного законодавства. Саме правильне тлумачення та встановлення змісту таких норм судом дозволить отримати законне і справедливе рішення [1].

Отже, **метою статті** є науково-практичний аналіз норм національного та міжнародного, а саме молдавського, цивільного процесуального законодавства в частині застосування судом норм іноземного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом [2]. Кожен громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право звернутися до суду України щодо захисту їх прав та інтересів. Право на звернення до суду закріплено також і в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України). Так, згідно зі ст. 4 ЦПК кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

Згідно зі ст. 3 ЦПК України судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тобто, в цій статті визначено перелік законодавства про цивільне судочинство України.

Принагідно зазначимо, що відповідно до ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність» норма права – це загальнообов'язкове формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою. Нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою ст. 47 Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Також відмітимо, що в ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» розкрито термін законодавство України, під яким розуміють взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. Законодавство України включає: 1) Конституцію України – Основний Закон України; 2) закони; 3) підзаконні нормативно-правові акти: а) постанови Верховної Ради України, що містять норми права; б) укази Президента України, що містять норми права; в) постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права; г) накази міністерств, що містять норми права; г) акти інших державних органів, що містять норми права; д) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; е) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій (з урахуванням особливостей, визначених ст. 7 цього Закону), накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; е) акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, з урахуванням особливостей, визначених ст. 7 цього Закону. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України. Частиною національного законодавства України є також інші чинні міжнародні договори України.

Узагальнюючи норми Закону України «Про правотворчу діяльність», дійдемо висновку про те, що законодавство у сфері цивільного процесу містить норми права, які регулюють цивільно-процесуальні відносини. Крім того, беручи до уваги норми ст. 3 ЦПК України та норми ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність», зазначимо, що в ст. 3 ЦПК України до видів цивільного процесуального законодавства віднесено: Конституцію України – Основний Закон України, закони, а також чинні міжнародні договори, які є частиною законодавства України.

Крім того, ст. 10 ЦПК України встановлено, що суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Тобто, при розгляді цивільної справи в Україні суд має право застосовувати норми іноземного законодавства так, як вони застосовуються в державі, де вони закріплені в нормативно-правовому акті, якщо це передбачено: 1) законом України; 2) міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Отже, юридичною підставою застосування норм іноземного законодавства є норми законодавства України. Крім того, О.Кармаза слушно доводить, що коли йдеться про застосування норм іноземного права, то мається на увазі застосування як норм позитивного права, так і норм природного права, якщо вони є джерелом регулювання поведінки учасників відносин в іноземній країні [3].

Що ж стосується цивільного процесуального законодавства Молдови, зазначимо, що відповідно до ст. 2 Цивільного процесуального кодексу Республіки Молдова (далі – ЦПК Молдови) порядок розгляду цивільних справ у судових інстанціях загальної юрисдикції визначається Конституцією Республіки Молдова, ухвалами та рішеннями Європейського суду з прав людини та ухвалами Конституційного суду, цим кодексом та іншими органічними законами.

Отже, право звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів в Україні і в Молдові належить кожному: громадянам держави, іноземцям та особам без громадянства.

Як правило, цивільне судочинство відбувається на підставі норм національного законодавства держави, суд якої розглядає цивільну справу. Разом з тим, ЦПК Молдови в загальній статті Кодексу «Законодавство про цивільне судочинство» передбачає, що порядок розгляду цивільної справи, крім кодексу та законів, визначається Конституцією Республіки Молдова, ухвалами та рішеннями Європейського суду з прав людини та ухвалами Конституційного суду. Українське цивільне процесуальне законодавство має подібну норму ст. 2 ЦПК Молдови, а саме, ст. 10 ЦПК України, в якій визнає джерелом права практику Європейського суду з прав людини.

Встановлення змісту норм іноземного права в цивільному судочинстві відбувається, зокрема, із дотриманням норм Закону України «Про міжнародне приватне право».

Так, ст. 8 цього Закону встановлено, що при застосуванні права іноземної держави суд встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Особи, які беруть участь у справі, мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, іншим чином сприяти суду у встановленні змісту цих норм. Якщо зміст норм права іноземної держави в розумні строки не встановлений, незважаючи на вжиті згідно з цією статтею заходи, застосовується право України.

Відтак, суд в Україні повинен застосувати право іноземної держави, встановивши його зміст «згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі».

При цьому Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачив право, а не обов'язок суду звертатися до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів з метою з'ясування змісту норми права іноземної держави. Крім того, цей Закон закріпив норму про «право сприяння суду», оскільки учасники (сторони) цивільної справи мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, а також іншим чином сприяти суду у встановленні змісту цих норм.

Зазначене також узгоджується із ст. 114 ЦПК України, за якою учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Це підтверджується також судовою практикою України. В Постанові Верховного Суду від 04 грудня 2019 року у справі № 501/3065/16-ц зазначено, що посилання заявника у касаційній скарзі на те, що суди попередніх інстанцій не залучили експертів для встановлення змісту іноземних норм права відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» не можуть бути прийняті з огляду на таке. Частиною першою ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачено, що при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. Відповідно до частини другою вказаної статті з метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів. Статтею 114 ЦПК України передбачено, що учасники справи мають право подати до суду висновок експерта у галузі права щодо змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи. Відповідно до статті 115 ЦПК України висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посылатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань. З наведеного вбачається, що здійснювати запити щодо встановлення змісту іноземних норм права, у тому

числі до експертів у галузі права, є правом суду, а висновки, які будуть надані, мають виключно консультативний характер і не є обов'язковими для суду [4].

Разом з тим, законодавець, розуміючи, що з'ясування змісту норм іноземного права може зайняти тривалий строк, що негативно вплине на захист прав в цивільному судочинстві, оскільки, наприклад, строки розгляду цивільної справи будуть порушені, закріплює в ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» виключення: «якщо зміст норм права іноземної держави в розумні строки не встановлений, незважаючи на вжиті згідно з цією статтею заходи, застосовується право України». Тож Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає застосування права України до відносин з іноземним елементом у разі, коли ці відносини мали б регулюватися нормами іноземного законодавства, однак зміст норм іноземного права не було встановлено в розумні строки.

Звертаємо увагу на те, що цей Закон не розкриває значення терміну «розумний строк». Проте термін «розумний строк» використано в ЦПК України, як термін, який стосується основних принципів цивільного судочинства, оскільки ст. 2 ЦПК України встановлено, що основними засадами (принципами) цивільного судочинства, зокрема, є розумність строків розгляду справи судом. Крім того, ст. 121 цього Кодексу встановлено зміст поняття розумність процесуальних строків, а саме, строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства. Про розкриття змісту «розумний строк» йдеться також і в практиці Європейського суду з прав людини (наприклад, «Фрідлендер проти Франції» (Frydlender v. France), 2000, «Комінгерсол С.А. проти Португалії» (Comingersoll S.A. v. Portugal), 2000).

Крім того, як слушно доводиться в юридичній літературі, національне законодавство України допускає застосування норм іноземного права, проте встановлює умови, а також межі (обмеження) їх застосування. Встановлення меж застосування таких норм зумовлено тим, що застосування іноземного права може призвести до порушення, зокрема, конституційних принципів, встановлених в Основному Законі України. Так, Закон України «Про міжнародне приватне право», а також доктрина міжнародного приватного права виділяють декілька правових механізмів щодо недопущення застосування в Україні норм іноземного права, обраних на підставі колізійної норми. Зокрема, це застереження про публічний порядок, дія імперативних норм національного права, обхід закону, взаємність. Законодавство іноземних країн з міжнародного приватного права до цього переліку додає ще й реторсію [5].

Що стосується врегулювання порушених в цій статті відносин в Молдові, зазначимо, що згідно зі ст. 12 ЦПК Молдови суд вирішує цивільні справи на підставі Конституції Республіки Молдова, міжнародних договорів, однією із сторін яких є Республіка Молдова, постанов та рішень Європейського суду з прав людини, постанов Конституційного суду, органічних та ординарних законів, постанов Парламенту, указів Президента Республіки Молдова, міністерств, інших центральних адміністративних органів, прокуратури та органів місцевого управління. У передбачених законом випадках судова інстанція застосовує звичаї, якщо де вони суперечать основ правопорядку і моральності. Якщо міжнародним договором, однією із сторін якого є Республіка Молдова, встановлено інші норми, ніж передбачені внутрішнім законодавством, судова інстанція під час розгляду справ застосовує норми міжнародного договору.

Крім того, в ст. 13 ЦПК Молдови визначено, що при розгляді цивільних справ суд застосовує законодавство іншої держави відповідно до закону чи міжнародних договорів, однією із сторін яких є Республіка Молдова. З метою встановлення наявності закону або іншого нормативного акта іноземної держави та його змісту судова інстанція звертається в установленому порядку до компетентних органів Республіки Молдова. Якщо отримання необхідної інформації про закон або інший правовий акт іноземної держави неможливе незважаючи на вжиті відповідні заходи, судова інстанція застосовує національний закон.

Тобто, застосування норм іноземного законодавства (права) в цивільному судочинстві Молдови відбувається, як і в Україні, на підставі норми закону чи міжнародного договору. Проте на відміну від українських суддів, молдавські судді наділені не правом, а обов'язком з'ясувати зміст норм іноземного права, у разі якщо цього вимагають норми закону чи міжнародних договорів, однією із сторін яких є Республіка Молдова. Разом з тим, ЦПК Молдови, як і ЦПК України, передбачають у випадках, визначених ЦПК, застосовувати норми національного законодавства (права) до відносин з іноземним елементом.

Висновок. Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що застосування норм іноземного законодавства (права) у цивільному процесі України та цивільному процесі Молдови відбувається

відповідно до встановленого національним законодавством порядку, в межах, визначених законом чи чинними міжнародними договорами, з дотриманням принципів міжнародного приватного права та принципів цивільного судочинства.

При розгляді цивільних справ в Україні суд має право застосовувати норми іноземного законодавства так, як вони застосовуються в державі, де вони закріплені в нормативно-правовому акті, якщо це передбачено: 1) законом України; 2) міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Юридичною підставою застосування норм іноземного законодавства є норми законодавства України. Суд в Україні повинен застосувати право іноземної держави, встановивши його зміст «згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі» (ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Закон України «Про міжнародне приватне право» закріпив норму про «право сприяння суду», оскільки учасники (сторони) цивільної справи мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм права іноземної держави, на які вони посилаються в обґрунтуванні своїх вимог або заперечень, а також іншим чином сприяти суду у встановленні змісту цих норм.

Закон України «Про міжнародне приватне право» передбачає застосування права України до відносин з іноземним елементом у разі, коли ці відносини мали б регулюватися нормами іноземного законодавства, однак зміст норм іноземного права не було встановлено в розумні строки.

Список використаних джерел:

1. Клян А. Застосування українськими судами іноземного права. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zastosuvannya-ukrayinskimi-sudami-inozemnogo-prava/>.
2. Законодавчі акти, використані в цій статті, розміщені на Офіційному вебпорталі парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
3. Кармаза О.О. Проблеми застосування в нотаріальному процесі норм іноземного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Випуск 4. Том 1. С. 110–114.
4. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2019 року у справі № 501/3065/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435279>.
5. Кармаза О.О., Грінченко О.О., Стрілько В.Ю. Нотаріальний процес з іноземним елементом. Монографія. К., 2018. 216 с.

**ФІЗИЧНІ І ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ РЕЧОВИХ ПРАВ
НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ**
**INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES AS SUBJECTS OF PROPERTY RIGHTS
TO AGRICULTURAL LAND PLOTS**

Право власності на землю є базовим речовим правом, що слугує підґрунтям для виникнення інших прав на земельні ділянки, зокрема оренди та постійного користування. Жодне похідне право на землю не може бути встановлене без попереднього визначення власника земельної ділянки. Таким чином, право власності становить фундамент правової системи земельних відносин. У роботі досліджено правове регулювання речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в Україні. Проаналізовано вимоги до суб'єктів права власності на такі землі відповідно до чинного законодавства, зокрема обмеження щодо їх набуття іноземцями, особами без громадянства та юридичними особами з іноземними засновниками.

Окрему увагу приділено суб'єктам, які можуть набувати, володіти та користуватися сільськогосподарськими землями, а також їх класифікації за функціональним призначенням.

Результати дослідження підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення земельного законодавства з метою збереження та раціонального використання сільськогосподарських земель, що сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки та сталому розвитку аграрного сектору.

У процесі дослідження використано сукупність методів, що дозволяють комплексно проаналізувати правове регулювання речових прав на землі сільськогосподарського призначення. Застосовано формально-правовий метод для вивчення законодавчих актів та їх тлумачення, а системний метод допоміг визначити взаємозв'язки між правовими інститутами у сфері земельних відносин. Також використано емпіричні методи, зокрема аналіз статистичних даних, що дало змогу оцінити сучасний стан землекористування та виявити основні тенденції у використанні сільськогосподарських земель.

Визначено, що важливим аспектом земельної політики є система паювання земель, яка сприяла формуванню нових суб'єктів сільськогосподарської діяльності. Однак процес виділення земельних ділянок у натурі та оформлення права власності тривав поступово, що впливало на структуру аграрного землекористування. Окрім цього, останнім часом спостерігається тенденція до скорочення площ продуктивних сільськогосподарських угідь і збільшення порушених земель, що негативно позначається на стані земельного фонду країни.

Зроблено висновок, що правове регулювання земель сільськогосподарського призначення спрямоване на забезпечення ефективного використання цих земель, запобігання їх нецільовому використанню та охорону родючих ґрунтів. Подальше вдосконалення земельного законодавства повинно бути спрямоване на оптимізацію механізмів контролю за використанням сільськогосподарських угідь, забезпечення їхнього сталого розвитку та збереження для майбутніх поколінь.

Ключові слова: *земельне право, аграрне право, земельна реформа, ринок землі.*

The right to land ownership is a basic property right that serves as the basis for the emergence of other rights to land plots, in particular lease and permanent use. No derivative right to land can be established without prior determination of the owner of the land plot. Thus, the right to ownership is the foundation of the legal system of land relations. The paper examines the legal regulation of property rights to agricultural land plots in Ukraine. The requirements for subjects of ownership of such land in accordance with current legislation are analyzed, in particular restrictions on their acquisition by foreigners, stateless persons and legal entities with foreign founders. Special attention is paid to subjects who can acquire, own and use agricultural lands, as well as their classification by functional purpose. The results of the study emphasize the need for further improvement of land legislation in order to preserve and rationally use agricultural lands, which will contribute to ensuring food security and sustainable development of the agricultural sector. In the process of research, a set of methods was used that allow for a comprehensive analysis of the legal regulation of property rights on agricultural land. The formal-legal method was used to study legislative acts and their interpretation, and the systemic method helped to determine the relationships between legal institutions in the field of land relations. Empirical methods were also used, in particular the analysis of statistical data, which made it possible to assess the current state of land use and identify the main trends in the use of agricultural land. It was determined that an important aspect of land policy is the land allotment system, which contributed to the formation of new subjects of agricultural activity. However, the process of allocating land plots in kind and registering ownership rights continued gradually, which affected the structure of agricultural land use. In addition, recently there has been a tendency to reduce the area of productive agricultural lands and increase disturbed lands, which negatively affects the state of the country's land fund. It was concluded that the legal regulation of agricultural lands is aimed at ensuring the effective use of these lands, preventing their misuse and protecting fertile soils. Further improvement of land legislation should be aimed at optimizing mechanisms for controlling the use of agricultural lands, ensuring their sustainable development and preservation for future generations.

Key words: *land law, agrarian law, land reform, land market.*

Актуальність теми. Правове регулювання речових прав на земельні ділянки сільсько-господарського призначення є важливим аспектом земельного законодавства, що визначає порядок набуття, здійснення та захисту прав власності та користування землею. Земля, як основний ресурс аграрного виробництва, відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, розвитку сільського господарства та економіки загалом.

Фізичні та юридичні особи виступають суб'єктами речових прав на земельні ділянки, реалізуючи свої права відповідно до чинного законодавства. Для фізичних осіб це може означати набуття земельної ділянки у власність, користування або оренду з метою ведення особистого селянського господарства, фермерства чи іншої аграрної діяльності. Для юридичних осіб можливості володіння та користування землею визначаються специфікою їхньої діяльності та законодавчими обмеженнями, спрямованими на захист сільськогосподарських земель від надмірної концентрації та нецільового використання.

Актуальність теми обумовлена необхідністю забезпечення збалансованого правового регулювання земельних відносин, що сприяло б ефективному використанню сільськогосподарських угідь та збереженню земельного фонду.

Мета дослідження – проаналізувати правовий статус фізичних і юридичних осіб як суб'єктів речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, визначити особливості їхніх прав та обов'язків, а також виявити існуючі проблеми та можливі шляхи їх вирішення в межах чинного земельного законодавства.

Стан дослідження. Вивченням досліджуваної теми займалися такі вчені як А. М. Мірошниченко, А. П. Гетьман, О. В. Літошенко, Ю. В. Щербак, А. В. Алексенко та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Земельним кодексом України, землями сільськогосподарського призначення визнаються ті, що надані або призначені для ведення сільського господарства. Це одна з найважливіших категорій земель, оскільки саме вона є основним засобом виробництва продовольства, кормів для тваринництва та сировини для промисловості.

До складу таких земель входять як сільськогосподарські угіддя (зокрема, рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги), так і несільськогосподарські території, що використовуються для забезпечення аграрної діяльності, включаючи господарські шляхи, захисні насадження, землі під будівлями та ділянки тимчасової консервації. Окрему категорію складають особливо цінні продуктивні землі, що відзначаються високою родючістю ґрунтів.

Останніми роками в Україні спостерігається тенденція до зменшення площ високопродуктивних сільськогосподарських угідь, водночас зростає кількість порушених земель, що негативно впливає на аграрний потенціал країни.

Стаття 130 Земельного кодексу України визначає вимоги до осіб, які можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Відповідно до цієї норми, таке право мають громадяни України, юридичні особи, створені та зареєстровані за законодавством України, якщо їхніми учасниками є лише громадяни України, держава або територіальні громади, а також безпосередньо територіальні громади та держава. Банки можуть набувати у власність такі земельні ділянки лише в порядку звернення стягнення на предмет застави.

Законодавство також містить обмеження щодо набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. До ухвалення відповідного рішення на референдумі іноземці, особи без громадянства та юридичні особи, серед засновників або кінцевих бенефіціарних власників яких є особи, що не є громадянами України, не можуть набувати такі земельні ділянки у власність. Окрім цього, незалежно від будь-яких умов, право власності на сільськогосподарські землі не можуть отримувати особи, які належать або належали до терористичних організацій, перебувають під санкціями, а також інші категорії, визначені у статті 130 Земельного кодексу.

В Україні відповідно до чинного законодавства поняття "суб'єкти прав на землі сільськогосподарського призначення" за своїм змістом та значенням фактично збігається з категорією "суб'єкти аграрного підприємництва". Це випливає з аналізу положень законів "Про підприємництво" (ст. 2), "Про підприємства в Україні" (ст. 1, 21), "Про колективне сільськогосподарське підприємство" (ст. 1), "Про сільськогосподарську кооперацію" (ст. 1), "Про господарські товариства" (ст. 1), "Про селянське (фермерське) господарство" (ст. 1).

Згідно з цими законодавчими актами, суб'єктами прав на землі сільськогосподарського призначення є аграрні товаровиробники незалежно від форми власності та організаційно-правової структури. Всі вони можуть бути поділені на дві основні групи: суб'єкти у сфері виробництва та у сфері сервісного обслуговування.

До першої групи входять власники та користувачі земель, які здійснюють безпосереднє виробництво сільськогосподарської продукції. Вони можуть функціонувати на основі приватної (кооперативної, корпоративної), державної чи комунальної власності. Це, зокрема, сільськогосподарські кооперативи, пайові підприємства, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, державні аграрні підприємства, фермерські господарства, а також особисті селянські господарства громадян.

Другу групу складають підприємства та підприємці, діяльність яких спрямована на виробничо-технічне забезпечення аграрного сектору. До них належать суб'єкти, що займаються агрохімічним, меліоративним, технічним та іншими видами обслуговування аграрних виробників.

Окрему категорію становлять несільськогосподарські підприємства та організації, які отримують сільськогосподарські землі для власних виробничих потреб. Це можуть бути промислові підприємства з підсобними господарствами, релігійні організації (наприклад, монастирі, що займаються вирощуванням культур), а також підприємства харчової та переробної промисловості, які використовують землі для створення власної сировинної бази.

Таким чином, правовий режим земель сільськогосподарського призначення спрямований на запобігання їх виведенню з аграрного обігу, забезпечення збереження та підвищення родючості ґрунтів, а також ефективне господарське використання відповідно до їхнього цільового призначення.

Державні та комунальні сільськогосподарські підприємства, установи й організації отримують земельні ділянки, що перебувають у державній або комунальній власності, для постійного користування. Вони використовують ці землі для науково-дослідної діяльності, навчальних цілей та ведення товарного сільськогосподарського виробництва. У разі ліквідації такого підприємства, установи чи організації земельні ділянки повертаються у власність держави або територіальної громади.

Громадяни можуть набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення різними способами: шляхом купівлі-продажу, дарування, обміну або інших

цивільно-правових угод; отримання безоплатно із земель державної та комунальної власності; приватизації ділянок, які раніше перебували у їх користуванні; отримання у спадщину або виділення земельної частки (паю) внаслідок паювання земель недержавних сільськогосподарських підприємств. Водночас громадяни України можуть користуватися такими ділянками для ведення особистого селянського господарства без створення юридичної особи, дотримуючись вимог законодавства.

Органи місцевого самоврядування та виконавчої влади у межах своєї компетенції можуть передавати в оренду земельні ділянки державної та комунальної власності для випасання худоби й заготівлі сіна жителям населених пунктів. Також громадяни мають можливість отримати у власність або взяти в оренду земельні ділянки для індивідуального чи колективного садівництва. Використання таких земель здійснюється відповідно до чинного законодавства та статутних документів садівничих товариств.

За бажанням громадяни та їх об'єднання можуть орендувати земельні ділянки для городництва із земель державної та комунальної власності. Водночас на цих землях забороняється закладання багаторічних плодкових насаджень та спорудження капітальних будівель. Дозволяється встановлення тимчасових споруд для зберігання сільськогосподарського інвентарю та захисту від погодних умов, які після закінчення строку оренди підлягають знесенню за рахунок їх власників.

Несільськогосподарські підприємства, установи та організації можуть набувати у власність землі сільськогосподарського або іншого призначення для ведення підсобного господарства. Підприємства харчової та переробної промисловості, а також фізичні особи, які займаються переробкою сільськогосподарської сировини, можуть отримувати такі землі для створення власної сировинної бази.

Окрему категорію становлять несільськогосподарські підприємства, установи та організації, які можуть набувати земельні ділянки для своїх працівників і пенсіонерів, що проживають у сільській місцевості. Такі ділянки використовуються для організації особистих селянських господарств, сінокосіння та випасання худоби. Крім того, зазначені підприємства мають право передавати ці землі у власність або надавати їх в оренду своїм працівникам і пенсіонерам.

Більшість суб'єктів, що використовують землі сільськогосподарського призначення, виникли внаслідок процесу паювання земель та реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств. У межах цього процесу кожному члену таких підприємств надавався сертифікат, який підтверджував право приватної власності на земельну частку (пай). У сертифікаті зазначався розмір паю в умовних (кадастрових) гектарах, а також його вартісний еквівалент. Водночас самі земельні ділянки не виділялися фізично, а існували лише документально до моменту їх виділення в натурі у передбачених законодавством випадках і порядку. Після цього власникам видавався Державний акт на право приватної власності на землю.

Висновки. Правове регулювання речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення є необхідною складовою земельного законодавства, що забезпечує баланс між ефективним використанням земельних ресурсів і їх охороною. Земля відіграє ключову роль у розвитку аграрного сектору, продовольчій безпеці країни та загальному економічному зростанні, тому чітке визначення правових засад її володіння, користування та розпорядження є надзвичайно важливим.

Законодавство України встановлює чіткі вимоги до суб'єктів, які можуть набувати права власності на землі сільськогосподарського призначення. Громадяни України, держава, територіальні громади та визначені юридичні особи мають право набувати ці землі, водночас іноземці та особи без громадянства обмежені в цьому праві до ухвалення відповідного рішення на референдумі. Державні та комунальні підприємства можуть отримувати земельні ділянки у постійне користування для науково-дослідних, освітніх і виробничих цілей, а органи місцевого самоврядування мають повноваження передавати землі в оренду для ведення господарської діяльності.

Важливим аспектом земельної політики є система паювання земель, яка сприяла формуванню нових суб'єктів сільськогосподарської діяльності. Однак процес виділення земельних ділянок у натурі та оформлення права власності тривав поступово, що впливало на структуру аграрного землекористування. Окрім цього, останнім часом спостерігається тенденція до скорочення площ продуктивних сільськогосподарських угідь і збільшення порушених земель, що негативно позначається на стані земельного фонду країни.

Таким чином, правове регулювання земель сільськогосподарського призначення спрямоване на забезпечення ефективного використання цих земель, запобігання їх нецільовому

використанню та охорону родючих ґрунтів. Подальше вдосконалення земельного законодавства повинно бути спрямоване на оптимізацію механізмів контролю за використанням сільськогосподарських угідь, забезпечення їхнього сталого розвитку та збереження для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.
3. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 р. № 858-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 282.
4. Зигрій О., Сендецька І. Право власності на землю: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення. *Наукові записки. Серія: Право*, вип. 14 (2023). <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-55-59>
5. Костяшкін І.О. Землі сільськогосподарського призначення. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і прав ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т 56 ім. Ярослава Мудрого. Т. 16 : Земельне та аграрне право / редкол. : М.В. Шульга (голова), В.В. Носік, П.В. Кулинич (заст. голови) та ін. Харків : Право, 2019.
6. Заєць О.І. Законодавчо-правові засади володіння землею в Україні. *Часопис Київського Університету Права*. 2018. № 2. С. 257–260.
7. Щербяк Ю. В. Земельна ділянка як особливий і самостійний об'єкт земельних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 35 том 2. С. 36-39.
8. Правдюк А. Л. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення в умовах відкриття ринку землі. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6/2021. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/27>
9. Сенюта Л.Б. Система земельного права України як галузі права : дис. ... канд. юрид. Наук. Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2019. 236 с.
10. Літошенко О. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 83–87.

УДК 340.13:347.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.4>

КУР'ЯН В.В.

**КАТЕГОРІЯ «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ, ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ В УКРАЇНІ
ТА ЯК ПРИНЦИП В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ****THE CATEGORY OF “BEST INTERESTS OF THE CHILD” THROUGH
THE PRISM OF SCIENTIFIC VIEWS, LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME
COURT IN UKRAINE AND AS A PRINCIPLE IN THE PRACTICE
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

Принципу найкращих інтересів дитини приділяється першочергова увага як у практиці Європейського суду з прав людини так і, у вітчизняній судовій практиці. В статті проаналізовано наукові погляди, практику Європейського суду з прав людини та правові позиції Верховного Суду в Україні. В результаті проведеного комплексного аналізу з'ясовано, що для можливості беззаперечного дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, необхідна дефінітивність категорії «найкращі інтереси дитини» та дотримання правила процедури, яке покладено в основу триєдиної концепції найкращі інтереси дитини, встановленої в Конвенції про права дитини. Розкриття найкращих інтересів дитини, як проявленого динамічного явища, що є в діалектичному зв'язку із сутністю, дасть можливість дотримуватися принципу забезпечення найкращих інтересів дитини у випадках коли постає питання про визначення її місця проживання, усиновлення, встановлення опіки та піклування.

І, як наслідок, може слугувати підґрунтям розкриття потенціалу розвитку окремої дитини з одного боку та превентивним заходом з метою запобігання конфлікту дитини з кримінальним законом з іншого.

Авторка, провівши паралель між необхідністю повного і гармонійного розвитку дитини і приділенню установами та органами першочергової уваги, якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, дійшла висновку, що найкращі інтереси дитини – це її гармонійний розвиток, який в свою чергу є правом дитини, що кореспондується з обов'язком батьків при забезпеченні найкращих інтересів дитини, виходити з принципу «не нашкодити».

Задля забезпечення вище зазначеного гармонійного розвитку необхідно не лише забезпечення права дитини бути вислуханою, а й отримання висновків фахівців з різних сфер, що охоплюють індивідуальні інтереси конкретної дитини, які такі фахівці спроможні висувати в результаті спостереження за розвитком дитини в динаміці протягом певного проміжку часу.

Ключові слова: *принцип найкращі інтереси дитини, категорія найкращі інтереси дитини, забезпечення найкращих інтересів дитини, правило процедури, дитино-центризм, процедура в судовому процесі.*

The principle of the best interests of the child is given priority attention both in the case law of the European Court of Human Rights and in national court practice. The article analyzes the scientific views, case law of the European Court of Human Rights and legal positions of the Supreme Court of Ukraine. As a result of the comprehensive analysis, it is found that in order to ensure unconditional compliance with the principle of ensuring the best interests of the child, it is necessary to define the category of “best interests of the child” and to comply with the rule of procedure which is the basis of the triune concept of the best interests of the child established in the Convention on the Rights of the Child.

© КУР'ЯН В.В. – доктор філософії у галузі «Право», старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The disclosure of the best interests of the child as a manifested dynamic phenomenon that is in dialectical connection with the essence will make it possible to adhere to the principle of ensuring the best interests of the child in cases where the issue of determining his or her place of residence, adoption, guardianship and custody arises.

And, as a result, it can serve as a basis for unlocking the developmental potential of an individual child, on the one side, and as a preventive measure to prevent a child from coming into conflict with the criminal law, on the other.

The author, drawing a parallel between the need for full and harmonious development of the child and the priority attention paid by institutions and agencies to the best interests of the child, concludes that the best interests of the child are his or her harmonious development, which in turn is the right of the child, which corresponds to the obligation of parents to proceed from the principle of “do no harm” when ensuring the best interests of the child.

To ensure the above-mentioned harmonious development, it is necessary not only to ensure the child’s right to be heard, but also to obtain the opinions of specialists in various areas covering the individual interests of a particular child, which such specialists are able to draw as a result of observing the child’s development over time.

Key words: *principle of the best interests of the child, category of the best interests of the child, ensuring the best interests of the child, rule of procedure, child-centeredness, procedure in court proceedings.*

Вступ. Зважаючи на те, що під час дії воєнного стану, кількість судових справ, що перебувають на розгляді в національних судах України, за предметом позовних вимог «визначення місця проживання дитини» зростає, як наслідок справ про розірвання шлюбу, то постає потреба в ґрунтовному дослідженні категорії «найкращі інтереси дитини».

Так, саме принципу найкращих інтересів дитини приділяється першочергова увага як, при прийнятті рішень органами, уповноваженими опікуватися справами щодо дітей, в тому числі, органами опіки та піклування так і, судами всіх інстанцій та не лише в категорії справ «визначення місця проживання дитини», а й «опіка та піклування», «усиновлення» тощо.

Та, на переконання авторки, щоб дотримання зазначеного принципу було беззаперечним, то необхідно здійснити комплексне дослідження категорії «найкращі інтереси дитини» і, з’ясувати сутність правила процедури, що покладене в триєдину концепцію найкращих інтересів дитини.

Здійснивши аналіз останніх досліджень і публікацій, можемо дійти висновку, що дотримання принципу найкращих інтересів дитини та його застосування досліджувалися вченими та науковцями у різні періоди, та у період останніх п’яти років, вважаємо за необхідне звернути увагу, зокрема, на здобутки дослідників, серед яких Устрицька Н.І. та Дільна З.Ф. щодо дотримання принципу найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні за участі дитини, Петрович Ж. Датченко Н., які акцентували увагу на забезпеченні найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні та М. Корнієнко, що аналізувала застосування цього принципу в рамках цивільного судочинства.

Постановка завдання. В результаті аналізу судової практики та наукових пошуків необхідно з’ясувати зміст категорії «найкращі інтереси дитини», що відповідає принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини», який сформульовано у практиці Європейського Суду з прав людини та сутність правила процедури, що закладене в триєдиній концепції «найкращі інтереси дитини» Конвенції про права дитини, що включає матеріальне право, основоположний тлумачний правовий принцип та правило процедури.

Результати дослідження. Устрицька Н.І. та Дільна З.Ф. визначають принцип найкращих інтересів дитини, як підхід, застосовуючи який держава буде взаємодію між дитиною та інституціями (державними і приватними) [1, с. 644]. Такий підхід є дитино-центрований з наявністю додаткових гарантій для дитини.

Але, зазначені науковці розглядають дитино-центризм, де добробут та права дитини ставиться на перше місце, для роботи з дітьми, які вже потрапили у конфлікт із законом і, застосування цього підходу, враховуючи потреби, вразливості та етапи розвитку дітей дає можливість зосередитись на перспективах дитини, що сприяє реабілітації та реінтеграції, а не каральному заходу. [1, с. 645].

Але, якщо дитина вже потрапила в конфлікт із кримінальним законом то, існує велика вірогідність того, що це наслідок відсутності дотримання принципу найкращих інтересів дитини на інших етапах її розвитку.

Очевидно, що у разі нехтування дитино-центризмом, наприклад у цивільному процесі при визначенні місця проживання дитини, то в подальшому, як наслідок протиріч між дитиною і сім'єю, в якій вона виховується, стає конфлікт з кримінальним законом.

Тож, найкращі інтереси дитини, як категорія, має характеризувати проявлене динамічне явище «дотримання найкращих інтересів дитини», що буде в діалектичному зв'язку із сутністю, тобто єдиним але не тотожним, і, впливатиме в першу чергу на причину, щоб не було потреби працювати з наслідками.

Практикуючий юрист М. Корнієнко розкриваючи зміст принципу «найкращі інтереси дитини», в результаті дослідження доктринальних визначень, приходить висновку, що найкращі інтереси дитини є комплексним поняттям, яке включає в себе низку елементів [2, с. 399]. В результаті аналізу практики Європейського суду з прав людини, М. Корнієнко робить підсумок, що деякі з рішень, стають поворотними та істотно змінюють практику, що складалася в Україні [2, с. 400].

Підсумовуючи аналіз правових позицій Верховного Суду, М. Корнієнко, зазначає, що основою судового тлумачення поняття «найвищі інтереси дитини» є практика ЄСПЛ, який надає широке визначення цього поняття та залишає для національних судів свободу розсуду при встановленні того, що відповідає найкращим інтересам дитини у кожному конкретному випадку, а тому вона вважає за необхідне закріпити поняття найкращих інтересів дитини в національному законодавстві, зокрема у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [2, с. 402].

М. Корнієнко вважає, що закріплення поняття найкращих інтересів дитини, забезпечить правильне застосування цього принципу судами нижчих інстанцій, органами опіки та піклування та іншими державними органами, які приймають рішення у справах щодо дітей [2, с. 402] але з даним твердженням можливо погодитись, якщо таке поняття буде відповідати категорії «найкращі інтереси дитини», виходячи з функціональної ролі, якою буде аналіз і одночасний синтез, як ознака глибини проникнення у сутність явища «найкращі інтереси дитини».

На наше переконання, категорія «найкращі інтереси дитини», що відповідає явищу і сутності, де проявлені акценти зміщення парадигми від «не розлучення малолітньої дитини з матір'ю» до «необхідності розвитку дитини в атмосфері щастя, любові і розуміння» з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, має прослідковуватися не лише у формальному визначенні в судовій практиці, а й забезпечувати нівелювання маніпулювання матір'ю поняттям «найкращі інтереси дитини», без усвідомлення його сутності, а також потребу нового покоління у формуванні та розвитку гармонійного суспільства.

Так, у 2018 році Велика Палата Верховного Суду висувала, що вона: «*вважає за необхідне відступити від висновків Верховного Суду України, висловлених у постановках від 14 грудня 2016 року у справі № 6-2445цс16 та від 12 липня 2017 року у справі № 6-564цс17, щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, а саме ст. 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини, про обов'язковість брати до уваги принцип 6 Декларації прав дитини стосовно того, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини бути розлучена зі своєю матір'ю. Велика Палата Верховного Суду вважає, що при визначенні місця проживання дитини першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини в силу вимог ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року*» (Постанова від 17 жовтня 2018 справа 402/428/16-ц) [3].

В преамбулі Конвенції про права дитини серед іншого зазначено, що держави-учасниці цієї Конвенції визнають, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння [4].

Поняття «сім'я» згідно Сімейного кодексу України трактується, як соціальний інститут і, як союз конкретних осіб та є первинним та основним осередком суспільства. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства[5].

Європейський Суд з прав людини у справі X та інші проти Словенії (Case of X and others v. Slovenia (Applications nos. 27746/22 and 28291/22) Article 44 § 2 of the Convention) 19 березня 2025 року, виснував, що взаємне задоволення батьків і дітей від товариства одне одного становить фундаментальний елемент сімейного життя – навіть якщо стосунки між батьками розірвані (див. Кіган проти Ірландії (Keegan v. Ireland), 26 травня 1994 року, § 50, серія А, № 290).

Сімейне життя в Договірних Державах охоплює широкий спектр батьківських прав і обов'язків щодо догляду та виховання неповнолітніх дітей [6].

Частиною 1 статі 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [4].

Як свідчить статистика розгляду справ в національних судах України, станом на 13.04.2025 року категорія справ «визначення місця проживання дитини» розглядається переважно лише в першій судовій інстанції (519564 справ), бо ця ж категорія в апеляційній інстанції (73644 справ) та касаційній інстанції (7362 справи) має досить малий відсоток, а документи з правовими позиціями складають – 323 справи.

Аналіз правових позицій Касаційного цивільного суду Верховного Суду (серед яких, зокрема і, правові позиції, викладені у Постановах: від 5 вересня 2018 року, справа 752/22028/16-ц; від 17 жовтня 2018 року, справа 402/428/16-ц; від 14 листопада 2018 року, справа 463/3301/16-ц; від 18 вересня 2019 року, справа 201/4420/17; від 14 лютого 2020 року, справа 574/886/18; від 2 грудня 2020 року, справа 305/1707/18; від 23 грудня 2020 року, справа 712/11527/17; від 28 грудня 2020 року, справа 487/2001/19), дозволяє виокремити критерії, якими мають керуватися суди нижчих (першої та апеляційної) інстанції при винесенні рішення про визначення місця проживання дитини, а саме:

- інтереси самих дітей, їх побажання та чутливість, враховуючи, при цьому, сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо;
- особиста прихильність дитини до кожного з батьків, вік дитини;
- ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, у тому числі обов'язків по вихованню дитини;
- об'єктивна оцінка відносин між колишнім подружжям;
- матеріально-побутове забезпечення батьків судами враховується, але не є визначальним.

Слід відмітити, що правові позиції також містять положення про те, як має діяти суд у разі коли особиста прихильність дитини до обох батьків, а також і ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків – однакова, та кожен із батьків спроможний надати необхідне матеріально-побутове забезпечення.

Так, бажання дитини, яка досягла 10-річного віку, та її думка має бути заслухана і враховуватися судами під час вирішення питання про визначення її місця проживання (Постанова від 18 серпня 2021 справа 303/3102/19) та суд має віддати перевагу тому з батьків, який може забезпечити більш сприятливі умови виховання дитини. Важливим критерієм є моральні якості матері та батька як вихователів, а також чи налагоджені відносини матері чи батька та її чоловіка чи дружини з дитиною, якщо батьки чи хтось один із них перебувають в іншому шлюбі.

Наприклад, у справі № 487/2001/19 суд Верховний Суд встановив: *«апеляційний суд дійшов достатньо обґрунтованого висновку про визначення місця проживання малолітньої дитини разом із батьком так як при вирішенні спору надав першочергове значення саме найкращим інтересам дитини, так як дитина вже досить тривалий час проживає разом із батьком в атмосфері любові, турботи, захисту»* (Постанова від 28 грудня 2020 справа 487/2001/19) [7].

У Правовій позиції, викладеній у Постанові від 14 лютого 2020 року, Касаційний цивільний суд Верховного суду, зокрема, зазначив: *«У справі № 574/886/18 Суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що у зв'язку з відсутністю налагоджених відносин позивача та її чоловіка з дитиною, визначення місця проживання малолітньої дитини разом з матір'ю не відповідатиме найкращому забезпеченню її інтересів, у цьому випадку дитині доведеться адаптуватися до нового соціального середовища, що може негативно вплинути на її психологічний стан.»* (Постанова від 14 лютого 2020 справа 574/886/18) [8].

Важливим критерієм у такій категорії справ є соціальні зв'язки дитини, про сталість яких можуть свідчити наступні факти: відвідування дошкільного навчального закладу – садку чи шкільного навчального закладу, відвідування різноманітних гуртків, за дитиною здійснюється медичний догляд, у дитини є свої друзі, захоплення, дитина має сталі сімейні зв'язки, зміна мови спілкування та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини, тощо.

Касаційний цивільний суд Верховного суду звертає також увагу, що зазначені факти необхідно оцінювати в сукупності з дотриманням інтересів дитини як на цей час, так і в майбутньому,

балансу інтересів та прав батьків, думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, тощо (Постанова від 5 серпня 2020 справа 521/14556/16) [9].

Зважаючи, на вище переліченні критерії, всі рішення суддів у такій категорії справ, містять тезу про те, що суди приймаючи рішення про визначення місця проживання дитини мають виходити із якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначено поняття «забезпечення найкращих інтересів дитини», як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [10].

Аналіз практики Європейського Суду з прав людини дає підстави стверджувати, що принцип забезпечення якнайкращих інтересів дитини тісно пов'язаний з принципом зважування інтересів дитини та батьків.

Наприклад, у п. 54 Рішення Хант проти України Європейський Суд з прав людини зазначив, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага. При дотриманні такої рівноваги, інтереси дитини, за своєю природою та важливістю, мають переважати над інтересами батьків [11].

Отже, провівши паралель між необхідністю повного і гармонійного розвитку дитини і приділенню установами та органами першочергової уваги, якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, можемо дійти висновку, що найкращі інтереси дитини – це її гармонійний розвиток.

На переконання авторки, право дитини на гармонійний розвиток кореспондується з обов'язком батьків при забезпеченні найкращих інтересів дитини, виходити з принципу «не нашкодити».

Адже, гармонійний розвиток, можливий якщо він відбувається в атмосфері щастя, любові і розуміння, а емоційний стрес, який з тих чи інших причин, може час від часу зазнавати дитина, має зводитися до мінімуму та, відповідно, нівелюватися атмосферою любові, поваги та розуміння дитини з позиції визнання її суб'єктності.

В контексті визнання суб'єктності дитини, на думку авторки, доречним є звернути увагу на дослідження докторки педагогічних наук Петрочко Ж.В., яка зокрема, відзначає мультидисциплінарність та динамічність концепції «найкращі інтереси дитини», філософське підґрунтя якої базується на визнанні факту суб'єктності дитини.

Петрочко Ж.В. зазначає, що суб'єктність передбачає певну рефлексію дитини щодо подій, які з нею трапляються, і середовища, у якому вона знаходиться. Принцип найкращих інтересів дитини забезпечує дитині можливість для цієї рефлексії, наголошуючи на врахуванні особливостей розвитку дитини, а також думки дитини й дітей у цілому щодо подій і рішень, які їх стосуються [12].

Отже, можемо дійти висновку, що погляди Петрочко Ж.В. стосовно суб'єктності і забезпечення дитині можливості рефлексії, корелюється з такими філософськими категоріями, як: суб'єкт (лат. *subjectus* – те, що знаходиться в основі), який в теорії пізнання визначається, як активний компонент пізнавального відношення стосовно пізнаваної дійсності (об'єкту) [13, с. 214] та сутність і явище, які виражають розрізнення стійкого, інваріантного й мінливого, варіативного: внутрішній зміст предмета, стала єдність усіх багатоманітних форм його буття (сутність) і розмаїті зовнішні форми його існування та прояву (явище) [13, с. 215].

В контексті зазначеного слід також, звернути увагу на твердження В.О. Сухомлинського: «Якнайменше гучних фраз про любов до людини взагалі, якнайбільше конкретних справ, щирої участі в житті, у творенні радощів – ось що має стати правилом морального виховання [14, с. 17]. Щоб бачити себе, маленька людина має навчитися бачити життя. Бачити людину, розуміти і відчувати у ній красу, дивуватися і захоплюватися нею, співвідносити себе з побаченим і зрозумілим, ніби приміряти свої чесноти з тим, що вона вважає за зразок». І, виходячи зі своїх тверджень В.О. Сухомлинський слушно зазначає, що на його переконання, дуже важливим розповідати підліткам, юнакам і дівчатам про прожите життя. Про те, що людина зробила за своє життя, чим вона звітує перед поколінням, які приймають від неї естафету творчості, творення [14, с. 16].

Тож, зважаючи на проведений аналіз та виходячи з тлумачення Комітетом з прав дитини у Загальному коментарі №14 (2013) Конвенції про права дитини, що концепція найкращих інтересів дитини є триединою і, включає: матеріальне право, основоположний тлумачний правовий принцип та правило процедури, то саме правило процедури, згідно якого і можна встановити чи динамічне явище «дотримання найкращих інтересів дитини», що є в діалектичному зв'язку

із сутністю, відповідає категорії «найкращі інтереси дитини», а відтак, і законодавчо визначеному поняттю чи ні у кожному конкретному випадку, залишається поза увагою як науковців так і, судів першої інстанції.

Відповідно, зважаючи на тлумачення Комітетом правила процедури в якому конкретизується, що процес прийняття рішення, яке вплине на конкретну дитину, визначену групу дітей або дітей загалом, повинен передбачати оцінку можливого впливу рішення (позитивного або негативного) на відповідну дитину або дітей.

Комітет витлумачує, що «для процесів оцінки та визначення найкращих інтересів дитини необхідні процедурні гарантії. Крім того, в обґрунтуванні рішення необхідно продемонструвати, що відповідне право точно було враховано. В зв'язку з цим Держави-учасниці повинні пояснити, як в рішенні забезпечується дотримання відповідного права, тобто що саме визнано таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії лежать в його основі; та яке значення надане інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями, чи то загальними питаннями політики, чи то індивідуальними випадками» [15, с.4].

На переконання авторки, визначення процедури встановлення найкращих інтересів дитини в судовому процесі, окрім іншого, дасть можливість суддям приймати об'єктивні рішення в таких категоріях справ, опираючись не лише на внутрішнє переконання, а й на компетентні професійні висновки фахівців у сфері психології, педагогіки тощо в процесі спостереження за розвитком дитини.

Висновки. Виходячи, з визнання факту суб'єктності дитини слідує необхідність визнання факту права свободи вибору дитини, через сприйняття сімейного середовища, як гармонійного.

Тож, на переконання авторки, для коректного визначення суддею свободи вибору дитини, оперуючи принципом, що сформульований Європейським Судом з прав людини, як забезпечення якнайкращих інтересів дитини, необхідно не лише забезпечення права дитини бути вислуханою, а й отримання висновків фахівців з різних сфер, що охоплюють індивідуальні інтереси конкретної дитини, які такі фахівці спроможні висувати в результаті спостереження за розвитком дитини в динаміці протягом певного проміжку часу.

Підсумовуючи, приходимо висновку, що в подальшому необхідно здійснити більш ґрунтовне міждисциплінарне дослідження категорії «найкращі інтереси дитини» з метою вироблення рекомендацій щодо визначення процедури в судовому процесі встановлення найкращих інтересів дитини, яка корелюватиметься з категорією та принципом «найкращі інтереси дитини».

Список використаних джерел:

1. Устрицька Н.І., Дільна З.Ф. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1 С. 644–647. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153> URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.lsej.org.ua/1_2024/155.pdf (дата звернення: 04.05.2025).
2. Корнієнко М. К. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник*. м. Одеса. Гельветика. 2020. № 1. С. 398–404. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/8b4ad2cd-e63d-44eb-b621-b6cd830d0918> (дата звернення: 04.05.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2018, справа 402/428/16-ц: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954> (дата звернення: 04.05.2025).
4. Конвенція про права дитини: № 995_021 в редакції 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 04.05.2025).
5. Сімейний кодекс України: № 2947-III в редакції 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 04.05.2025).
6. Case of X and others v. Slovenia (Applications nos. 27746/22 and 28291/22) Article 44 § 2 of the Convention) 19 березня 2025 року: веб-сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-238568%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-238568%22]}) (дата звернення: 04.05.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 28 грудня 2020 справа 487/2001/19: веб сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93879757> (дата звернення: 04.05.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2020 справа 574/886/18: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87703418> (дата звернення: 04.05.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 5 серпня 2020 справа 521/14556/16: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90932482> (дата звернення: 04.05.2025).

10. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III в редакції від 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 04.05.2025).
11. Справа "Хант проти України" (Заява N 31111/04) Страсбург, 7 грудня 2006 року: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text (дата звернення: 04.05.2025).
12. Петрович Ж. Догченко Н. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах війни в Україні. *Вісник Humanitas*. 2023. №3. 70–78. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.11> URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/1275> (дата звернення: 04.05.2025).
13. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар та ін. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%D1%80_%D0%9C.%C2%A0%D0%90.%D0%A4%D0%9B%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%A4%D0%AF.%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_\(2\).pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%D1%80_%D0%9C.%C2%A0%D0%90.%D0%A4%D0%9B%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%A4%D0%AF.%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_(2).pdf) (дата звернення: 14.04.2025).
14. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. Харків: ВД ШКОЛА, 2018. 576 с.
15. Загальний коментар No 14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3). URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf> (дата звернення: 04.05.2025).

**ВИЗНАННЯ ПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ,
ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ****RECOGNITION OF LAW AS A WAY TO PROTECT PERSONAL NON-PROPERTY
RIGHTS THAT ENSURES THE SOCIAL LIFE OF A POLICE OFFICER IN UKRAINE**

У статті досліджено сутність визнання права як способу захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні. Наголошено на актуальності цього дослідження, що обумовлено специфікою прав та інтересів особи поліцейського в Україні. Визначено наукові підходи щодо розуміння сутності категорії «визнання права». Надано авторське бачення поняття «визнання особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні». З'ясовано, що забезпечення особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні пов'язано з інститутом цивільно-правового захисту, що передбачає різні способи такого захисту. Одним з таких способів цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні є визнання права. Констатовано, що визнання права як спосіб захисту особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні, потребує подальшого наукового дослідження з огляду на специфіку цієї категорії особистих немайнових прав поліцейського в Україні. Сформульовано висновок про те, що визнання права як спосіб захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні означає підтвердження (констатацію) наявного особистого немайнового права (права на ім'я, на власне зображення, на особисті папери), мета якого – усунення правової невизначеності, формалізація наявного правовідношення, що резюмує: застосування цього способу захисту має характер підтвердження права, а не наділення правом, оскільки спірне правовідношення в цьому випадку не перетворюється, а залишається в незмінному вигляді.

Ключові слова: *цивільно-правовий захист, способи, визнання права, особисті немайнові права, поліцейський, Україна.*

The article explores the essence of recognizing the law as a way to protect personal non-property rights that ensure the social existence of the police in Ukraine. The relevance of this study is emphasized, which is due to the specific rights and interests of the police officer in Ukraine. Scientific approaches to understanding the essence of the category "recognition of law" are identified.

It is established that the provision of personal non-property rights that ensure the social existence of a police officer in Ukraine is associated with the institution of civil protection, which provides for various ways of such protection. One of the ways of civil protection of personal non-property rights that ensure the social existence of a police officer in Ukraine is the recognition of the right.

The author's vision of the category "recognition of personal non-property rights that ensure the social existence of a police officer in Ukraine" is given.

It is stated that the recognition of the law as a way to protect personal non-property rights that ensure the social existence of the police in Ukraine requires further scientific study given the specifics of this category of personal non-property rights of the police in Ukraine.

It is concluded that the recognition of the right as a way to protect personal non-property rights that ensure the social existence of the police in Ukraine means confirmation (statement) of existing personal non-property rights (name, self-image, personal papers), the purpose of which is to eliminate legal uncertainty, formalization of the existing legal relationship, which summarizes: the application of this method of protection is in the nature of confirmation of the right, not the granting of the right, because the existing disputed legal relationship in this case is not transformed, but remains unchanged.

Key words: *civil protection, methods, recognition of rights, personal non-property rights, ensuring social life, policeman.*

Актуальність теми дослідження. Питання дотримання та захисту прав та основоположних свобод поліцейського в Україні набувають актуальності у зв'язку із сучасною ситуацією, коли поліцейського знімають під час виконання ним службових обов'язків без його згоди, принижують його честь, гідність і ділову репутацію тощо.

Конституція України як Основний закон держави закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Таким чином, утвердження й забезпечення прав та основоположних свобод поліцейського в Україні є одним з пріоритетних напрямів діяльності держави, що зумовлено приведенням вітчизняного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу.

Ураховуючи зазначене, слід наголосити, що актуальності набувають питання не лише захисту конституційних прав та основоположних свобод поліцейського, а й його особистих немайнових прав, що забезпечують його соціальне буття (регламентовані чинним цивільним законодавством).

Водночас забезпечення особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні пов'язано з інститутом цивільно-правового захисту, що передбачає різні способи такого захисту. Одним з таких способів цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні є визнання права.

Таким чином, дослідження такого способу цивільно-правового захисту як визнання права особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що в Україні залишаються недостатньо дослідженими питання визнання права як способу захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського, що підтверджує актуальність і своєчасність обраної нами тематики наукової статті. Загалом науково-теоретичне підґрунтя цього дослідження становили праці таких представників цивілістичної науки України, як В. В. Басюк, Ю. В. Білоусов, С. О. Бородовський, О. М. Буханевич, П. О. Гвоздик, Н. В. Коробцова, О. В. Кохановська, Л. В. Красицька, Т. В. Лісничка, С. В. Лозінська, В. В. Луць, К. С. Науменко, С. О. Сліпченко, І. В. Спасібо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Н. А. Френдій, Р. Б. Шишка, С. В. Ясечко, А. Г. Ярема та ін. Зазначені цивілісти зробили значний внесок у розвиток науки цивільного права, проте донині потребує висвітлення проблематика особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття особи поліцейського в Україні. Отже, варто констатувати, що поза увагою вчених залишилися питання щодо цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні, що наразі потребує детального вивчення.

Метою статті є дослідження визнання права як способу захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання цивільних прав поліцейського стає надзвичайно актуальним на тлі суспільних перетворень, що відбуваються в Україні. Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Це зумовлює потребу в належній правовій охороні [2, с. 220]. У цьому контексті слід навести позицію К. С. Науменко, яка вказує, що цивільно-правовий захист прав і свобод людини та громадянина в будь-якій цивілізованій та демократичній країні передбачає широкий спектр способів та засобів з реалізації й забезпечення такого захисту. Задля забезпечення адекватного та своєчасного захисту особистих немайнових прав особи, що забезпечують її соціальне буття як частини загальних цивільних прав, необхідною є наявність

як прямих, так і попереджувальних (превентивних) важелів впливу на конфліктні ситуації. Одними з найважливіших способів захисту прав особи вважають ті, що реалізуються через судові органи, адже рішення в цих спорах є обов'язковими для виконання всіма сторонами конфлікту. Визнання права є способом захисту, що закріплений на законодавчому рівні та передбачає реалізацію через органи судочинства [3, с. 83–84].

Цивільний кодекс України в ст. 16 серед переліку способів захисту цивільних прав та інтересів поліцейського закріпив визнання права [4], проте не надав легального визначення вказаному способу захисту особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні, що потребує детального з'ясування.

Варто зауважити, що поняття «визнання», відповідності до академічного тлумачного словника української мови, означає: 1) дія за значенням – визнати; 2) те, в чому хто-небудь признається; 3) загальна позитивна оцінка кого-небудь в суспільстві [5, с. 399]. Водночас право визначено як систему встановлених, або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю пануючого класу (в експлуататорському суспільстві) або всього народу (у соціалістичному суспільстві) [6, с. 506].

Цивілісти поняття «визнання права» трактують по-різному, крізь призму предмета власного дослідження. Так, наприклад, Р. В. Падун визнанням права вважає судовий спосіб захисту цивільних прав та інтересів, який обов'язково потребує відображення в судовому акті, що підтверджує наявність суб'єктивного права, яке не визнають інші учасники (учасник) цивільних правовідносин [7, с. 3]. Натомість В. Скрипник наголошує, що «визнання права – особливий спосіб захисту, оскільки саме він дозволяє усунути невизначеність у суб'єктивному цивільному праві, і відповідно, уникнути перешкод у його реалізації» [8, с. 84].

Визнання особистого немайнового права є способом захисту, за яким визнається наявність в особи певного особистого немайнового права, що було порушене чи наявність якого оспорювалося з боку інших осіб. Вказана специфіка визначає той факт, що застосування цього способу може відбуватися лише в юрисдикційній (переважно судовій) формі. Вимогу про визнання права зазвичай заявляють самостійно та не згадують у комплексній вимозі чи не заявляють як передумову інших вимог.

Вчений А. Г. Ярема зазначає, що характерною рисою захисту права шляхом його визнання є те, що цей спосіб не вносить жодних змін до наявних правовідносин. Рішення суду про визнання права лише надає їм чітку визначеність. Крім того, Цивільний кодекс України містить норми, які дають змогу шляхом визнання права захистити й цивільний інтерес. У разі визнання судом права в таких випадках фактично встановлюється те цивільне право особи, яке до цього не існувало, а виникає лише з моменту набрання рішенням суду про визнання права законної сили [9, с. 36].

Досліджуючи способи цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, Р. О. Стефанчук наголошує, що «визнання особистого немайнового права» є способом захисту, за яким визнається наявність в особи певного особистого немайнового права, що було порушене чи наявність якого оспорювалося з боку інших осіб. Вказана специфіка визначає той факт, що застосування цього способу може відбуватися лише в юрисдикційній (переважно судовій) формі [10, с. 195].

Згідно із загальним правилом, визнання права як спосіб захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, є засобом усунення невизначеності у відносинах між суб'єктами, створення необхідних умов для його реалізації та запобігання з боку третіх осіб дій, що перешкоджають його нормальному здійсненню [3, с. 84–85].

Таким чином, зазначений спосіб захисту застосовується тоді, коли як такого порушення права ще немає, але це особисте немайнове право оспорується (чи існує реальна погроза) іншою особою. Така ситуація ускладнює чи взагалі унеможлиблює його використання [12, с. 302].

Отже, з наведеного випливає цілком слушний висновок про те, що визнання права теоретично є досить ефективним способом урегулювання спірних ситуацій у частині захисту особистих немайнових прав, що забезпечують повноцінне соціальне буття громадянина [3, с. 83–84]. Проте практично такий спосіб використовується неналежним чином через низьку правову обізнаність громадян зі своїми конституційними можливостями із захисту власних особистих немайнових прав. Зміст визнання права становить підтвердження існування певного права або підтвердження відсутності права, підтвердження існування обов'язку, правовідносин. Підставами для застосування цього способу захисту права є порушення, оспорування, невизнання права чи загроза вчинення таких дій у майбутньому. Особами, які можуть застосовувати визнання права, є суд та безпосередньо учасники правовідносин, а саме зобов'язана особа [13, с. 179].

На сьогодні визнання права є одним із найпоширеніших і найдієвіших способів цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні. Особливістю зазначеного способу цивільно-правового захисту цивільних прав та інтересів є розгляд і вирішення конфліктної ситуації судовим органом із винесенням відповідної ухвали. Значущістю вирізняється також складова попереджувального характеру, що дає змогу унеможливити подальше поширення правопорушення та неправомірної поведінки, а також соціальних негативних наслідків для особи – носія особистих немайнових прав.

Висновки. Отже, пропонуємо поняття «визнання особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні» визначити як спосіб цивільно-правового захисту, що становить пред'явлення претензій однієї зі сторін спору про підтвердження наявних прав та обов'язків, які та чи інша особа мала до їх порушення, виключно в судовому порядку.

Наголошено, що визнання права як способу захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні означає підтвердження (констатацію) наявного особистого немайнового права (права на ім'я, на власне зображення, на особисті папери), мета якого – усунення правової невизначеності, формалізація наявного правовідношення, що резюмує: застосування цього способу захисту має характер підтвердження права, а не наділення правом, оскільки спірне правовідношення в цьому випадку не перетворюється, а залишається в незмінному вигляді.

Таким чином, визнання права як способу захисту особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття поліцейського в Україні потребує подальшого наукового опрацювання з огляду на специфіку зазначеної категорії особистих немайнових прав поліцейського в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Марініч Ж. С. Право на повагу честі та гідності поліцейського під час спілкування державною мовою з громадянами України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : зб. наук. пр. 2018. С. 220–222. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/12259/1/%d0%a3%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0%20%d0%bc%d0%be%d0%b2%d0%b0%20%d0%b2%20%d1%8e%d1%80%d0%b8%d1%81%d0%bf%d1%80%d1%83%d0%b4%d0%b5%d0%bd%d1%86%d1%96%d1%97%20%d0%a71_p221-223.pdf.
3. Науменко К. С. Визнання права як спосіб цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 21–22 трав. 2016 р. Суми : Ельдорадо, 2016. С. 83–85.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top>.
5. Словник української мови: в 11 томах. Т. 1, 1970. С. 399.
6. Словник української мови: в 11 томах. Т. 7, 1976. С. 506.
7. Падун Р. В. Визнання права як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 18 с.
8. Скрипник В. Визнання права як спосіб захисту речових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 82–87.
9. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом. *Вісник Верховного суду України*. 2009. № 12. С. 34–39.
10. Стефанчук Р. О. До питання про особисті немайнові відносини як структурну складову предмета цивільного права. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2005. № 23. С. 143–147.
11. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 541 с.
12. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 3-тє вид., переробл. і доповн. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2008. Т. І. 832 с.
13. Цивільне право України: навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Прецедент, 2005. 448 с.

**СПІВВІДНОШЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECTIVITY AND LIABILITY
IN JOINT-STOCK LEGAL RELATIONS**

Стаття присвячена дослідженню такої надважливої сфери цивільного права, як відповідальність учасників акціонерних відносин. Наголошується на тому, що відповідальність – обтяження у вигляді обов'язку, що виникає в охоронних правовідносинах внаслідок невиконання або неналежного виконання та порушення прав, законних інтересів осіб, які існують у регулятивних правовідносинах. Цей обов'язок не супроводжує основне зобов'язання і виникає не з моменту виникнення зобов'язання, а з моменту його порушення. У цьому випадку правопорушник має нести додаткові майнові обтяження. Автори статті підтримують позицію, що підставою застосування цивільно-правової відповідальності до учасників акціонерних правовідносин є невиконання або неналежне виконання обов'язків останніми, що можуть передбачатися законодавством, локальними актами, акціонерним договором та за порушення прав, законних інтересів інших учасників окресленого правового зв'язку.

Ключові слова: акціонерні правовідносини, акціонерна відповідальність, суб'єкти акціонерної відповідальності, акціонер, акціонерне товариство.

The article is devoted to the study of such an important area of civil law as the liability of participants in joint-stock legal relations. It is emphasized that liability is a burden in the form of an obligation that arises in security legal relations as a result of non-fulfillment or improper fulfillment and violation of the rights and legitimate interests of persons who exist in regulatory legal relations. This obligation does not accompany the main obligation and arises not from the moment the obligation arises, but from the moment of its violation. In this case, the offender must bear additional property encumbrances. The authors of the article support the position that the basis for applying civil liability to participants in joint-stock legal relations is the failure or improper performance of obligations by the latter, which may be provided for by law, local acts, a joint-stock agreement, and for violation of the rights and legitimate interests of other participants in the outlined legal relationship.

Key words: joint-stock legal relations, joint-stock liability, subjects of joint-stock liability, stockholder, joint-stock company.

Відповідальність є невід'ємним елементом охорони у певній сфері суспільних відносин, оскільки саме через цю форму державного або суспільного примусу забезпечується належна реалізація суб'єктивних прав і виконання суб'єктами своїх обов'язків. Підставою застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин є невиконання або неналежне виконання обов'язків учасниками окреслених правовідносин, що можуть передбачатися як законодавством, так і локальними актами, акціонерним договором. Так, відповідно до ст. 610, 623 Цивільного

© СЯДРИСТА І.І. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0002-4340-3593>

© ЧОРНА А.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0003-0519-7300>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

кодексу України (далі – ЦК України) [1], у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він зобов'язаний відшкодувати кредиторів завдані збитки. Фактично вже в цих нормах можна відстежити три умови виникнення цивільного правопорушення: неналежна поведінка, що виявляється у невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язку; наявність збитків внаслідок дій боржника; наявність причинного зв'язку між діями боржника та їх негативним результатом. При невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання виникає цивільно-правова відповідальність як засіб примусового впливу на правопорушника. При цьому, відповідно до ст. 614 ЦК України, за невиконання або неналежного виконання зобов'язання особа несе відповідальність лише за наявності вини (умислу або необережності), крім випадків, передбачених договором або законом. Особа вважається невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 614 ЦК України). Якщо ж особа не доведе факту життя таких заходів, вона вважається винуватою, а тому має нести відповідальність за допущене порушення (ч. 4 ст. 614 ЦК України).

Дискусія про поняття та підстави застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин не припиняється в юридичній науці. Водночас спеціальні дослідження суб'єктивних обов'язків та відповідальності учасників акціонерних правовідносин фактично відсутні.

Метою статті є обґрунтування застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин за невиконання (неналежне виконання), покладених на них суб'єктивних обов'язків.

Досліджуючи питання відповідальності за порушення цивільних прав та обов'язків, більшість науковців відзначає, що умовами, за яких спрацьовує механізм цивільно-правової відповідальності, є наявність прав та обов'язків, порушення яких призводить до цивільно-правової відповідальності порушника; протиправне порушення особою покладених на неї обов'язків і суб'єктивних прав інших осіб; наявність шкоди, завданої протиправною поведінкою правопорушника; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і шкідливими наслідками, що настали; наявність провини правопорушника. Таким чином, цивільно-правова відповідальність настає лише за порушення цивільних прав та обов'язків, і тільки за наявності останніх може йтися про відповідальність. Якщо ж суб'єкт не наділений сукупністю таких прав і обов'язків, то неможливе й їхнє порушення, відтак – відсутні підстави притягнення особи до відповідальності. Так, у корпоративному законодавстві не передбачено обов'язку акціонерного товариства (далі – АТ), що безпосередньо корелюється від права акціонера на дивіденди, виплачувати дивіденди як у встановлений строк, так і взагалі. У тому числі не передбачено й наслідків невиконання товариством такого обов'язку. Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства» [2] рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами АТ. Тобто маємо складний юридичний склад – прийняття рішення та встановлення переліку акціонерів, що визнаються передумовами здійснення досліджуваного права. За умови відсутності таких юридичних фактів не буде й виплати дивідендів. Отже, виникають запитання: чи існує у акціонерів право на отримання дивідендів, чи можливо, все ж таки, право на участь у розподілі прибутку? На нашу думку, у даному випадку можна вести мову лише про суб'єктивне право акціонера на участь у розподілі прибутку, якому не кореспондує безпосередній обов'язок товариства виплатити дивіденди, а лише можливість розгляду питання про розподіл прибутку між акціонерами на загальних зборах.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на існування проблем застосування відповідальності до учасників акціонерних правовідносин. Насамперед це пов'язано з відсутністю у законодавстві чітко передбачених обов'язків учасників відповідних правовідносин. У Законі України «Про акціонерні товариства» взагалі відсутній перелік обов'язків АТ, у зв'язку з чим залишається незрозумілим, за що саме та в якому випадку значений учасник акціонерних правовідносин має нести відповідальність перед акціонерами. Цікавим є й те, що законодавством передбачається, що обов'язки акціонерів можуть встановлюватися виключно законом, однак чіткій перелік таких обов'язків акціонерів у законодавстві відсутній (ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства»). Також слід звернути увагу на права акціонерів, що передбачені Законом України «Про акціонерні товариства» (ст. 27, 28), оскільки їх здійснення часто супроводжується різноманітними зловживаннями і порушеннями зі сторони акціонерів, а відповідальність за відповідні дії (бездіяльність) законодавством не встановлена. Зокрема, саме дії (бездіяльність) акціонерів, які мають бути зацікавлені в успішному функціонуванні товариства, порушують його нормальну роботу. Ігнорування участі у загальних зборах може кваліфікуватися як зловживання правом. На практиці існує багато випадків, коли загальні збори товариства не проводяться, що перешкоджає

нормальній роботі товариства та порушує права акціонерів – право на управління АТ шляхом участі у загальних зборах та можливості прийняття рішень, які можуть призвести до істотних корпоративних змін (внесення змін до статуту, обрання членів наглядової ради, додаткового випуску акцій, укладення товариством значних правочинів, реорганізації товариства та інших дій). Причин непровадження загальних зборів товариства чимало, але однією з тих, що заслуговує на увагу, є відмова одного або декількох акціонерів брати участь у зборах. Таке зловживання, як правило, є можливим з боку мажоритарних акціонерів, які володіють пакетом акцій у розмірі більше 50 %. Такий висновок ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 40 Закону України «Про акціонерні товариства», яка встановлює поріг кворуму – участь у зборах акціонерів, що мають понад 50 % голосів.

Так само незрозумілим залишаються характер відповідальності органів товариства, оскільки відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» (ч. 2 ст. 88) з посадовими особами органів АТ можуть укладатися цивільно-правові та трудові договори. Отже, цивільно-правова відповідальність може застосовуватися до учасників акціонерних правовідносин виключно за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків та за порушення прав, законних інтересів інших учасників окресленого правового зв'язку.

Однак обов'язок може бути не лише підставою застосування відповідальності, а й самою відповідальністю. Так, П. Д. Гуйван вказує на юридичну відповідальність як на новий, додатковий юридичний обов'язок з несення покарання за скоєне правопорушення, що означає для правопорушника втрату, обтяження, несприятливі наслідки у вигляді обмежень особистого, майнового та іншого характеру [3, с. 143–150]. Відповідальність повинна включати в себе як обов'язок правопорушника відчутти несприятливі наслідки, так і саме несення цих наслідків, оскільки вони співвідносяться між собою як статика та динаміка. Тобто основний наголос зроблено не на загально-філософському вченні про наслідки, а акцентовано увагу на правовому зрізі, що отримав прояв у наділенні правопорушника додатковими обтяженнями у вигляді обов'язків. Дійсно, суб'єктивний обов'язок і відповідальність взаємопов'язані. Однак це не може бути підставою для їх отождолення. У разі порушення договірних зобов'язань обов'язок боржника виконати зобов'язання в натурі, примусово чи добровільно, є підставою припинення договору і не передбачає відповідальності у вигляді встановлення обов'язків, передбачених охоронними відносинами. Відповідальністю в даному випадку буде встановлення обов'язків охоронних відносин, шляхом винищення додаткових дій, відшкодування шкоди, сплати неустойки тощо. Юридична відповідальність є тим обов'язком правопорушника, якого не було у нього до правопорушення, особа знає певних втрат (особистого, майнового, організаційного характеру), що є змістом санкцій, передбачених законом або договором. Цей обов'язок не супроводжує основне зобов'язання і виникає не з моменту виникнення зобов'язання, а з моменту його порушення. У цьому випадку правопорушник має нести додаткові майнові обтяження. Такими обтяженнями чи несприятливими наслідками можуть бути наступні обтяження:

- заміна невиконаного обов'язку новим (наприклад, обов'язок відшкодувати збитки, завдані простроченням боржника (ст. 612 ЦК України); зміна умов зобов'язання при односторонній відмові від зобов'язання (ст. 615 ЦК України).

- заміна основного обов'язку новим, додатковим, часто має місце при порушенні абсолютних суб'єктивних прав (наприклад, відшкодування шкоди, завданої власникові земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель, пов'язаних із зниженням їх цінності, ст. 394 ЦК України; відшкодування збитків та моральної шкоди при визнанні правочину недійсним, ст. 216 ЦК України);

- приєднання до порушеного обов'язку нового (наприклад, окрім виконання зобов'язання, обов'язок відшкодувати збитки, сплатити неустойку, ст. 552 ЦК України);

- зміна або припинення правовідношення (статті 16, 22 ЦК України).

У разі порушення регулятивного правовідношення, змістом якого є позитивні суб'єктивні права та обов'язки, воно трансформується в охоронне правовідношення, у межах якого може здійснюватися відновлення або захист порушених прав шляхом застосування заходів цивільно-правової відповідальності. Відповідно лише при порушенні суб'єктивних цивільних прав та обов'язків можна говорити про відповідальність. Цивільне законодавство поряд з майновим впливом на порушника цивільних прав та обов'язків виконує і важливу творчу задачу правильної організації майнових та особистих немайнових зв'язків між учасниками цивільного обороту. У найбільш узагальненому вигляді, під цивільно-правовою відповідальністю розуміється опосередковане державним примусом виконання зобов'язання боржником-правопорушником. Під суб'єктивним цивільним обов'язком прийнято розуміти міру належної поведінки зобов'язаного

суб'єкта правовідносин. У цивільному праві не все зводиться лише до цивільно-правової відповідальності. Різноманітність цивільних прав та обов'язків і відмінність в характері взаємовідносин суб'єктів у сфері цивільного обороту дозволяють використовувати широкий арсенал засобів вирішення цивільно-правових спорів, засобів захисту суб'єктивних цивільних прав і впливу на осіб, які не виконують або виконують неналежним чином свої обов'язки. Отже, можна зробити висновок, що цивільно-правова відповідальність є одним із засобів захисту цивільних прав та впливу на порушників обов'язків.

Часто юридичну відповідальність оцінюють як обов'язок, що вже існував раніше (наприклад, був встановлений договірним зобов'язанням), або вперше виник унаслідок правопорушення і виконується під примусом. Така оцінка загалом є достатньо обґрунтованою. Однак варто уточнювати, що під відповідальністю слід розуміти не кожен обов'язок, який існує у регулятивних відносинах (наприклад, у зобов'язанні, що виникає з договору), а лише такий обов'язок, що існує в охоронному правовому відношенні (тобто виникає вже після порушення договору або після завдання шкоди). Особливостями такого обов'язку є те, що на відміну від обов'язку в регулятивних відносинах, встановленого договором або законом, обов'язок-відповідальність покладається на порушника договору [4, с. 19–20]. Тому в сфері акціонерних відносин його сформульовано в санкції правової норми або в статуті чи акціонерному договорі – у тих його пунктах, де передбачено наслідки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань. Наприклад, акціонери, яким належать привілейовані акції, мають право отримувати дивіденди навіть у разі відсутності або недостатності чистого прибутку (п. 1 ч. 2 ст. 28 Закону України «Про акціонерні товариства»). У разі виконання АТ свого обов'язку з виплати дивідендів належним чином у жодному разі мова не може йти про відповідальність. Якщо ж АТ відмовляється виконати покладений на нього обов'язок (у випадку не скликання або несвоєчасного скликання загальних зборів чи не включення відповідного питання до порядку денного), то, відповідно, у таких акціонерів виникає право вимоги прийняття рішення загальними зборами про виплату дивідендів, а у товариства виникає обов'язок, що існує вже в охоронних відносинах, прийняти відповідне рішення, що й вважатиметься відповідальністю за невиконання або неналежне виконання покладеного обов'язку.

Такий підхід до розуміння юридичної відповідальності (як обов'язку, що виникає з підстав вчинення правопорушення та виникає в охоронних відносинах) має принципове значення для законотворчої практики, і особливо для конструювання норм корпоративного законодавства, де переважають майнові санкції і де сторони перебувають у певних правовідносинах (тобто мають права і обов'язки) до правопорушення. Таким чином, відповідальність – обов'язок, що виникає в охоронних відносинах, є вторинним стосовно обов'язку, що існував у регулятивних відносинах та полягає в необхідності зазнати обтяжень і позбавлень, що накладаються як обов'язки, яких до правопорушення ще не існувало. Саме в покладенні такого обов'язку, що є негативним наслідком, виражається державний чи інший осуд особи, що вчинила правопорушення.

Виходячи з викладеного можна зробити висновок, що суб'єктивний обов'язок і відповідальність взаємопов'язані. Однак дані категорії не є тотожними, оскільки у разі порушення договірних зобов'язань обов'язок боржника виконати зобов'язання в натурі є підставою припинення договору і не передбачає відповідальності у вигляді встановлення обов'язків, передбачених охоронними відносинами. Відповідальністю в даному випадку буде встановлення обов'язків охоронних відносин, шляхом вчинення додаткових дій, відшкодування шкоди, сплати неустойки тощо.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 18–19. Ст. 81.
3. Гуйван П. Д. Цивільна відповідальність як елемент охоронного матеріального правовідношення. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика 2021. № 1. С. 143–150.
4. Сліпченко С. О. Визначення поняття цивільно-правової відповідальності. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матер. «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 грудня 2015 р. Харків, 2016. С. 19–22.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЇ ФІЛІЙ
ТА ПРЕДСТАВНИЦТВ ІНОЗЕМНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ****LEGAL REGULATION OF REGISTRATION AND LIQUIDATION OF BRANCHES
AND REPRESENTATIVE OFFICES OF FOREIGN BANKS IN UKRAINE**

У статті розглядаються проблеми і перспективи правового регулювання реєстрації та ліквідації філій та представництв іноземних банків в Україні. Окремо автор, звертає увагу на те, що в Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави» від 14 липня 2023 року за № 3257-ІХ імплементовані положення Директиви (ЄС) 2017/1132 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2017 року, що стосуються деяких аспектів корпоративного права (Кодифікація), зокрема, щодо правил розкриття інформації, які застосовуються до філій компаній з інших держав-членів, шляхом внесення інформації про такі відокремлені підрозділи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань та відкриття її для загального доступу.

У статті розкрито етимологію поняття філії, наукове визначення поняття філії та представництва іноземного банку в Україні та умови на підставі яких іноземний банк має право на відкриття філії та представництва в Україні.

Розглянуто кілька режимів доступу іноземного капіталу до національних банківських систем: національний, режим взаємності та режим консолідованого нагляду.

Автором аргументується те, що проходження філій та представництв іноземних банків реєстрації супроводжується акредитацією Національним банком України, як контрольного органу в системі центральних органів державного управління України та державною реєстрацією у місцевого державного реєстратора. Окремо автором висвітлено та проаналізовано наукову літературу, нормативно-правові акти України та ЄС щодо визначення «акредитації».

Також окремо досліджуються підстави для відмови Національного банку України в акредитації філій та представництв іноземних банків.

Ключові слова: *філія іноземного банку, представництво іноземного банку, акредитація, Національний банк України, структура власності, істотна участь, ділова репутація, ЄС.*

The article examines the challenges and prospects of legal regulation concerning the registration and liquidation of branches and representative offices of foreign banks in Ukraine. The author pays particular attention to the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Activities of Separate Subdivisions of a Legal Entity Established in Accordance with the Legislation of a Foreign State» dated July 14, 2023, No. 3257-IX. This law implements provisions of Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and the Council of June 14, 2017, concerning certain aspects of company law (Codification). Specifically, it addresses disclosure rules applicable to branches of companies from other EU member states by requiring the inclusion of such subdivisions in the Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs, and Civic Organizations, and ensuring public access to that information.

The article reveals the etymology of the concept of a branch, the scientific definition of the concept of a branch and representative office of a foreign bank in Ukraine, and the conditions under which a foreign bank has the right to open a branch and representative office in Ukraine.

The article defines the concept of a bank branch and outlines the conditions under which a foreign bank is allowed to open a branch in Ukraine.

It explores several regimes through which foreign capital may access national banking systems: the national regime, the reciprocity regime, and the consolidated supervision regime.

The author argues that the registration process for branches and representative offices of foreign banks involves accreditation by the National Bank of Ukraine, which serves as the regulatory authority within Ukraine's central system of state governance, alongside official registration by a local government registrar. The author separately highlighted and analyzed the scientific literature, regulatory legal acts of Ukraine and the EU regarding the definition of «accreditation».

Additionally, the grounds on which the National Bank of Ukraine may refuse accreditation of foreign bank branches and representative offices are explored.

Key words: *foreign bank branch, foreign bank representative office, accreditation, National Bank of Ukraine, ownership structure, significant shareholding, business reputation, EU.*

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню теоретичних аспектів акредитації та реєстрації філій та представництв іноземних юридичних осіб (в тому числі банків) присвячена низка наукових публікацій, зокрема таких вчених, як: Воронова Л. К., Орлюк О. П., Музика-Стефанчук О. А., Селіванов А. О., Сірант М. М., Чечетова-Терашвілі Т. М.

Вступ. Банківська система є однією із важливих складових сучасної ринкової економіки. В умовах євроінтеграційних процесів як і на початку незалежності зростає інтерес до різних аспектів банківської діяльності, включаючи визначення понятійного апарату як на законодавчому рівні так і в наукових дослідженнях. У дослідженнях вчених, як економістів так і юристів, відсутня єдина думка щодо визначення поняття акредитації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей акредитації Національним банком України (далі – НБУ) та ліквідації філій та представництв іноземних банків та впливу на розвиток вітчизняної банківської системи.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного часу та після підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію) стає актуальною тема реєстрації та ліквідації філій та представництв іноземних банків в Україні в умовах євроінтеграції [1]. Так, у статті 88 Угоди про асоціацію зазначено: «Україна з дати набрання чинності цією Угодою забезпечує: і) стосовно заснування дочірніх підприємств, філій та представництв юридичних осіб Сторони ЄС, режим, що є не менш сприятливим, ніж той, який надано її власним юридичним особам, філіям та представництвам або будь-яким юридичним особам, філіям та представництвам третіх країн, залежно від того, який режим є кращим».

В теоретичному аспекті слід звернути увагу на визначення філії (нім. *Filiale*, фр. *filiale* від лат. *filia* – «дочка», *filialis* – «дочірній») [2, с. 97] та представництва банку у науковій літературі.

Так, професор Селіванов О. А., визначає філію банку як банківську установу, яка не є юридичною особою, діє від імені головного банку на підставі окремого положення, має свій субкореспондентський рахунок або працює на єдиному кореспондентському рахунку з головним банком та здійснює банківські операції, передбачені положенням про філію, за умови наявності і в межах дозволу, наданого їй банком як юридичною особою [3, с. 80–81]. Раніше ми вже досліджували це питання визначення філії іноземного банку в Україні, воно ідентично до вищезгаданого, але дещо звужено, як відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і провадить банківську діяльність від імені банку [4, с. 416].

В свою чергу, представництво банку, розглядається Селівановим О. А. як установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, та не може здійснювати банківські операції [3, с. 80–81]. Також ми вже це питання розглядали щодо визначення представництва іноземного банку в Україні, а саме

як територіально відокремлений підрозділ банку, що здійснює функції представництва та захисту інтересів банку і не провадить банківської діяльності [4, с. 348].

У світовій практиці існує кілька режимів доступу іноземного капіталу до національних банківських систем. Національний режим, за яким іноземні банки біля країни реєструються з урахуванням національної власності, які діяльність, регулювання і нагляд здійснюються за умов, визначених національних банківських установ. Насправді принцип національного режиму застосовується виходячи з міждержавних угод (ОЕСР, СОТ, ЄС). Наприклад, у ЄС режим доступу іноземного капіталу до національних банківських систем реалізується шляхом прийняття єдиних стандартів банківського регулювання та нагляду, включаючи запровадження принципу єдиної банківської ліцензії та визначення переліку видів банківських операцій, що належать до взаємного визнання на території країн-членів ЄС.

Режим взаємності, згідно з яким країна дозволяє створення іноземного банку на власній території на умовах, прийнятих для створення, регулювання та нагляду за банківською діяльністю країною-нерезидентом. Принцип взаємності передбачено у законодавстві Канади, Норвегії, Іспанії, Японії, Швейцарії.

Режим консолідованого нагляду за діяльністю транснаціональних банків та їх структурних підрозділів, який набуває поширення останнім часом, передбачає спільну участь у наглядових заходах органів нагляду країни, в якому створено іноземний банк, та країни походження банку. При цьому наглядові заходи ґрунтуються переважно на оцінці платоспроможності, ліквідності та конверсійних операцій. Моніторинг за платоспроможністю дочірнього іноземного банку доручається наглядові органи обох країн. Моніторинг стану ліквідності іноземної філії підпадає під компетенцію країни перебування. Аналіз конверсійних операцій та відкритих валютних операцій здійснюється спільно наглядовими органами обох країн. В рамках консолідованого режиму наглядові органи різних країн інформують один одного про фінансовий стан або виявлені порушення у діяльності іноземних банків та їх філій [5].

14 липня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 3257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави» (далі – Закон), який набрав чинності 03 вересня 2023 року, а вводився у дію через рік – 03 вересня 2024 року [6].

Метою даного Закону є створення сприятливого законодавчого поля, яке впорядкує правовий статус відокремлених підрозділів юридичної особи, в тому числі філій та представництв іноземних неурядових або іноземних благодійних організацій, утворених відповідно до законодавства іноземної держави, та сприятиме уніфікації, спрощенню та прискоренню процедур створення та припинення їх діяльності на території України.

В Закон про іноземні відокремлені підрозділи імплементовані положення Директиви (ЄС) 2017/1132 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2017 року [7], що стосуються деяких аспектів корпоративного права (Кодифікація), зокрема, щодо правил розкриття інформації, які застосовуються до філій компаній з інших держав-членів, шляхом внесення інформації про такі відокремлені підрозділи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ЄДР) та відкриття її для загального доступу.

Серед іншого, вищезгаданий Закон передбачає внесення змін до чинного законодавства України, яким урегульовано порядок реєстрації та ліквідації філій та представництв іноземних юридичних осіб, включаючи представництва іноземних банків.

Частина 2 статті 24 Закону України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07 грудня 2000 року викладено в наступній редакції (далі – Закон про банки і банківську діяльність) [8].

Іноземний банк має право на відкриття філії в Україні за таких умов:

1) до держави, в якій зареєстровано іноземний банк, відсутні суттєві застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

2) банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, з урахуванням отриманої Національним банком України інформації в цілому відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;

3) законодавство держави, в якій зареєстровано іноземний банк, за оцінкою НБУ, здійсненою у встановленому ним порядку, не містить положень, які можуть перешкоджати/обмежувати

взаємодію між НБУ та наглядовими/контролюючими органами такої держави та/або перешкоджати НБУ у здійсненні ним наглядових повноважень щодо такої філії іноземного банку;

4) мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не меншим 120 мільйонів гривень;

5) наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України (ч. 2 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

Можемо зробити висновок, що серед п'яти пунктів умов відкриття філії іноземного банку в Україні, змінився лише мінімальний розмір приписного капіталу, раніше він становив 10 млн. євро.

Відповідно до п. 1 Вимог до написання найменування юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, у тому числі утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки для написання найменування використовуються: літери українського алфавіту - при написанні найменування українською мовою; літери латинського алфавіту - при написанні найменування іноземною мовою [9].

Пункт 3 Вимог встановлює, що назва береться у лапки та зазначається безпосередньо після організаційно-правової форми суб'єкта господарювання (крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ). Найменування відокремленого підрозділу юридичної особи, у тому числі утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, має містити посилання на його вид (філія, представництво, відділення чи інший вид) та вказувати на належність до юридичної особи, яка створила зазначений відокремлений підрозділ [9].

Державній реєстрації підлягають представництва та філії іноземного банку, які пройшли акредитацію в НБУ (ч. 5 та 6 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

Поняття «акредитації» тлумачиться у багатьох нормативно-правових актах, лише в деяких з них закріплено визначення цього поняття. Так, у ст. 1 Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» від 17.05.2001 р. за № 2407-III [10] акредитація органів з оцінки відповідності – це засвідчення національним органом України з акредитації того, що орган з оцінки відповідності відповідає вимогам національних стандартів, гармонізованих з відповідними міжнародними та європейськими стандартами або вимогам міжнародних чи європейських стандартів, та у разі необхідності будь-яким додатковим вимогам щодо акредитації у відповідних сферах для провадження визначеної діяльності з оцінки відповідності. В свою чергу, у пункті 10 ст. 2 Регламенту (ЄС) № 765/2008 Європейського парламенту та Ради, що встановлює вимоги для акредитації та нагляду за ринком щодо реалізації продукції та скасовує Регламент (ЄЕС) № 339/93 [11], під акредитацією розуміють засвідчення національним органом з акредитації дотримання органом з оцінювання відповідності вимог, установлених у гармонізованих стандартах, та, у відповідних випадках, у будь-яких інших додаткових вимогах, у тому числі тих, що викладено у відповідних секторальних схемах, для провадження конкретної діяльності з оцінювання відповідності. Відповідні наведені визначення об'єднує те, що зміст акредитації розкрито в них через наділення державою відповідних суб'єктів права спеціальними повноваженнями, які дають їм змогу здійснювати відповідні види діяльності.

За твердженням Т. М. Чечетової-Терашвілі, здійсненням акту акредитації держава визнає здатність суб'єкта виконувати які-небудь функції, тобто виражає йому довіру [12, с. 306–314]. Основним призначенням акредитації можна назвати те, що вона визначає момент, з якого філія або представництво іноземної юридичної особи має право розпочати діяльність на території України. Відповідно, філія або представництво іноземної юридичної особи припиняє діяльність на території України з дня припинення дії акредитації.

Акредитацію можна визначити як акт органу державної влади, що підтверджує законність входження іноземної юридичної особи на український ринок. Від цього акту акредитації безпосередньо залежить спеціальна правоздатність іноземної юридичної особи, в тій частині, яка стосується діяльності цієї особи через філії та представництва на території України. Значення акредитації полягає у допуску на національний ринок вже створеної та зареєстрованої в іноземній державі юридичної особи як підприємця (у разі акредитації філії) або як представництва інтересів юридичної особи в Україні. Інакше кажучи, акредитацію можна розглядати як процес, що являє собою послідовність певних дій держави з легалізації іноземної юридичної особи на території України. У цьому випадку легалізація розглядається як процедура вирішення питання

про видавання дозволу на заснування відокремленого підрозділу іноземної юридичної особи (філії або представництва). Як зазначає М. М. Сірант, видається доцільним розглядати призначення акредитації філій або представництв іноземних юридичних осіб у двох взаємопов'язаних аспектах – як забезпечення реалізації іноземною юридичною особою належного їй права на ведення у межах України своєї діяльності та забезпечення прав, свобод і законних інтересів інших громадян, суспільства та держави [13].

Для акредитації філії іноземного банку подаються:

1) клопотання іноземного банку про відкриття філії із зазначенням її місцезнаходження на території України;

2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку в державі його походження;

3) рішення уповноваженого органу іноземного банку про відкриття філії;

4) положення про філію, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;

5) відомості, що доводять відповідність керівника і головного бухгалтера, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера, керівника підрозділу внутрішнього аудиту філії іноземного банку вимогам щодо професійної придатності та ділової репутації, встановленим НБУ;

6) копія статуту іноземного банку;

7) підтверджена незалежним аудитором фінансова звітність іноземного банку за три останні роки;

8) письмовий дозвіл на відкриття філії іноземного банку в Україні, виданий державним або іншим уповноваженим контролюючим органом держави, в якій зареєстровано іноземний банк, або письмове запевнення іноземного банку про відсутність у законодавстві відповідної держави вимог щодо отримання такого дозволу;

9) повідомлення уповноваженого наглядового органу іноземної держави про здійснення нагляду за діяльністю іноземного банку;

10) письмове зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникають у зв'язку з діяльністю його філії на території України;

11) документи, що підтверджують внесення коштів у розмірі приписного капіталу філії;

12) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію філії іноземного банку, що встановлюється НБУ;

13) копії внутрішніх положень (їх перелік), що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

14) відомості за формою, визначеною НБУ, що дають змогу зробити висновок про наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень відповідно до вимог, встановлених НБУ;

15) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими НБУ;

16) документи, визначені НБУ, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію іноземного банку;

17) відомості, визначені НБУ, щодо власників істотної участі в іноземному банку (ч. 6 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

Виходячи з переліку документів на акредитацію філії іноземного банку в Україні, треба наголосити, що законодавець збільшив кількість документів, які необхідно подати до НБУ (нові пункти з 13 по 17), таким чином ускладнивши процедуру акредитації для філій.

НБУ має право відмовити в акредитації філії іноземного банку з таких підстав:

1) подано неповний пакет документів та/або подані документи не відповідають вимогам цього Закону та/або нормативно-правових актів НБУ та/або містять недостовірну інформацію;

2) банківське обладнання, комп'ютерна техніка, інформаційні системи та інші інформаційні ресурси, приміщення філії не відповідають установленим НБУ вимогам;

3) відсутні організаційна структура та/або спеціалісти, необхідні для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг відповідно до встановлених НБУ вимог;

4) кандидатури керівника та/або головного бухгалтера, та/або головного ризик-менеджера, та/або головного комплаєнс-менеджера, та/або керівника підрозділу внутрішнього аудиту філії не відповідають вимогам цього Закону та/або нормативно-правових актів НБУ щодо професійної придатності та ділової репутації;

5) структура управління, у тому числі організаційна, та здійснення операційної діяльності іноземного банку та/або банківської групи, до складу якої він входить, може мати негативні наслідки для клієнтів філії та/або може перешкоджати ефективному здійсненню нагляду НБУ;

6) ділова репутація та/або фінансовий стан іноземного банку та/або ділова репутація та/або фінансовий/майновий стан власників істотної участі в іноземному банку не відповідають вимогам, встановленим НБУ;

7) структура власності іноземного банку не відповідає вимогам щодо прозорості, встановленим НБУ;

8) законодавство держави, в якій зареєстровано іноземний банк, за оцінкою НБУ, здійсненою в установленому ним порядку, містить положення, які можуть перешкоджати/обмежувати взаємодію між НБУ та наглядовими/контролюючими органами такої держави та/або перешкоджати НБУ у здійсненні ним наглядових повноважень щодо такої філії іноземного банку;

9) банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, з урахуванням отриманої НБУ інформації не відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду (ч. 8 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

НБУ приймає рішення про акредитацію або відмову в акредитації філії іноземного банку протягом трьох місяців з дня подання всіх необхідних документів. Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав (ч. 9 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

Для акредитації представництва іноземного банку подаються такі документи:

1) клопотання іноземного банку про акредитацію представництва за підписом уповноваженої особи;

2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку;

3) положення про представництво, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;

4) довіреність керівнику представництва від іноземного банку на здійснення представницьких функцій;

5) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію представництва, що встановлюється НБУ.

Таким чином, законодавець підтвердив той самий перелік документів для акредитації представництва іноземного банку, який був раніше зазначений у Законі.

НБУ може відмовити в акредитації представництва іноземного банку в разі порушення порядку акредитації, невідповідності поданих документів вимогам цього Закону або нормативно-правових актів НБУ, недостовірності наданої інформації або перевищення повноважень щодо сфери діяльності представництва.

Рішення про акредитацію або відмову в акредитації представництва іноземного банку Національний банк України приймає протягом одного місяця з моменту подання всіх необхідних документів.

Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Після акредитації іноземний банк повинен буде підготувати та подати місцевому державному реєстратору документи, необхідні для державної реєстрації свого представництва в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань («Єдиний реєстр»), і протягом п'яти робочих днів з дня державної реєстрації – повідомити про це НБУ (ч. 4 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

Після акредитації та реєстрації в Єдиному реєстрі представництво іноземного банку буде внесено до Державного реєстру банків, що є необхідною передумовою для початку ведення представництвом іноземного банку своєї банківської діяльності в Україні.

Іноземний банк зобов'язаний повідомляти НБУ про зміни документів або відомостей, зазначених у пунктах 4-6, 14-17 частини шостої та пунктах 3 і 4 частини п'ятнадцятої цієї статті. Внесення змін підтверджується відповідними документами.

Офіційні документи, що подаються до НБУ, повинні бути легалізовані у встановленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та супроводжуватися нотаріально засвідченим перекладом українською мовою (ч. 15 ст. 24 Закону про банки і банківську діяльність).

Відповідно до Постанови Правління Національного банку України № 333 від 12 серпня 2003 року «Про затвердження тарифів на послуги (операції), що надаються (здійснюються) Національним банком України», тариф за розгляд пакету документів щодо акредитації представництва іноземного банку на території України складає 9 920,00 грн. [14].

Також, змінено статтю 95 Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) [15], яка визначала що є Філією та Представництвом та визначено, що законом можуть бути встановлені вимоги до утворення в Україні філії та представництва юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави. Стаття 95 ЦКУ буде представлена наступним чином: «Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх утворила, і діють на підставі затвердженого нею положення або на іншій підставі, передбаченій законодавством іноземної держави, відповідно до якого утворено юридичну особу, відокремленими підрозділами якої є такі філії та представництва. Керівники філії та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності або на іншій підставі, передбаченій законодавством іноземної держави, відповідно до якого утворено юридичну особу, відокремленими підрозділами якої є такі філії та представництва».

НБУ має право ініціювати процедуру ліквідації представництва іноземного банку з підстав та у порядку, визначених НБУ. ЦКУ також доповнено новими статтями 105¹ та 110¹, якими врегульовують процедуру ліквідації філії та представництв. Так, за рішенням іноземної юридичної особи, про припинення філії та представництва призначається ліквідаційна комісія, та встановлюється порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог.

Під час проведення заходів щодо ліквідації філії, представництва юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, до завершення строку пред'явлення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор): закриває рахунки, відкриті у фінансових установах філією, представництвом, що ліквідується; вживає заходів щодо інвентаризації майна, яким юридична особа, утворена відповідно до законодавства іноземної держави, наділила філію, представництво, що ліквідується; забезпечує проведення незалежної оцінки такого майна; відповідно до законодавства про працю забезпечує звільнення працівників юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, працевлаштованих у філії, представництві, що ліквідується; подає податковим органам та Пенсійному фонду України, фондам соціального страхування документів філії, представництва юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, що ліквідується, у тому числі первинних документів, реєстрів бухгалтерського та податкового обліку; після закінчення строку для пред'явлення вимог кредитором складає проміжний ліквідаційний баланс.

Після затвердження ліквідаційного балансу, документи про завершення процедури ліквідації подаються в орган державної реєстрації, а документи, що підлягають обов'язковому зберіганню, передаються у встановленому законодавством порядку відповідним архівним установам.

Висновки. Проблеми акредитації та діяльності філії та представництв іноземних банків в Україні стосуються, зокрема, складнощів у отриманні та підтримці статусу філії та представництв, а також особливостей регулювання їхньої діяльності з боку НБУ. Зокрема, це питання пов'язане з особливостями реєстрації таких філії, відповідності їх діяльності вимогам законодавства, а також здійсненням нагляду з боку НБУ, а саме щодо: суттєвого підвищення мінімального розміру приписного капіталу філії іноземного банку, збільшення на законодавчому рівні необхідних документів для акредитації філії, необхідності відповідності законодавству та регулюванню з боку НБУ. Проте, саме успішна діяльність таких філії сприяє розвитку банківської системи та залученню іноземних інвестицій, проте вимагає уважного дотримання всіх вимог та стандартів.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Том 1. Стор. 83. Ст. 2125.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 6 : У–Я / укл.: Г. П. Півторак та ін. 568 с.
3. Банківське право України : навчальний посібник. Кол.авт.: А. М. Жуков, А. Ю. Іоффе, В. Л. Кротюк та ін. / За заг. ред. А. О. Селіванова. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 384 с.
4. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К., Воронова, І. Б. Заверуха [та ін.]; за заг. ред. О. П. Орлюк. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 472 с.
5. Порядок створення банку з іноземним капіталом, акредитації філії та представництв іноземних банків / веб-сайт *LivingFO*. URL: <https://livingfo.com/poriadok-stvorennia-banku-z-inozemnym-kapitalom-akredytatsii-filij-ta-predstavnytstv-inozemnykh-bankiv> (дата звернення: 10.07.2025 р.)

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави : Закон України № 3257-IX від 14.07.2023 р. Верховна Рада України. 2023. № 87. Ст. 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3257-20#Text> (дата звернення: 10.07.2025 р.)
7. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law (codification). *Official Journal of the European Union*. 2017. L 169. P. 46–127. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1132/oj/eng> (дата звернення: 10.07.2025 р.)
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 року № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 09.02.2001 р. № 5. Ст. 30.
9. Про затвердження Вимог до написання найменування юридичної особи, відокремленого підрозділу юридичної особи, у тому числі утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки : Наказ Міністерства юстиції України № 368/5 від 05.03.2012 р. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0367-12#Text> (дата звернення: 10.07.2025 р.)
10. Про акредитацію органів з оцінки відповідності : Закон України № 2407-III від 17.05.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 10.07.2025 р.)
11. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 765/2008 від 09.07.2008 року про встановлення вимог до акредитації та ринкового нагляду, пов'язаних з реалізацією продуктів, та про скасування Регламенту (ЄЕС) № 339/93. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_938#Text (дата звернення: 10.07.2025 р.)
12. Чечетова-Терашвілі Т. М. Науково-методичне забезпечення аналізу результатів реалізації політики дерегулювання економіки. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 60. Кн. III. С. 309.
13. Сірант М. М. Теоретичні аспекти акредитації філій і представництв іноземних юридичних осіб на території України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2017. № 876. С. 338–346. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_876_53 (дата звернення: 10.07.2025 р.)
14. Про затвердження тарифів на послуги (операції), що надаються (здійснюються) Національним банком України : Постанова Правління Національного банку України № 333 від 12.08.2003 року. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0784-03#Text> (дата звернення: 10.07.2025 р.)
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.07.2025 р.)

**ПРАВОВА ПРИРОДА КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ
У ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВАХ**

LEGAL NATURE OF CONFLICT OF INTEREST IN BUSINESS COMPANIES

В даній статті проаналізовано правову природу конфлікту інтересів у господарській діяльності товариств, зокрема, зміст поняття конфлікту інтересів, досліджено його види та складові елементи. Прояви конфлікту інтересів негативно впливають на діяльність господарських товариств, що може зашкодити інтересам останніх. З метою розкриття змісту та уніфікованого підходу автором запропоновано визначення конфлікту інтересів господарських товариств як потенційні та реальні суперечності між особистими інтересами і обов'язками посадової особи, що перешкоджають або можуть перешкодити такій посадовій особі діяти добросовісно в інтересах товариства, об'єктивно та неупереджено приймати рішення, що негативно вплине на господарську діяльність товариства в цілому.

Автором проаналізовано потенційний та реальний конфлікт, основні складові конфлікту інтересів. До обставин, що зумовлюють виникнення приватного інтересу згідно Закону «Про запобігання корупції» належать дружні відносини. З метою врегулювання конфлікту інтересів, та його недопущення, відносини дружби в контексті виникнення потенційного та реального конфліктів обов'язково повинні бути регламентовані законодавчо і не обмежуватися виключно морально-етичними нормами, оскільки наявність дружніх відносин між посадовою особою та працівниками має наслідком наявності потенційного інтересу, що призводить до можливості застосування зовнішніх заходів усунення конфлікту аж до звільнення особи з місця роботи.

В статті досліджено заходи зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів. Згідно Постанови Верховного Суду України від 16.06.2021р. визначено, що звільнення особи є крайнім способом врегулювання конфлікту інтересів. Окрему увагу автором приділено з'ясуванню змісту поняття «добросовісна та розумна діяльність господарського товариства». Таким чином під добросовісною діяльністю слід розуміти здійснення діяльності товариства з дотриманням законодавства, належне дотримання прав учасників господарського товариства, виконання обов'язків товариства перед його учасниками та працівниками тощо.

Ключові слова: *конфлікт інтересів, потенційний конфлікт, реальний конфлікт, дружні відносини, врегулювання конфлікту інтересів, корпоративний конфлікт, конфлікт інтересів у освітній діяльності.*

This article analyzes the legal nature of conflict of interest in the economic activities of companies, in particular, the content of the concept of conflict of interest, its types, and its component elements. Manifestations of conflict of interest negatively affect the activities of business entities, which can harm the interests of the latter. In order to reveal the content and a unified approach, the author proposed a definition of conflict of interest in business companies as potential and real contradictions between the personal interests and duties of an official, that prevent or may prevent such an official from acting in good

faith in the interests of the company, from objectively and impartially making decisions that will negatively affect the business activities of the company as a whole.

The author analyzed potential and real conflict, the main components of a conflict of interest. The circumstances that give rise to a private interest under the Law "On Prevention of Corruption" include friendly relations. In order to resolve conflicts of interest and prevent them, friendly relations in the context of potential and real conflicts must be regulated by law and not limited exclusively to moral and ethical norms, since the presence of friendly relations between an official and employees results in the presence of potential interest, which leads to the possibility of applying external measures to eliminate the conflict, up to and including the dismissal of the person from the workplace.

The article examines measures for external resolution of conflicts of interest. According to the Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated June 16, 2021, it is determined that the dismissal of a person is an extreme measure to resolve a conflict of interest. The author pays special attention to clarifying the meaning of the concept of "good faith and reasonable activity of a business company." Thus, bona fide activities should be understood as carrying out the activities of the company in compliance with the law, due observance of the rights of the participants of the business company, fulfilment of the company's obligations to its participants and employees, etc.

Key words: *conflict of interest, potential conflict, real conflict, friendly relations, conflict of interest resolution, corporate conflict, conflict of interest in educational activities.*

Вступ. В умовах війни надзвичайно важливим є питання збереження та розвитку національної економіки, сприяння діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі господарських товариств. Діяльність вказаних суб'єктів повинна бути ефективною, а рішення посадовими особами мають бути прийняті в інтересах господарських товариств. Своєрідним гальмом на цьому шляху є так званий «конфлікт інтересів» у діяльності господарських товариств, виникнення та будь-які прояви якого необхідно уникати. Окремі аспекти проблеми «конфлікту інтересів» у господарській діяльності досліджували у своїх наукових працях М. Аніщенко, О. Алексєєв, О. Вінник, Л. Гамбург, Г. Дічко, Ю. Жорнокуй, А. Чайковська, С. Мудрий та ін. Разом з тим у даній проблематиці є питання, які потребують свого окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правової природи конфлікту інтересів в господарських товариствах, видів конфлікту інтересів, його складових елементів та обставин, що зумовлюють виникнення приватного інтересу як складового елементу конфлікту інтересів

Результати дослідження. Задля ведення злагодженої та успішної діяльності господарськими товариствами необхідним є запобігання виникненню будь-яким конфліктам у їхній господарській діяльності. З цієї метою варто дослідити сутність поняття конфлікту інтересів у діяльності господарських товариств. Не зважаючи на значну різноманітність визначень поняття «конфлікту» все-таки переважно це поняття визначається як зіткнення, що в свою чергу в перекладі з лат. «conflictus» означає протилежні цілі, погляди, інтереси суб'єктів взаємодії, як гостра соціальна суперечність, яка здатна ускладнити становище кожної зі сторін такого протистояння.

На думку О.Вінник будь-який конфлікт є зіткнення, але при цьому інтереси мають бути такими, що взаємно виключають один одного. Зіткнення протилежних інтересів або конкуренція подібних інтересів зазвичай викликає так званий конфлікт інтересів. Конфлікти є давнім явищем, притаманним суспільству з моменту його виникнення та розвитку. Конфлікти є невід'ємною частиною буття людей і саме з ними пов'язане виникнення позитивного права [1, с. 5–6].

Законодавче визначення поняття конфлікту інтересів було введено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо визначення особливостей корпоративного управління в банках» [2] згідно ч.4 п.1 якого конфлікт інтересів визначається як наявні та потенційні суперечності між особистими інтересами і посадовими чи професійними обов'язками особи, що можуть вплинути на добросовісне виконання нею своїх повноважень, об'єктивність та неупередженість прийняття рішень.

Таке ж розуміння поняття «конфлікту інтересів» застосовується і в господарській діяльності акціонерних товариств. Згідно п. 8 ч. 4 ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства» [3] посадові особи товариства мають уникати конфлікту інтересів, зокрема, уникати ситуацій, в яких у них існує або може виникнути прямиий чи опосередкований інтерес щодо використання майна, інформації або можливостей товариства, у тому випадку, якщо такий інтерес суперечить або

може суперечити інтересам товариства та якщо задоволення такого інтересу призводить чи може призвести до заподіяння шкоди товариству.

Законодавство покладає на посадові особи товариства обов'язок невідкладно письмово повідомити про виникнення конфлікту інтересів раду директорів або наглядову раду, а в разі її відсутності - виконавчий орган. Також Законом визначено, що посадова особа товариства не має права отримувати від третіх осіб винагороду за виконання такою особою функцій і повноважень посадової особи товариства або за вчинення дій чи бездіяльності такої посадової особи товариства. Під винагородою слід розуміти виплати та інші блага. Разом з тим, не вважається порушенням положень вищезазначеного Закону якщо отримання вигоди не може розумно розглядатися як таке, що дає підстави для виникнення конфлікту інтересів. На нашу думку такою може бути лише винагорода в дуже дрібному, незначному розмірі.

У відповідності до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»[4] виокремлено два види конфлікту інтересів: потенційний та реальний конфлікт інтересів. Потенційним конфліктом інтересів вважається наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання нею повноважень. Реальний конфлікт інтересів визначається як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Слід зазначити, що основні складові конфлікту інтересів визначено Методичними рекомендаціями Національного агентства з питань запобігання корупції. До них належать: приватний інтерес, службові (представницькі) повноваження, суперечність між приватним інтересом та службовими повноваженнями (для реального конфлікту інтересів). Особистим (приватним) інтересом може вважатися будь-який як майновий, так і немайновий інтерес. Законодавством регламентовано, що приватний інтерес може зумовлюватись особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, а також іншими обставинами. До них можуть належати: особисті та сімейні стосунки, дружні стосунки, стосунки, що виникають у зв'язку з діяльністю в громадських, політичних, релігійних організаціях тощо.

У вищезгаданих рекомендаціях також зазначено, що приватний інтерес може впливати на прийняття рішень, вчинення чи невчинення дій лише під час реалізації службових чи представницьких повноважень, що є дискреційними. Суперечність полягає в тому, що, з одного боку, в особи наявний приватний інтерес, а з іншого – особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування має виконувати свої службові обов'язки в публічних інтересах (держави, територіальної громади тощо), виключаючи можливість будь-якого впливу приватного інтересу [5, с. 15–16].

До обставин, що зумовлюють виникнення приватного інтересу згідно Закону «Про запобігання корупції» належать дружні відносини. Отже, перебування посадової особи у дружніх відносинах зі своїми підлеглими означає потенційний конфлікт, а прийняття конкретного рішення щодо неї означає наявність реального конфлікту. Таким рішенням вважають виплату заробітної плати, премії, відпустка. З цих підстав варто зауважити, що на думку М.Аніщенко та деяких інших науковців, посадові особи та підпорядковані їм працівники з метою запобігання конфлікту мають утримуватися від дружніх стосунків. Законодавством не визначено, що слід розуміти під поняттям «дружні стосунки». З цих підстав факт дружніх відносин є суб'єктивною думкою представника уповноваженого органу в сфері антикорупційного законодавства. Це законодавче положення, як зазначають фахівці, стимулює посадових осіб до неприязного ставлення до колективу, можливого розпалювання ворожнечі, організації внутрішніх конфліктів, що погіршує психологічний клімат у трудових відносинах[6, с. 64-65].

На нашу думку відносини дружби в контексті виникнення потенційного та реального конфліктів обов'язково повинні бути регламентовані законодавчо і не обмежуватися виключно морально-етичними нормами, оскільки наявність дружніх відносин між посадовою особою та працівниками має наслідком наявності потенційного інтересу, що призводить до можливості застосування зовнішніх заходів усунення конфлікту аж до звільнення особи з місця роботи.

Поняття «конфлікт інтересів» також розкрито у п.3 ст.42 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»[7], згідно якого конфліктом інтересів у зазначених товариствах є конфлікт між обов'язком посадової особи діяти добросовісно і розумно в інтересах товариства в цілому та приватними інтересами посадової особи або її афілійованих осіб.

Посадова особа, якій стало відомо про виникнення конфлікту інтересів, зобов'язана протягом двох днів письмово повідомити про це виконавчий орган товариства та наглядову раду товариства у разі утворення. Виконавчий орган товариства зобов'язаний повідомити про виникнення конфлікту інтересів усіх учасників товариства протягом двох днів з дня отримання інформації про наявний конфлікт інтересів.

Слід зауважити, що ні в Господарському кодексі України, ні в законах України, якими регулюється діяльність товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, не міститься визначення чи характерні ознаки поняття «добросовісної і розумної діяльності» в інтересах товариства. На нашу думку під добросовісною діяльністю слід розуміти здійснення товариством діяльності з дотриманням вимог законодавства, належним дотриманням прав учасників господарського товариства, виконанням обов'язків товариства перед його учасниками та працівниками, недопущення виникнення та усунення конфліктів у господарській діяльності, в тому числі конфліктів інтересів між посадовими особами, учасниками та працівниками товариства, прийняття ефективних рішень, спрямованих на задоволення інтересів господарського товариства в цілому. Що стосується змісту поняття «розумної діяльності», то під нею слід розуміти прийняття обґрунтованих, ефективних рішень в строки, що є виправданими та доцільними, виходячи при цьому з інтересів господарського товариства.

Вищевказаним Законом України «Про запобігання корупції» також передбачено обов'язки осіб, на яких поширюються вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. До них, зокрема, належать: вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів; повідомити не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника; не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів; вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів тощо.

На нашу думку з метою врегулювання та уніфікації поняття «конфлікт інтересів господарських товариств» необхідно внести зміни в Господарський кодекс України та Закон України «Про господарські товариства», доповнивши їх статтею про конфлікт інтересів, виклавши її зміст в такій редакції: «Під конфліктом інтересів господарських товариств слід розуміти реальні та потенційні суперечності між особистими інтересами і обов'язками посадової особи, що перешкоджають або можуть перешкодити такій посадові особі діяти добросовісно в інтересах товариства, об'єктивно та неупереджено приймати рішення, що негативно вплине на господарську діяльність товариства в цілому.

Закон України «Про запобігання корупції» покладає обов'язок на безпосереднього керівника особи щодо вжиття заходів зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів. Так, у відповідності до ст.ст. 29-34 Закону України «Про запобігання корупції» до заходів зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів належать: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; обмеження доступу особи до певної інформації; перегляду обсягу службових повноважень особи; переведення особи на іншу посаду; звільнення особи. За порушення вказаних вимог Закону ст.172-7 КУАП передбачена адміністративна відповідальність, а якщо вчинення дій в умовах конфлікту інтересів призвели до тяжких наслідків, то в деяких випадках можливе настання кримінальної відповідальності, зокрема, за зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) [8].

Слід погодитися з думкою С.Мудрого, що ефективність урегулювання конфлікту інтересів в окремих випадках передбачає необхідність застосування спеціальних заходів у системі управління суб'єкта господарювання, до яких слід віднести: корпоративні кодекси поведінки та етики; затверджені стандарти (правила) прийняття рішень; заходи внутрішнього контролю та аудиту, що відображають чітку послідовність, засновану на принципі «від загального до спеціального», та можуть розглядатись як підстава виникнення зобов'язальних правовідносин [9, с. 175].

На думку автора необхідно прийняти локальні нормативно-правові акти щодо порядку повідомлення та врегулювання конфлікту інтересів, також питання про конфлікт інтересів може врегулюватися окремим пунктом у корпоративному договорі товариства.

Щодо заходів зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів Верховний Суд України у своїй Постанові від 16.06.2021 р. у справі № 344/4709/20 щодо розірвання трудового договору у випадку прямого підпорядкування у близької особи постановив, що звільнення особи,

уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, притягнутої до неї особи з займаної посади у зв'язку з наявністю конфлікту інтересів здійснюється лише в разі, якщо реальний чи потенційний конфлікт інтересів у її діяльності має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб, тобто звільнення особи є крайнім способом врегулювання конфлікту інтересів [10, с. 11].

На окрему увагу заслуговує врегулювання конфлікту інтересів у господарських товариствах, які є засновниками навчальних закладів та наукових установ. Так, згідно п.2 ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції» до осіб, на яких поширюються вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів належать навчальні заклади та наукові установи, засновниками яких згідно законодавства України можуть бути юридичні особи приватного та публічного права.

Так, за даними Освітнього омбудсмена суди першої та апеляційної інстанції у 2024 році розглянули справи щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів відносно 205 освітян. Конфлікту інтересів у закладах освіти стосувалися: неповідомлення керівниками закладів освіти про роботу у їх підпорядкуванні близьких осіб, нарахування членам родини премій та надбавок, розподіл педагогічного навантаження, нарахування особистих премій, надбавок або премій та надбавок своєму керівництву; прийняття на роботу близьких осіб, а також інших, пов'язаних з особою дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками; інших обставин, що призвели до конфлікту інтересів.

Як зазначає Освітній омбудсмен, робота із близькими особами у підпорядкуванні – це постійний потенційний конфлікт інтересів у керівника. Зважаючи на значний дефіцит кадрів у сфері освіти важливо, щоб у зв'язку з цією проблемою робота закладів освіти не перетворилася на роботу родинних династій [11].

Варто погодитися з думкою Ю.Жорнокуй, що спір є наслідком конфлікту, який виникає, розгортається і часто навіть не припиняється з розв'язанням спору судом. Він триває та породжує інші конфлікти, і стосується не тільки тих осіб, які є його учасниками, а й порушує права майже всіх інвесторів, а також негативно відбивається на інвестиційному кліматі в Україні [12, с. 6–7].

На нашу думку, аналізуючи діяльність юридичних осіб публічного і приватного права в освітній діяльності, необхідно обов'язково враховувати компетентність, досвідченість, професійну та наукову діяльність педагогічних та науково-педагогічних працівників. Крім цього, потрібно враховувати, що в більшості випадків наявність близьких відносин між особами в освітній діяльності може ставати перешкодою для прийняття висококваліфікованих кадрів на роботу, у яких є величезна потреба, особливо в сьогоденних умовах воєнного стану.

Прояв конфлікту інтересів залежить від особливостей організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, кількості учасників та складності структури управління, що знаходиться у взаємозв'язку із особливостями лобювання інтересів зацікавлених осіб, з урахуванням сфери діяльності. С.Мудрий пропонує ввести до наукового обігу поняття «конфлікт інтересів суб'єкта господарювання» як збірної правової категорії, для досягнення взаємодоповнювального ефекту, що базується на внутрішніх приписах суб'єкта господарювання (в залежності від специфіки діяльності), з метою забезпечення відповідності його діяльності вимогам чинного законодавства, нівелювання ризиків унаслідок вчинення посадовими особами правопорушень широкого спектру, критеріїв оцінки ефективності прийнятих договірних відносин, що спровокували конфлікт інтересів [9, с. 130–174].

Заслугує на увагу також співвідношення понять «конфлікт інтересів» та «корпоративний конфлікт». Так, на думку А.Чайковської конфлікт інтересів у господарському товаристві – це суперечність між прагненнями (особистою заінтересованістю) різних груп і/або окремих осіб, що не мають частки в статутному капіталі товариства, однак здійснюють діяльність у господарському товаристві на підставі цивільно-правового чи трудового договору та інших осіб, які володіють чи не володіють корпоративними правами, однак пов'язані з товариством цивільно-правовим чи трудовим договором, яка здатна вплинути на виникнення порушення корпоративних прав осіб, зловживання корпоративними правами та дестабілізацію відносин у господарському товаристві. Також пропонується класифікувати корпоративні інтереси за такими критеріями: 1) склад учасників; 2) етапи корпоративних відносин; 3) правомочності; 4) час виникнення [13, с. 97].

Отже, на думку А.Чайковської ці два поняття є абсолютно різними за своїм змістом і їх не слід ототожнювати. Інші фахівці, такі як О.Вінник та інші науковці, вважають, що різновидом конфлікту інтересів є корпоративні конфлікти. Оскільки конфлікт інтересів є родовим поняттям і можуть такі відносини виникати щодо будь-яких учасників корпоративних відносин,

а корпоративний конфлікт є видовим поняттям, оскільки виникають лише між суб'єктами корпоративних відносин [1, с. 6]. Автор вважає за необхідне погодитися з думкою О.Вінник щодо співвідношення конфлікту інтересів та корпоративного конфлікту, оскільки корпоративний конфлікт також характеризується наявністю приватного інтересу, який може бути майновим чи немайновим, але виникає тільки у сфері корпоративних відносин.

Висновки: Отже, з метою здійснення ефективної діяльності господарськими товариствами має важливе значення недопущення конфлікту інтересів. На думку автора необхідно здійснити уніфіковане визначення поняття «конфлікт інтересів господарських товариств», внести зміни в Господарський кодекс України та Закон України «Про господарські товариства», доповнивши їх статтею про конфлікт інтересів, виклавши її зміст в такій редакції:

«Під конфліктом інтересів господарських товариств слід розуміти реальні та потенційні суперечності між особистими інтересами і обов'язками посадової особи, що перешкоджають або можуть перешкодити такій посадові особі діяти добросовісно в інтересах товариства, об'єктивно та неупереджено приймати рішення, що негативно вплине на господарську діяльність товариства в цілому.»

Потребує законодавчого врегулювання поняття «дружні відносини», які належать до обставин, що зумовлюють виникнення приватного інтересу. На думку автора відносини дружби в контексті виникнення потенційного та реального конфліктів не можуть обмежуватися виключно морально-етичними нормами, оскільки наявність дружніх відносин між посадовою особою та працівниками має наслідком наявності потенційного інтересу, що призводить до можливості застосування зовнішніх заходів усунення конфлікту аж до звільнення особи з місця роботи.

Слід також в Законі України «Про господарські товариства» та інших законах України, якими регулюється діяльність господарських товариств визначити поняття «добросовісна та розумна діяльність господарських товариств». Визначити поняття «добросовісна діяльність господарського товариства» як здійснення діяльності товариства з дотриманням вимог законодавства, належним дотриманням прав учасників господарського товариства, виконанням обов'язків товариства перед його учасниками та працівниками, недопущення виникнення та усунення конфліктів у господарській діяльності, в тому числі конфліктів інтересів між посадовими особами, учасниками та працівниками товариства, прийняття ефективних рішень, спрямованих на задоволення інтересів господарського товариства в цілому.

Що стосується змісту «розумної діяльності», то під нею на нашу думку, слід розуміти прийняття обґрунтованих, ефективних рішень в строки, що є доцільними, виходячи при цьому з інтересів господарського товариства.

Список використаних джерел:

1. Вінник О.М. Корпоративні конфлікти та зловживання корпоративними правами в акціонерних товариствах: традиційні та інноваційні способи попередження та розв'язання *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 5–12.
2. Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо визначення особливостей корпоративного управління в банках»: Закон України від 04.07.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 32. Ст.1129.
3. Про акціонерні товариства. Закон України від 27.07.2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 18-19. Ст. 81.
4. Про запобігання корупції. Закон України від 14.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
5. Національне агентство з питань запобігання корупції. Методичні рекомендації щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції. К., 2020. 115 с.
6. Аніщенко М., Алексєєв О., Гамбург Л., Дічко Г. Конфлікт інтересів у антикорупційному законодавстві України: засіб запобігання корупції чи правовий абсурд? *Публічне право*. 2018. № 4 (32). С. 62–70.
7. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
8. Конфлікт інтересів: де він виникає і що з ним робити. URL: <https://pol.dcz.gov.ua/publikaciya/konflikt-interesiv-de-vin-vynukaє-i-shcho-z-nym-robyty> (дата звернення 24.05.2025).

9. Мудрий С.М. Конфлікт інтересів у сфері господарювання. Дисертація. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/dis/12-00-04/disertaciya-mudrii.pdf> (дата звернення 24.05.2025).

10. Національна асоціація адвокатів України. Дайджест правових позицій Верховного Суду щодо трудових спорів за II квартал 2021 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%94%D0%90%D0%99%D0%94%D0%96%D0%95%D0%A1%D0%A2%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9%20%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D1%83%20%D0%A9%D0%9E%D0%94%D0%9E%20%D0%A2%D0%A0%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%A5%20%D0%A1%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%92%20.pdf> (дата звернення 22.05.2025).

11. Освітній омбудсмен України. Конфлікт інтересів у закладах освіти: нормативна рамка та судова практика від 06.03.2025 року. URL: <https://eo.gov.ua/konflikt-interesiv-u-zakladakh-osvity-normatyvna-ramka-ta-sudova-praktyka/2025/03/06/> (дата звернення 24.05.2025).

12. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : монографія. Х., Право. 2015. 532 с.

13. Чайковська А.В. Поняття й види конфліктів інтересів у господарському товаристві. *Право та державне управління*. 2018. № 1 (30). Том 1. С. 94–98.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2:347.513

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.9>

ПАНЧЕНКО О.І.

**НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ
КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ПРАЦІВНИКАМ:
ДОСВІД ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА ІСПАНІЇ****NATIONAL APPROACHES TO DETERMINING THE AMOUNT
OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE TO EMPLOYEES:
THE EXPERIENCE OF FRANCE, GERMANY, AND SPAIN**

Питання визначення розміру відшкодування моральної шкоди і дотепер залишається одним із найбільш дискусійних. Це пов'язано з тим, що моральну шкоду не можна відшкодувати у повному обсязі, адже немає точних критеріїв майнового виразу фізичних та моральних страждань, душевного болю, хвилювання, переживання. Оскільки точне обчислення неможливе, розмір компенсації визначається судом на основі принципів розумності та справедливості. У той же час, система компенсації моральної шкоди у рамках трудових конфліктів у деяких країнах існує вже протягом десятиліть, що робить її вивчення надзвичайно важливим, особливо на етапі реформування трудового законодавства. Тож метою статті є дослідження особливостей вирішення цього питання у провідних зарубіжних країнах. У рамках дослідження ми проаналізували законодавчі та практичні підходи до обчислення відшкодування моральної шкоди у трудовому праві Франції, Німеччини та Іспанії. Дослідивши низку наукових праць з цього питання, ми прийшли до висновку, що при обчисленні відшкодування найбільш перспективним буде підхід, застосований у деяких розвинутих європейських країнах. Так, нам дуже імпонує досвід Франції та Німеччини, де під час вирішення питання щодо розміру компенсації суддя послуговується відповідним висновком експерта. Медичні ж експерти використовують таблиці як для встановлення факту завдання як матеріальної, так і моральної шкоди. Ще більш регламентованим це питання є в іспанському правовій системі, де суди використовують Закон про трудові порушення та покарання (LISOS) в якості орієнтиру для встановлення розміру передбачуваної компенсації за моральні страждання. Зроблено висновок, що запровадження таких таблиць у сфері відшкодування моральної шкоди, зокрема працівникам, в Україні допомогло б подолати неоднорідність судової практики з цього питання, надати справедливую компенсацію потерпілим за їх страждання та повноцінно забезпечити реалізацію права на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення їх прав.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, працівник, Франція, Німеччина, Іспанія.

The issue of determining the amount of compensation for moral damage remains one of the most controversial. This is because it cannot be fully compensated, as there are no precise criteria for quantifying physical and moral suffering, emotional pain, anxiety, and distress. Since precise calculation is impossible, the amount of compensation is determined by the court based on the principles of reasonableness and fairness. At the same time, the system of compensation for moral damage in labor disputes has existed in some countries for decades, which makes its study extremely important, especially at the

© ПАНЧЕНКО О.І. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, головний спеціаліст відділу перспективного розвитку (Тренінговий центр прокурорів України) <https://orcid.org/0000-0003-4365-0495>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

stage of labor law reform. Therefore, the purpose of this article is to study the peculiarities of resolving this issue in leading foreign countries. As part of the research, we analyzed legislative and practical approaches to calculating compensation for moral damage in the labor laws of France, Germany, and Spain. After examining a number of scientific works on this issue, we came to the conclusion that the most promising approach to calculating compensation is the one used in some developed European countries. We are very impressed by the experience of France and Germany, where judges use the relevant expert opinion when deciding on the amount of compensation. Medical experts use tables to establish both material and moral damage. This issue is even more regulated in the Spanish legal system, where courts use the Law on Labor Infractions and Penalties (LISOS) as a guideline for determining the amount of compensation for moral harm. It has been concluded that the introduction of such tables in the field of compensation for moral damage, in particular to employees, in Ukraine would help to overcome the heterogeneity of judicial practice on this issue, provide fair compensation to victims for their suffering, and fully ensure the realization of the right to compensation for moral damage caused by the violation of their rights.

Key words: *moral damage, compensation, employee, France, Germany, Spain.*

Вступ. Питання визначення розміру відшкодування моральної шкоди і дотепер залишається одним із найбільш дискусійних. Це пов'язано з тим, що моральну шкоду не можна відшкодувати у повному обсязі, адже немає точних критеріїв майнового виразу фізичних та моральних страждань, душевного болю, хвилювання, переживання. Яким би не був розмір відшкодування, він ніколи не зможе повністю нівелювати тих негативних наслідків, які були завдані потерпілій особі внаслідок правопорушення, а лише певною мірою їх пом'якшити.

Основна складність при визначенні компенсації моральної шкоди полягає у відсутності прямого грошового еквівалента для душевних та фізичних страждань. Незважаючи на це, гроші виступають як універсальний засіб для вираження розміру шкоди, тому будь-яка сума є лише наближеною мірою, покликаною відновити стан потерпілого.

Оскільки точне обчислення неможливе, розмір компенсації визначається судом на основі принципів розумності та справедливості. При цьому суд враховує низку об'єктивних та суб'єктивних критеріїв: характер правопорушення, глибину страждань, ступінь вини правопорушника, погіршення здібностей потерпілого та інші істотні обставини.

У той же час, система компенсації моральної шкоди у рамках трудових конфліктів у деяких країнах існує вже протягом десятиліть, що робить її вивчення надзвичайно важливим, особливо на етапі реформування трудового законодавства. Це особливо актуально з огляду на прагнення України до європейської інтеграції, особливо після набуття статусу кандидата на членство в ЄС [1, с. 273].

Постановка завдання. Тож метою статті є дослідження особливостей вирішення цього питання у провідних зарубіжних країнах. У рамках дослідження ми проаналізуємо законодавчі та практичні підходи до обчислення відшкодування моральної шкоди у трудовому праві Франції, Німеччини та Іспанії.

Результати дослідження. Дослідивши низку наукових праць з цього питання, ми прийшли до висновку, що при обчисленні відшкодування найбільш перспективним буде підхід, застосований у деяких розвинутих європейських країнах. Так, нам дуже імпонує досвід Франції та Німеччини, де під час вирішення проблеми встановлення розміру компенсації суддя послуговується відповідним висновком експерта. Медичні ж експерти використовують таблиці як для встановлення факту завдання як матеріальної (*barèmes d'incapacité*), так і моральної шкоди (*échelles de préjudices moraux*).

Для оцінки останньої лікар-експерт розглядає у сукупності скарги потерпілого, усі його медичні документи (історію хвороби, довідки, виписки, призначення), психо-емоційні особливості, попередній життєвий досвід тощо та ставить за них «бали» відповідно до розробленої на основі прецедентного права шкали судової оцінки (*Barème d'évaluation médico-légale*). Наприклад, госпіталізація потерпілого для обстеження «вартує» 0,5 балів; психологічне лікування з використанням антидепресантів – 2,5 бала; лікування з госпіталізацією терміном від 1 до 2 місяців «коштує» 4 бали, а терміном до півроку – 5; багаторазове хірургічне втручання – 6 балів; повторні госпіталізації протягом декількох років з причин, що призводять до особливо тривалих або інтенсивних страждань, або ампутація – 7 балів [2].

Потім ці бали «конвертуються» у відповідну суму відповідно представленої шкали (MORNET framework), яка періодично оновлюється з огляду на інфляційні процеси та прецедентну практику. Наочно ця схема виглядає наступним чином (табл. 1):

Таблиця 1

Ступінь перенесених страждань	Розмір компенсації
1/7 (дуже легкий)	До 2000 євро
2/7 (легкий)	Від 2000 до 4000 євро
3/3 (помірний)	Від 4000 до 8000 євро
4/7 (середній)	Від 8 000 до 20 000 євро
5/7 (досить серйозний)	Від 20 000 до 35 000 євро
6/7 (серйозний)	Від 35 000 до 50 000 євро
7/7 (дуже серйозний)	Від 50 000 до 80 000 євро
Виятковий	80 000 євро і більше

Нагадаємо, що лише суддя здійснює остаточну оцінку моральних страждань потерпілого та присуджує відповідний розмір компенсації (на основі експертного висновку).

У Німеччині при визначенні розміру компенсації беруться до уваги такі критерії: форма вини правопорушника; період часу, протягом якого потерпілий відчував біль і страждання; термін перебування потерпілого на лікуванні; його індивідуальні особливості; майновий стан заподіювача шкоди. При цьому суддя (так само як і у Франції) послуговується висновком експерта, який був складений з використанням так званих «таблиць грошової оцінки болю» («Schmerzensgeldtabellen»). Ці таблиці представляють собою рішення судів щодо відшкодування моральної шкоди за страждання, спричинені певним правопорушеннями (наприклад, ДТП, лікарською помилкою, цькуванням, нещасним випадком на виробництві, тілесними ушкодженнями, позбавленням волі, нападом домашньої тварини тощо) і відповідною грошовою оцінкою цих страждань. Приміром, таблиця компенсаційних виплат за булінг виглядає наступним чином [3] (табл. 2)

Таблиця 2

Травма	Компенсація за біль і страждання	Судове рішення
Систематичне приниження працівника (34 випадки протягом одного року)	17 500 євро	ArbG. Eisenach, 2005
Образа, відкликання замовлень, заборона на контакт з клієнтами, зниження зарплати роботодавцем	24 000 євро	LAG Hannover, 2005
Цькування збоку начальника з метою примусити до розірвання трудових відносин	30 000 євро	AG Cottbus, 2009
Цькування шляхом безпідставного відсторонення від виконання обов'язків і пониження в посаді працівника	53 000 євро	ArbG Leipzig, 2012

Відповідно, суддя співставляє обставини справи, яку він розглядає, з фактами, викладеними у подібних рішеннях, представлених у таблиці, й орієнтується на розмір компенсацій, які вже виплачені постраждалим.

Зауважимо, що хоча використання цих таблиць не є обов'язковим, ними активно послуговуються судді, експерти, адвокати і страхові компанії. Крім того, у них не відображається індекс інфляції, а тому суди завжди враховують цей показник при винесенні більш пізніх рішень.

Ще більш регламентованим це питання є в іспанському правовій системі, де суди використовують Закон про трудові порушення та покарання (LISOS) в якості орієнтиру для встановлення розміру передбачуваної компенсації за моральні страждання. У LISOS трудові правопорушення, якими є дії або бездіяльність роботодавців, що суперечать правовим і нормативним

положенням колективних та індивідуальних трудових договорів з питань працевлаштування, професійної підготовки, виконання тимчасових робіт, соціально-трудова інтеграції та інших видів трудових правовідносин, класифікованих та санкціонованих відповідно до цього закону, об'єднані у групи залежно від норм, яких роботодавці не дотримуються. Ними є: порушення умов індивідуальних та колективних трудових договорів; порушення у сфері профілактики професійного ризику; порушення у сфері працевлаштування; порушення з питань тимчасового працевлаштування; порушення у сфері соціального забезпечення; порушення з питань отримання права на пільги; порушення у сфері страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; порушення, пов'язані з трудовою міграцією тощо [4].

Кожна із цих груп поділена, у свою чергу, на підгрупи з подальшою класифікацією правопорушень на легкі, середні, тяжкі та особливо тяжкі. Для кожного з них у Законі передбачена санкція у вигляді штрафу з мінімальним, середнім і максимальним значенням з урахуванням критеріїв, у ньому ж закріплених. Ними є: халатність та навмисність збоку порушника, наявність шахрайства чи змови; ігнорування попередніх зауважень та вимог інспекторів; доходи компанії; кількість постраждалих працівників, завдана шкода або розмір шахрайства, тобто фактори, які можуть збільшити або зменшити суму штрафу. У разі порушення правил запобігання професійним ризикам застосовуються такі критерії як рівень небезпеки діяльності, що здійснюється, тяжкість завданої шкоди або шкоди, яка могла бути завдана через відсутність або нестачу необхідних запобіжних заходів, кількість постраждалих осіб тощо.

Відповідно до LISOS, у повідомленні про порушення, виданого органами інспекції з питань зайнятості та соціального захисту, повинні не лише описуватися факти, які до нього призвели, але й зазначитися його класифікація (як незначна, серйозна або дуже серйозна), ступінь його важкості та штраф, який за нього передбачений [4].

Оцінка штрафних санкцій входить до компетенції органів інспекції, які повинні здійснювати її відповідно до встановлених законом критеріїв. Після кваліфікації кожного правопорушення та здійснення його оцінки органи інспекції пропонують розмір штрафу, що підлягає стягненню, з урахуванням критеріїв, закріплених у Законі про трудові порушення та покарання.

Розмір відшкодування має бути обґрунтований суддею першої інстанції, і така оцінка може бути змінена лише шляхом оскарження або перегляду рішення судом касаційної інстанції, коли вона є надмірною, несправедливою, невідповідною або необґрунтованою.

У загальному вигляді таблиця розміру відшкодувань виглядає наступним чином (зауважимо, що з 01 жовтня 2021 року величина компенсації за будь-який вид правопорушення збільшилася на 20%; відповідні зміни були внесені Законом Іспанії 10/2021 від 09 липня 2021 року) [5] (табл. 3).

Таблиця 3

Вид і оцінка	Розмір компенсації відповідно до ст. 40 Закону про трудові правопорушення та покарання (LISOS)
Легке правопорушення, мінімальна оцінка	Від 70 до 150 євро
Легке правопорушення, середня оцінка	Від 151 до 370 євро
Легке правопорушення, максимальна оцінка	Від 371 до 750 євро
Тяжке правопорушення, мінімальна оцінка	Від 751 до 1,500 євро
Тяжке правопорушення, середня оцінка	Від 1,501 до 3,750 євро
Тяжке правопорушення, максимальна оцінка	Від 3,751 до 7,500 євро
Дуже тяжке правопорушення, мінімальна оцінка	Від 7,501 до 30,000 євро
Дуже тяжке правопорушення, середня оцінка	Від 30,001 до 120,005 євро
Дуже тяжке правопорушення, максимальна оцінка	Від 120,006 до 225,018 євро

Висновки. На нашу думку, запровадження таких таблиць у сфері відшкодування моральної шкоди, зокрема працівникам, в Україні допомогло б подолати неоднорідність судової практики з цього питання, надати справедливу компенсацію потерпілим за їх страждання та повноцінно забезпечити реалізацію права на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення їх прав.

Як правильно зауважує Р. Стефанчук, «наявність методики грошового відшкодування моральної шкоди однозначно краще, аніж її відсутність» [6]. Тому вважаємо, що запровадження механізму обрахунку моральної шкоди на законодавчому рівні допоможе значно полегшити роботу суддів, уніфікувати судову практику з цього питання та забезпечить можливість працівникам отримувати гідну компенсацію за перенесені страждання.

Список використаних джерел:

1. Panchenko, O., Yermakov, Yu., Sevruck, V., Pavlenko, S., & Oksin, V. (2024). International experience of compensation for moral damage in labour relations. *Social and Legal Studios*, 7(4), 272–280. <https://doi.org/10.32518/sals4.2024.272>
2. Association Hello Victimes (n.d.). L'indemnisation du préjudice moral : barème et calcul. URL: <https://www.hello-victimes.fr/1-aide-aux-victimes/comment-chiffrer-et-%C3%A9valuer-le-pr%C3%A9judice-moral/>
3. Julia Pillokat (2025). Schmerzensgeldtabelle 2025: So viel Geld steht Ihnen zu. URL: <https://www.advocado.de/ratgeber/schmerzensgeldrecht/einforderung/schmerzensgeldtabelle.html>
4. Royal Legislative Decree of Spain No. 2/2015 “Approving the revised text of the Workers’ Statute Law”. (2015, October). URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-11430>
5. Ayce labory tax (2021). Fines for infractions imposed by the Labour Inspectorate will increase by 20% from 1 October 2021. URL: <https://www.aycelaborytax.com/en/blog/fines-for-infractions-imposed-by-the-labour-inspectorate-will-increase-by-20-from-1-october-2021/>
6. Стефанчук Р. Методика компенсації моральної шкоди: Unus Passus ad Creationem. *Право України*. 2019. № 1. 237–255. 10.33498/louu-2019-01-237.

**ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯМ
ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ З ПОЗИЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

**STATE CONTROL OVER THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING
OF THE INSTITUTE OF NOTARIALITY IN UKRAINE FROM THE POSITION
OF ADMINISTRATIVE LAW**

У статті розкрито державний контроль за організацією та функціонуванням інституту нотаріату в Україні з позиції адміністративного права як врегульовану нормами адміністративного законодавства системну діяльність уповноважених органів публічної влади, що спрямована на превентивне, поточне та підсумкове спостереження, оцінювання та вплив на дотримання нотаріусами законодавчих, кваліфікаційних, процедурних та етичних вимог, з метою забезпечення правомірності, прозорості, професійної відповідності та ефективного виконання ними публічних функцій у сфері охорони приватних і публічних інтересів в адміністративно-правовому механізмі публічного управління. Сформульовано особливості державного контролю за організацією та функціонуванням інституту нотаріату в Україні: 1) функціональна природа контролю як механізму забезпечення законності та дисципліни в діяльності суб'єктів нотаріату, та як інструменту аналітико-прогностичного характеру, що дозволяє виявляти проблеми правозастосування; 2) адміністративно-правова обмеженість контрольної юрисдикції на питання організації нотаріальної діяльності та дотримання процедури вчинення нотаріальних дій; 3) поєднання централізованої моделі з делегованими елементами для здійснення перевірок контрольного процесу; 4) підзаконна урегульованість процедури контролю; 5) стадійність контрольних заходів; 6) зв'язок контролю із публічною функцією нотаріату; 7) зворотний адміністративний зв'язок у системі публічного адміністрування нотаріальної практики; 8) інтеграція контролю в загальний механізм правозабезпечення. Розкрито, що контрольна діяльність Міністерства юстиції України за організацією та функціонуванням інституту нотаріату реалізується в через визначені види перевірок, процедурною частиною яких може бути інкорпорація професійної експертизи. Зазначено, що контрольна процедура Міністерства юстиції України передбачає: збір, аналіз та верифікацію матеріалів; підготовку об'єктивного висновку; оформлення результатів у формі наказу, в якому встановлюються конкретні строки та вимоги щодо усунення порушень; можливість застосування заходів реагування, передбачених законом.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм, взаємодія, контроль, нотаріат, нотаріус, охорона, права людини, статус.

The article reveals state control over the organization and functioning of the notary institution in Ukraine from the position of administrative law as a systemic activity of authorized public authorities regulated by the norms of administrative legislation, which is aimed at preventive, current and final observation, assessment and influence on the compliance of notaries with legislative, qualification, procedural and ethical requirements, in order to ensure legality, transparency, professional compliance and effective performance

by them of public functions in the field of protection of private and public interests in the administrative and legal mechanism of public administration. The features of state control over the organization and functioning of the notary institution in Ukraine are formulated: 1) the functional nature of control as a mechanism for ensuring legality and discipline in the activities of notary entities, and as an analytical and predictive tool that allows identifying problems of law enforcement; 2) the administrative and legal limitation of control jurisdiction on issues of organization of notary activities and compliance with the procedure for performing notarial acts; 3) combination of a centralized model with delegated elements for carrying out inspections of the control process; 4) regulatory regulation of the control procedure; 5) stage-based control measures; 6) connection of control with the public function of the notary; 7) administrative feedback in the system of public administration of notarial practice; 8) integration of control into the general mechanism of law enforcement. It is revealed that the control activities of the Ministry of Justice of Ukraine over the organization and functioning of the notary institution are implemented through certain types of inspections, the procedural part of which may include the incorporation of professional expertise. It is noted that the control procedure of the Ministry of Justice of Ukraine provides for: collection, analysis and verification of materials; preparation of an objective conclusion; registration of results in the form of an order, which establishes specific deadlines and requirements for eliminating violations; the possibility of applying response measures provided for by law.

Key words: *administrative and legal regulation, administrative and legal mechanism, interaction, control, notary, notary, protection, human rights, status.*

Актуальність теми. Українське суспільство знаходиться на новому етапі свого розвитку, який ґрунтується на основах Конституції України. Цей етап пов'язаний з реформуванням національної правової системи та окремих інститутів. До таких інститутів належить нотаріат. Активне реформування національного законодавства в різних галузях суспільного життя, розбудова правової держави й розвинутого громадянського суспільства, одним з важливих складових якого є інститут нотаріату зумовлює потребу дослідження державного контролю за нотаріальною діяльністю. Окрім цього, таку необхідність викликає оновлення адміністративного права, збільшення потреб юридичної практики та удосконалення основних засад державного нагляду на основі взаємодії публічного та приватного права [4, с. 124].

Сучасний нотаріат, будучи органом безспірної юрисдикції, покликаний захищати суб'єктивні права й законні інтереси фізичних та юридичних осіб, надаючи правочинам публічної довіри шляхом посвідчення юридичних фактів, прав і документів, завдяки чому нотаріальна діяльність виступає особливим видом державної діяльності. Саме тому він підлягає чіткому контролю з боку держави, що передбачений чинним законодавством [4, с. 124].

Огляд останніх досліджень. Інститут нотаріату в адміністративно-правовому механізмі охорони прав людини в Україні комплексно аналізувати такі вчені як: Н. Армаш, О. Бандурка, К. Білько, Р. Будецький, М. Бурбика, Є. Гетьман, Н. Горбань, А. Гулєдза, Г. Гулєвська, Л. Данюк, Ю. Желіховська, Д. Журавльов, О. Золотухіна, Н. Ільєва, О. Красногор, Ю. Нікітін, У. Палієнко, С. Розсоха, В. Тищенко, С. Фурса, К. Чижмарь, В. Юрченко та ін.

Однак, в умовах новітньої трансформації інструментів захисту та охорони прав людини, новітню роль інституту нотаріату слід переглянути, що обумовлює актуальність наукових викликів у цій площині.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити державний контроль за організацією та функціонуванням інституту нотаріату в Україні з позиції адміністративного права.

Виклад основних положень. У загальному сенсі під «контролем» розуміють перевірку, спостереження з метою перевірки [8, с. 256; 9, 62–66]. Якщо ж розглядати державний контроль, то відповідна перевірка і спостереження здійснюються саме з боку держави в особі уповноважених органів та осіб [9, 62–66].

Поняттю контролю властива багатозначність, що певною мірою пояснюється виокремленням науковцями різних аспектів досліджуваного явища. Нечіткість у науковому тлумаченні поняття контроль фактично розвиває правову природу контролю як терміна, створюючи поняттєву плутанину, внаслідок чого зменшується ефективність нормативно-правового регулювання суспільних відносин, чим ускладнюється механізм державно-го управління. При цьому, домінуючим в адміністративно-правовій доктрині залишається сприйняття контролю як самостійної

й одночасно функціонально специфічної функції державної діяльності, зокрема державного управління, яка, враховуючи її вагому роль, не може вважатися несуттєвою, другорядною [6, с. 37–39].

Державний контроль визначається нормами права, виступаючи різновидом соціального контролю, яким забезпечується певна організація суспільного життя, адекватна поведінка членів суспільства. Саме через такий контроль реалізується принцип зворотного зв'язку в управлінні суспільними процесами чи системами [6, с. 37–39]. В. Шестак вважає, що державний контроль - це самостійно чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [7, с. 119].

З позиції вчених адміністративного права, контроль як інструмент публічного адміністрування – це вид діяльності публічної адміністрації, що полягає в активних діях щодо перевірки й обліку того, як контрольований об'єкт публічного управління виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції, визначені нормами адміністративного права. Метою контролю є встановлення результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявлення причин цих відхилень від прийнятих вимог, а також визначення шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. У сучасному розумінні контроль розглядається не тільки як засіб покарання, а й як інформаційно-аналітичний засіб. Ознаками контролю як інструмента публічного адміністрування є таке: мета полягає у здійсненні перевірки суб'єктами публічного адміністрування щодо виконання об'єктами публічного адміністрування визначених законодавством положень адміністративно-правових режимів; органи публічного контролю здійснюють заходи виключно на основі та у випадках, передбачених законами України; у ході перевірки публічна адміністрація виявляє недоліки в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин, вимагає від об'єктів публічного управління усунення виявлених порушень, надає їм приписи; виявляє осіб та усуває обставини, які можуть негативно вплинути на забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5, с. 255–256].

В. Тищенко вважає, що державний контроль за нотаріальною діяльністю – це цілеспрямований вплив органів державної влади на суспільні відносини у сфері організації та функціонування суб'єктів здійснення нотаріальних дій, межі якого зумовлені адміністративно-правовою сутністю нотаріату. Державний контроль у сфері здійснення нотаріальної діяльності вчена поділяє на види за різними підставами та критеріями: попередній та поточний контроль; загальний та спеціальний контроль; прямий та непрямий контроль; адміністративний та судовий контроль. Серед напрямів державного контролю виділяє: дотримання законності під час процедури вчинення нотаріальних дій; підготовку якісного кадрового складу для нотаріальних контро; забезпечення фінансової дисципліни у сфері оподаткування нотаріальної діяльності [9, 62–66].

Державний контроль організації нотаріальної діяльності стосується визначення уповноваженими органами виконавчої влади міри дотримання особами, які здійснюють таку діяльність, правил її здійснення. До завдань, які вирішуються в процесі здійснення такого контролю, А. Денисова відносить: визначення відповідності нотаріусів кваліфікаційним вимогам, дотримання яких дає змогу набути відповідного статусу, вимог щодо робочого місця, правил вчинення нотаріальних дій і документообігу [3, с. 105–107].

На наш погляд, державний контроль за організацією та функціонуванням інституту нотаріату в Україні з позиції адміністративного права – це врегульована нормами адміністративного законодавства системна діяльність уповноважених органів публічної влади, спрямована на превентивне, поточне та підсумкове спостереження, оцінювання та вплив на дотримання нотаріусами законодавчих, кваліфікаційних, процедурних та етичних вимог, з метою забезпечення правомірності, прозорості, професійної відповідності та ефективного виконання ними публічних функцій у сфері охорони приватних і публічних інтересів в адміністративно-правовому механізмі публічного управління.

Регламентация правових засад контролю міститься у численних нормативно-правових актах різної юридичної сили, переважно підзаконного характеру (накази Міністерства юстиції України), положення яких інколи мають дещо узагальнений характер. Це істотно ускладнює практичну реалізацію державного контролю у цій сфері. Необхідність контролю за організацією нотаріальної діяльності та здійсненням нотаріальних дій зумовлюється важливістю функції нотаріату щодо захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб [9, 62–66].

Контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України та його територіальними органами. Контроль за організацією нотаріальної діяльності уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування, дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства здійснюється Міністерством юстиції України [1].

Проведення перевірки організації роботи державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання ними правил нотаріального діловодства здійснюється уповноваженими представниками Міністерства юстиції, територіального органу Міністерства юстиції, діяльність яких безпосередньо пов'язана з контролем за організацією нотаріату і нотаріальної діяльності в Україні. До перевірки можуть залучатись працівники територіальних органів юстиції, діяльність яких безпосередньо пов'язана з контролем за організацією нотаріату і нотаріальної діяльності в Україні, а також нотаріуси, які мають високий професійний рівень та достатній досвід практичної роботи не менше 10 років, та працівники державного нотаріального архіву. Представники Міністерства юстиції можуть брати участь у будь-якій перевірці, що проводиться територіальним органом Міністерства юстиції [2].

Строк проведення перевірки (комплексної, цільової, контрольної перевірки) визначається, виходячи з необхідності всебічного, повного вивчення матеріалів, документів та підготовки об'єктивного висновку. За результатами перевірки державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, приватного нотаріуса, на підставі висновків комісії Міністерства юстиції, територіальний орган Міністерства юстиції видає наказ, у якому встановлюється строк для усунення виявлених порушень та помилок. Якщо порушення, виявлені під час проведеної перевірки, не усунуті у наданий для цього строк чи не можуть бути усунуті або якщо державною нотаріальною контролюю, державним нотаріальним архівом, державним чи приватним нотаріусом ігноруються висновки за результатами перевірки чи не виконуються рішення, прийняті за її наслідками, Міністерство юстиції, територіальний орган Міністерства юстиції приймають рішення про застосування до цих осіб заходів реагування, передбачених чинним законодавством [2].

З аналізу процедури, слід сформулювати особливості державного контролю за організацією та функціонуванням інституту нотаріату в Україні:

- 1) функціональна природа контролю як механізму забезпечення законності та дисципліни в діяльності суб'єктів нотаріату, та як інструменту аналітико-прогностичного характеру, що дозволяє виявляти проблеми правозастосування;
- 2) адміністративно-правова обмеженість контрольної юрисдикції на питання організації нотаріальної діяльності та дотримання процедури вчинення нотаріальних дій;
- 3) поєднання централізованої моделі з делегованими елементами для здійснення перевірок контрольного процесу;
- 4) підзаконна урегульованість процедури контролю;
- 5) стадійність контрольних заходів;
- 6) зв'язок контролю із публічною функцією нотаріату;
- 7) зворотний адміністративний зв'язок у системі публічного адміністрування нотаріальної практики;
- 8) інтеграція контролю в загальний механізм правозабезпечення;

Контрольна діяльність Міністерства юстиції України за організацією та функціонуванням інституту нотаріату реалізується в через визначені види перевірок, процедурною частиною яких може бути інкорпорація професійної експертизи. Контрольна процедура Міністерства юстиції України передбачає: збір, аналіз та верифікацію матеріалів; підготовку об'єктивного висновку; оформлення результатів у формі наказу, в якому встановлюються конкретні строки та вимоги щодо усунення порушень; можливість застосування заходів реагування, передбачених законом.

До інших суб'єктів державного контролю інституту нотаріату в Україні, окрім Міністерства юстиції України, належать органи Національної поліції, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державна податкова служба України, Державна служба фінансового моніторингу України, Служба безпеки України, судові органи, інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
2. Порядок проведення перевірки організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства : наказ Міністерства юстиції України від 17.02.2014 № 357/5. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0298-14#n15>
3. Денисова А. В. Проблемні питання контролю за організацією нотаріальної діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 105-107.
4. Чудний О. В. Особливості правового статусу та повноважень суб'єктів державного контролю за нотаріальною діяльністю. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 124–127.
5. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галуцька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.
6. Дудик І. М. Поняття державного контролю узгоджених дій суб'єктів господарювання. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 37–39.
7. Шестак В. С. Поняття державного контролю та його основні види. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 16. С. 119–122.
8. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974. 775 с.
9. Тищенко В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 62–66.

УДК 67.401

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.11>

БІЛОБРОВ Т.В.

ПОНЯТТЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND CURRENT STATE OF CYBERSECURITY IN UKRAINE

Поняття кібербезпеки нещодавно було введено до законодавства України як відповідь на зміни відносин в аспекті комунікації суб'єктів поза фізичним простором. Розвиток кіберпростору як окремого виду простору став закономірним наслідком взаємопроникнення суспільних та природничих наук, використання математичного апарату. Тож метою статті є розгляд наукових підходів до поняття кібербезпеки та аналіз її сучасного стану в Україні. Кіберпростір пропонується розглядати як середовище, що виникає в результаті функціонування на основі єдиних принципів і за загальними правилами інформаційних (автоматизованих), телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем. Відкритий кіберпростір розширює свободу та можливість людей, збагачує суспільство, створює новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій, стимулює відповідальну й ефективну роботу влади і активне залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, забезпечує публічність і прозорість влади, сприяє запобіганню корупції. Водночас переваги сучасного кіберпростору обумовили виникнення нових загроз національній і міжнародній безпеці. Поряд з інцидентами природного (незалежного) походження зростає кількість і потужність кібератак, вмотивованих інтересами окремих держав, груп та осіб. У той же час, кібербезпека - це захищеність від наявних та потенційно небезпечних проявів інформаційного впливу, що створюють небезпеку для функціонування інформаційних ресурсів, систем, мереж, програмних і апаратних засобів, а також свідомості, підсвідомості, морально-психологічного стану людини, соціальних груп та суспільства в цілому. Обґрунтовано, що більш точним є розмежування поняття кібербезпеки як певного стану та поняття її забезпечення як діяльності. Така позиція знаходить свої підтвердження в законодавстві України. Практика забезпечення ними кібербезпеки в Україні викриває ряд проблем, які за напрямками вирішення об'єднані автором у певні групи.

Ключові слова: кібербезпека, кіберпростір, поняття, сучасний стан, проблеми.

The concept of cybersecurity has recently been introduced into Ukrainian legislation as a response to changes in relations in terms of communication between entities outside of physical space. The development of cyberspace as a separate type of space has become a natural consequence of the interpenetration of social and natural sciences and the use of mathematical tools. Therefore, the purpose of the article is to consider scientific approaches to the concept of cybersecurity and to analyze its current state in Ukraine. It is proposed to consider cyberspace as an environment arising from the functioning of information (automated), telecommunication and information and telecommunication systems on the basis of common principles and according to common rules. Open cyberspace expands people's freedom and opportunities, enriches society, creates a new global interactive marketplace for ideas, research and innovation, stimulates responsible and effective work of the authorities and active involvement of citizens in government and local issues, ensures publicity and transparency of the authorities, and helps prevent corruption. At the same time, the advantages of modern cyberspace have led to the emergence of new threats to national and international security. Along

with incidents of natural (unintentional) origin, the number and power of cyberattacks motivated by the interests of individual states, groups and individuals is growing. At the same time, cybersecurity is the protection against existing and potentially dangerous manifestations of information influence that pose a threat to the functioning of information resources, systems, networks, software and hardware, as well as to the consciousness, subconsciousness, moral and psychological state of a person, social groups and society as a whole. It is substantiated that it is more accurate to distinguish between the concepts of cybersecurity as a certain state and the concept of its provision as an activity. This position is confirmed by Ukrainian legislation. The practice of ensuring cybersecurity in Ukraine reveals a number of problems which are grouped by the author into certain groups according to the areas of solution.

Key words: *cybersecurity, cyberspace, concept, current state, problems.*

Вступ. Поняття кібербезпеки нещодавно було введено до законодавства України як відповідь на зміни відносин в аспекті комунікації суб'єктів поза фізичним простором. Як вказують М. М. Присяжнюк та Є. І Цифра, «стрімкий розвиток інформаційних технологій, інформатизація та комп'ютеризація, створення глобального інформаційного простору сформувавши принципово нові субстанції – інформаційне суспільство, інформаційний і кібернетичний простори, які мають невичерпний потенціал і відіграють головну роль в економічному та соціальному розвитку країн світу. Науково-технічна революція початку ХХІ ст. спричинила в усьому світі глибокі системні перетворення. Поєднання досягнень у сфері новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та стрімкого розвитку інформаційно-телекомунікаційних систем викликало появу так званого віртуального простору, який ще отримав назву «кіберпростір» [1, с. 61] або інформаційний простір – глобальне інформаційне середовище, яке в реальному масштабі часу забезпечує комплексну обробку відомостей [2, с. 7]. Розвиток кіберпростору, вважає І. В. Діордіца, як окремого виду простору став закономірним наслідком взаємопроникнення суспільних та природничих наук, використання математичного апарату [3, с. 87]. І на сьогодні у всьому світі відбувається глобальне перенесення соціальної й економічної активності індивідів у кіберпростір, який стає невід'ємною складовою сучасного суспільства, частиною сучасного навколишнього середовища [4, с. 119] являючи собою нове середовище для встановлення зв'язків суб'єктів правовідносин, який відрізняється від фізичного рядом специфічних ознак.

Тож **метою статті** є розгляд наукових підходів до поняття кібербезпеки та аналіз її сучасного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню природи кібербезпеки та присвятили свої праці В. Л. Бурячок, І. В. Діордіца, М. В. Камчатний, В. А. Ліпкан, М. М. Присяжнюк, С. В. Толюпа, Є. І Цифра та інші.

Виклад основного матеріалу. Що найперше, кіберпростір пропонується розглядати як середовище, що виникає в результаті функціонування на основі єдиних принципів і за загальними правилами інформаційних (автоматизованих), телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем [5, с. 23]. Кіберпростір не має чітко визначених територіальних меж та кордонів, і взагалі не може вважатися територією. Завдяки цій властивості кіберпростір вважають глобальним середовищем для комунікації суб'єктів правовідносин. Кіберпростір не передбачає фізичного контакту суб'єктів правовідносин, які можуть бути і не ідентифікованими при здійсненні комунікації за допомогою цифровізації їх зв'язків. Такі зв'язки здійснюються через програмне забезпечення на основі спеціальних протоколів. Кіберпростір характеризують «непереврені можливості зі створення незлічених зв'язків між окремими індивідами і соціальними групами та з надання різнопланових інформаційних послуг» [2, с. 9]. Як вважає В. В. Бухарев, кіберпростір являє собою високорозвинену модель об'єктивної реальності, в якій відомості щодо осіб, предметів, фактів, подій, явищ і процесів подаються в математичному, символічному або в будь-якому іншому вигляді, розміщуються в пам'яті фізичних пристроїв, спеціально призначених для зберігання, обробки й передавання інформації [6, с. 31]. Всі виділені особливості кіберпростору як якісно нового середовища для реалізації та охорони правовідносин забезпечують суб'єктам правовідносин ряд переваг порівняно з комунікацією у просторі фізичному.

До таких переваг доцільно віднести і швидкість комунікації без затрат часу на фізичний контакт, і можливість з будь-якої точки планети стати учасником певних відносин, і оперативність вирішення питань тощо. Як обґрунтовано стверджують В. А. Ліпкан та І. В. Діордіца, відкритий та вільний кіберпростір розширює свободу і можливості людей, збагачує суспільство, створює

новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій, стимулює відповідальну та ефективну роботу влади й активне залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, забезпечує публічність та прозорість влади, сприяє запобіганню корупції [7, с. 176]. Однак, при наявності ряду переваг, перенесення відносин у кіберпростір має і негативні наслідки.

Стрімкий розвиток віртуального середовища, новизна його властивостей є основою для порушення прав суб'єктів правовідносин, які з фізичного простору перенесли свої комунікації у простір віртуальний. На сьогодні, доходить висновку М. В. Камчатний, розвиток технологій досяг такого рівня, що замість первинної мети – полегшення комунікації, пришвидшення інформаційних та виробничих процесів – створюється нова загроза для користувачів таких технологій. Умовно, ще вчора протиправними діями із використанням Інтернету були крадіжки персональних даних, шахрайство, промисловий шпіонаж. На сьогодні ж можливості використання Мережі, як і масштаби її розповсюдження світом, значно підвищилися. Уже абсолютно реальними є такі поняття, як шпигунство із використанням Інтернету, кібернетичний тероризм і навіть кібервійна [8, с. 12]. М. М. Присяжнюк та Є. І. Цифра з цього приводу вказують, що відкритий кіберпростір розширює свободу та можливості людей, збагачує суспільство, створює новий глобальний інтерактивний ринок ідей, досліджень та інновацій, стимулює відповідальну й ефективну роботу влади і активне залучення громадян до управління державою та вирішення питань місцевого значення, забезпечує публічність і прозорість влади, сприяє запобіганню корупції. Водночас переваги сучасного кіберпростору обумовили виникнення нових загроз національній і міжнародній безпеці. Поряд з інцидентами природного (ненавмисного) походження зростає кількість і потужність кібератак, вмотивованих інтересами окремих держав, груп та осіб [1, с. 64].

Отже, не можна заперечувати, що через небачене досі поширення інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційно-телекомунікаційних систем світова спільнота отримала не лише численні переваги, а й цілу низку проблем, зумовлених дедалі більшою вразливістю інфосфери щодо стороннього кібернетичного впливу [6, с. 4]. Як вважає А. В. Вінаков, вияви кіберзлочинності у вигляді хакерських атак на комп'ютерні системи банківських та інших фінансових установ, крадіжок електронних коштів, широкого використання мережі Інтернет для наркоторгівлі, торгівлі людьми, інших протиправних дій стають реальною загрозою національній безпеці [9, с. 34]. Від так поряд з поняттям кіберпростору з'являється поняття кібербезпеки, забезпечення якої на сьогодні є одним з пріоритетів як внутрішньої, так і зовнішньої політики не тільки України, але і всіх держав світу.

Дослідники В. Л. Бурячок, В. Б. Толубко, В. О. Хорошко, С. В. Толюпа вважають, що цілком природно постала необхідність контролю та подальшого врегулювання відповідних взаємовідносин, а отже, і невідкладного створення надійної системи кібернетичної безпеки. Натомість відсутність такої системи може призвести до втрати політичної незалежності будь-якої держави світу, бо йтиметься про фактичний програв нею змагання невійськовими засобами та підпорядкування її національних інтересів інтересам протиборчої сторони. Оскільки саме ці обставини відіграють останнім часом важливу роль у геополітичній конкуренції більшості країн світу, то забезпечення кібербезпеки та злагоди в кіберпросторі стає головним завданням нашої інформаційної епохи [6, с. 4]. Створення інформаційного суспільства, підсумовують автори М. М. Присяжнюк та Є. І. Цифра, призвело до виникнення багатьох інформаційних загроз, а одним із головних завдань сучасної інформаційної епохи є забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки [1, с. 61]. На зв'язку таких категорій як «глобальне інформаційне суспільство» та «кібербезпека» наголошується ще в Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства, де вперше з'являється поняття кіберпростору «безпечного» і «вільного від злочинності» як мети співпраці міжнародного співтовариства [10]. Дане завдання не втрачає актуальності й до сьогодні.

Автор В. А. Світличний стверджує, що на сучасному етапі розвитку науки і техніки кібербезпека перетворюється на одну з найактуальніших задач високотехнологічного суспільства. Внаслідок надзвичайно широкого використання сучасних інформаційних технологій у всіх сферах свого існування суспільство стало вразливим від незначних кібернетичних впливів, які все частіше стають ефективним інструментом на шляху досягнення мети щодо несилового контролю та управління як об'єктами критичної інфраструктури держави, підприємств, так і окремо взятими громадянами, їх об'єднаннями [11, с. 352]. Широких масштабів проблема кібербезпеки набула тоді, коли держави усвідомили усі можливі наслідки від реалізації загроз у сферах, де використовувались комп'ютерні системи. При незначному обсязі ресурсів для реалізації цих загроз досягаються значні результати, здатні паралізувати цілі компанії та держави [12, с. 118].

При цьому, як вказують В. А. Ліпкан та І. В. Діордіца, останнім часом проблема забезпечення національної безпеки зміщується у бік не стільки декларованої, скільки реально розглядуваної. Передусім, це обумовлено активізацією зовнішніх загроз безпечного розвитку України: посиленням мілітаризації держав у регіоні, використанням положення енергетичної та торговельно-економічної залежності нашої країни, посиленням економічного та інформаційного тиску на неї тощо. Разом із тим, зовнішні загрози посилюються наявністю внутрішніх викликів національній безпеці, зокрема, йдеться про розбалансованість та незавершеність системних реформ, зниження обороноздатності держави, боєздатності Збройних Сил України, незадовільний стан фінансування, складне економічне становище [7, с. 174].

Формуючи поняття кібербезпеки, В. А. Світличний доходить висновку про можливість трактування поняття одночасно у діяльнісному та статичному вимірах. Як вважає науковець, кібербезпека – це захищеність від наявних та потенційно небезпечних проявів інформаційного впливу, що створюють небезпеку для функціонування інформаційних ресурсів, систем, мереж, програмних і апаратних засобів, а також свідомості, підсвідомості, морально-психологічного стану людини, соціальних груп та суспільства в цілому. З іншого, кібербезпека – це комплекс заходів та засобів, що спрямовані на захист комп'ютерів, цифрових даних і мереж їх передачі від несанкціонованого доступу та інших дій, пов'язаних з маніпулюваннями або крадіжкою, блокуванням, пошкодженням, руйнуванням та знищенням як випадкового, так і цілеспрямованого впливу. Тому об'єктом діяльності фахівця з кібербезпеки є процеси захисту інформації у всіх її видах [11, с. 352]. На наш погляд, більш точним є розмежування понять кібербезпеки як певного стану та поняття її забезпечення як діяльності.

Така позиція знаходить свої підтвердження в законодавстві України. Зокрема, в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [13] визначено не тільки поняття кібербезпеки, а й ряд інших понять, що мають провідне значення для забезпечення безпечних умов використання кіберпростору: кіберзагроза, кібератака, кіберінцидент, кіберзлочин, кіберзлочинність тощо.

Згідно ч. 5 ст. 1 вказаного Закону кібербезпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [13]. Як бачимо, законодавець використовує статичний підхід до формування поняття кібербезпеки. А от поняття забезпечення кібербезпеки в законі відсутнє.

Виходячи з результатів комплексного аналізу статей вказаного закону можна запропонувати розуміти під забезпеченням безпеки комплекс взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативних-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного і технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [13]. Близьке до наданого поняття кіберборотьби, під якою запропоновано розуміти комплекс заходів, спрямованих на здійснення управлінського і/або деструктивного впливу на автоматизовані ІТ-системи протидіючої сторони та захисту від такого впливу власних інформаційно-обчислювальних ресурсів завдяки використанню спеціально розроблених програмно-апаратних засобів, а також проведенню системи спеціалізованих навчань [6, с. 11].

Якщо конкретизувати дане визначення стосовно Національної поліції, то можна погодитись, що боротьба із кіберзлочинністю є процесом, який передбачає комплексне застосування заходів, а нормативно-правове регулювання забезпечує закріплення відповідних механізмів, як вважає С. А. Буяджи [14, с. 107]. Уточнення потребує лише обмеження заходів із забезпечення кібербезпеки боротьбою, поза увагою залишаючи попередження кіберзлочинів [15], інформування про кіберзлочинність та кіберзлочини та підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі.

Як вказує О. І. Гончаренко, питання протидії кіберзлочинам, їх виявлення та попередження у наш час набирає все більшої актуальності, через велику кількість атак, як на промислових гігантів, так і на рядових користувачів мережі Інтернет [16, с. 30, 31]. Україна поступово нагромаджує важливий досвід у захисті власної ІТ-інфраструктури від кіберзагроз сучасності та протидії проявам кібертероризму. Утім протистояти фізичному руйнуванню технічних засобів, дезорганізації роботи інформаційних систем і мереж, порушенню функціонування об'єктів нападу,

а також протиправній діяльності соціальних інженерів в умовах інтенсифікації кібервтручань з дня на день стає все важче [6, с. 5]. Нині для України питання кібербезпеки, нарощування потенціалу кібермогутності стоять на порядку денному [12, с. 119]. Вітчизняні реалії кібербезпекової сфери свідчать про низку важливих проблем, що заважають створити ефективну систему протидії загрозам у кіберпросторі, доходить висновку С. Х. Барегамян [5, с. 24]. Питання їх вирішення тим більше актуалізується з початком російської гібридної війни, де кіберагресія є однією з її визначних складових. Не можна заперечувати, що за таких умов Україні необхідно самостійно шукати шляхи і механізми забезпечення кібербезпеки від сучасних загроз, які постають [12, с. 119]. А для цього критичній оцінці підлягає сучасний стан забезпечення кібербезпеки з виділенням проблем, вирішення яких сприятиме досягненню стану кібербезпеки.

Актуальним для України питанням на сьогодні є відсутність чи не конкурентоспроможність вітчизняних програмних продуктів та використанням закордонної бази. Як вказують з цього приводу М. М. Присяжнюк та Є. І. Цифра, Україна все ще залишається вразливою (особливо її телекомунікаційна складова), не в останню чергу через надмірно широке впровадження західних програмних продуктів і використання матеріально-технічної бази іноземного виробництва. Необхідним є створення національної операційної системи (принаймні для використання у системі органів державної влади, хоча для такого переходу до програмного забезпечення з відкритим кодом є і суттєві зауваження з боку ключових вітчизняних безпекових організацій), відновлення вітчизняних потужностей з виробництва матеріально-технічної телекомунікаційної бази (особливо для потреб закритих відомчих інформаційних систем), стимулювання з боку держави створення національного антивірусу [1, с. 66]. Підтримуючи позицію науковців, зауважимо, що для вирішення вказаної проблеми необхідним є вирішення питання оплати праці фахівців сфери у державному секторі та її конкурентоздатності з приватним, що сприятиме вирішенню проблеми кваліфікованих кадрів.

Це означає, що значна вразливість інфосфери України через надмірну присутність у ній західних програмних продуктів (зокрема, фірми Microsoft) та використання матеріально-технічних засобів іноземного виробництва обтяжується деградацією науково-технічного потенціалу України, нерозвиненістю національної інноваційної системи в інфосфері та низьким рівнем конкурентоспроможності в ній [2, с. 23]. Наразі найбільш кваліфіковані спеціалісти з досвідом роботи приймають пропозиції переїзду за кордон через більш сприятливі умови праці та вищу оплату, що беззаперечно відзначається не тільки на якості та кількості вітчизняних продуктів, але і на ефективності функціонування національної системи кібербезпеки.

Аналізуючи дану проблему фахівці доходять висновку, що протистояти фізичному руйнуванню технічних засобів, дезорганізації роботи інформаційних систем і мереж, порушенню функціонування об'єктів нападу, а також протиправній діяльності соціальних інженерів в умовах інтенсифікації кібервтручань з дня на день стає все важче. Одна з головних причин цих негараздів полягає у відчутній нестачі професіоналів з інформаційної та кібербезпеки, здатних: 1) відшукувати, збирати або добувати інформацію про ІТ-системи й мережі протиборчих сторін, а також про технології та засоби їхнього впливу на власну інфосферу; 2) виявляти ознаки стороннього кібервпливу й моделювати можливі ситуації такого впливу, прогнозуючи відповідні наслідки; 3) протидіяти несанкціонованому проникненню протиборчих сторін у власні ІТ-системи й мережі, забезпечуючи стійкість їхньої роботи, а також відновлення нормального функціонування після здійснення кібернападів тощо [2, с. 5]. При цьому складнощами з кадровим наповненням [5, с. 24] не вичерпуються проблеми організації і діяльності системи кібербезпеки України. До вад її функціонування відносять відсутність загальнонаціональних міжвідомчих координаційних структур, що могли б узгоджувати та координувати діяльність різних силових відомств під час розслідування злочинів у кіберпросторі (співпраця реально існує не на чітко визначеному, а швидше, міжособистісному рівні, а отже, є уразливою) [5, с. 24]; дефіцит щодо методичного забезпечення та кадрового наповнення відповідних структурних підрозділів, відсутність чіткого усвідомлення ролі та значення кібербезпекової складової в системі забезпечення національної безпеки держави [2, с. 16]. До названого переліку доцільно додати і недосконалість нормативно-правового забезпечення.

Враховуючи сучасний стан та проблеми кібербезпеки в Україні до пріоритетів України у забезпеченні кібербезпеки пропонують відносити: розвиток інформаційної інфраструктури держави; розвиток мережі реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CERT – Computer Emergency Response Team – команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події), розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів, забезпечення

захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб органів сектору безпеки і оборони, розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, інтенсифікацію співпраці України та НАТО, зокрема в межах Трестового фонду НАТО для посилення спроможностей України у сфері кібербезпеки [17, с. 249–250]. Також для попередження кіберзлочинів, слід погодитись, необхідно постійно проводити моніторинг інформаційних загроз, ґрунтовні дослідження функціонування та розвитку кіберзлочинності. Не останнє місце також повинно займати спеціалізоване правове виховання суб'єктів інформаційного обороту та користувачів комп'ютерної техніки [16, с. 30, 31]. Окрім названих напрямків окремим аспектом доцільно визначати формування культури та проведення інформаційно-пропагандистської кампанії про значущість проблематики кібербезпеки держави за допомогою: 1) активного інформування про кібернетичні втручання і загрози, про потенційні уразливості ІТ-систем і мереж, а також способи їх компенсації; 2) розширення співпраці державних органів з ІТ-компаніями, некомерційними організаціями з метою популяризації та впровадження на практиці безпечної поведінки в кіберпросторі; 3) стимулювання заходів боротьби з кіберзлочинністю і кібертероризмом, кібершпіонажем і кіберактивізмом; 4) підвищення рівня безпеки електронних послуг, що надаються державою власному населенню; 5) організації профілактичної роботи з потенційними жертвами кіберзлочинів, керівниками малого і середнього бізнесу [2, с. 19].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що кіберпростір як цілком відмінне від фізичного простору середовище має специфіку при реалізації в ньому суспільних відносин. Віртуалізація зв'язків та комунікацій суб'єктів права має ряд позитивних наслідків (швидкість зв'язку, можлива відсутність фізичного контакту, глобальність мережі Інтернет, зв'язок з будь-якої точки світу тощо), але при цьому є передумовою для виникнення нових складів правопорушень, які будуються на специфічних ознаках кіберпростору. А тому з використанням кіберпростору постало питання кібербезпеки як певного стану його захищеності від реальних і потенційних загроз; охорони та захисту важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час його використання як умови сталого розвитку інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища.

Цей стан досягається через діяльність по забезпеченню кібербезпеки, яка має вигляд заходів різнорідного характеру суб'єктів національної системи кібербезпеки, та суб'єктів, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи із забезпечення кібербезпеки. Практика забезпечення ними кібербезпеки в Україні викриває ряд проблем, які за напрямками вирішення можна згрупувати у наступні групи: 1) підвищення рівня оплати праці як передумова вирішення кадрового питання сфери; 2) розробка вітчизняного програмного та матеріально-технічного забезпечення; 3) інформування про стан кібербезпеки, кіберзлочинність всіх зацікавлених суб'єктів; 4) налагодження координації та взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки на партнерських засадах як на національному та міжнародному рівнях; 5) моніторинг кіберзагроз, кібератак та кіберінцидентів як основи для попередження правопорушень, розробки методологічних рекомендацій по забезпеченню кібербезпеки, моделювання та прогнозування кібератак, виявлення та нейтралізації кіберзагроз; 6) удосконалення нормативно-правового регулювання питань забезпечення кібербезпеки.

Список використаних джерел:

1. Присяжнюк М. М., Цифра Є. І. Особливості забезпечення кібербезпеки. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*. 2017. Т. 19, № 2. С. 61–68.
2. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект : підручник / В. Л. Бурачок, В. Б. Толубко, В. О. Хорошко, С. В. Толюпа ; за заг. ред. д-ра техн. наук, проф. В. Б. Толубка. Київ : ДУТ, 2015. 288 с.
3. Діордіца І. В. Основні поняття та ідеї кібернетики як засади виділення кібернетичної функції держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 30 (1). С. 86–88.
4. Демедюк С. В. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері забезпечення кібербезпеки в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 119–123.
5. Барегамян С. Х. Система забезпечення безпеки кіберпростору в Україні. *Кібербезпека та системи захисту інформації: виклики сьогодення* : зб. матеріалів круглого столу, м. Маріуполь, 26 жовт. 2017 р. / уклад. І. Б. Тимофєєва ; Маріупольський державний університет ; Кафедра математичних методів та системного аналізу. Маріуполь, 2017. С. 23–26.

6. Бухарєв В. В. Адміністративно-правові засади забезпечення кібербезпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 221 с.
7. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна система кібербезпеки як складова частина системи забезпечення національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 174–180.
8. Камчатний М. В. Основні ознаки поняття «кібервійна» в сучасному міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 15. С. 12–22.
9. Вінаков А. В. Зміст підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю в сучасних умовах. *Використання інноваційних технологій у попередженні злочинів* : матеріали наук.-практ. семінару, м. Харків, 6 груд. 2012 р. / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. С. 34–36.
10. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства : прийнята 22 лип. 2000 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163.
11. Світличний В. А. Вдосконалення підготовки курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання як фахівців з кібербезпеки. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 23 листоп. 2018 р. / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків, 2018. С. 357–360.
12. Валюшко І. О. Кібербезпека України: наукові та практичні виміри сучасності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 3–4. С. 117–124.
13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2765.
14. Буяджи С. А. Правове регулювання боротьби із кіберзлочинністю: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 203 с.
15. Орлов О. В., Онищенко Ю. М. Попередження кіберзлочинності – складова частина державної політики в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 1. С. 9–15.
16. Гончаренко О. І. Правоохоронна діяльність щодо попередження кіберзлочинів. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 23 листоп. 2018 р., м. Харків / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків, 2018. С. 29–32.
17. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навч. посіб. / ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець ; за заг. ред. В. О. Жадька. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ
У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ****LEGAL REGULATION OF THE ARMS CIRCULATION
IN THE GALICIA-VOLYN STATE**

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі пам'яток права періоду Галицько-Волинської держави в забезпеченні правового регулювання обігу зброї на теренах України. Наголошено, що норми Руської Правди, які регулювали суспільні відносини в сфері обігу зброї, залишалися незмінними з часів Русі. Відзначено, що правові положення Руської Правди, що містять норми, які стосуються можливості носіння зброї в громадських місцях, права на самозахист із застосуванням зброї, встановлюють покарання за злочини із застосуванням зброї, були діючими в Галицько-Волинській державі. Цивільні відносини, що регулює Руська Правда в контексті обігу зброї, визначають зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, окремі положення встановлюють оплату за виготовлення зброї. На думку автора, це є свідченням ефективності вищезазначених норм та спадкоємності традицій правового регулювання на історичних теренах нашої держави. Закцентовано увагу на тому, що обіг зброї у Галицько-Волинській державі дуже тісно пов'язаний із військом, основними формами організації якого були дружина і вої. Приналежність до дружини у бояр визначалася спадковим правом, відповідно, можна констатувати й спадковість права на володіння зброєю. Дружина в свою чергу поділялася на старшу і молодшу дружини. При цьому великі бояри могли мати на утриманні цілі полки, старші дружинники з числа багатих бояр мали обов'язок вести в похід прибічну дружину, з бідніших – одного-двох воїнів. Молодші дружинники, окрім інших обов'язків, проходили обов'язковий вишкіл з користування зброєю. Відповідно, володіння зброєю не те що було дозволене, таке право було обов'язковим для бояр. Відзначено, що вої за необхідності могли виступати в похід з власною зброєю у випадку її наявності, в протилежному випадку – забезпечувалися зброєю князем. Встановлено, що виробництво і ремонт зброї не регулювалися нормативними документами, а визначалися потребою на місцях. Аналіз пам'яток права і процесів, пов'язаних з обігом зброї, які є предметом розгляду, дозволяє стверджувати про спадковість і тяглість традицій правового регулювання з часів Русі до Галицько-Волинської держави. Відсутність в національному законодавстві України профільного закону у цій сфері виносить на порядок денний дослідження правових традицій обігу зброї на теренах нашої держави. Для напрацювання і прийняття ефективного законодавства у сфері обігу зброї необхідним є вивчення й аналіз його історичних традицій. З врахуванням викликів сьогодення це сформує розуміння дієвості тих чи інших правових основ законодавчого регулювання обігу зброї. Наголошено на відсутності норм права, які б прямо забороняли володіння зброєю в період існування Галицько-Волинської держави.

Ключові слова: обіг зброї, правове регулювання, норми права, пам'ятки права, ефективність законодавства.

The article is focuses on the study of the place and role of the memorials of the law of the Galician-Volyn state in ensuring the legal regulation of the arms circulation in the territory of Ukraine. It is noted that the legal provisions of Rus'ka Pravda, containing norms concerning the possibility of carrying weapons in public places, the right on self-defense with the use of weapons, establishing punishment for crimes with the use of weapons, were effective in the Galician-Volyn state. Civil relations regulated by Rus'ka Pravda in the context of the arms circulation define weapons as private property which is subject to protection, and certain provisions establish payment for the manufacturing of weapons. It is emphasized that the norms of Rus'ka Pravda, which regulated public relations in the sphere of the arms circulation, have remained unchanged since the times of Rus. We consider this to be evidence of the effectiveness of the above-mentioned norms and the continuity of the traditions of legal regulation in the historical territories of our state. The attention is focused on the fact that the arms circulation in the Galicia-Volyn state is very closely connected with the army, the main forms of organization of which were the squad and the warriors. Belonging to the squad among the boyars was determined by hereditary right, accordingly, we can state the heritability of the right to own weapons. The squad, in turn, was divided into senior and junior squads. At the same time, great boyars could have entire regiments on the payroll, senior squads consisting from the rich boyars had the duty to lead a flank squad on a campaign, from the poorer ones - one or two warriors. Junior squads, in addition to other duties, underwent mandatory training on the usage of weapons. Accordingly, we can assume that the possession of weapons was not something that was permitted, cause it was mandatory for boyars. It is noted that warriors could, if necessary, go on a campaign with their own weapons if they had them, otherwise they were provided with weapons by the prince. It has been established that the production and repair of weapons were not regulated by regulatory documents, but were determined by local needs. The analysis of the memorials of law and processes related to the arms circulation, which are the subject of consideration in this article, allows us to assert the inheritance and continuity of the traditions of legal regulation from the times of Rus till the Galicia-Volyn state. The absence of a specific law in this area in the national legislation of Ukraine puts on the agenda the study of the legal traditions of arms circulation in our country. We believe that in order to develop and adopt effective legislation in the field of arms circulation, the study and analysis of its historical traditions is mandatory. Taking into account the challenges of the present, this will form an understanding of the effectiveness of certain legal foundations of the legislative regulation of the arms circulation. It is emphasized that there were no legal norms that would directly prohibit the possession of weapons during the existence of the Galicia-Volyn state.

Key words: *arms trafficking, legal regulation, legal norms, memorials of law, effectiveness of legislation.*

Актуальність теми. Агресія Російської Федерації проти України вчергове виносить на порядок денний потребу напрацювання ефективного національного законодавства у сфері обігу зброї. Для розробки якісного сучасного законодавства вважаємо вкрай важливим вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на українських землях, що дозволить зрозуміти його динаміку і правові традиції. Проводячи історичні паралелі становлення сучасної Незалежної України і Галицько-Волинської держави відзначимо, що обидва процеси відбувалися на фоні розпаду держав, складних внутрішніх і зовнішніх політичних та воєнних подій, що актуалізує питання дослідження правового регулювання обігу зброї.

Мета дослідження. Метою публікації є дослідження витоків правового регулювання обігу зброї на теренах України; водночас на прикладі правових норм, встановлених пам'ятками права та звичаєвим правом, що діяли у Галицько-Волинській державі, буде продемонстровано правові рішення в даній сфері, виявлено їх динаміку з часів Русі. Це дозволить зрозуміти правовий фундамент регулювання обігу зброї для вдосконалення сучасного національного законодавства у цій сфері.

Основні результати дослідження. Історіографію окресленої нами проблематики умовно можемо розділити на дві групи. До першої віднесемо дослідження пам'яток права, що діяли у Галицько-Волинській державі. Публікація текстів Руської Правди С. Юшкова й до сьогодні

вважається найбільш повною [1]. Проаналізував відмінності редакцій Руської Правди Л. Білецький, виділивши їх характерні особливості [2]. І. Бойко в своїх працях досліджує розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави, приділяючи значну увагу розвитку звичаєвого права, Руської Правди, князівського законодавства, церковного права, зачаткам появи магдебурзького права [3; 4]. В контексті даної роботи цікавою для нас була стаття дослідника «Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199–1439 pp)» та інші праці автора [5]. Галицько-Волинський літопис, хоч і не відноситься до пам'яток права окресленого періоду, втім, містить численні відомості про дію тих чи інших норм права [6]. І. Крип'якевич зробив значний внесок в дослідження Галицько-Волинської держави, зокрема, розкрив умови її формування, соціально-економічні аспекти розвитку, особливості політичної діяльності. Окрему увагу вчений приділив війсьній організації держави і війська, що є важливим для нас [7]. С. Терський зробив значний внесок в дослідження різних аспектів суспільного й військового устрою Галицько-Волинської держави, зокрема вивчав зброю і озброєння доби. Для нас стала важливою праця вченого, присвячена дослідженню військової інфраструктури центральної ділянки галицько-волинського прикордоння [8]. Другу групу історіографії представляють праці, присвячені різним аспектам правового регулювання обігу зброї на теренах нашої держави, яку в дещо пізнішому часі (з 1917 р.) досліджували А. Кофанов, В. Юсупов, Т. Михальчук. Ми зверталися до вивчення проблеми в публікаціях «Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст.» і «Тенденції розвитку правового регулювання обігу зброї в Україні з XI століття до 1840 року» та ін. [9; 10].

Внутрішні міжусобиці політичної верхівки Русі, а згодом і напад на Київ татаро-монголів перемістили центр державного життя на захід. Утворення Галицько-Волинської держави та подальше приєднання до неї Києва стало значущою історично вагомою політичною подією свого часу. З приходом до влади Данила Романовича Галицько-Волинська держава активно виходить на західноєвропейську політичну арену. Політичні події середньовіччя незмінно супроводжувалися війсьними баталіями й необхідно бути в стані боєготовності не лише дружині, але й іншим верствам населення. В свою чергу це породжувало потребу мати власну зброю практично для всіх домогосподарств, що створювало необхідність у правовому регулюванні обігу зброї. Під обігом зброї розуміємо сукупність суспільних процесів і соціально-правових відносин під час виробництва, ремонту, купівлі-продажу, відчуження або набуття права власності, транспортування, зберігання, застосування і колекціонування зброї.

Правова система Русі на момент утворення Галицько-Волинської держави була вже добре напрацьованою й дієвою. Руська Правда залишалася основним нормативно-правовим документом, що регулював суспільні відносини в різних сферах аж до 1349 року. Про суспільну важливість проблематики обігу зброї свідчить наявність окремого розділу Руської Правди, присвяченого врегулюванню проблеми протиправних діянь, пов'язаних із застосуванням зброї: «Якщо ударити мечем». Важливо відзначити, що вже на цьому етапі розвитку українського права виділялась градація ступеня тяжкості тілесних ушкоджень нанесених із застосуванням зброї, що, в свою чергу, зумовлювало різність покарань, що встановлювалися за ті чи інші ушкодження чи вбивство. Норми Руської Правди регулювали окремі питання обігу зброї не лише в кримінальній, але й цивільній і господарській сферах суспільних відносин. Зокрема, встановлювалося покарання у випадку посягання на зброю як приватну власність [1, с. 173-185; 10]. Відзначимо, що положення Руської Правди права на володіння, носіння і правомірне застосування зброї не регулювали, вони витікали з природних прав людини, не було встановлено і прямої заборони на володіння зброєю, тобто будь-хто, маючи фінансову можливість, міг володіти зброєю. Відповідно, такого поняття як «незаконний обіг зброї» Руська Правда не визначала. Натомість її норми встановлювали різні види покарання як за злочини, вчинені із застосуванням зброї, так само як і за злочини, вчинені проти зброї як проти власності. Відзначимо, що діючий Кримінальний кодекс України, як і Руська Правда, відрізняє тілесні ушкодження, нанесені із застосуванням зброї, за ступенем тяжкості, встановлюючи різні види покарань за діяння, що їх спричинили. Зазначене вважаємо одним із прикладів тягlosti правових традицій українського законодавства у сфері обігу зброї [9; 11].

Окрім Руської Правди, у Галицько-Волинській державі діяло князівське законодавство, що виражалося у формах грамот, договорів, статутів (уставів) тощо [3, с. 60–62; 4, с. 100–105]. Залежність від Золотої Орди, яка спричинила втрату політичної незалежності, стала причиною того, що до нас не дійшла більшість пам'яток князівського права. Основним же джерелом відомостей про події окресленого періоду є Галицько-Волинський літопис, який, втім до пам'яток права не відноситься [6, с. 123, 138, 140]. Відповідно висновки про норми князівського законодавства

на підставі відомостей з літопису робити ми не можемо, лиш відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки тих чи інших наслідків їх дії.

У Галицько-Волинській державі обіг зброї нерозривно пов'язаний із військом, основними формами організації якого були княжа дружина і вої. В свою чергу княжа дружина формувалася із бояр, що являлося вираженням їхнього родового права, – право належати до дружини було спадковим. Князь надавав боярам низку привілеїв й землі у розпорядження, натомість вони зобов'язувалися нести військову службу, брати участь у військових походах князя [7, с. 66–68; 11]. Звідси витікає, що й право на володіння зброєю серед бояр було родовим, або спадковим. Відзначимо, що сьогодні законодавство України щодо спадкування зброї є неузгодженим, норми Цивільного кодексу України і підзаконні нормативно-правові акти, а саме – Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 року № 2471-XII та Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, облік, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622, частково суперечать Конституції України [12].

В обов'язок багатих бояр входило утримання прибічних дружин, це могли бути цілі полки. Так, наприклад, галицький боярин Володислав утримував своє наймане військо, а боярин Судислав тримав у дворі цілий арсенал – списи, стріли та іншу зброю, в тому числі для забезпечення воїнів, що були у нього на службі [6, с. 38]. Середні бояри мали зобов'язання в похід споряджати одного-двох воїнів [7, с. 66–68]. Документи, які б дозволили нам розуміти механізм та правові умови забезпечення зброєю «боярських» дружинників до нас не дійшли. Втім, відзначимо, що виробництво зброї у Галицько-Волинській державі було добре налагодженим. Зброярство було вкрай тісно пов'язане із металообробними ремеслами – ковальством і ливарництвом. Вважаємо, що в окрему гілку виробництва зброї не виділялося й нормувалося за загальними правилами, що діяли для ремісників. Археологічні знахідки свідчать про ймовірну «збірку» зброї з імпортних деталей на місцях [8]. Це дозволяє нам робити висновки про налагоджену міжнародну торгівлю зброєю чи її окремими комплектуючими частинами для подальшої збірки в місцевих зброярнях.

Бояри були впливовою політичною силою й часто діяли на противагу князю, відстоюючи свої приватні інтереси. Наявність власних дружин і арсеналів зброї значно посилювали позиції бояр. Сьогодні українській правовій науці невідомі документи, які нормували суспільні відносини у сфері приватних військових формувань та забезпечення їх зброєю у Галицько-Волинській державі. На думку І. Бойка, правові звичаї міцно вкорінилися в суспільних відносинах Галицько-Волинської держави і продовжували їх регулювати нарівні із письмовими джерелами права [5, с. 263–265]. Можемо зробити припущення, що й вище згадані процеси регулювалися звичаєвим правом. Відзначимо, що у 2024 році до Верховної Ради України внесено Проект Закону про міжнародні оборонні компанії. Пропонований законопроект, зокрема, визначає правовий статус та організаційно-правові засади діяльності міжнародних оборонних компаній, які створюються в Україні, беруть участь у здійсненні оборонних заходів та надають за межами території України оборонні послуги, їх можливе озброєння, інституційну організацію й інші сфери та надає визначення поняттю «оборонні послуги» [14].

Вої, або загальне народне ополчення, використовувалися князем під час воєнних дій за особливої потреби. До числа воїв належали міщани і селяни, які за вимогою князя мали йти на ворога, незалежно від того мали вони зброю чи ні. В разі потреби князь був зобов'язаний зі своїх складів видати воюм зброю [11]. Звідси бачимо, що зброєю міг володіти кожен, хто міг фінансово собі дозволити її купити, незалежно від приналежності до якогось стану, й мусив її використувати для виконання воїнського обов'язку. Вважаємо, що витоком цього було звичаєве право.

Данило Романович у 1230-х роках провів військову реформу, яка була спрямована на реорганізацію військового управління, структури війська й покращення озброєння. Комплектування війська ставало всестановим, а не привілейованим [7, с. 67–68]. Розпорядження князя для проведення реформ були і опосередкованими підставами для змін процесів, пов'язаних з обігом зброї. Враховуючи суть проведених реформ, відзначимо, що вони суттєво модернізували комплекс озброєння княжої дружини, відповідно мусіли стимулювати виробництво зброї. Також значно розширювали потребу в навчанні володіння зброєю. Сьогодні в Україні мобілізаційні процеси регулює

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», яким не передбачено право на володіння особистою зброєю з метою виконання військового обов'язку громадянами України [15].

Відомо, що «Грамота руських князів Володимира-Андрія і Льва Юрійовича до великого магістра німецького ордену Карла 1316 року» налагоджувала зв'язки з Пруським орденом хрестоносців й встановлювала «довічно» оборонно-наступальний союз Галицько-Волинського князівства і Тевтонського ордену проти Литви, Польщі і татар [3]. Вважаємо, що за своїм змістом грамота могла чинити опосередковану дію на процеси, пов'язані з обігом зброї, стимулюючи їх.

Відзначимо, що середньовічні храми і монастирі, розміщення яких цього вимагало, ставали форпостами в містах та містечках, були добре укріплені, часом мали власні арсенали зброї й майстерні з її виготовлення та ремонту. Чи регулювалися ці процеси якимись внутрішніми церковними документами, князівським законодавством, чи витікали із звичаєвого права, сказати важко. Основу церковного права становили церковні постанови і статuti князів. Ними регулювалися відносини церкви, церковної і світської влади, визначався правовий статус духовенства [3].

Висновки. Аналіз пам'яток права і процесів, пов'язаних з обігом зброї у Галицько-Волинській державі, дозволяє нам стверджувати, що Руська Правда залишалася основним джерелом правового регулювання обігу зброї. Вважаємо це свідченням тягlostі і спадковості традицій правового регулювання в даній сфері з часів Русі. Відзначимо, що сучасний Кримінальний кодекс України також диференціює злочини, вчинені із застосуванням зброї. Поряд із нормами кримінального права, що встановлювали покарання за різні злочини, вчинені із застосуванням зброї, Руська Правда регулювала й цивільні відносини у даній сфері, захищаючи зброю як приватну власність. Разом з тим нормувала й господарські відносини, пов'язані із виробництвом зброї.

Аналіз системи військової організації Галицько-Волинської держави свідчить про нерозривність зв'язку між обігом зброї та комплектацією війська. При цьому встановлено, що згадані вище процеси значною мірою регулювалися нормами звичаєвого права. Право належати до княжої дружини для бояр було спадковим. Відповідно можемо зробити висновки, що опосередковано це стосувалося також і обов'язкового права на володіння зброєю.

Обов'язок багатих бояр утримувати боярські дружини в свою чергу створював необхідність, якщо не налагодження власного виробництва зброї то хоча б утримання арсеналів й майстерень з її ремонту. Це дає нам підстави стверджувати, що обіг зброї визначався потребами на місцях і регулювався звичаєвим правом та розпорядженнями можновладців.

Виробництво зброї та її ремонт були нерозривно пов'язані з металообробними ремеслами й відповідно регулювалися тими ж положеннями, що й інше ремісництво, без виділення в окрему сферу, не потребувало додаткової правової регуляції. На підставі аналізу археологічних досліджень знахідок пам'яток зброї зроблено висновок про наявність майстерень, де зброя збиралася із імпортованих та виготовлених на місцях комплектуючих частин. Це дає нам підстави стверджувати про налагоджену міжнародну торгівлю зброєю та її частинами, згідно з торговельними угодами.

Встановлено, що військова реформа Данила Романовича та міжнародні оборонні договори опосередковано впливали на обіг зброї, значно стимулюючи розвиток всіх пов'язаних із ним процесів.

Аналіз історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах України в умовах перманентного ведення бойових дій свідчить про правову традицію вільного обігу зброї й відсутність регуляторного впливу на процеси, пов'язані із виробництвом зброї. При цьому використовувався ефективний правовий механізм покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї. Державний і суспільний устрій Галицько-Волинської держави робив зброю невід'ємною частиною побуту й культури. Сучасна воєнно-політична ситуація в Україні, зовнішні загрози й значна кількість зброї на руках у громадян виставляють на порядок денний розробку новітнього ефективного національного законодавства у цій сфері. Вважаємо, що використання історичного досвіду правового регулювання обігу зброї дозволить вирішити поставлені завдання.

Список використаних джерел:

1. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склад та підготував до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137–144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський 1-й літопис XV ст.) За виданням: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К., 2001. Том I. С. 173–185.
2. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. Вінніпег. 1993. 168 с.

3. Бойко І. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199-1349). *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 59–65. URL: <http://radnuk.info/home/24582-----1199--1349---.html>
4. Бойко І. Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199–1349 роки). *Право України*. 2020. № 1. С. 97–115.
5. Бойко І. Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199-1439 рр.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 261–269.
6. Галицько-Волинський літопис. Упор. Р. М. Федорів. Львів, Червона Калина. 1994. 257 с.
7. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Київ : Наукова думка, 1984. 176 с.
8. Терський С. Військова інфраструктура галицько-волинського прикордоння у X–XIII ст. *Військово-науковий вісник*. Вип. 33. Львів, 2020. С. 19–28.
9. Верхотурова М. До питання вдосконалення правового регулювання обігу зброї в Україні. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу*: збірник матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю, 11–12 грудня 2024 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава : ПІЕП, 2025. С. 228–229.
10. Верхотурова М. Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 1. С. 19-23. URL: <https://doi.org/10.32844/ibpala-2024-1.03>
11. Вілкул Т. Дружина, військо. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. Наукова думка, 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Druzhyna>
12. Короед С. Спадкування цивільної вогнепальної зброї в Україні. Legal regulation of arms in Ukraine: new challenges and prospects for solutions (April 12, 2024. Kyiv, Ukraine): the First international forum. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 68–72. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-453-5-14>
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Проект Закону про міжнародні оборонні компанії URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44120>
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1994 року № 3544-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ
ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION OF SUBJECTS
OF COUNTERACTION TO COLLABORATIVE ACTIVITY**

У статті на підставі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства схарактеризовано систему адміністративно-правових засад взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності. Встановлено, що зазначеній діяльності сприяє введення на території України правового режиму воєнного стану. Адміністративно-правові засади взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності визначено як систему регламентованих адміністративними нормами механізмів, інститутів і дій суб'єктів публічного управління, спрямованих на організацію та забезпечення протидії колабораційній діяльності на території України. Зауважено, що основним суб'єктом протидії колабораціонізму є органи та підрозділи Служби безпеки України, які реалізують відповідні повноваження і завдання в співпраці, зокрема, з Національною поліцією України, Державною прикордонною службою України, Державною митною службою та прокуратурою України. Ключовими адміністративно-правовими засадами взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності визнано такі: а) нормативно-правове закріплення порядку та правил співробітництва у відомчих документах кожного суб'єкта; б) координаційна діяльність прокуратури щодо протидії злочинності, яка, серед іншого, охоплює питання боротьби з колабораціонізмом; в) введення правового режиму воєнного стану, який активізує роботу правоохоронної системи та надає її суб'єктам більш широкі повноважень. Акцентовано на тому, що загальним недоліком вказаних засад є відсутність систематизованої нормативно-правової основи, яка б визначала специфіку, форми, методи, чіткий суб'єктний склад, а також інші технічні та функціональні основи протидії колабораційній діяльності.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, колабораційна діяльність, колабораціонізм, воєнний стан, правоохоронні органи.

Based on the analysis of scientific views of scholars and provisions of current legislation, the article characterizes the system of administrative and legal framework for interaction of subjects of counteraction to collaboration activities. It is established that this activity is facilitated by the introduction of the martial law regime in Ukraine. The administrative and legal framework for interaction of subjects of counteraction to collaboration activities is defined as a system of mechanisms, institutions and actions of public administration entities regulated by administrative rules aimed at organizing and ensuring counteraction to collaboration activities in Ukraine. It is noted that the main subject of countering collaborationism is the bodies and subdivisions of the Security Service of Ukraine, which exercise their respective powers and tasks in cooperation, in particular, with the National Police of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the State Customs Service and the Prosecutor's Office of Ukraine. The key administrative and legal principles of interaction between the subjects of countering collaboration are recognized as follows: a) regulatory and legal consolidation of the procedure and rules of cooperation in the departmental documents of each subject;

b) coordination of the Prosecutor's Office in combating crime, which, among other things, covers the issue of combating collaboration; c) introduction of the legal regime of martial law, which intensifies the work of the law enforcement system and gives its subjects broader powers. It is emphasized that the general shortcoming of these principles is the lack of a systematized legal framework which would determine the specifics, forms, methods, clear subject composition, as well as other technical and functional bases for countering collaboration activities.

Key words: *administrative and legal framework, collaboration activity, collaborationism, martial law, law enforcement agencies.*

Постановка проблеми. В умовах відкритої військової агресії російської федерації, а також зумовленої цим політичної, економічної, соціальної нестабільності, важливого значення набуває забезпечення державою законності й правопорядку. Важливим напрямом такої діяльності є попередження та припинення діяльності щодо допомоги ворогу – колабораціонізму. Юридичний зміст цієї категорії охоплює значну кількість протиправних діянь, які тісно чи іншою мірою сприяють порушенню суверенітету й незалежності нашої країни. Протидія колабораціонізму передбачає діяльність низки спеціально уповноважених суб'єктів, які тісно взаємодіють одне з одним. Таким чином, важливим завданням законодавця є побудова ефективної системи адміністративно-правових засад взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності.

Стан дослідження проблеми. Упродовж останніх років сутність колабораційної діяльності, особливості її попередження, припинення та профілактики, а також інші пов'язані з цим аспекти, досліджено в роботах багатьох науковців. Зокрема, вказані проблеми слугували предметом наукових досліджень В. С. Березняка, О. С. Бісюка, А. В. Макашова, М. І. Пашина, Ю. О. Ткача, О. М. Чальцева, В. В. Шаблістого, О. С. Юніна та багатьох інших науковців. Водночас, попри значний інтерес до вказаної тематики, у сфері протидії колабораційній діяльності залишається багато невирішених питань. Зокрема, недостатньо опрацьованим є питання адміністративно-правових засад взаємодії суб'єктів протидії колабораціонізму.

Саме тому **метою статті** є визначення специфіки системи адміністративно-правових засад взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «адміністративно-правові засади» за змістом складається з двох взаємопов'язаних частин. Так, слово «засади», згідно з академічним тлумачним словником, підготовленим за загальною редакцією І. К. Білодіда, має таку етимологію: 1) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується; 2) вихідне, головне положення, принцип; 3) основа світогляду, правило поведінки; 4) спосіб, метод здійснення чого-небудь [1]. Своєю чергою словосполучення «адміністративно-правові» є показником царини, у якій відповідні засади сформовано. Тобто це – галузь адміністративного права, яке відповідно до юридичної літератури становить галузь права (сукупність правових норм), що регулює з метою реалізації завдань і функцій держави суспільні відносини управлінського характеру, які складаються у сфері виконавчої та розпорядчої діяльності органів виконавчої влади, внутрішньоорганізаційній діяльності інших державних органів, а також у процесі здійснення громадськими організаціями, регуляторними органами зовнішніх юридично-владних повноважень. Адміністративне право є самостійною галуззю права, за допомогою якої держава регулює однорідні суспільні відносини у сфері державного управління, розвиває та зміцнює його демократичні основи. Адміністративному праву належить особлива роль у механізмі правового впливу – воно є необхідним і важливим інструментом управління соціальними процесами в суспільстві. Отже, адміністративне право – це управлінське право, яке відрізняється від інших галузей права специфікою предмета, методу регулювання та структурними особливостями (системою розміщення нормативного матеріалу). Предмет адміністративного права становить широкий комплекс суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією функцій державного управління, з приводу здійснення широкої та різноманітної виконавчої та розпорядчої діяльності [2, с. 19].

З огляду на викладене, адміністративно-правові засади – це юридична основа, фундамент існування та дії правових, соціальних, економічних або інших явищ об'єктивної дійсності, заснований на механізмах та інститутах адміністративного права. Остання спрямована на регулювання відносин у сфері публічного управління та виконання публічних функцій органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадовими особами. Інакше кажучи, ідеться про модель державного забезпечення відповідної сфери суспільно-правових відносин.

Таким чином, адміністративно-правові засади взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності – це система регламентованих адміністративними нормами механізмів, інститутів і дій суб'єктів публічного управління, спрямованих на організацію та забезпечення протидії колабораційній діяльності на території України.

Переходячи до огляду складових системи визначених адміністративно-правових засад, слід зауважити, що найпершою з них можна виокремити нормативно-правове закріплення порядку та правил співробітництва у відомчих документах кожного суб'єкта. Відповідно до ст. 111-1 Кримінального кодексу України («Колабораційна діяльність») та ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України, основним суб'єктом протидії колабораціонізму є органи та підрозділи Служби безпеки України, адже саме до їх підслідності належить цей злочин. Однак у своїй роботі зазначена служба не ізольована від інших правоохоронних відомств, особливо в питанні боротьби із вказаним складним, кримінально караним явищем. Органи та підрозділи Служби безпеки України реалізують повноваження і завдання у співпраці з: Національною поліцією України, яка виконує численні профілактичні функції серед населення, безпосередньо контролює правопорядок; Державною прикордонною службою України та Державною митною службою – проводять боротьбу із колаборантами у своїй структурі, а також під час здійснення цільових повноважень на державному кордоні; прокуратурою України – забезпечує державне обвинувачення в суді щодо колаборантів та їх осуд тощо. Взаємодія цих та інших відомств у протидії колабораційній діяльності забезпечується шляхом визначення порядку та меж їх співробітництва з державними, муніципальними органами публічної влади, а також підприємствами, установами та організаціями інших форм власності безпосередньо у відомчих нормативно-правових документах, наприклад, законах України «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію», «Про Державну прикордонну службу України», «Про прокуратуру», постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» тощо [3–7].

Наступною адміністративно-правовою засадою слід вважати координаційну діяльність прокуратури щодо протидії злочинності, яка, серед іншого, охоплює питання боротьби з колабораціонізмом. Координація є особливим адміністративно-правовим явищем. Як слушно зауважує І. І. Литвин, остання характеризується такими відмітними рисами. По-перше, координація – це вид взаємодії органів, що володіють самостійною компетенцією та організаційно не є взаємозалежними. По-друге, координація передбачає чіткий поділ процесу спільної діяльності між цими органами. Якщо за умови індивідуальної діяльності кожний з органів здійснює дії, що не залежать від дій іншого, то в цьому випадку вони є взаємозумовленими, оскільки мають реалізовуватися узгоджено, одночасно або в суворій послідовності як функціонально різні компоненти єдиного комплексу дій. По-третє, важливою рисою координаційної взаємодії є наявність третього суб'єкта координатора, що безпосередньо координує їх спільну діяльність. Повноваження координуючого суб'єкта (координатора) переважно мають організаційний характер. Прийняті ним рішення, за узгодженням спільних дій органів, діяльність яких координується, є рекомендаційними, але підлягають обов'язковому розгляду [8].

Натомість координаційна діяльність прокуратури означена додатковими рисами, передбаченими Законом України «Про прокуратуру» та наказом Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» від 8 лютого 2021 року № 28. Відповідно до вказаних документів, Генеральний прокурор, керівники органів прокуратури, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня, зокрема міжрегіональних, повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць, у сфері протидії злочинності. Суб'єктами координаційної діяльності є правоохоронні органи, на які законодавством України покладено функції здійснення дізнання, досудового слідства та проведення оперативно-розшукової діяльності, а в необхідних випадках – інші державні органи за їх згодою. Підставами для реалізації керівництвом органів прокуратури координаційних повноважень є встановлені прокуратурою під час здійснення конституційних функцій проблеми у сфері протидії злочинності, які можуть бути вирішені за умови узгодження діяльності правоохоронних органів відповідного рівня та вжиття спільних заходів. Завданнями координації є: а) розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; б) визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування

тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів розв'язання відповідних проблем з метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження; в) розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню; г) підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, а додатковими – проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів; створення міжвідомчих робочих груп; здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності; обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень; розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру й документів організаційного та методичного спрямування тощо [7; 9].

Суттєво сприяє протидії колабораційній діяльності уведення на території України правового режиму воєнного стану, який мобілізує правоохоронні органи та надає їм більш широкі повноваження в реалізації цільових функцій, зокрема за рахунок тимчасового обмеження прав і свобод людини та громадянина. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених Указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану: 1) встановлювати (посилювати) охорону об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи; 2) запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світлового та інших видів маскуванню; 3) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; 4) перевіряти документи в осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян; 5) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів і таке інше [10].

Висновки. Проведений у роботі аналіз дає змогу дійти висновку, що до ключових адміністративно-правових засад взаємодії суб'єктів протидії колабораційній діяльності належать: а) нормативно-правове закріплення порядку та правил співробітництва у відомчих документах кожного суб'єкта; б) координаційна діяльність прокуратури щодо протидії злочинності, яка, серед іншого, охоплює питання боротьби з колабораціонізмом; в) уведення правового режиму воєнного стану, який активізує роботу правоохоронної системи та надає її суб'єктам більш широкі повноваження. Загальним недоліком вказаних адміністративно-правових засад є відсутність систематизованої нормативно-правової основи, яка б визначала специфіку, форми, методи, чіткий суб'єктний склад, а також інші технічні та функціональні основи протидії колабораційній діяльності за прикладом сфер боротьби з організованою злочинністю, протидії корупції, домашньому насильству тощо, у межах яких видано цільових законодавчих документів. Вважаємо необхідним усунути цей недолік шляхом відповідної законопроектної та законотворчої роботи.

Список використаних джерел:

1. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. Т. 3, 1972. 300 с.
2. Адміністративне право України : підручник [для юрид. вузів і фак.] / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гаращук та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2000. 520 с.
3. Про затвердження Положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 берез. 2019 р. № 227. *Офіційний вісник України*. 2019. № 26. Ст. 900.
4. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
7. Про прокуратур : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
8. Литвин І. І. Адміністративно-правове регулювання взаємодії місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2009. 217 с.
9. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : наказ Генерального прокурора від 8 лют. 2021 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>.
10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.14>

ЗАЙКА І.В.

ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ**WAYS TO IMPLEMENT INTERNATIONAL STANDARDS OF CONTROL OVER LAND USE AND PROTECTION IN UKRAINE**

Стаття присвячена комплексному дослідженню впровадження міжнародних стандартів контролю за використанням та охороною земельних ресурсів в нормативне поле України, аналізу сучасного стану національної системи землекористування та розробці рекомендацій щодо її вдосконалення до міжнародних стандартів. У статті досліджено ключові аспекти впровадження міжнародних стандартів контролю за використанням та охороною земельних ресурсів в Україні, у контексті глобалізації, кліматичних змін та євроінтеграційних процесів питання ефективного управління землями набуває особливої актуальності. Проведено аналіз нормативних актів Організації Об'єднаних Націй і директив Європейського Союзу, які регулюють питання землекористування. Визначено основні проблеми в роботі національної системи контролю за використанням земельними ресурсами, такі як недоліки та фрагментованість законодавства, неефективний розподіл повноважень між органами контролю та недостатність технічного забезпечення і брак кваліфікованих кадрів. Підкреслено необхідність адаптації міжнародних стандартів до вітчизняного законодавства для покращення ефективності контролю, запобігання деградації земель і забезпечення їх раціонального використання. Окреслено заходи, які сприятимуть інтеграції міжнародних стандартів і практик у національну систему управління земельними ресурсами. До них належать удосконалення нормативно-правової бази, реформування органів контролю, впровадження сучасних інформаційних технологій та підвищення рівня кваліфікації фахівців. Особливу увагу приділено посиленню громадського контролю та прозорості для зниження ризиків зловживань і підвищення відповідальності землекористувачів. Окремо наголошено на важливості забезпечення громадського контролю та прозорості в управлінні земельними ресурсами. Все це сприятиме підвищенню відповідальності землекористувачів і зниженню ризиків зловживань. У статті також запропоновано комплексний підхід до вдосконалення механізмів контролю, який охоплює інституційні, правові й технологічні аспекти та орієнтований на створення ефективної моделі управління земельними ресурсами відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові слова: *земельні ресурси, міжнародні стандарти, охорона земель, моніторинг земель, земельний контроль, міжнародні стандарти, стале землекористування, сталий розвиток, імплементація, інституційна структура.*

The article is devoted to a comprehensive study of the implementation of international standards of control over the use and protection of land resources in the regulatory field of Ukraine, analysis of the current state of the national land use system and development of recommendations for its improvement in line with international standards. The article examines the key aspects of implementation of international standards of control over the use and protection of land resources in Ukraine; in the context of globalization, climate change and European integration processes, the issue of effective land management is of particular relevance. The author analyzes the United Nations regulations and European Union directives governing land use. The main problems in the work of the

national system of control over the use of land resources, such as shortcomings and fragmentation of legislation, inefficient distribution of powers between control bodies, insufficient technical support and lack of qualified personnel, are identified. The author emphasizes the need to adapt international standards to national legislation to improve the effectiveness of control, prevent land degradation and ensure its rational use. The author outlines measures that will facilitate the integration of international standards and practices into the national land management system. These include improving the regulatory framework, reforming controlling bodies, introducing modern information technologies, and raising the level of professional development. Special attention is paid to strengthening public control and transparency to reduce the risks of abuse and increase the responsibility of land users. The importance of ensuring public control and transparency in land management was also emphasized. All this will help to increase the responsibility of land users and reduce the risks of abuse. The article also proposes a comprehensive approach to improving control mechanisms, which covers institutional, legal and technological aspects and is aimed at creating an effective model of land management in accordance with international standards.

Key words: *land resources, international standards, land protection, land monitoring, land control, international standards, sustainable land use, sustainable development, implementation, institutional structure.*

Вступ. Земельні ресурси є важливим надбанням кожної держави, виступаючи базою для забезпечення продовольчої безпеки, збереження територіальної цілісності та стимулювання соціально-економічного розвитку. В умовах глобалізації, посилення антропогенного впливу на довкілля та кліматичних змін, питання ефективного управління, раціонального використання та охороною земель дедалі набуває актуальності.

Міжнародна спільнота вже тривалий час працює над створенням універсальних принципів та стандартів управління земельними ресурсами, які б забезпечували їх раціональне використання та збереження для майбутніх поколінь. Такі міжнародні організації як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розробили комплекс рекомендацій, директив та стандартів щодо управління земельними ресурсами, які успішно застосовуються у багатьох країнах світу.

Наразі Україна володіє великою площею сільськогосподарських угідь, що становить 47,6 млн га [1], проте одночасно стикається з серйозними викликами у сфері охорони та раціонального використання земельних ресурсів, питання імплементації міжнародних стандартів земельного контролю є надзвичайно актуальним. Для України проблема раціонального землекористування набуває особливого значення в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності гармонізації українського національного законодавства з нормами Європейського Союзу.

Попри наявність значної кількості наукових досліджень з питань контролю за використанням та охороною земель, проблематика впровадження міжнародних стандартів у цій сфері залишається недостатньо науково обґрунтованою. Окремі аспекти імплементації міжнародних норм в національне законодавство досліджувалось у працях вітчизняних вчених, зокрема, Д. С. Добряка, Й. М. Дороша, А. Г. Мартина, Л. Я. Новаковського, Є. Ю. Соболя, А. М. Третяка, однак комплексного дослідження шляхів впровадження міжнародних стандартів у сферу контролю за використанням та охороною земель в Україні наразі не проводилось.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану впровадження сучасних міжнародних стандартів здійснення контролю за використанням та охороною земель в національне законодавство України; визначення основних проблем у цій сфері та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення національних механізмів контролю землекористування.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1) проаналізувати міжнародні стандарти та найкращі практики у сфері земельного контролю; 2) дослідити сучасний стан системи контролю за використанням та охороною земель в Україні; 3) визначити проблеми та перешкоди на шляху впровадження міжнародних стандартів; 4) розробити комплекс заходів щодо імплементації міжнародних стандартів у національну систему контролю за використанням та охороною земель.

Актуальний стан наукових досліджень. Питання контролю за використанням та охороною земель традиційно перебувають у фокусі уваги науковців різних галузей знань – юристів-адміністративістів та господарників, економістів, екологів, фахівців з публічного управління. Однак проблематика впровадження міжнародних стандартів в національне законодавство стала предметом наукового аналізу не так давно.

Серед вітчизняних дослідників значний внесок у розвиток теоретичних засад контролю за використанням земельних ресурсів зробили Д.С. Добряк, В.М. Другак, П. Ф. Кулинич, О. П. Куцевич, А. Г. Мартин, А. М. Мірошниченко, Л. Я. Новаковський, В. В. Носік, А. М. Третяк та інші. В цих працях досліджуються різні аспекти правового регулювання та організаційного забезпечення контролю за використанням та охороною земель, виявляються недоліки існуючої системи та пропонуються шляхи її вдосконалення.

У своїх дослідженнях А.М. Третяк акцентує увагу на необхідності впровадження еко-системного підходу до управління земельними ресурсами, що відповідає сучасним міжнародним тенденціям [2, с. 15]. Д.С. Добряк та Н.В. Кузин досліджують проблеми екологізації землекористування та впровадження економічних механізмів стимулювання раціонального використання земель, в тому числі деградованих [3, с. 13].

Є. Ю. Соболев та М. В. Чорна зосереджується на питаннях вдосконалення інституційного забезпечення контролю за використанням та охороною земель, зокрема, на проблемах розмежування повноважень контролюючих органів [4, с. 48]. О. С. Дорош досліджує проблеми управління земельними ресурсами на національному, регіональному та місцевому рівнях у контексті забезпечення сталого розвитку [5, с. 301].

Разом з тим, важливим джерелом наукової інформації щодо міжнародних стандартів земельного контролю є документи та аналітичні матеріали, підготовлені міжнародними організаціями. Зокрема, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) розробила «Добровільні принципи сталого менеджменту ґрунтових ресурсів» (Voluntary Guidelines for Sustainable Soil Management, VGSSM), які містять рекомендації щодо організації контролю за використанням земельних ресурсів [6].

Світовий банк, у своїх аналітичних дослідженнях, зосереджує зусилля на економічних складових земельного контролю, а також на впровадженні ринкових інструментів для регулювання земельних відносин. [7]. Європейська економічна комісія ООН спільно з Міжнародною федерацією геодезистів (FIG) розробила «Керівні принципи управління земельними ресурсами» (Land Administration Guidelines), які визначають стандарти організації земельного адміністрування, включаючи питання контролю [8].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам земельного контролю, у сучасній українській науковій літературі майже відсутні комплексні дослідження, спрямовані на аналіз впровадження міжнародних норм у сферу контролю за використанням земельних ресурсів. Більшість наукових досліджень зосереджуються на окремих аспектах проблематики, зокрема правові, економічні чи екологічні питання, при цьому недостатньо уваги приділяється вивченню міжнародного досвіду та стандартів. Зважаючи на це, постає нагальна потреба у всебічному дослідженні, яке дозволить визначити оптимальні шляхи інтеграції міжнародних стандартів земельного контролю до правової системи України.

Результати дослідження. Міжнародні стандарти у сфері контролю за використанням і охороною земель становлять комплекс нормативних положень, розроблених міжнародними організаціями з метою забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та їхньої охорони для майбутніх поколінь.

Одним з основних документів, який встановлює загальні засади управління земельними ресурсами на міжнародному рівні, є Порядок денний на XXI століття (англ. Agenda 21), прийнятий на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) в 1992 році. На цій конференції довіклія та соціально-економічний розвиток були розглянуті як взаємозалежні та взаємопов'язані сфери. Основоположний документ конференції визначає концепцію сталого розвитку як ключову парадигму у сфері використання природних ресурсів, зокрема земельних, і акцентує увагу на необхідності впровадження дієвих механізмів контролю за їх використанням [9].

Провідну роль у формуванні міжнародних стандартів щодо використання та охорони земель відіграють Добровільні керівні принципи відповідального управління земельними, рибними та лісовими ресурсами в контексті національної продовольчої безпеки (VGGT). Ці принципи, розроблені Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO) та затверджені

Рис. 1. Структура міжнародних стандартів управління земельними ресурсами

у 2012 році, є міжнародним стандартом, спрямованим на забезпечення справедливості, прозорості та сталості в управлінні природними ресурсами. Їхня мета полягає в підтримці продовольчої безпеки, скороченні рівня бідності та сприянні сталому розвитку. VGGT містить рекомендації для державних органів, приватного сектору, громадянського суспільства та спільнот щодо захисту прав на землю, ліси та рибні ресурси, приділяючи особливу увагу вразливим групам населення, таким як дрібні фермери, жінки, молодь та корінні народи. Основою VGGT є принципи дотримання прав людини, недискримінації, прозорості, участі та екологічної сталості. Документ охоплює комплекс питань, зокрема визнання законних прав на ресурси, регулювання земельних відносин та справедливий розподіл вигод. Для України ці принципи мають особливе значення в контексті земельної реформи, розгортання функціонування ринку землі та необхідності захисту прав дрібних фермерів. VGGT пропонують інструментарій для забезпечення прозорості земельних угод і запобігання надмірній концентрації земельних володінь у руках великих корпорацій. Особливу увагу приділено визнанню неформальних прав на землю як способу захисту інтересів дрібних землевласників. Документ також сприяє впровадженню екологічно сталих підходів до землекористування, що є критично важливим для України з огляду на масштабну деградацію ґрунтів і загострення кліматичних викликів. Крім того, VGGT потенційно здатні зробити вагомий внесок у розв'язання конфліктів щодо використання земельних ресурсів, особливо в умовах післявоєнного відновлення країни, коли важливість ефективного управління земельними ресурсами суттєво зростатиме. Принципи також підтримують активне залучення місцевих громад до процесу ухвалення стратегічних рішень, що посилює вплив локальних землекористувачів і знижує ризики зловживань у процесах приватизації чи оренди земель [10].

Керівні принципи управління земельними ресурсами, розроблені Європейською економічною комісією ООН (UNECE) у співпраці з Міжнародною федерацією геодезистів (FIG), покликані вдосконалювати земельне адміністрування за допомогою цифровізації та застосування стійких практик. Вони пропонують стандарти для організації ефективного управління земельними ресурсами, забезпечення доступу до точних даних про землю та створення надійної правової основи для землевласників і користувачів. Основні положення цих принципів охоплюють впровадження цифрових технологій для оптимізації управлінських процесів і підвищення продуктивності діяльності, використання екологічно та соціально відповідальних підходів, забезпечення відкритості та прозорості через доступність земельної інформації, а також гарантування захисту прав власності завдяки надійним механізмам безпеки земельних угод. Ці рекомендації допомагають країнам покращити управління земельними ресурсами, сприяти стабільності ринку нерухомості та підтримувати економічний розвиток [11].

Особливо важливими для України в контексті євроінтеграційних процесів є директиви Європейського Союзу у сфері контролю за використанням і охороною земель. Вони виступають ключовими нормативними актами, спрямованими на забезпечення сталого розвитку, екологічної безпеки та відповідального підходу до управління земельними ресурсами. Ці директиви охоплюють широкий спектр питань: від оцінки впливу проектів на довкілля до регулювання промислових викидів і використання пестицидів у сільському господарстві.

Однією з ключових директив Європейського Союзу є Директива 2001/42/ЄС, яка запроваджує механізм стратегічної екологічної оцінки (СЕО) для планів і програм, що можуть впливати

на використання земель. Її мета – інтеграція екологічних аспектів у процес ухвалення рішень, спрямованих на досягнення принципів стійкого розвитку. Відповідно до цієї директиви, держави-члени ЄС здійснюють всебічну оцінку програм у таких сферах, як сільське господарство, енергетика, транспорт, управління водними ресурсами та землекористування. Окрім цього, передбачено обов'язкове проведення громадських консультацій, спрямованих на забезпечення прозорості процесу та контроль за екологічними наслідками реалізації цих програм [12].

Важливе доповнення до цього регулювання становить Директива 2011/92/ЄС, що визначає процедуру оцінки впливу державних і приватних проєктів на довкілля. Вона встановлює критерії для виявлення значного екологічного впливу проєктів, пов'язаних із використанням земельних ресурсів, а також забезпечує механізми залучення громадськості до процесу ухвалення рішень. Це дозволяє враховувати як думку громадян, так і наукові висновки під час розробки нових проєктів, пов'язаних із землекористуванням [13].

Принцип екологічної відповідальності закріплений у Директиві 2004/35/ЄС, яка регулює заходи щодо запобігання та усунення екологічної шкоди, запроваджує концепцію «забруднювач платить». Згідно з Директивою, суб'єкти господарювання зобов'язані відповідати за шкоду, завдану земельним ресурсам, та вживати необхідних заходів для відновлення екосистем. Такий підхід стимулює підприємства до впровадження екологічно відповідальних технологій, що сприяє зниженню ризиків деградації земель [14].

Значну увагу питанням контролю промислового забруднення приділяє Директива 2010/75/ЄС, яка встановлює суворі вимоги до обмеження викидів забруднюючих речовин у ґрунт і атмосферу промислових підприємств. Її впровадження в країнах Європейського Союзу сприяло зменшенню техногенного тиску на земельні ресурси та покращенню екологічного стану територій, які піддаються впливу промисловості [15]. У відповідності до положень Директиви, кожна держава-член ЄС зобов'язана створити екологічні інспекційні органи для забезпечення контролю дотримання екологічних стандартів. Директива передбачає впровадження системи екологічного нагляду, залучення достатньої кількості кваліфікованих фахівців, а також життя конкретних заходів у разі виявлення порушень. За цією Директивою «екологічна інспекція» визначається як комплексна діяльність, що включає моніторинг, перевірку звітності, підтвердження результатів моніторингу та контроль за екологічним менеджментом підприємств. Документ також регламентує порядок проведення інспекцій та деталізує повноваження уповноважених органів державного контролю [16].

Застосування пестицидів у сфері сільського господарства регулюється положеннями Директиви 2009/128/ЄС, яка спрямована на мінімізацію ризиків, пов'язаних із забрудненням ґрунтів і водних ресурсів. Основна мета цього нормативного акта полягає у впровадженні альтернативних підходів до захисту рослин, що вирізняються меншою шкодою для природного середовища. Такий підхід сприяє забезпеченню екологічної безпеки аграрних територій і створює кращі умови для ефективного ведення сільськогосподарської діяльності [17].

Важливу роль у контролі за використанням земель у країнах ЄС відіграє Спільна сільськогосподарська політика (ССП). Вона передбачає систему моніторингу та контролю, що спрямована на забезпечення дотримання екологічних стандартів в аграрному секторі. Крім того, ССП пропонує фінансові стимули для фермерів, які впроваджують екологічно сприятливі методи господарювання, та сприяє узгодженню аграрного розвитку з принципами сталого розвитку [18].

Міжнародні стандарти, що застосовуються у сфері моніторингу земель, охоплюють стандарти серії ISO 19100, які стосуються регулювання питань геопросторової інформації та геоінформаційних систем, орієнтованих на спостереження за станом земельних ресурсів. До них належить і глобальна система спостереження за Землею (GEOSS), яка забезпечує інтеграцію та координацію супутникових і наземних засобів моніторингу поверхні Землі. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) також відіграє ключову роль, пропонуючи систему індикаторів для оцінки процесів деградації земель та явищ опустелювання. Додатково, стандарти Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) у сфері якості ґрунтів, як-от ISO 11074 «Якість ґрунту – Словник» [19] та ISO 15799 «Якість ґрунту – Настанова щодо екотоксикологічної характеристики ґрунтів та ґрунтових матеріалів», визначають методологічні та термінологічні основи для дослідження та оцінки земельних ресурсів [20].

Система контролю за використанням і охороною земель в Україні розвивалася під впливом історичних, економічних та соціальних чинників. Вона має свої характерні особливості, які слід брати до уваги під час запровадження міжнародних стандартів.

Аналіз нормативно-правової бази свідчить про її фрагментарний характер і наявність неузгодженостей між окремими положеннями. Зокрема, спостерігаються правові колізії між положеннями Земельного кодексу України та нормами спеціальних законів, які визначають розподіл повноважень між контролюючими органами. Окрім того, чинне законодавство в недостатній мірі враховує міжнародні стандарти та принципи у сфері контролю за використанням земельних ресурсів, зокрема ті, що стосуються громадської участі та впровадження економічних механізмів регулювання.

Сучасна структура інституцій вирізняється фрагментацією та дублюванням повноважень різних органів. Зокрема, контроль за дотриманням земельного законодавства розподілений між Держгеокадастром і Державною екологічною інспекцією, що спричиняє нераціональне використання ресурсів і породжує правові колізії у процесі застосування норм. Окрім цього, механізми громадського контролю та залучення суспільства до ухвалення рішень щодо управління земельними ресурсами залишаються недостатньо розвиненими.

Аналіз сучасного стану системи контролю за використанням та охороною земель в Україні дозволяє виділити низку ключових проблем. Серед них: 1) недосконалість нормативно-правової бази, яка виявляється у її фрагментарності, наявності суперечностей та нормативних прогалин; 2) неефективна інституційна структура, що спричиняє дублювання функцій і розпорошення відповідальності; 3) недостатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення для роботи контролюючих органів; 4) незадовільний розвиток інформаційної бази, зокрема, недоліки в системі моніторингу земельних ресурсів; 5) майже повна відсутність економічних механізмів, які стимулюють раціональне використання земель; 6) низький рівень залучення громадськості до процесу контролю за використанням та охороною земель.

Окреслені проблеми вказують на потребу реформування системи контролю за використанням та охороною земель в Україні, враховуючи міжнародні стандарти та передовий досвід.

Інтеграція міжнародних стандартів у сферу контролю за використанням та збереженням земель стикається з низкою викликів і перепон, які умовно можна розподілити на правові, інституційні, економічні та соціально-культурні аспекти.

До правових проблем слід віднести невідповідність національного законодавства міжнародним стандартам. Багато положень чинного земельного законодавства України не узгоджені з міжнародними принципами та стандартами у сфері земельного регулювання, зокрема щодо участі громадськості, прозорості процесу прийняття рішень і впровадження екосистемного підходу. Нормативні акти, що регулюють питання використання та охорони земель, є розпорошеними, що свідчить про їх фрагментарність, створює складнощі у застосуванні та знижує ефективність проведення контрольних заходів. Крім того, механізми притягнення до відповідальності за порушення земельного законодавства залишаються недосконалими. Санкції за недотримання вимог щодо використання та охорони земель часто виявляються непропорційними заподіяній шкоді та не сприяють відновленню порушеного стану земельних ресурсів.

Інституційні проблеми у сфері земельного контролю зумовлені розпорошеністю системи управління відповідними органами. Контрольні функції розподілені між різними державними установами, зокрема Держгеокадастром, Державною екологічною інспекцією та органами місцевого самоврядування, що спричиняє дублювання повноважень. Часті реорганізації органів земельного контролю негативно позначаються на збереженні інституційної пам'яті, знижують ефективність їх діяльності та призводять до нераціонального управління ресурсами. Водночас недостатня координація роботи між окремими контролюючими структурами, а також їх співпраця з іншими державними органами ускладнюють досягнення належного рівня регулювання та управління у сфері земельних відносин.

Серед основних економічних проблем виділяється недостатнє фінансування заходів, спрямованих на контроль за використанням та охороною земель. Це суттєво обмежує можливість впровадження сучасних технологій і методів моніторингу. Як наслідок, відсутні ефективні економічні механізми, які б стимулювали раціональне використання земельних ресурсів та забезпечували їх збереження. До того ж, слабкий розвиток інфраструктури земельного ринку створює труднощі у контролі за здійсненням операцій із земельними ділянками, що сприяє зростанню тіньового сектора в сфері земельних відносин.

Соціально-культурні проблеми, пов'язані з низьким рівнем екологічної та правової свідомості землекористувачів, призводять до порушення законодавчих вимог щодо раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Вагомим аспектом цих проблем є недостатня залученість громадськості до контролю за управлінням землями, що традиційно асоціюється із

недовірою до державних органів. Така ситуація ускладнює імплементацію сучасних підходів до земельного нагляду.

Технічні проблеми пов'язані з недосконалістю системи моніторингу земель, особливо через відсутність уніфікованої методології збору та обробки даних про стан земельних ресурсів. Рівень впровадження сучасних інформаційних технологій і методів дистанційного зондування Землі для контролю за використанням земель все ще залишається недостатнім. Це призводить до неповноти або недостовірності даних у Державному земельному кадастрі, що значно ускладнює реалізацію ефективних контрольних заходів.

Означені проблеми свідчать про потребу у всебічному підході до впровадження міжнародних стандартів у галузі контролю за використанням та охороною земель в Україні. Такий підхід має враховувати правові, інституційні, економічні, соціально-культурні та технічні аспекти.

На підставі аналізу міжнародних стандартів і виявлених недоліків у системі контролю за використанням та охороною земель в Україні можна визначити основні напрями впровадження міжнародних стандартів у цю галузь.

1. Удосконалення нормативно-правової бази. Для приведення у відповідність системи контролю за використанням та охороною земель в Україні міжнародним стандартам слід провести ретельний аналіз чинного законодавства з метою оцінювання його відповідності сучасним глобальним вимогам. Цей процес потребує внесення змін до таких основних нормативних актів, як Земельний кодекс України та Закон України про державний контроль за використанням та охороною земель. При цьому доцільно інтегрувати положення, що втілюють принципи, викладені у Добровільних керівних принципах відповідального управління земельними, рибними та лісовими ресурсами, які акцентують увагу на сталому управлінні природними ресурсами та забезпеченні відповідальності за їх збереження. Окрім цього, необхідно врахувати європейські норми, зокрема положення Директиви 2004/35/ЄС щодо екологічної відповідальності, яка визначає механізми запобігання шкоді довкіллю, а також Директиви 2010/75/ЄС стосовно промислових викидів, що регулює вплив промислової діяльності на земельні ресурси. Гармонізація законодавчої бази в цьому напрямку сприятиме не тільки підвищенню ефективності управління земельними ресурсами, але й інтеграції України до системи стандартів Європейського Союзу.

Одним із ключових завдань є розробка нового закону України «Про моніторинг земельних ресурсів». Такий документ має на меті встановити єдині вимоги до моніторингу, орієнтуючись на міжнародні стандарти, а також передбачити впровадження сучасних технологій, включаючи геоінформаційні системи та супутникові дані. Це дасть змогу забезпечити точне спостереження за станом земель та швидке реагування на будь-які порушення.

Поряд з удосконаленням законодавства потрібно провести систематизацію правових норм, що регулюють контроль за використанням та охороною земель. Цей процес може бути реалізований шляхом створення єдиного кодифікованого акту, який об'єднає розрізнені положення, або через консолідацію чинних нормативно-правових актів. Такий підхід допоможе усунути наявні суперечності та сприятиме підвищенню прозорості правового регулювання.

Для практичного втілення міжнародних стандартів важливо розробити підзаконні акти. Мова йде про положення, які забезпечать чітке регламентування порядку державного контролю за використанням та охороною земель з урахуванням сучасних глобальних викликів. Також необхідно розробити методики оцінки шкоди, завданої земельним ресурсам унаслідок порушень законодавства. В основу таких методик слід покласти екосистемний підхід, який враховує комплексний вплив на довкілля.

2. Реформування інституційної структури. Для підвищення ефективності системи контролю за використанням та охороною земель в Україні необхідно здійснити ґрунтовний перегляд інституційної структури, яка наразі характеризується значною фрагментованістю та дублюванням функцій. Одним із пріоритетних заходів може стати формування єдиного спеціалізованого органу, який забезпечуватиме централізоване управління процесами земельного контролю. В якості альтернативи варто розглянути можливість чіткого функціонального розподілу між наявними установами, що дозволить уникнути дублювання повноважень і сприятиме більшій прозорості та відповідності міжнародним стандартам у сфері ефективного управління земельними ресурсами.

Важливим завданням є посилення ролі місцевих громад у здійсненні контролю за земельними ресурсами. Відповідно до міжнародних стандартів, децентралізація процесу управління земельним фондом забезпечує органам місцевого самоврядування ширші можливості для контролю за землями як комунальної, так і приватної власності в межах їхніх територій. Це не потребує значних змін у чинному законодавстві, однак важливо забезпечити громади необхідними

фінансовими ресурсами, сучасним обладнанням та кваліфікованими фахівцями. Такий підхід дозволить швидше реагувати на локальні виклики та стимулює громади до активнішої участі у збереженні та раціональному використанні своїх земельних ресурсів.

Важливу роль відіграє також залучення громадськості до процесу контролю. Надання громадським інспекторам ширших повноважень дозволить ефективніше виявляти порушення, а інтеграція громадян у процес ухвалення рішень стосовно використання земель територіальних громад сприятиме врахуванню місцевих інтересів.

3. Вдосконалення методології та інструментарію контролю. Для ефективнішого контролю за використанням і охороною земель в Україні необхідно значно удосконалити підходи та інструменти, які застосовуються у цій сфері. Ключовим напрямом має стати впровадження сучасних технологій, ефективність яких уже підтверджена в країнах із розвинутим земельним управлінням. Зокрема, використання методів дистанційного зондування Землі дозволяє швидко відстежувати зміни стану земельних ресурсів, як-от ерозію чи випадки незаконного користування. Геоінформаційні системи надають можливість для глибокого аналізу та зручного візуального представлення даних, що сприяє кращому розумінню ситуації фахівцями. Також важливим елементом є застосування безпілотних літальних апаратів, які забезпечують оперативний і високоточний моніторинг навіть у віддалених регіонах. Додатково корисними можуть стати мобільні додатки, які дадуть змогу інспекторам і представникам громадськості фіксувати порушення земельного законодавства в режимі реального часу, роблячи процеси контролю більш зручними та ефективними. У перспективі впровадження єдиної системи моніторингу земель, відповідної міжнародним стандартам, дозволило б здійснювати збір, обробку та аналіз даних про стан земельних ресурсів, а також прогнозувати ймовірні зміни. На основі цих даних можна формувати рекомендації для запобігання негативним наслідкам і забезпечувати регулярне оприлюднення інформації, підвищуючи прозорість управління та контролю за землями.

Ще одним важливим етапом буде впровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю, який широко використовується в міжнародній практиці. Цей підхід передбачає встановлення чітких критеріїв для оцінки ризиків, пов'язаних із використанням земель, а також класифікацію землекористувачів залежно від рівня потенційної загрози, яку вони можуть створювати. Завдяки впровадженню таких критеріїв можна буде більш раціонально планувати контрольні заходи, концентруючи зусилля на об'єктах із найвищим рівнем ризику, замість рівномірного розподілу ресурсів. Це не лише сприятиме підвищенню ефективності перевірок, а й знизить адміністративний тиск на добросовісних землекористувачів.

4. Впровадження економічних важелів. Для підвищення ефективності контролю за використанням і збереженням земельних ресурсів в Україні доцільно впроваджувати економічні механізми, які мотивуватимуть до відповідального ставлення до землі та забезпечуватимуть реальні інструменти впливу на порушників. Одним із ключових напрямів у цьому контексті є розробка системи економічного стимулювання, що заохочуватиме землекористувачів до раціонального й екологічно орієнтованого підходу у використанні земель. Зокрема, запровадження податкових пільг для тих, хто користується природоохоронними технологіями, може сприяти поширенню сталих практик, таких як органічне землеробство чи сівозміна. Окрім того, субсидії та фінансова підтримка на заходи з охорони земель, включно з рекультивацією або захистом від ерозії, дадуть змогу фермерам і підприємствам реалізувати необхідні дії без суттєвого фінансового навантаження.

Разом із впровадженням заохочувальних заходів потрібно покращити систему відповідальності за порушення земельного законодавства. Існуючі штрафи здебільшого не відображають серйозності завданої шкоди, що суттєво зменшує їхній стримувальний ефект. Перегляд санкцій із врахуванням реальних екологічних та економічних наслідків дозволить зробити покарання більш відповідним і ефективним.

Одним із перспективних підходів у сфері сталого використання земельних ресурсів є запровадження механізмів страхування екологічних ризиків, пов'язаних із землекористуванням. Значена практика, яка широко застосовується у державах із високим рівнем розвитку земельного менеджменту, може забезпечити ефективний захист як для землекористувачів, так і для держави від фінансових збитків, що виникають унаслідок екологічних катастроф. Це стосується, зокрема, забруднення земель виробничими відходами. Інтеграція страхових програм, орієнтованих на відповідність міжнародним стандартам, сприяла б зменшенню екологічних ризиків і формуванню гармонійної моделі управління. Така модель поєднувала б стимули до екологічно відповідально-го землекористування зі строгими інструментами контролю та впливу на порушників, тим самим наближаючи Україну до глобальних орієнтирів сталого розвитку.

Запровадження міжнародних стандартів у систему контролю за використанням і охороною земель в Україні вимагає комплексного підходу та узгодженої співпраці між органами державної влади, місцевого самоврядування, науковими закладами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Лише за умов такої скоординованості можна досягнути успішної імплементації цих стандартів і підвищення ефективності функціонування системи земельного контролю в Україні.

Висновки. За результатами дослідження слід висувати, що міжнародні стандарти здійснення контролю за використанням та охороною земель становлять цілісну систему принципів, рекомендацій і нормативних вимог, розроблених міжнародними організаціями з метою забезпечення раціонального використання земельних ресурсів та їх збереження. Сучасна система контролю в Україні у цій сфері стикається з низкою проблем, серед яких недосконалість нормативно-правової бази, недостатню ефективність інституційної структури, обмеженість фінансового та матеріально-технічного забезпечення, недостатній рівень розвитку інформаційної бази, низьку результативність економічних механізмів стимулювання раціонального використання земель, а також низький рівень участі громадянського суспільства. Ключові виклики щодо впровадження міжнародних стандартів у національну практику контролю за використанням та охороною земель охоплюють невідповідність чинного законодавства України міжнародним вимогам, фрагментарний характер правового регулювання, розпорошеність функцій органів, відповідальних за здійснення земельного контролю, недостатність фінансування, низький рівень екологічної й правової обізнаності землекористувачів, а також слабкі сторони системи моніторингу земельних ресурсів. Для ефективної інтеграції міжнародних стандартів у систему контролю за використанням і охороною земель в Україні необхідно здійснити низку заходів. Основними напрямками є удосконалення нормативно-правової бази через гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, систематизація земельного законодавства та розроблення відповідних підзаконних актів. Важливо забезпечити комплексний підхід до вирішення цього завдання із залученням усіх зацікавлених сторін, включаючи органи державної влади, місцевого самоврядування, науково-дослідні установи, громадські організації та міжнародних партнерів. Таким чином, імплементація міжнародних стандартів у сферу контролю за використанням і охороною земель є складним, але життєво необхідним процесом задля забезпечення сталого управління земельними ресурсами в Україні. Реалізація цього завдання потребує не тільки оновлення нормативно-правової бази та інституційної структури, але й зміни підходів до здійснення контролю. Особливу увагу слід приділити впровадженню інноваційних технологій, підвищенню екологічної свідомості та правової культури суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кількість сільськогосподарських підприємств і площа сільськогосподарських угідь у їхньому користуванні станом на 1 листопада 2016 року за регіонами. URL: <https://surl.li/uluciz> (дата звернення: 13.05.2025).
2. Екологія землекористування: навчальний посібник / ред.: А. Третяк, О. Будзяк. Київ : Ін-т екол. упр. та збаланс. природокористування, 2017. 178 с.
3. Добряк Д., Кузін Н. Еколого-економічний механізм реабілітації деградованих земель і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 10–18.
4. Соболь Є. Ю., Чорна М. В. Правові засади контрольнонаглядової діяльності органів публічної адміністрації у сфері охорони земель. *Форум Права*. 2019. № 5. С. 46–53. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3568271> (дата звернення: 30.04.2024).
5. Дорош О., Третяк А. Управління земельними ресурсами : навчальний посібник / ред. А. Третяк. Вінниця : Нова Книга, 2006. 360 с.
6. Добровільні принципи сталого менеджменту ґрунтових ресурсів : від 23.05.2016. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/7316a524-74f6-4b69-a608-51033cef641f/content> (дата звернення: 14.05.2025).
7. Land Governance Assessment Framework. *Public Documents | The World Bank*. URL: <https://surl.lu/wkrzri> (дата звернення: 14.05.2025).
8. Land administration guidelines with special reference to countries in transition. URL: <https://surl.cc/udehnp> (дата звернення: 14.05.2025).
9. AGENDA 21: United Nations Conference on Environment & Development. Rio de Janeiro, Brasil, 14 черв. 1992 р. URL: <https://surl.li/vsfruu> (дата звернення: 14.05.2025).

10. Voluntary guidelines on the responsible governance of tenure of land, fisheries and forests in the context of national food security : від 11.05.2012. URL: <https://surl.li/tgzfma> (дата звернення: 14.05.2025).

11. United Nations Economic Commission for Europe. Land Administration Guidelines: With Special Reference to Countries in Transition. Geneva : UNECE, 1996. 112 с. URL: <https://surl.li/yojlm> (дата звернення: 14.05.2025).

12. Directive of the European Parliament and of the Council on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment : від 21.07.2001 № 2001/42/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj> (дата звернення: 14.05.2025).

13. Directive of the European Parliament and of the Council on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment (codification) : від 28.01.2012 № 2011/92/EU. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/92/oj> (дата звернення: 14.05.2025).

14. Directive of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage : від 21.04.2004 № 2004/35/EC. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj> (дата звернення: 14.05.2025).

15. Directive on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) : Directive від 24.11.2010 № 2010/75/EU. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj> (дата звернення: 14.05.2025).

16. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо державного екологічного контролю. Київ : Дослідн. служба Верхов. Ради України, 2023. 18 с. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32452.pdf> (дата звернення: 14.05.2025).

17. Directive establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides : Directive від 21.10.2009 № 2009/128/EC. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2009/128/oj> (дата звернення: 14.05.2025).

18. Нова спільна сільськогосподарська політика ЄС на 2023-2027 роки. UkrAgroConsult – *Агроконсалтинг світового рівня*. URL: <https://surl.li/kclyvm> (дата звернення: 15.05.2025).

19. ISO 11074. Якість ґрунту – Словник. Чинний від 2015-05-01. Вид. офіц. URL: <https://www.iso.org/obp/ui#iso:std:iso:11074:ed-3:v1:en> (дата звернення: 15.05.2025).

20. ISO 15799ю Якість ґрунту – Настанова щодо екотоксикологічної характеристики ґрунтів та ґрунтових матеріалів. Чинний від 2019-03-01. Вид. офіц. URL: <https://surl.li/cc/tyxked> (дата звернення: 15.05.2025).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.15>

КРИВОВ'ЯЗ Д.А.

**ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДОБРОЧЕСНОСТІ
У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ****FORMS AND METHODS OF ENSURING LEGALITY AND INTEGRITY
IN THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE**

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах сьогодення, забезпечення ефективного функціонування прокуратури має вкрай важливе значення з точки зору подальшого розвитку України, як самостійної, демократичної та соціально спрямованої держави. При цьому зауважимо, що результативність діяльності прокуратури напряму залежить від того, наскільки прокурори в процесі здійснення своєї діяльності дотримуються принципів законності та доброчесності. В даному контексті зауважимо, що ефективна упорядкованість діяльності суб'єктів забезпечення законності та доброчесності в роботі прокуратури досягається, передусім, за рахунок чіткого визначення форм, а також набору заходів, засобів і способів реалізації даної діяльності, що прийнято називати методами. Відповідні форми і методи носять суворо правовий характер та пов'язані між собою за змістом. Мета статті полягає у встановленні кола та розкритті сутності форм та методів забезпечення законності та доброчесності у діяльності прокуратури. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено та охарактеризовано ключові форми забезпечення законності та доброчесності у діяльності прокуратури, зокрема: відомча (підзаконна) правотворчість; організаційна діяльність; координація роботи прокуратури; взаємодія з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадськістю. Аргументовано, що реалізація відповідних форм передбачає застосування спеціального набору інструментів та засобів, тобто методів. Виділено відповідні форми і методи та надано їм характеристику. Зроблено висновок, що форми та методи забезпечення законності та доброчесності в діяльності прокуратури, є взаємопов'язаними категоріями. Так, форми визначають ключові моделі відповідної діяльності, а методи – інструменти її практичної реалізації згідно до норм чинного законодавства. Незважаючи на нормативний та формальний характер, обидві категорії не мають законодавчого закріплення, що залишає їх у теоретичних рамках. З огляду на це вважаємо, що чинне законодавство має бути розширене за напрямом визначення вказаних форм та методів, адже це систематизує та ефективно скорегує вектори роботи із підтримки законності та високого рівня доброчесності кожного окремого прокурора та всієї структури відомства в цілому.

Ключові слова: доброчесність, законність, забезпечення доброчесності прокуратура, форми, методи.

The relevance of the article lies in the fact that in today's conditions, ensuring the effective functioning of the prosecutor's office is of utmost importance from the point of view of the further development of Ukraine as an independent, democratic and socially oriented state. At the same time, we note that the effectiveness of the prosecutor's office directly depends on the extent to which prosecutors adhere to the principles of legality and integrity in the process of carrying out their activities. In this context, we note that the effective orderliness of the activities of subjects of ensuring legality and integrity in the work of the prosecutor's office is achieved, first of all, by clearly defining the forms,

as well as a set of measures, means and methods of implementing this activity, which are commonly called methods. The corresponding forms and methods are strictly legal in nature and are interconnected in content. The purpose of the article is to establish the scope and reveal the essence of the forms and methods of ensuring legality and integrity in the work of the prosecutor's office. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, identifies and characterizes key forms of ensuring legality and integrity in the activities of the prosecutor's office, in particular: departmental (subordinate) lawmaking; organizational activities; coordination of the work of the prosecutor's office; interaction with enterprises, institutions, organizations of all forms of ownership and the public. It is argued that the implementation of the relevant forms involves the use of a special set of tools and means, i.e. methods. The relevant methods are identified and characterized. It is concluded that the forms and methods of ensuring legality and integrity in the activities of the prosecutor's office are interrelated categories. Thus, the forms determine the key models of the relevant activity, and the methods are the tools for its practical implementation in accordance with the norms of current legislation. Despite their normative and formal nature, both categories do not have legislative support, which leaves them within the theoretical framework. In view of this, we believe that the current legislation should be expanded in the direction of determining the specified forms and methods, because this systematizes and effectively adjusts the vectors of work to maintain legality and a high level of integrity of each individual prosecutor and the entire structure of the department as a whole.

Key words: *integrity, legality, ensuring the integrity of the prosecutor's office, forms, methods.*

Актуальність теми. В умовах сьогодення, забезпечення ефективного функціонування прокуратури має вкрай важливе значення з точки зору подальшого розвитку України, як самостійної, демократичної та соціально спрямованої держави. При цьому зауважимо, що результативність діяльності прокуратури напряму залежить від того, наскільки прокурори в процесі здійснення своєї діяльності дотримуються принципів законності та доброчесності. В даному контексті зауважимо, що ефективна упорядкованість діяльності суб'єктів забезпечення законності та доброчесності в роботі прокуратури досягається, передусім, за рахунок чіткого визначення форм, а також набору заходів, засобів і способів реалізації даної діяльності, що прийнято називати методами. Відповідні форми і методи носять суворо правовий характер та пов'язані між собою за змістом.

Стан дослідження проблеми. Роль та значення законності і доброчесності, як рушійних засад діяльності прокурорських органів неодноразово аналізувались в роботах багатьох представників юридичної науки. Даній проблемі в різний час присвятили свою увагу В.І. Малюга, М.І. Мичко, В.В. Сухонос, Л.В. Омельчук, І.І. Швед, Ю.М. Бисага та інші. Незважаючи на опрацювання даними науковцями великої кількості теоретичних та практичних питань, зокрема, уточнення понятійного апарату, безпосередньо форми та методи забезпечення законності і доброчесності в діяльності прокуратури не знайшли повного та якісного розкриття.

Саме тому **метою статті** є: встановити коло та розкрити сутність форм та методів забезпечення законності та доброчесності у діяльності прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно слово «форма» (з латинського – «forma» – зовнішнє окреслення) визначається, як вид предмета, зовнішній вираз будь-якого змісту; встановлений обрис чогось; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом, що не відображає суті справи; це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз) [1;2]. Тож, форми забезпечення законності та доброчесності у діяльності прокуратури – це нормативно-визначені, систематизовані моделі і механізми діяльності уповноважених суб'єктів щодо побудови умов високого рівня законності і доброчесності та недопущення їх порушень в роботі органів та підрозділів прокуратури, а також кожного окремого прокурора. Систему цих форм складають наступні:

– відомча (підзаконна) правотворчість. Це повноважна, офіційна діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на створення нових, зміни існуючих та припинення дії застарілих підзаконних документів безпосередньо в сфері діяльності того чи іншого органу державної влади, місцевого самоврядування. Тобто, мова йде про формування локальної нормативної бази в системі органів прокуратури, що здійснюється її керівництвом. За допомогою

відомчих підзаконних нормативних актів врегульовуються різноманітні внутрішні питання роботи прокурорів, а також знаходять практичного виконання законодавчі вимоги щодо рівня законності і доброчесності їх діяльності. Ці документи не мають глобального характеру, як, наприклад, законодавство. Натомість вони конкретизовані на вирішення обмеженого, чітко визначеного кола питань та проблем, що виникають як у всій системі прокуратури, так і окремих її складових;

– організаційна діяльність. Дана форма об'єднує в собі методологію націлену на управління системою органів прокуратури, зокрема, створення умов належної та ефективної діяльності органів і підрозділів в царині яких порушення законності та доброчесності ускладнені, або неможливі в цілому [3];

– координація роботи прокуратури. Координація – це тип взаємодії, який передбачає наявність єдиного, координаційного центру, який корегує напрями та порядок діяльності інших суб'єктів співпраці. Координація активно використовується для забезпечення законності та доброчесності в роботі самої прокуратури. За допомогою даної правової форми спрямовується та корегується діяльність органів та підрозділів останньої комітетами ВРУ, зокрема, з питань правоохоронної діяльності та антикорупційної політики. Ними систематично проводяться наради з вищим керівництвом прокуратури з питань процесу її реформування, здійснення нагляду в окремих сферах правоохоронної діяльності, захисту прав і свобод людини і громадянина і таке інше [4; 5; 6];

– взаємодія з підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадськістю. В даному контексті мова йде про співпрацю прокуратури із іншими суб'єктами на засадах повної рівності та партнерства. Дана форма не передбачає наявності якогось керівного центру, а повне поєднання сил та засобів зацікавлених суб'єктів у вирішенні якихось питань.

Дослідження методів забезпечення законності і доброчесності в роботі прокуратури доцільно почати з базисної термінологічної основи даної юридичної явища. Слово метод походить з грецької мови як шлях до чого-небудь [7, с. 177]. В сучасній українській мові він має наступні значення: а) спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя (загальнонауковий аспект методу); б) прийом або систему прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (галузевий аспект методу). Близьким за значенням є поняття «спосіб»: дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом і таке інше у якій-небудь дії [1, с. 1179, 522; 8, с. 81].

Отже, методи, відповідно до етимології даного слова, – це способи, засоби, заходи вчинення якоїсь дії, реалізації процесу, проведення дослідження тощо. Тобто слово «метод», характеризує практичний інструментарій, який застосовується із конкретною метою. В юридичній галузі метод описано, як необхідний компонент загальної теорії права, який є органічно-цілісною, складовою системою прийомів, способів, що використовуються для пізнання предмета даної науки, розкриття закономірностей функціонування і розвитку права повністю та всебічно. Інше значення методу – інструментарій за допомогою якого реалізується вплив права на суспільно-правові відносини [9, с. 239, 272, 273; 10, с. 89–91].

Вбачається, що методи забезпечення законності та доброчесності у діяльності прокуратури слід розглядати, як сукупність регламентованих нормативно-правовими актами способів, заходів та засобів за допомогою реалізації яких уповноважені суб'єкти створюють таку царину діяльності органів і підрозділів прокуратури, яка ґрунтується на пріоритетності високого рівня законності та доброчесності. Систему даних методів складають:

– контроль діяльності прокурорів. Даний метод передбачає перевірку процесу виконання органами та підрозділами прокуратури, а також їх кадровим складом вимог законодавства України та дотримання професійних правил доброчесності. При цьому контроль застосовується не тільки для виявлення порушників та притягнення їх до відповідальності, але й оперативного корегування діяльності, встановлення детермінантів вчинених порушень та їх ліквідації. Метод використовується різноманітними суб'єктами одночасно за різними напрямками.

Наприклад, як посадові особи та суб'єкти на яких розповсюджують свою дію положення Закону України «Про запобігання корупції», прокурори піддаються фінансовому контролю, який полягає в обов'язку подавати щорічну декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. В деклараціях збирається широкий спектр відомостей, передусім, про статки та майнові права прокурорів. В окремих випадках вказані відомості використовуються для моніторингу способу життя останніх з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним доходам [11].

Доброчесність прокурорів перевіряється шляхом проведення таємної перевірки згідно Наказу Офісу Генерального прокурора. Відповідно до його положень кожен прокурор щороку

з 01 січня по 31 березня (включно) зобов'язаний особисто шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора подати Декларацію добросовісності, надавши правдиві відповіді у формі «Підтверджую» або «Не підтверджую» на запитання, що стосуються або можуть стосуватися його добросовісності. Декларація підлягає оприлюдненню на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора, за винятком періоду дії у державі правового режиму воєнного стану. У разі одержання інформації, яка стосується конкретного прокурора і містить фактичні дані, що можуть бути перевірені, про недостовірність (у тому числі неповноту) тверджень, наведених у Декларації, підрозділ внутрішньої безпеки впродовж п'ятнадцяти робочих днів з дати отримання такої інформації повідомляє керівника відповідного органу прокуратури про необхідність призначення службового розслідування з долученням отриманої інформації [12].

Крім визначених прикладів, метод контролю в діяльності органів та підрозділів прокуратури використовується в аспекті великої кількості інших питань, як то, стан захисту інформації, ефективність процесуального керівництва, дотримання Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів і таке інше [13];

– службове розслідування відносно прокурора. На відміну від контролю, який у тому числі призначено для вдосконалення роботи прокуратури, такий метод як службове розслідування має чітку мету застосування – встановлення наявності чи відсутності в діях прокурора фактів порушення вимог законодавства, або вчинення протиправних дій щодо нього. Згідно Наказу Генерального прокурора «Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів» від 16.06.2021 № 202 службове розслідування – це комплекс заходів, які здійснюються відповідно до цієї Інструкції з метою з'ясування обставин, що стали підставами для його призначення. Службове розслідування проводиться незалежно від здійснення за тим самим фактом розслідування у кримінальному провадженні чи провадження у справі про адміністративне правопорушення [14];

– науково-виховний метод. В ракурсі даного методу йде мова про забезпечення законності та добросовісності прокурорів через проведення навчань, їх професійного виховання в дусі поваги до законів, присяги та Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, теоретичних досліджень з питань удосконалення практико-юридично механізмів підтримки високого рівня правового порядку в роботі прокурорських органів тощо;

– планування діяльності із забезпечення законності та добросовісності. Даний метод дозволяє визначити коло необхідних заходів для підтримки та підвищення рівня законності та добросовісності роботи прокурорських органів протягом відповідного часового відрізка. Відповідно до Наказу Офісу генерального прокурора «Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора» від 22.02.2022 №35 з метою підвищення ефективності роботи в Офісі Генерального прокурора застосовуються різні форми довгострокового та короткострокового планування. Комплексні заходи щодо розвитку прокуратури на кілька найближчих років визначаються у стратегії, проєкт якої розробляється підрозділом з питань кримінальної політики з урахуванням пропозицій самостійних структурних підрозділів. Реалізація стратегії розвитку прокуратури здійснюється згідно з операційним планом, у якому визначаються конкретні строки та виконавці передбачених заходів. При плануванні заходів застосовується диференційований підхід до залучення обласних прокуратур, виходячи зі стану законності, поширеності порушень прав і свобод громадян та інтересів держави на відповідній території, а також з урахуванням їх загального навантаження. Контроль за своєчасним, повним і якісним виконанням планових заходів здійснюється Генеральним прокурором, першим заступником та заступниками Генерального прокурора відповідно до розподілу обов'язків, щодо стажування працівників органів прокуратури – кадровим підрозділом, а загальний контроль – підрозділом організаційно-контрольної діяльності, правового та аналітичного забезпечення [15].

Висновки. Тож, проведеним аналізом доведено, що форми та методи забезпечення законності та добросовісності в діяльності прокуратури, є взаємопов'язаними категоріями. Так, форми визначають ключові моделі відповідної діяльності, а методи – інструменти її практичної реалізації згідно до норм чинного законодавства. Незважаючи на нормативний та формальний характер, обидві категорії не мають законодавчого закріплення, що залишає їх у теоретичних рамках. З огляду на це вважаємо, що чинне законодавство має бути розширене за напрямом визначення вказаних форм та методів, адже це систематизує та ефективно скорегує вектори роботи із підтримки законності та високого рівня добросовісності кожного окремого прокурора та всієї структури відомства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Мовчан А.О. Правове регулювання відносин із добору кадрів у ринкових умовах : дис... к.ю.н. : 12.00.05 : Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2009. 201 с.
3. Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора: наказ від 22.02.2022 № 35. Оприлюднення на офіційних веб-сайтах органів державної влади України. 2022.
4. Комітет з питань правоохоронної діяльності заслухав інформацію Генерального прокурора України Р. Рябошапки про хід реформування органів прокуратури: стаття від 27.11.2019. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/184935.html>.
5. Комітет з питань правоохоронної діяльності заслухав інформацію державних органів щодо стану забезпечення охорони державного кордону України та протидії його незаконному перетинанню: стаття від 05.09.2024. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/253217.html.
6. Комітет з питань запобігання і протидії корупції заслухав інформацію Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України: стаття від 16.04.2015. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/107535.html>.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х тт. Укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпущо. Т. 2 : К-П. К.: Аконті, 2001. 926 с.
8. Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : дис... к.ю.н. : 12.00.09 : Харків: Національний університет внутрішніх справ. 2004. 191 с.
9. Козловський А.А. Право як пізнання : вступ до гносеології права. Козловський А.А.; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.
10. Ситар І.М. Онтологічні функції права : дис... к.ю.н. : 12.00.12. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2008. 208 с.
11. Про запобігання корупції: закон від 14.10.2014 №1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №49. Ст.2056.
12. Про затвердження Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів: наказ від 29.12.2022 № 293. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0293905-22>.
13. Про затвердження Положення про Генеральну інспекцію Офісу Генерального прокурора: наказ, положення від 14.07.2021 № 230. Оприлюднення на офіційних веб-сайтах органів державної влади України. 2021.
14. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів: наказ, інструкція від 16.06.2021 № 202. *Офіційний вісник України*. 2021. № 51. Ст. 3173.
15. Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора: наказ від 22.02.2022 № 35. Оприлюднення на офіційних веб-сайтах органів державної влади України. 2022.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ
СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ**

**CURRENT ISSUES OF JUDICIAL CONTROL OVER THE ENFORCEMENT
OF COURT DECISIONS IN ADMINISTRATIVE CASES**

Розглянуто сучасний стан законодавчого регулювання здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах. Виконання судових рішень в адміністративних справах є завершальною стадією адміністративно-судового розгляду і вирішення публічно-правових спорів.

У науці адміністративно-процесуального права не вироблено єдиних підходів щодо тлумачення понять «судовий контроль», «судовий контроль за виконанням судових рішень». Автор статті розглядає судовий контроль за виконанням судових рішень як важливий елемент забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб у правовій державі.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві може здійснюватися у формі: 1) зобов'язання подання звіту про виконання судового рішення суб'єктом владних повноважень; 2) застосування штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень; 3) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання рішення суду; 4) провадження у справах з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах може бути реалізовано: 1) з ініціативи особи, на користь якої ухвалено судові рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень; 2) за власною ініціативою суду, який розглянув справу як суд першої інстанції.

Зроблено висновок, що судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах залишається бути актуальним питанням як для адміністративно-процесуальної науки, так і для практики адміністративного судочинства. Кодекс адміністративного судочинства України повинен містити чіткий механізм такого судового контролю та відповідати на реалії сучасного стану виконання судових рішень. Адміністративні суди, застосовуючи процедуру судового контролю за виконанням судових рішень, повинні керуватися у тому числі принципами пропорційності та обгрунтованості.

Ключові слова: адміністративне судочинство, суб'єкт владних повноважень, адміністративний суд, позивач, адміністративне провадження.

The article examines the current state of legislative regulation of judicial control over the enforcement of court decisions in administrative cases. The enforcement of court decisions in administrative cases is the final stage of administrative court proceedings and resolution of public law disputes.

The science of administrative procedure law has not developed uniform approaches to the interpretation of the concepts of «judicial control» and «judicial control over the execution of court decisions». The author considers judicial control over the enforcement of court decisions as an important element of ensuring the rights and freedoms of individuals and legal entities in a state governed by the rule of law.

Judicial control over the enforcement of court decisions in administrative proceedings may be exercised in the form of: 1) an obligation to submit a report on the execution of a court decision by a subject of public authority; 2) the imposition of a fine on the head of a subject of public authority; 3) recognition of decisions, actions or inactions committed by a subject of public authority – the defendant in the execution of a court decision – as unlawful; 4) proceedings in cases concerning decisions, actions or inactions of a state executive service body or a private enforcement officer.

Judicial control over the enforcement of court decisions in administrative cases may be exercised: 1) on the initiative of a person in whose favour a court decision was made and who is not a subject of authority; 2) on the own initiative of the court that considered the case as a court of first instance.

The author concludes that judicial control over the enforcement of court decisions in administrative cases remains a relevant issue for both administrative procedure science and practice of administrative proceedings. The Code of Administrative Procedure of Ukraine should contain a clear mechanism for such judicial control and respond to the realities of the current state of enforcement of court decisions. Administrative courts, when applying the procedure of judicial control over the enforcement of court decisions, should be guided, among other things, by the principles of proportionality and reasonableness.

Key words: *administrative proceedings, public authority, administrative court, plaintiff, administrative procedure.*

Вступ. Сучасний стан правосуддя обумовлений необхідністю продовження ідей, завдань та новацій судово-правової реформи, а також подоланням викликів і загроз, що існують в умовах війни.

Адміністративне судочинство, предметом якого є розгляд публічно-правових спорів між приватними особами та суб'єктами владних повноважень, гостро потребує гнучких законодавчих змін та організаційно-правових заходів з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб в умовах збройної агресії. У цьому контексті процесуальний порядок розгляду адміністративних справ повинен враховувати спеціальні правові статуси громадян, можливості їхньої безпосередньої участі у судових засіданнях та збирання необхідних доказів, отримувати якісну правничу допомогу тощо. Фактори стану війни впливають на можливість реалізацією особою свого права звернення до суду та на подальший ефективний судовий захист.

Конституція України встановлює обов'язковість судового рішення як основну zásadu судочинства (п. 9 ч. 1 ст. 129), що означає неухильне виконання суб'єктами права судових рішень та покладає на суди забезпечення цього конституційного положення через відповідні процесуальні механізми та заходи впливу.

Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень в адміністративних справах, врегульовано Розділом IV Кодексу адміністративного судочинства України (далі по тексту – КАСУ) [1].

Виконання судових рішень в адміністративних справах є завершальною стадією адміністративно-судового розгляду і вирішення публічно-правових спорів. Невиконання судових рішень не сприятиме охороні прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у відносинах з владними суб'єктами. З огляду на це, об'єктивно існуватиме потреба у розв'язанні проблем виконання судових рішень, удосконалення з цього приводу відповідних механізмів та процедур.

Актуальні питання дослідження сучасного стану адміністративного судочинства в Україні у своїх наукових працях розкривають В. Бевзенко, Ю. Волкова, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, Д. Лученко, М. Смокович, С. Стеценко та ін. При цьому наука адміністративно-процесуального права не виробила єдиних підходів щодо тлумачення понять «судовий контроль» та «судовий контроль за виконанням судових рішень». Доктрина потребує відповідних уточнень, додаткових формулювань, нових узагальнень щодо порядку та особливостей виконання судових рішень в адміністративних справах, врахування принципів адміністративного судочинства, законних інтересів приватних осіб-позивачів, публічних інтересів держави.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз сучасного стану правового регулювання здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах.

Результати дослідження. З метою гарантування приватній особі безумовного і повного виконання судового рішення адміністративним процесуальним законом передбачено такий

процесуальний механізм під час виконання судового рішення як судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах (ст.ст. 3811-383 КАСУ) [1].

Як слушно зауважено в джерелах, у КАСУ не наведено дефініції «судовий контроль» [2, с. 623], що дозволяє давати йому характеристику лише на основі аналізу процесуальних положень та судової практики або виходити із теоретичного розуміння поняття «судовий контроль».

«Судовий контроль є самостійним видом судового контролю, котрий здійснюється з метою захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а саме обов'язкового, своєчасного, точного виконання рішення суду з дотриманням встановленої законом процедури такого виконання» [3, с. 344].

І. Черненко пропонує під судовим контролем розуміти «спеціальний вид провадження в адміністративному судочинстві, відмінний від позовного, що має спеціальну мету та полягає не у вирішенні нового публічно-правового спору, а у перевірці всіх обставин, що перешкоджають виконанню такої постанови суду та відновленню порушених прав особи-позивача» [4, с. 261]. Однак на наш погляд, навряд чи можна ототожнювати судовий контроль з поняттям «провадження», називаючи його ще й спеціальним. Разом з тим варто погодитися, що завдання такого виду судового контролю, що викладені у згаданій дефініції, впливають із положень КАСУ.

Безумовно, судовий контроль слід розглядати як важливий елемент забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб у правовій державі. Загальновідомо, що судочинство буде ефективним лише тоді, якщо рішення судів будуть виконуватися у повному обсязі.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві може здійснюватися в одній із таких формі:

1) зобов'язання подання звіту про виконання судового рішення суб'єктом владних повноважень;

2) застосування штрафу у разі постановлення ухвали про відмову у прийнятті звіту суб'єкта владних повноважень;

3) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання рішення суду;

4) провадження у справах з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця.

У літературі підкреслено, що «звіт про виконання судового рішення і штраф, на відміну від провадження у справах з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця – це види судового контролю за виконанням судових рішень, які завжди застосовуються за результатами розгляду і вирішення адміністративної справи; вони не є самостійними процесуальними інструментами контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах і не потребують ініціювання нового адміністративного процесу. Поза розглядом і вирішенням адміністративної справ, звіт і штраф самостійно не застосовуються» [5, с. 1226].

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах може бути реалізовано:

1) з ініціативи особи, на користь якої ухвалено судові рішення і яка не є суб'єктом владних повноважень;

2) за власною ініціативою суду, який розглянув справу як суд першої інстанції.

Якщо суд допускає негайне виконання судового рішення, то достатньо ініціативи суду для процедури судового контролю, що таким чином повинно гарантувати особі негайне виконання судового рішення. Це є вкрай важливим у першу чергу для соціальних спорів, предметом яких є здійснення відповідних грошових виплат.

Суб'єкт владних повноважень не наділений ініціювати процедуру судового контролю, що ще раз підтверджує одну із важливих детермінантних ознак адміністративної юстиції – захист прав людини і громадянина у відносинах публічного управління.

Приватна особа може ініціювати процедуру судового контролю у формі письмової заяви, вимоги до якої встановлені ст. 382 КАСУ [1].

Метою судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах є покладення обов'язку на суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалено судові рішення, подати звіт про виконання судового рішення, щоб таким чином досягти виконання судового рішення, ухваленого на користь приватної особи.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах здійснюється незалежно від того, чи перебуває судові рішення на примусовому виконанні.

Верховний Суд свого часу зауважував, що у разі невиконання судового рішення позивач має право вимагати життя спеціальних заходів впливу щодо відповідача – суб'єкта владних повноважень, а невиконання судового рішення не може бути самостійним предметом окремого судового провадження [6].

У цьому контексті Ю. Волкова зауважує, що «судовий контроль запроваджується щодо того обсягу дій, які вже визначені в якості обов'язкових для вчинення органом владних повноважень в судовому рішенні. Тому судовий контроль не передбачає втручання в діяльність іншого органу, а є додатковим засобом правового тиску з метою відновлення законності, а також порушених прав сторін суспільних відносин за участі суб'єкта владних повноважень. І хоча цілком логічно уявити, що дії суду будуть носити імперативний (зобов'язальний характер), але природа такого обов'язку витікає з судового рішення, яке само по собі вже є обов'язковим до виконання згідно Конституції України». [7, с. 302]

Варто враховувати, що під час судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах, можуть виникнути процесуальні перешкоди. Зокрема, мова йде про такі перешкоди, як:

- 1) зупинення виконання судового рішення судом касаційної інстанції;
- 2) зупинення виконавчого провадження.

Процесуальним результатом розгляду заяви про зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення є ухвала суду про задоволення заяви або відмову у її задоволенні. У цьому контексті Верховний Суд виснував, що правовою підставою для зобов'язання відповідача подати звіт про виконання судового рішення є наявність об'єктивних підтверджених належними і допустимими доказами підстав вважати, що за відсутності такого заходу судового контролю рішення суду залишиться невиконаним або для його виконання доведеться докласти значних зусиль. При цьому, суд, встановлюючи строк для подання звіту, повинен враховувати особливості покладених обов'язків згідно із судовим рішенням та можливості суб'єкта владних повноважень їх виконати [8].

При задоволенні судом заяви про зобов'язання суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення суд встановлює строк для подання такого звіту, що становить не менше 10 календарних днів з дня отримання суб'єктом владних повноважень відповідної ухвали та не повинен перевищувати трьох місяців.

Обов'язок подати звіт про виконання судового рішення може бути покладено на:

- 1) суб'єкта владних повноважень;
- 2) особисто керівника суб'єкта владних повноважень;
- 3) кожного з членів колегіального органу, наділеного владними повноваженнями.

Заключною стадією процедури судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах є розгляд звіту про виконання судового рішення. Такий розгляд може відбутися в порядку письмового провадження або у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Вимоги до звіту передбачені ч. 2 ст. 3822 КАСУ. Зокрема варто звернути увагу, що у своєму звіті суб'єкт владних повноважень повинен вказати про відомості щодо виконання судового рішення, строк, порядок та спосіб його виконання. У разі невиконання судового рішення мають бути зазначені строки виконання судового рішення з відповідним обґрунтуванням пропонуванних строків, а також наведені відомості про обставини, які ускладнюють виконання судового рішення, та яких заходів було вжито суб'єктом владних повноважень для усунення зазначених обставин [1].

За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень суд постановляє ухвалу про прийняття або відмову у прийнятті звіту, яку може бути оскаржено в апеляційному порядку.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» удосконалено механізм судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах [9]. Зокрема, удосконалено порядок накладення штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень за невиконання судового рішення або у випадку, якщо суд відмовиться прийняти звіт. У такому разі судом додатково може бути встановлено новий строк подання звіту, розглянуто питання про зміну способу і порядку виконання судового рішення.

У ст. 383 КАСУ закріплено процедуру визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання рішення суду.

Процесуальним правом скористатися згаданою процедурою може виключно особа-позивач, на користь якої ухвалено рішення суду. На підтвердження обставин, якими обґрунтовуються вимоги, позивач зазначає докази, про які йому відомо і які можуть бути використані судом.

Верховний Суд визначив, що вимоги про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, які прийняті (вчинені або не вчинені) на виконання судового рішення, в окремому судовому провадженні не розглядаються. Якщо позивач вважає протиправними рішення, дії чи бездіяльність відповідача, вчинені на виконання рішення суду, то він може звернутись до суду із заявою про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності відповідача, а не пред'являти новий адміністративний позов [10].

Важливо, що у разі постановлення судом ухвали про залишення заяви без задоволення щодо визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання рішення суду, така ухвала може бути оскаржена в порядку, передбаченому для апеляційного оскарження ухвал окремо від рішень суду (див. ст. 294 КАСУ) [1].

Попри існування в КАСУ норм про судовий контроль щодо виконання рішень судів в адміністративних справах у практиці неодноразово лунають думки щодо його низької ефективності та необхідності вжиття різних заходів, у тому числі не лише в рамках судового процесу, для забезпечення повноти виконання судового рішення.

Висновки. Таким чином, судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах залишається бути актуальним питанням як для адміністративно-процесуальної науки, так і для практики адміністративного судочинства. Його головна мета – забезпечити своєчасне та належне виконання судових рішень. Кодекс адміністративного судочинства України повинен містити чіткий механізм такого судового контролю та відповідати на реалії сучасного стану виконання судових рішень. Це є край важливим з огляду на захист прав, свобод та законних інтересів осіб від їх порушень або недотримання з боку суб'єктів владних повноважень. При цьому суди, застосовуючи процедуру судового контролю за виконанням судових рішень, повинні керуватися у тому числі принципами пропорційності та обґрунтованості.

Законодавчі новації 2024 року повинні сприяти підвищенню ефективності судового контролю за виконанням судових рішень, оперативному реагуванню суду на невиконання чи неналежне виконання посадовими особами судових рішень, забезпеченню невідворотності відповідальності за порушення вимоги обов'язковості судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
2. Адміністративно-судове процесуальне право України: підручник / за заг. ред. проф. Д. В. Лученка. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2024. 696 с.
3. Михайлов О. О. Судовий контроль за виконанням рішень адміністративних судів у справах, стороною в яких є суб'єкти публічної адміністрації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 341-344.
4. Черненко І. Практика застосування судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 261-266.
5. Смокович М. І., Бевзенко В. М. Адміністративний процес України: теорія, практика : підручник. За заг. ред. д.ю.н., проф. Бевзенка В. Видання третє. К. : ВД «Дакор», 2022. 1256 с.
6. Постанова Верховного Суду у справі 580/988/19 від 27.12.2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86717439>
7. Волкова Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/256/7167/14922-1>
8. Постанова Верховного Суду у справі 539/3406/17 від 04.03.2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87996284>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень: Закон України від 21.11.2024 року № 4094-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#n233>
10. Постанова Верховного Суду у справі № 640/15623/19 від 24.09.2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91752888>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.17>

НІЦЕВИЧ О.В.

**ЗАБОРОНА ВТРУЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЖУРНАЛІСТІВ
ЯК ГАРАНТІЯ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ****PROHIBITION OF INTERFERENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES
OF JOURNALISTS AS A GUARANTEE OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITIES**

Будь-яке втручання є обмеженням, яке має межі. Так, Конституційний Суд України встановив, що винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Встановлено, що ідея поширення інформації без нелегітимного втручання у професійну діяльність журналістів має суттєві практико-реалізаційні складнощі. По-перше, щодо ідентифікації процесу втручання (може мати як звужені концепційні рамки, так і трактуватись більш розширено, зокрема й в аспекті наявності фізичного чи психологічного тиску, загрози для здоров'я журналіста тощо). По-друге, щодо диференціації публіцистичних та журналістичних інформаційних продуктів в аспекті необхідності попереднього узгодження інформації. По-третє, щодо дієвості та ефективності механізмів захисту журналістів від посягань на журналістську свободу висвітлювати події. По-четверте, щодо розрізнення нелегітимного втручання у професійну діяльність журналістів та мірама відповідальності за нехтування журналістом принципами відповідальної журналістики. Доведено необхідність більш детального врегулювання процедур висвітлення журналістами інформації, що фінансується за державні чи місцеві кошти (договірних відносин між органами влади та медіа) передбачивши або відповідне маркування такої інформації, або встановити вимоги до такої інформації (наприклад, не публікувати звіти (адже це аналітичний продукт і вимагає чіткого авторства) чи висвітлювати тільки інформацію про права та можливості громадян, які ці органи публічної влади здатні реалізувати на відповідній території). Узагальнено, що забезпечення гармонії між журналістською свободою та необхідністю контролю за інформаційною діяльністю є одним з пріоритетних викликів сучасності. З одного боку необхідно визначити оптимальний рівень свободи журналістів, а з іншого – забезпечити ефективне регулювання розповсюдження дезінформації, дотримання правил конфіденційності, протидії поширенню екстремістських ідей або сприянню радикалізації, маніпуляцій суспільною думкою тощо.

Ключові слова: втручання, заборона, журналістська діяльність, свобода, межі права, обмеження права.

Any interference constitutes a restriction, which inherently has limits. Thus, the Constitutional Court of Ukraine has established that exceptions regarding human and civil rights and freedoms are set forth by the Constitution of Ukraine itself, and not by laws or other regulatory acts. It has been established that the idea of disseminating information without illegitimate interference in the professional activities of journalists faces substantial practical challenges in implementation. Firstly, regarding the identification of the interference process (which can have narrow conceptual frameworks or be interpreted more broadly, particularly concerning the presence of physical or psychological pressure, threats to the journalist's health, etc.). Secondly, regarding the differentiation between

© НІЦЕВИЧ О.В. – доктор філософії, доцент кафедри адміністративно- правових дисциплін (Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ) <https://orcid.org/0009-0004-2346-6812>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

commentary/opinion pieces and journalistic information products in terms of the need for prior coordination of information. Thirdly, regarding the effectiveness and efficiency of mechanisms for protecting journalists from encroachments on the journalistic freedom to cover events. Fourthly, regarding distinguishing illegitimate interference in the professional activities of journalists from measures of liability for a journalist's disregard of the principles of responsible journalism. The need has been demonstrated for more detailed regulation of procedures for journalists' coverage of information funded by state or local budgets (contractual relations between authorities and the media), either by mandating appropriate labeling of such information or by establishing specific requirements for it (e.g., prohibiting the publication of reports, as these are analytical products requiring clear authorship, or limiting coverage solely to information about citizen rights and opportunities that public authorities implement in the relevant territory). It is summarized that ensuring harmony between journalistic freedom and the need to regulate information activities is one of the priority challenges of our time. On the one hand, it is necessary to determine the optimal level of freedom for journalists, while on the other hand, ensuring effective regulation against the spread of disinformation, upholding confidentiality rules, countering the dissemination of extremist ideas or promotion of radicalization, and preventing manipulation of public opinion, among other issues.

Key words: *interference, prohibition, journalistic activity, freedom, legal boundaries, restriction of rights.*

Вступ. Ст. 24 Закону України «Про інформацію» визначено, що: «Забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом» [1].

Цитована стаття визначає важливі нормативи, які зобов'язують осіб утриматись від проявів втручання у професійну діяльність журналістів та декларує необхідність практичної реалізації принципів забезпечення свободи ЗМІ. Означене об'єктивовано категорією «заборона», як імперативом, який гарантує, що інформація має бути поширена об'єктивно та без перешкод.

Втім досліджуваній контекст вимагає посиленої уваги до визначення категорії «заборона», адже теорія права та філософія права не виробили єдиних підходів щодо її ідентифікації та не встановили чітких відмінностей із спорідненими термінами, зокрема такими як «обмеження» та «межі», що й обумовило мету цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа та окремі аспекти посилення дієвості гарантій професійної діяльності журналістів в Україні стали предметом дослідження таких вчених як: В. Барвіцький, Р. Головенко, О. Демчук, З. Заворотченко, Г. Красноступ, М. Мацькевич, Л. Опришко, Л. Сорока, С. Топалова, Г. Хлисту́н та інших.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що будь-яке втручання є обмеженням, яке має межі. Так, Конституційний Суд України встановив, що конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення ч. 1 ст. 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [2]. Конституційний Суд України також вважає, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [3]. Тобто, щодо конституційних прав і свобод людини і громадянина, – обмеження допускаються, але якщо вони визначені у нормах Конституції України.

Відмінності категорій «межі права» та «обмеження права» досліджувала невелика кількість авторів. Так В. Кожевнікова визначила наступне: іманентні межі основних прав зафіксовані в Конституції, та за своєю спеціальною і юридичною природою відрізняються від обмежень основних прав. На її думку, йдеться про межі дозволеної та захищеної Конституцією свободи індивідів і у даному разі не обмежуються їхні основні права, а визначаються їх межі, нормативний зміст і коло правомочностей, і є імплементовані межі. Під обмеженнями авторка розуміє дозволені Конституцією та встановленими законами вилучення з конституційного статусу особи і громадянина, тобто зменшення матеріального змісту основних прав, стверджуючи, що межі є більш загальним поняттям порівняно з обмеженням права, тобто всередині меж устанавлюються правові обмеження. Так, наприклад, ч. 2 ст. 20 Закону України «Про інформацію» встановила, що будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Обмеженням права в такому випадку може бути заборона розголошення, наприклад, конференційної чи таємної інформації. Отже, обмежити можна право, а визначити – межу дозволеного права. Таким чином, межі здійснення права можуть лише впливати на здійснення права, вказувати на правоздатність. Обмеження, у свою чергу, визначають неможливість здійснення прав на певному етапі [4].

Щодо категорії «заборони», деякі вважають її синонімом до категорії «обмеження». Інші навпаки, що це різні правові категорії хоча і дуже пов'язані між собою, проте обмеження розраховане не на повне вилучення того чи іншого суспільного відношення, а на стримування його в дуже обмежених рамках [4]. Ми погоджуємося із даною позицією, адже кожна заборона за своєю суттю є обмеженням права, проте не кожне обмеження у сфері права є заборною. Наприклад, встановлене обмеження щодо не розголошення інформації з обмеженим доступом не є заборною, адже якщо фізична особа надала згоду на використання її конфіденційної інформації, такі дії є правомірними.

Отже, логічно припустити, що обмеження і заборона співвідносяться як родові і, відповідно, видові поняття. Кожна заборона обмежує право суб'єкта здійснювати певні дії, проте не кожне обмеження базується на забороні [4].

У контексті суспільної значимості заборон необхідно вказати, що за їх допомогою із правового поля витісняються небажані суспільні відносини, таким чином з одного боку здійснюється регулювання суспільних відносин, а з іншого – гарантування того, що в разі їхнього виникнення держава зреагує, активізуючи механізми підтримання порядку та забезпечення стабільності у суспільстві.

Ведучи мову про втручання та його межі, з цього питання Конституційний Суд України також визначив свою правову позицію на прикладі розгляду такої конституційної гарантії як недоторканність житла. Йдеться про те, що ця конституційна гарантія не поширюється на випадки, коли суспільні інтереси вимагають правомірного обмеження прав людини, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага [5]. В іншій справі, Конституційний Суд України при аналізі положень ч. 1, 2 ст. 32 Конституції України, юридичних позицій Конституційного Суду України, стверджує, що втручання у конституційне право особи на приватне і сімейне життя шляхом збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди допускається, якщо воно передбачене законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Таке втручання вважатиметься законним у разі наявності підстави в національному законі, а також за умови, що такий закон відповідатиме принципу верховенства права, закріпленому в ч. 1 ст. 8 Конституції України [6]. Тобто наведені приклади свідчать про те, що розрізняється легітимне та нелегітимне втручання навіть у права і свободи, які гарантовані Конституцією. Головне, щоб таке втручання було вчинене з метою забезпечення загального блага або таке втручання мало ознаки суспільної необхідності (наприклад, суб'єкти інформаційних відносин звільняються від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно необхідною) [1].

Повертаючись до аналізу цитованої статті Закону України «Про інформацію» можемо узагальнити, що журналістам гарантується, що під час виконання ними своїх професійних обов'язків: ніхто не буде втручатися та контролювати їхню діяльність за виключеннями, які завідомо є відомими журналісту.

Інший закон – Закон України «Про медіа» – по іншому трактує протиправність втручання в діяльність медіа, а саме: «не допускається незаконне втручання у діяльність суб'єктів у сфері медіа з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, політичних партій, власників відповідних суб'єктів, будь-яких інших фізичних та юридичних осіб». Тобто, Закон України «Про інформацію» встановив заборону, а Закон України «Про медіа» – обмеження щодо втручання у діяльність медіа та професійних журналістів. На нашу думку, прийнятніше ч. 4 ст. 4 Закону України «Про медіа» викласти в такій редакції:

«забороняється втручання у законну діяльність суб'єктів у сфері медіа та професійних журналістів з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, політичних партій, власників відповідних суб'єктів, будь-яких інших фізичних та юридичних осіб».

Однак слід ураховувати, що будь-яке правило має виключення або винятки. Винятком із вище зазначеного правила становитиме вимога посадовця опублікувати певну інформацію, якщо висвітлення діяльності цього органу влади передбачене договором між цим органом та редакцією ЗМІ чи статутом ЗМІ, який заснований державним чи муніципальним органом. У цьому разі, поширення інформації буде платною послугою, яку ЗМІ надає органу влади відповідно до наперед встановлених умов (обсяг інформації, друкованої площі, частота публікацій, відповідальність тощо) за рахунок державного чи місцевого бюджетів. Підкреслимо, що редакція ЗМІ та орган влади будуть рівними сторонами у цих відносинах [7].

Попри те, що Законом України «Про медіа» був скасований «Порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», на сайті «Прозоро» наявними є оголошення про проведення тендеру на послуги з висвітлення діяльності державних та регіональних органів влади у друкованих ЗМІ (наприклад, для інформування жителів Житомирської області на сторінках Інтернет-видання, в радіофері, друкованих ЗМІ) [8]. Саме таким чином органи влади укладають договори на отримання послуг інформаційних агентств, де останні зобов'язуються на платній основі висвітлювати діяльність публічних органів, інформація щодо якої підлягає узгодженню.

З одного боку, договори на висвітлення діяльності посадовців – джерело доходу й підтримки для місцевих медіа в умовах знищеного війною ринку реклами. З іншого – це й ризик залежності медіа від суб'єктів владних повноважень та ризик зловживання останніх у вигляді власного піару замість сумлінного інформування. Значною мірою органи державної влади та місцевого самоврядування можуть і самотужки інформувати громадян через власні вебсайти, сторінки в соціальних мережах, що знижує потребу залучення медіа з журналістським компонентом. Хоча, звісно, залишається частина людей літнього віку, які не користуються мережею Інтернет і не можуть бути охоплені інформуванням на вебсайтах та сторінках у соцмережах суб'єктів владних повноважень. Проте якщо вважати існування договорів на висвітлення діяльності суб'єктів владних повноважень меншим злом, то потрібні запобіжники від зловживань [7].

Фахівці із медіаіндустрії, а саме медіаюристи, вважають, що висвітлення інформації на замовлення органів публічної влади необхідно певним чином маркувати, щоб споживачі могли розуміти, що це інформація, яку зазначені органи вважають за необхідне донести до них. Тому і відповідальність за її якість несуть саме ці органи.

Отже, висвітлення інформації за державні чи місцеві кошти суб'єктами медіа необхідно врегулювати більш детально. Передбачивши або відповідне маркування такої інформації, або встановити вимоги до такої інформації, наприклад, не публікувати звіти (адже це аналітичний продукт і вимагає чіткого авторства), а подавати тільки інформацію про права та можливості громадян, які ці органи публічної влади здатні реалізувати на відповідній території.

З усім тим, ідея поширення інформації без нелегітимного втручання має суттєві практико-реалізаційні складнощі. Зокрема на початку 2024 року відбулися відразу два випадки очевидного втручання у роботу журналістів-розслідувачів, які роками викривають топкорупцію в Україні. Так 16 січня, з невідомих джерел розповсюдилось відео, в якому були оприлюднені телефонні розмови та відео з прихованої зйомки співробітників редакції *Vihus.Info*. За словами очільника команди розслідувачів Д. Бігуса, співробітників редакції прослуховували імовірно не один місяць. А буквально за два дні до цього журналіст видання «Наші гроші» Ю. Ніколов повідомив, що невідомі особи влаштували провокацію під дверима його квартири, поки його не було вдома. Ба більше, медіарух зазначив, що напади на журналістів стають системними й до цього під атаками опинялися Детектор медіа, Українська правда, NV, Цензор, Бабель та Лігу.net [9].

Цікавими зокрема є висновки дослідження «Журналісти під тиском» [10], де вказано, що понад третина з 1000 опитаних у ході дослідження журналістів та інших авторів новин вважають, що не існує ефективних засобів, за допомогою яких вони можуть повідомляти про загрози. Серед тих, хто зазнав погроз та незаконного втручання (у розумінні дій та/або загрози для фізичного та/або морального здоров'я журналіста, які чинять втручання у журналістську діяльність та можуть набувати форми фактичного насильства або будь-якої форми надмірного тиску (фізичного, психологічного, економічного або правового характеру), що здійснюються державними службовцями чи посадовими особами, іншими впливовими особами, рекламодавцями, власниками видань, редакторами та іншими особами), 57% не повідомили про це поліцію, а з тих, хто про це повідомив, 23% не були задоволені реакцією правоохоронців [10].

Також досить розповсюдженою є проблема необхідності узгодження інформації у випадку інтерв'ювання посадових осіб органів публічної влади. Як правило, журналісти роблять це неохоче, і посилаються при цьому на ст. 24 Закону України «Про інформацію» щодо заборони цензури та заборони втручання в професійну діяльність журналістів і медіа. Але, на жаль, часто журналісти вносять до слів респондентів зміни, і ці зміни бувають настільки радикальними, що спотворюють суть сказаного. Безперечно, журналіст є автором інтерв'ю, але він створює його не самостійно. Інтерв'ю є результатом творчої діяльності двох осіб – журналіста і респондента. Відтак обидві особи є співавторами, і на них поширюються норми ст. 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX. Відповідно майнові права належать усім співавторам спільно і здійснюються за згодою між ними. В той же час закон передбачає, що жоден із співавторів не має права без достатніх підстав відмовити іншим співавторам у наданні дозволу на опублікування, на переробку такого твору. Тому досить важливо перед початком інтерв'ю домовитись щодо необхідності погодження прямої мови респондента, яка буде в матеріалі, перед його публікацією, або що журналіст опублікує інтерв'ю у власній редакції за умови відсутності перекручення змісту сказаного. Причому журналісту (редакції) бажано отримати згоду на публікацію в письмовій формі [11].

Якщо ж журналіст замінює пряму мову респондента на непряму, здійснює переказ розмови, – означене не вважається об'єктом співавторства і не потребує погодження. Однак у наведених випадках вже виникає інша проблема, зокрема створення журналістом нового інформаційного продукту.

У випадку ж інтерв'ювання без будь-яких змін думки головного героя, – особа, яка дала інтерв'ю, та особа, яка його взяла не є співавторами. А публікувати інтерв'ю можна і без згоди того, хто його дав. Зокрема нормами Закону України «Про медіа» передбачено, що: «не допускаються вимога попереднього погодження інформації, яка поширюється медіа, заборона поширення інформації з боку посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій» [12].

Відповідно, слід розрізняти ситуацію коли інтерв'ю має характеристики творчої діяльності та звичайної прес-інформації. Однак загалом в контексті чинного законодавства вимога щодо попереднього узгодження розглядається як цензура, крім випадків коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації (наприклад, ст. 6 Закону України «Про авторське право і суміжні права» містить перелік об'єктів авторського права, і в першому ж пункті частини першої зазначено: «літературні твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо) у письмовій, електронній (цифровій) чи іншій формі»). Інтерв'ю є публіцистичним твором і відповідно об'єктом авторського права [11].

До речі, вимога попереднього погодження суперечить практиці ЄСПЛ. Адже обов'язок журналіста отримувати згоду на публікацію інтерв'ю обмежує його свободу слова. Одна зі справ стосувалася редактора газети з Польщі, який звернувся до ЄСПЛ і вказав, що його право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Європейської конвенції з прав людини) порушили. У Польщі редактора притягнули до відповідальності за опубліковане в газеті інтерв'ю депутата парламенту без дозволу політика. У результаті, ЄСПЛ назвав санкції, застосовані до редактора, порушенням ст. 10 Конвенції (Case of Wizerkaniuk v. Poland) [13].

Також порушенням ст. 10 Конвенції ЄСПЛ визнав посягання на журналістську свободу висвітлювати події, які мають суспільне значення за участю посадових осіб публічної влади. Зокрема у справі Надтока проти Росії (№ 2) від 8 жовтня 2019 р. [14] заявниця Н. (журналістка, яка на час подій, що мали місце у справі, обіймала посаду головного редактора місцевої газети «Приватна лавочка», з тиражем 2500 екземплярів), посилаючись на положення с. 10 Конвенції,

стверджувала, що визнаючи її винною, суди не дотрималися необхідного балансу між правом мера на захист репутації та її журналістською свободою висвітлювати події, які мають суспільне значення. Йдеться про те, що 29 березня 2007 р. в цій газеті було опубліковано інтерв'ю заявниці з лідером козацького руху «Всевелике Військо Донське», з назвою «Ми не ті козаки, які займаються базарами». Інтерв'ю також містило декілька уривків критики на адресу тодішнього мера міста Новочеркаська та його оточення. 3 квітня цього року мер порушив провадження про дифамацію проти заявниці, редакції газети. У своєму позові до суду він вимагав, щоб деякі заяви, які містились в інтерв'ю від 29 березня 2007 р., були визнані такими, що не відповідають дійсності та підривають його честь і ділову репутацію, і вимагав, щоб кожен із відповідачів сплатив йому 100000 російських рублів як компенсацію моральної шкоди. Окрім цього, позивач вимагав опублікування в газеті спростування оспорюваних частин інтерв'ю. 15 серпня 2007 р. Новочеркаський міський суд частково задовольнив позов. Суд частково відхилив вимоги про спростування окремих тверджень інтерв'ю і встановив, що інші твердження, які стосуються конфіскації майна та порушення правил відчуження земельних ділянок, завдали шкоди честі та діловій репутації позивача як представника влади. Суд також підкреслив, що мер був «відомою людиною в місті».

За результатами розгляду справи ЄСПЛ ухвалив, що було порушено ст. 10 Конвенції і відбулося втручання у законну діяльність професійного журналіста. А саме щодо того, що національні суди не розглядають питання про те, чи заявник як журналіст діяв добросовісно, щоб надати точну та достовірну інформацію відповідно до принципів відповідальної журналістики (Pentikäinen v. Finland, № 11882/10, § 90, ЄСПЛ 2015). У зв'язку з цим Суд зазначає, що жодне з оскаржуваних тверджень не було вираженням власних думок заявника, а було частиною інтерв'ю. Суд уже мав нагоду стверджувати, що покарання журналіста за сприяння поширення заяв іншої особи в інтерв'ю серйозно перешкоджатиме внеску преси в обговорення питань, що становлять суспільний інтерес, і не повинно розглядатися, якщо немає особливих вагомих причин для цього (Couderc і Nachette Filiracchi Associés проти Франції, № 40454/07, § 142, ЄСПЛ 2015 (витяги)). Загальна вимога до журналістів систематично та формально дистанціюватися від змісту цитати, яка може образити чи спровокувати інших, чи зашкодити їхній репутації, не сумісна з роллю преси надавати інформацію про поточні події, думки та ідеї (Тома проти Люксембургу, № 38432/97, § 64, ЄСПЛ 2001-III). Однак національні суди, які розглядали позови щодо наклепу, не звернули уваги на той факт, що заява не походила від заявника, а була чітко ідентифікована як інша думка (Godlevskiy v. Russia, № 14888/03, § 45, 23) 2008 р.) [14].

Отже, визнаючи ті чи інші дії журналіста як порушення ведення професійної діяльності, що допускає легітимне втручання до її здійснення необхідно виходити з того чи діяв журналіст добросовісно, тобто надавав точну та достовірну інформацію відповідно до принципів відповідальної журналістики.

Щодо останніх вважаємо за необхідне уточнити, що йдеться про етичні правила і стандарти, що репрезентують внутрішній потенціал соціальної відповідальності перед суспільством у цілому й перед окремою особистістю, яка вільна від підпорядкування будь-яким ідеологічним концепціям і догмам.

Нагадаємо, що дотримання професійними журналістами етичних правил та стандартів в Україні контролюється Комісією з журналістської етики. У своїй діяльності Комісія базується на єдиному стандарті роботи – Кодексі етики українського журналіста – документі, що визнає основні морально-етичні орієнтири, яких журналіст має дотримуватися при виконанні своїх професійних обов'язків. Кодекс ухвалений 24 квітня 2004 р. на з'їзді журналістів – підписантів документа, а в останній редакції зі змінами – 4 жовтня 2013 р. на з'їзді підписантів Кодексу. Документ затверджено 12 грудня 2013 р. на пленумі Національної спілки журналістів України та раніше – рішенням Комітету Незалежної медіапрофспілки України [15].

Кодекс містить 19 статей. Вони сформовані на основі прав і свобод людини, викладених у Загальній декларації прав людини, Всесвітній Хартії свободи преси ООН, Декларації принципів поведінки журналіста Міжнародної Федерації журналістів, Конституції України та чинного законодавства. Зокрема у Кодексі йде мова про наступні стандарти професійної журналістської діяльності: (1) свобода слова та висловлювань є невід'ємною складовою діяльності журналіста; (2) служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста; (3) журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини; (4) висвітлення судових процесів має бути неупередженим щодо звинувачених; (5) журналіст не розкриває своїх джерел інформації, окрім випадків, передбачених законодавством України; (6) повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком

журналіста; (7) інформаційні та аналітичні матеріали мають бути чітко відокремлені від реклами відповідною рубрикацією; (8) редакційна обробка матеріалів, включаючи знімки, текстівки, заголовки, відповідність відеоряду та текстового супроводу тощо, не повинна фальсифікувати зміст; (9) факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного; (10) погляди опонентів, у тому числі тих, хто став об'єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано; (11) не допускається таке вибіркоче цитування соціологічних досліджень, яке призводить до викривлення змісту; (12) журналіст зобов'язаний зробити все можливе для виправлення будь-якої поширеної інформації, якщо виявилось, що вона не відповідає дійсності; (13) журналіст не повинен використовувати незаконні методи отримання інформації; (14) плагіат несумісний із званням журналіста; (15) ніхто не може бути дискримінований через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання; (16) журналіста не можна в службовому порядку зобов'язати писати чи виконувати будь-що, якщо це суперечить його власним переконанням чи принципам; (17) незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пільг за виконаний або невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста; (18) журналіст має бути особливо обережним при висвітленні питань, пов'язаних із дітьми; (19) свідоме порушення норм журналістської етики є абсолютно несумісним з професійною журналістикою [16].

Доречно вказати, що в інших країнах етичні правила приймають самі медіа. Так, наприклад, Британська телерадіомовна корпорація (BBC) у своїх редакційних стандартах основними редакційними цінностями називає такі: довіра аудиторії, свобода висловлення, незалежність, відповідність суспільним інтересам, чесність і точність, неупередженість, редакційна цілісність, захист вразливих груп, уникнення невинуватених правопорушень, повага до приватності [17].

Однак в останні роки відповідальність журналіста розповсюджується не лише на статті, які він пише, а й на дописи, які він залишає в соцмережах. Навіть більше, на репости, уподобання, коментарі. Тобто все, що журналіст залишає в соцмережах, розглядається через призму його професії та видання, яке він представляє. Наприклад, The New York Times опублікувала рекомендації щодо поведінки журналістів відділу новин у соціальних мережах. У документі підкреслюється, що відділ новин цінує соціальні мережі за важливу роль, яку вони відіграють у журналістиці, але журналістів закликають бути дуже уважними й уникати демонстрації своїх політичних поглядів або тенденційного подання матеріалу щодо подій, які висвітлює The New York Times. Газета The New York Times протягом багатьох років була представлена у соціальних мережах. Їхні сторінки новин мають десятки мільйонів фоловерів. Багато журналістів є лідерами думок у Twitter, Facebook, Instagram та на інших платформах. Відгуки читачів, слухачів і глядачів доповнюють і поліпшують публікації. З одного боку, видання має бути активно присутнім у соціальних мережах, але й відповідально працювати відповідно до цінностей. Тобто особиста відповідальність журналіста також важлива, коли видання активно присутнє в мережі [18].

Тому, коли в соцмережах професійний журналіст публікує власну думку, яка викликає обурення або навіть може викликати медіаскандал, що потребує втручання редакційної колегії медіа і навіть спростування чи видалення такого матеріалу – така діяльність не вважається втручанням у професійну діяльність журналіста. Йдеться саме про порушення етичних правил та стандартів журналістики [19].

Висновки. Підсумовуючи розгляд заявлених питань, можемо узагальнити, що:

– ідея поширення інформації без нелегітимного втручання у професійну діяльність журналістів має суттєві практико-реалізаційні складнощі. По-перше, щодо ідентифікації процесу втручання (може мати як звужені концепційні рамки, так і трактуватись більш розширено, зокрема й в аспекті наявності фізичного чи психологічного тиску, загрози для здоров'я журналіста тощо). По-друге, щодо диференціації публіцистичних та журналістських інформаційних продуктів в аспекті необхідності попереднього узгодження інформації. По-третє, щодо дієвості та ефективності механізмів захисту журналістів від посягань на журналістську свободу висвітлювати події. По-четверте, щодо розрізнення нелегітимного втручання у професійну діяльність журналістів та мірами відповідальності за нехтування журналістом принципами відповідальної журналістики;

– необхідним є більш детальне врегулювання процедур висвітлення журналістами інформації, що фінансується за державні чи місцеві кошти (договірних відносин між органами влади та медіа) передбачивши або відповідне маркування такої інформації, або встановити вимоги до такої інформації (наприклад, не публікувати звіти (адже це аналітичний продукт і вимагає чіткого

авторства) чи висвітлювати тільки інформацію про права та можливості громадян, які ці органи публічної влади здатні реалізувати на відповідній території).

Отже, забезпечення гармонії між журналістською свободою та необхідністю контролю за інформаційною діяльністю є одним з пріоритетних викликів сучасності. З одного боку необхідно визначити оптимальний рівень свободи журналістів, а з іншого – забезпечити ефективне регулювання розповсюдження дезінформації, дотримання правил конфіденційності, протидії поширенню екстремістських ідей або сприянню радикалізації, маніпуляцій суспільною думкою тощо. Комплексний підхід до вирішення цього питання об'єктивує доцільність розвитку інститутів саморегулювання та співрегулювання медіасферою, що сформують якісне нормативне підґрунтя для забезпечення стійкого та демократичного розвитку суспільства, пронизаного ідеологією цінності журналістської свободи висвітлювати події, яка корелює зі основними принципами правової держави. Визначення меж такої свободи самими представниками медіа, деталізація способів протидії впливу шкідливих чинників, а також процедуралізація ведення діалогу між всіма учасниками інформаційного середовища сприятимуть формуванню прозорого та відповідального простору для роботи професійних журналістів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 р. № 11-рп/1999. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>
4. Кожевнікова В. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. Підприємництво, господарство і право, 2018. №1. С. 18–21. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/5.pdf>
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного-процесуального кодексу України від 31.05.2011 р. № 4-рп/2011. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11.10.2018 р. № 7-п/2018. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>
7. Головенко Р. Як законодавець породив термінатора: Договори на висвітлення діяльності владних органів. Інститут масової інформації, 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-zakonodavets-porodyv-terminatora-dogovory-na-vysvitlennya-diyalnosti-vladnyh-organiv-i56492>
8. Послуги з висвітлення діяльності державних та регіональних органів влади у друкованих ЗМІ. Prozorro, 2023. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2023-11-23-004551-a>
9. Тиск і грубе втручання у журналістську діяльність послаблюють Україну. Transparency International Ukraine, 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/news/tysk-i-grube-vtruchannya-u-zhurnalistську-diyalnist-poslablyuyut-ukrayinu/>
10. Як захистити журналістів та інших медіаучасників? Посібник з імплементації Основних вказівок Рекомендації СМ/Rec(2016)4 щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіаучасників. Рада Європи DGI, 2020. URL: <https://rm.coe.int/final-posibnyk-z-implementatsii-6/1680a28b2e>
11. Про дозвіл на публікацію інтерв'ю. *Пресклуб*, 2023. URL: <https://pressclub.lviv.ua/pro-dozvil-na-publikatsiiu-interv-iu/>

12. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
13. Спесивцева О. Попереднє погодження та авторство на інтерв'ю: Новели законодавства. *Центр демократії та верховенства права*, 2023. URL: <https://cedem.org.ua/consultations/pogodzhennya-intervyu/>
14. Case of *Nadtoka v. Russia* (№ 2) (European Court of Human Rights). Last Updated. LawEuro, 2019. URL: <https://laweuro.com/?p=9788>
15. Кодекс етики. Комісія з журналістської етики, 2023. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/>
16. Кур'ята Н. Сучасні стандарти професійної журналістики. Інститут масової інформації, 2021. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/suchasni-standarty-profesijnoyi-zhurnalistyky-i42512>
17. Ніцевіч О. В. Видова характеристика юридичних гарантій професійної діяльності журналістів в Україні. *Правові новели*, 2023. №21. С. 17–25.
18. Хлистун Г., Принцип відповідальності журналіста: від документів міжнародних організацій до соцмереж. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2020. №1(51). С. 36–39.
19. Ніцевіч О. В. Етичні правила та стандарти професійної журналістики у кореляції з втручанням до його професійної діяльності. *Науково-практичні засади розвитку юридичної науки на сучасному етапі державотворення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 15–16 лютого 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 17–20.

СТОРОНИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

PARTIES TO A PUBLIC-LEGAL DISPUTE IN THE FIELD OF ENTREPRENEURSHIP

Актуальність статті полягає в тому, що підприємницька діяльність регулюється численними нормами публічного права, що встановлюють обов'язки та обмеження для бізнесу, а також надають контрольні та наглядові повноваження державним органам. Спори найчастіше виникають тоді, коли підприємець вважає, що дії, рішення або бездіяльність органу влади порушують його права або законні інтереси. Це може бути пов'язано з неправомірними адміністративними санкціями, відмовою у наданні дозволів, ліцензій, реєстрацій або з недотриманням органами публічної влади процедур, передбачених законом. Зауважимо, що будь-який публічно-правовий спір є конфронтацією про права, свободи та інтереси між двома, та більше сторонами. Останні відіграють важливу практичну роль у реалізації даної категорії, а також її подальшому вирішенні. При цьому, система суб'єктів, які можуть бути сторонами у публічно-правових спорах, зокрема, в сфері підприємницької діяльності багатоманітна. Метою статті є визначення сторін публічно-правового спору у сфері підприємництва. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, встановлено, що склад сторін публічно-правових спорів в сфері підприємництва включає в себе: 1) суб'єктів владних повноважень до переліку яких входять органи державної влади, місцевого самоврядування та органи військового управління; 2) суб'єкт підприємницької діяльності – фізичні особи-підприємці, підприємства та господарські товариства. Зроблено висновок, що сторони публічно-правових спорів в сфері підприємництва включають в себе: 1) суб'єктів владних повноважень до переліку яких входять органи державної влади, місцевого самоврядування та органи військового управління, які забезпечують державне регулювання, контроль, визначення напрямів політичного курсу країни в сфері підприємництва, проводять його оподаткування, а також приймають інші рішення, здійснюють дії, які мають вплив, подекуди вкрай негативний, на права, свободи і законні інтереси суб'єктів підприємництва; 2) суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні особи-підприємці, підприємства та господарські товариства, як юридичні особи – реалізатори підприємницької діяльності здійснюваної з метою отримання прибутку, соціальних, економічних результатів. Зазначені сторони взаємодіють між собою з різних питань та проблем, виконуючи таким чином надані їм права, а також обов'язки. В окремих випадках в їх відносинах виникають спірні питання вирішення яких можливо лише за використанням відповідних юрисдикційних інструментів.

Ключові слова: *спір, правовий спір, публічно-правовий спір, сторони публічно-правового спору в сфері підприємництва.*

The relevance of the article lies in the fact that entrepreneurial activity is regulated by numerous public law norms that establish obligations and restrictions for business, as well as provide control and supervisory powers to state bodies. Disputes most often arise when an entrepreneur believes that the actions, decisions or inaction of a government body violate his rights or legitimate interests. This may be due to unlawful administrative sanctions, refusal to grant permits, licenses, registrations or failure of public authorities to comply with procedures prescribed by law. It should be noted that any public law dispute is a confrontation about rights, freedoms and interests between two or more

parties. The latter play an important practical role in the implementation of this category, as well as its further resolution. At the same time, the system of entities that can be parties to public law disputes, in particular, in the field of entrepreneurial activity, is diverse. The purpose of the article is to determine the parties to a public law dispute in the field of entrepreneurship. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of current legislation, establishes that the composition of the parties to public-legal disputes in the field of entrepreneurship includes: 1) subjects of power, the list of which includes state authorities, local governments and military administration bodies; 2) the subject of entrepreneurial activity – individual entrepreneurs, enterprises and business partnerships. It is concluded that the parties to public law disputes in the field of entrepreneurship include: 1) subjects of power, which include state authorities, local governments and military administration bodies, which provide state regulation, control, determine the direction of the country's political course in the field of entrepreneurship, carry out its taxation, and also make other decisions, take actions that have an impact, sometimes extremely negative, on the rights, freedoms and legitimate interests of business entities; 2) subjects of business activity – individual entrepreneurs, enterprises and business partnerships, as legal entities – implementers of business activities carried out with the aim of obtaining profit, social, economic results. These parties interact with each other on various issues and problems, thus fulfilling the rights and obligations granted to them. In some cases, controversial issues arise in their relations, the resolution of which is possible only through the use of appropriate jurisdictional instruments.

Key words: *dispute, legal dispute, public-legal dispute, parties to a public-legal dispute in the field of entrepreneurship.*

Актуальність теми. Підприємницька діяльність регулюється численними нормами публічного права, що встановлюють обов'язки та обмеження для бізнесу, а також надають контрольні та наглядові повноваження державним органам. Спори найчастіше виникають тоді, коли підприємець вважає, що дії, рішення або бездіяльність органу влади порушують його права або законні інтереси. Це може бути пов'язано з неправомірними адміністративними санкціями, відмовою у наданні дозволів, ліцензій, реєстрацій або з недотриманням органами публічної влади процедур, передбачених законом. Зауважимо, що будь-який публічно-правовий спір є конфронтацією про права, свободи та інтереси між двома, та більше сторонами. Останні відіграють важливу практичну роль у реалізації даної категорії, а також її подальшому вирішенні. При цьому, система суб'єктів, які можуть бути сторонами у публічно-правових спорах, зокрема, в сфері підприємницької діяльності багатоманітна.

Стан дослідження проблеми. Як комплексна правова проблематика, публічно-правові спори досліджувались в роботах багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: В.М. Безвенко, С.В. Бакулін, Е.Ф. Демський, Р.О. Куйбіда, І.В. Скляренко, А.В. Матвійчук, І.М. Миронець, Н.О. Семенчук та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається характеристика сторін публічно-правового спору у сфері підприємництва.

Саме тому **метою статті** є визначення сторін публічно-правового спору у сфері підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Система суб'єктів, які можуть бути сторонами у публічно-правових спорах, зокрема, в сфері підприємницької діяльності багатоманітна. Це окремі представники публічного та приватного сектору тим чи іншим чином пов'язані із процесами регулювання та реалізації господарювання. Існує всього дві сторони: суб'єкти владних повноважень та підприємницької діяльності. Починаючи аналіз перших відмітимо, що згідно до положень КАС їх складають органи державної влади, місцевого самоврядування, військового командування, а також всі інші суб'єкти, що здійснюють публічно-владні управлінські функції або надають адміністративні послуги [1]. Аналізуючи сутність та статус перших відмітимо, що органи державної влади – це створені у встановленому законодавством порядку державні організації законодавчої, виконавчої, судової гілок влади, а також органи зі спеціальним статусом, які на підставі наданих їм владних повноважень реалізують суспільно-важливі, публічні функції та завдання. Вони створені для захисту прав і свобод людини, формування та виконання державної політики, забезпечення функціонування країни, а також її економічного, військового, соціального та інших секторів.

На сьогоднішній день в нашій країні існує розгалужена система органів державної влади в рамках усіх трьох існуючих гілок. Водночас, стороною публічно-правового спору в сфері підприємництва виступають ті, рішення та дії яких потенційно можуть порушити права, свободи та законні інтереси суб'єктів підприємницької діяльності. До них відносяться відомства державного регулювання та контролю. Прикладом можна навести Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст), яке відповідно до затвердженого Постановою КМУ Положення від 02.07.2014 № 228 є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства та державну політику у сфері запобігання неплатоспроможності боржників, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб – підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, реєстрації статуту територіальної громади міста Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, у сфері виконання кримінальних покарань та пробачії, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації; забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції [2].

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», Мін'юст є ключовим суб'єктом забезпечення державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. До повноважень органу в даній сфері належить: 1) формування державної політики у сфері державної реєстрації; 2) нормативно-правове, методологічне та інформаційне забезпечення у сфері державної реєстрації; 2-1) організація роботи з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів, крім нотаріусів, які виконують повноваження державної реєстрації відповідно до покладених на них законом обов'язків; 3) координація діяльності у сфері державної реєстрації громадських формувань; 4) контроль за діяльністю у сфері державної реєстрації, у тому числі шляхом постійного моніторингу реєстраційних дій в Єдиному державному реєстрі відповідно до цього Закону та прийняття обов'язкових до виконання рішень, передбачених цим Законом; 5) здійснення повноважень держателя Єдиного державного реєстру; 6) визначення технічного адміністратора тощо [3].

Серед органів зі спеціальним статусом можна виділити Антимонопольний комітет України (далі – АМКУ). В Законі України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 №3659-ХІІ вказано, що АМКУ є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель. Основним завданням АМКУ є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині: 1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; 2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій; 3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції; 4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції; 5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері публічних закупівель; 6) проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання та здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції [4].

Наступну групу суб'єктів владних повноважень, що є сторонами публічно-правових спорів в сфері підприємництва, складають органи місцевого самоврядування. Згідно до положень Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 №280/97-ВР органи місцевого самоврядування, а саме виконавчі органи сільських, селищних та міських рад реалізують різноманітні владні повноваження, які прямо стосуються прав, свобод та законних інтересів юридичних та фізичних осіб в сфері підприємництва, наприклад: 1) проводять державну реєстрацію у встановленому порядку юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, а також реєстрацію речових

прав на нерухоме майно та їх обтяжень; 2) надають документи, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів; 3) здійснюють контроль за забезпеченням надійності та безпечності будинків і споруд незалежно від форм власності в районах, що зазнають впливу небезпечних природних і техногенних явищ та процесів і таке інше [5].

Отже, місцеве самоврядування – це локальна влада громад відповідних територій, які на підставі наданих законом повноважень, вирішують питання оподаткування, економічного зростання, безпеки, регулювання підприємництва тощо. Представники бізнесу так чи інакше взаємодіють із виконавчими органами або безпосередньо сільськими, селищними, міськими та обласними радами з різноманітних питань, що виступає сприятливою цариною для виникнення публічно-правових спорів. Наприклад, в 2021 році між товариством з обмеженою відповідальністю та Дніпровською міською радою виник публічно-правовий спір з приводу демонтажу муніципалітетом рекламних засобів товариства [6].

Останнім різновидом суб'єктів владних повноважень, які можуть бути стороною публічно-правових спорів, безпосередньо в галузі підприємництва є органи військового управління. Незважаючи на їх специфічний і досить обмежений статус, вони окремими діями та рішеннями чинять суттєвий, подекуди, шкідливий вплив на права, свободи і законні інтереси підприємців.

Варто уточнити, що органи військового управління, виділено законодавцем в окрему групу публічних відомств, компетенція яких розповсюджується переважно на сферу оборони держави. Відповідно до статей Закону України «Про оборону України», органи військового управління – це Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації [7].

Вплив на приватну сферу держави органи військового управління отримують під час надзвичайного стану, який передбачає активізацію їх роботи для оборони держави, територіальної цілісності та конституційного ладу. Наприклад, це є основним рушійним фактором мобілізації під час проведення якої можливе устанавлення військово-транспортного обов'язку з метою задоволення потреб сил оборони транспортними засобами (у тому числі водними) і технікою, який поширюється на центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, у тому числі на залізниці, порти, пристані, аеропорти, нафтобази, автозаправні станції дорожнього господарства та інші підприємства, установи і організації, які забезпечують експлуатацію транспортних засобів, а також на громадян – власників транспортних засобів. Залучення транспортних засобів під час мобілізації здійснюється територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, Центральним управлінням або регіональними органами Служби безпеки України, відповідними підрозділами розвідувальних органів України на підставі рішень місцевих державних адміністрацій, що оформлюються відповідними розпорядженнями [8].

Перелічені приклади суб'єктів владних повноважень, на наш погляд, представляють основні групи публічних відомств, які мають потенційну можливість бути стороною в публічно-правових спорах, що виникають у галузі підприємництва, адже саме вони своїми діями впливають на права та свободи учасників відносин господарювання, контролюють їх роботу, реалізують засоби, заходи та інструменти державного регулювання, а також користуються ресурсами підприємців.

Разом із тим, спір передбачає обов'язкову наявність другої сторони – суб'єкта підприємництва. Норми чинного ГКУ не апелюють визначенням вказаних осіб. Водночас, Кодекс окреслює правовий статус більш широкій категорії, суб'єктів господарювання, які включають в себе реалізаторів господарської діяльності прибуткового, комерційного змісту, тобто, підприємництва.

Так, стаття 55 ГКУ визначає: суб'єктами господарювання виступають учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених

законодавством. Одну з найчисленніших груп підприємців по праву варто вважати громадян, що реалізують свої права та інтереси самостійно, вступаючи у господарські та інші відносини як фізичні особи, або за рахунок створення підприємств [9]. Відповідно до статті 128 громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Він може здійснювати підприємницьку діяльність: безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами. Громадянин здійснює управління заснованим ним приватним підприємством безпосередньо або через керівника, який наймається за контрактом [9]. Іншими суб'єктами підприємництва є комплексні господарські товариства (господарські організації), які створюються громадянами або заснованими ними підприємствами. Тобто, це групові суб'єкти до переліку яких належать акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства [9].

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження дають підстави вказати, що сторони публічно-правових спорів в сфері підприємництва включають в себе: 1) суб'єктів владних повноважень до переліку яких входять органи державної влади, місцевого самоврядування та органи військового управління, які забезпечують державне регулювання, контроль, визначення напрямів політичного курсу країни в сфері підприємництва, проводять його оподаткування, а також приймають інші рішення, здійснюють дії, які мають вплив, подекуди вкрай негативний, на права, свободи і законні інтереси суб'єктів підприємництва; 2) суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні особи-підприємці, підприємства та господарські товариства, як юридичні особи – реалізатори підприємницької діяльності здійснюваної з метою отримання прибутку, соціальних, економічних результатів. Зазначені сторони взаємодіють між собою з різних питань та проблем, виконуючи таким чином надані їм права, а також обов'язки. В окремих випадках в їх відносинах виникають спірні питання вирішення яких можливо лише за використанням відповідних юрисдикційних інструментів.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: кодекс від 06.07.2005 №2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35. Ст. 446.
2. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова, положення від 02.07.2014 № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 1455.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: закон від 15.05.2003 № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.
4. Про Антимонопольний комітет України: закон від 26.11.1993 № 3659-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №50. Ст. 472.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: закон від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
6. Постанова Верховного Суду України від 18.10.2023 № 160/19656/21. *Веб-портал інформаційної системи «ipLex»*. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=114302898&red=1000030910cab469de5cf8c8cbb00a8dd10d8&d=5>.
7. Про оборону України: закон від 06.12.1991 № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №9. Ст.106.
8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: закон від 21.10.1993 № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
9. Господарський кодекс України: закон від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.19>

ОКСЮТЕНКО К.В.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC
GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE**

Наукова публікація присвячена дослідженню актуальних питань адміністративно-правового регулювання електронного урядування в умовах воєнного стану.

Зазначається, що повномасштабна війна російської федерації проти України включає в себе і багаточисельні кібератаки, що становить загрозу інформаційній безпеці та нормальному функціонуванню держави та суспільства в цілому.

У вказаних умовах особливої актуальності набуває питання забезпечення кібербезпеки та інформаційної безпеки в цілому. Зазначається, що найчастіше об'єктом ворожих кібератак є державні реєстри, автоматизовані інформаційно-телекомунікаційні системи, офіційні сторінки органів публічної адміністрації та Єдиний портал державних послуг «Дія», які в сукупності складають національний механізм електронного урядування.

Формулюється висновок про те, що в умовах дії правового режиму воєнного стану питання забезпечення кібербезпеки та національної інформаційної безпеки в цілому є одними із пріоритетних напрямів державної політики та потребують особливої уваги органів публічної адміністрації. З метою надійного захисту всіх елементів механізму електронного урядування пропонується нормативно врегулювати питання використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення кібербезпеки. Алгоритми технології штучного інтелекту здатні ефективно відстежувати шпигунські програми, а також інформацію, яка не відповідає дійсності (фейкові повідомлення, дезінформацію), протидіяти спам-атакам шляхом блокування зовнішніх інформаційних ресурсів та небажаних повідомлень, відстежувати факти несанкціонованого втручання в роботу автоматизованих інформаційно-телекомунікаційних систем тощо.

З метою забезпечення збереження національних інформаційних ресурсів пропонується зберігати їх на декількох альтернативних серверах, використовувати засоби криптографічного захисту інформації та незалежність від Інтернет (можливість блокування доступу до них зі всесвітньої мережі). Зокрема, копії державних реєстрів та інформаційно-телекомунікаційних систем бажано зберігати на кількох альтернативних та незалежних один від одного серверах, які розташовані як в Україні, так і в цивілізованих зарубіжних країнах, з якими національними органами публічної адміністрації укладені відповідні договори про надання цифрових послуг.

Ключові слова: електронне урядування, воєнний стан, органи публічної адміністрації, правове регулювання, інформаційні технології, інформаційна безпека, кібербезпека, суб'єкти владних повноважень, цифровізація, штучний інтелект.

The scientific publication is devoted to the study of topical issues of administrative and legal regulation of e-government under martial law.

It is noted that the full-scale war of the russian federation against Ukraine includes numerous cyberattacks, which poses a threat to information security and the normal functioning of the state and society as a whole.

In these conditions, the issue of ensuring cybersecurity and information security in general becomes particularly relevant. It is noted that the most common objects of hostile cyberattacks are state registers, automated information and telecommunications systems, official pages of public administration bodies and the Unified Portal of Public Services «Diy», which together constitute the national mechanism of e-government.

The conclusion is formulated that under the legal regime of martial law, the issues of ensuring cybersecurity and national information security in general are one of the priority areas of state policy and require special attention from public administration bodies. In order to reliably protect all elements of the e-government mechanism, it is proposed to regulate the use of artificial intelligence technology in the field of cybersecurity. Artificial intelligence technology algorithms are able to effectively track spyware, as well as information that does not correspond to reality (fake messages, disinformation), counteract spam attacks by blocking external information resources and unwanted messages, track facts of unauthorized interference in the work of automated information and telecommunications systems, etc. In order to ensure the safety of national information resources, it is proposed to store them on several alternative servers, use cryptographic information protection tools and independence from the Internet (the ability to block access to them from the World Wide Web). In particular, it is desirable to store copies of state registers and information and telecommunication systems on several alternative and independent servers located both in Ukraine and in civilized foreign countries with which national public administration bodies have concluded relevant agreements on the provision of digital services.

Key words: *e-government, martial law, public administration bodies, legal regulation, information technologies, information security, cybersecurity, subjects of government authority, digitalization, artificial intelligence.*

Актуальність теми. Повномасштабна війна російської федерації проти України поставила перед національними органами публічної адміністрації велику кількість нових завдань, серед яких не останнє місце посідає питання забезпечення кібербезпеки та національної інформаційної безпеки в цілому. Сучасна війна включає в себе масштабні кібератаки на офіційні веб-ресурси органів публічної адміністрації, інформаційно-телекомунікаційні системи, державні реєстри, портали державних цифрових послуг, які в сукупності складають механізм електронного урядування.

Отже, завданням держави є правова регламентація розробки та впровадження в практичну діяльність реальних ефективних інструментів протидії кіберзагрозам та пошук оптимальних правових засобів забезпечення інформаційної безпеки.

Різні аспекти правового забезпечення електронного урядування завжди були в центрі уваги науковців. Із останніх наукових праць, пов'язаних із темою даної публікації слід виділити роботи Д. Біленької, М. Бабик, О. Берназюка, М. Віхляєва, О. Гунбіної, Т. Ковальової, О. Комарова, А. Краковської, Т. Коломоєць, Р. Мельника, А. Омельченка, Р. Стефанчука, В. Пилипчука, І. Тищенкої, В. Цимбалюка та інших науковців.

Окрему увагу дослідженню зарубіжного досвіду упровадження електронного урядування приділила С. Чукут.

Проте, питання адміністративно-правового регулювання електронного урядування в умовах дії правового режиму воєнного стану ще не були предметом окремого наукового дослідження, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження актуальних питань адміністративно-правового регулювання електронного урядування в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Методологія даної публікації включає філософські (методи діалектики та метафізики), загальнонаукові (прийоми логіки, системний та структурно-функціональний методи) та спеціально-юридичні методи дослідження (формально-юридичний метод, метод юридичного моделювання тощо). Також в процесі дослідження використовуються такі наукові підходи як інструментальний, цивілізаційний, антропоцентричний, телеологічний та синергетичний.

Результати дослідження. Війна, яка триває в Україні вже понад три роки, змусила переосмислити та змінити орієнтири в державній політиці. Наразі всі зусилля органів публічної адміністрації спрямовані на зміцнення обороноздатності та захист України від повномасштабної

збройної агресії російської федерації. Одним із ключових завдань є забезпечення кібербезпеки, тобто захист національних комп'ютерних, телекомунікаційних мереж, автоматизованих інформаційних систем від протиправного втручання, вірусних та спам-атак. Не менш важливим є забезпечення інформаційної безпеки, тобто забезпечення збереження та автентичності інформаційних ресурсів, протидія поширенню інформації, яка не відповідає дійсності тощо.

Зважаючи на актуальність вищевказаних питань, в науковому середовищі спостерігається тенденція щодо активізації наукових досліджень окремих аспектів забезпечення інформаційної безпеки в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Так, питання інформаційної безпеки в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав і свобод дослідив І. Котерлін [1]. Роль інформаційних технологій та цифрових інструментів в умовах викликів війни та післявоєнного відновлення економіки України проаналізувала С. Боліла [2].

У відповідності до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Таким чином, в умовах дії правового режиму воєнного стану органи публічної адміністрації мають більш широкі повноваження, що обумовлено необхідністю захисту національної безпеки, включаючи інформаційну безпеку та кібербезпеку, та нагальною потребою оборони країни від зовнішньої агресії.

Особливістю сучасної війни є активне використання інформаційних технологій, адже сучасне суспільство по праву називають інформаційним, а існуюча система органів публічного адміністрування має свій цифровий формат у вигляді електронного урядування.

Так, у відповідності до загальнодержавної Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р., розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління. Також у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її членами, з іншої сторони, Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог [4].

Також у вказаній Концепції зазначено, що електронне урядування – це форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [4].

Таким чином, електронне урядування є окремою сферою діяльності органів публічної адміністрації, яка потребує посиленого захисту в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Крім того, інформаційні технології активно використовуються в Україні для ведення активної оборони та контрнаступальних операцій. Цьому сприяє цифровізація публічного управління у сфері оборони.

Так постановою Кабінету Міністрів України від 04 лютого 2023 р. № 139 «Деякі питання підвищення рівня цифровізації сил безпеки та сил оборони України у період воєнного стану» затверджено порядок використання системи військових продуктів DELTA [5]

Згідно із вказаною постановою Кабінет Міністрів України постановив погодитися з пропозицією Міністерства оборони та Міністерства цифрової трансформації щодо підвищення рівня цифровізації сил безпеки та сил оборони України у період воєнного стану для забезпечення їх оперативної сумісності з відповідними структурами держав – членів НАТО шляхом використання комплексу спеціалізованого програмного забезпечення «Інтеграційна платформа «Дельта» Збройних Сил України» з урахуванням того, що: сили безпеки та сили оборони України у разі потреби можуть використовувати комплекс «Дельта»; комплекс «Дельта» може розміщуватися на хмарних ресурсах та/або в центрах обробки даних, що розташовані на території держав – членів НАТО; комплекс «Дельта» забезпечує: інтеграцію різномісних інформаційних (автоматизованих) систем для створення єдиного геоінформаційного та інформаційно-аналітичного середовища

органів військового управління, військових частин та підрозділів сектору безпеки та оборони України згідно із стандартами НАТО; інформаційну сумісність та взаємодію між різнотипними інформаційними (автоматизованими) системами, які використовуються силами безпеки та силами оборони України та/або розробляються в їх інтересах; ситуаційну обізнаність органів військового управління всіх рівнів у результаті використання інформаційних технологій, інтеграції сенсорів (датчиків) та систем з використанням стандартів НАТО [5].

Таким чином, цифровізація сил безпеки та сил оборони України у період воєнного стану передбачає цілий комплекс заходів, серед яких ключовим є використання комплексу спеціалізованого програмного забезпечення «Інтеграційна платформа «Дельта». Цей комплекс є унікальним цифровим продуктом, який забезпечує ведення бойових дій з інтеграцією різних інформаційних (автоматизованих) систем для створення єдиного геоінформаційного та інформаційно-аналітичного середовища органів військового управління, чим забезпечується оперативне реагування на пересування ворожих підрозділів та їх ефективне знищення.

Пунктом 2 вказаної постанови Кабінету Міністрів України від 04 лютого 2023 р. № 139 на Міністерство оборони України покладено обов'язки: забезпечити технічну можливість підключення до комплексу «Дельта» суб'єктів сил безпеки та сил оборони України, що виявили бажання використовувати комплекс «Дельта»; здійснити розміщення комплексу «Дельта» на хмарних ресурсах та/або в центрах обробки даних, що розташовані на території держав – членів НАТО; визначити порядок ведення та функціонування комплексу «Дельта»; забезпечити розробку на базі комплексу «Дельта» та введення в дослідну (тестову) експлуатацію інформаційно-комунікаційної системи «Інтеграційна платформа «Дельта» Збройних Сил України», визначити порядок її ведення та функціонування [5].

Таким чином, саме на Міністерство оборони України покладено обов'язок щодо нормативного врегулювання порядку ведення та функціонування інформаційно-комунікаційної системи «Інтеграційна платформа «Дельта» Збройних Сил України», проте допоміжну роль у цьому процесі повинно відігравати і Міністерство цифрової трансформації України, однією з функцій якого є координація діяльності інших органів публічної адміністрації у сфері цифровізації.

На окрему увагу заслуговує питання використання технології штучного інтелекту в процесі організації та здійснення електронного урядування в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Так, в Україні розпорядженням КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Як зазначено в самій Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення [6].

Крім того, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 травня 2025 р. № 457-р. затверджено План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки [7].

Вказаним Планом, серед іншого, передбачено:

- розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо правового врегулювання у сфері розвитку штучного інтелекту (відповідальне за виконання – Міністерство цифрової трансформації України);

- розроблення рекомендацій з кібербезпеки, які передбачатимуть пропозиції з використання технологій штучного інтелекту, зокрема щодо захисту моделей машинного навчання від несанкціонованого втручання в роботу (відповідальні за виконання – Мінцифри та Адміністрація Держспецзв'язку);

- проведення оцінки стану захищеності інформаційно-комунікаційних систем, які використовують штучний інтелект для виявлення та протидії кіберзагрозам (відповідальна за виконання – Адміністрація Держспецзв'язку);

- застосування технологій штучного інтелекту для проведення державними органами аналізу, прогнозування та моделювання розвитку системи державного управління у відповідних сферах, розрахунок показників ефективності (відповідальні за виконання – Мінцифри, Держстат, Мінекономіки, державна установа «Центр обробки статистичних даних», Секретаріат Кабінету Міністрів України);

- забезпечення використання технологій штучного інтелекту у сфері оборони (відповідальні за виконання – Міноборони, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, Адміністрація Держспецзв'язку, Фонд розвитку інновацій) [7].

Таким чином, технологію штучного інтелекту планується активно використовувати у сфері електронного урядування, включаючи реалізацію державної політики у сфері захисту національної безпеки та оборони.

Технологія штучного інтелекту активно використовується в умовах дії правового режиму воєнного стану для виявлення шпигунських програм, несанкціонованого втручання в роботу інформаційно-комунікаційних систем, виявлення недостовірної інформації, яка поширюється в Інтернет російською пропагандою і завдає шкоди національним інтересам. Отже, алгоритми штучного інтелекту, які використовуються в процесі здійснення електронного урядування, є потужними інструментами ведення інформаційної війни, забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки України.

Правовою основою діяльності органів публічної адміністрації у сфері кібербезпеки є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки [8].

Згідно із ст. 8 вказаного закону національна система кібербезпеки є сукупністю суб'єктів забезпечення кібербезпеки та взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного і технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Основними суб'єктами національної системи кібербезпеки є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України [8].

Кібербезпека в умовах дії правового режиму воєнного стану набуває особливої актуальності, адже об'єктом ворожих кібератак є майже всі елементи механізму електронного урядування: державні реєстри, офіційні веб-сторінки органів державної влади та місцевого самоврядування, портали надання цифрових адміністративних послуг, автоматизовані інформаційно-комунікаційні системи органів публічної адміністрації, поштові скриньки та сторінки в соціальних мережах суб'єктів владних повноважень тощо.

З метою забезпечення кібербезпеки Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» перебачено, у тому числі: функціонування Національної телекомунікаційної мережі (як сукупності спеціальних телекомунікаційних систем (мереж), систем спеціального зв'язку, інших комунікаційних систем, які використовуються в інтересах органів державної влади та органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань) та Національного центру резервування державних інформаційних ресурсів (як організованої сукупності об'єктів, створених з метою забезпечення надійності та безперебійності роботи державних інформаційних ресурсів, кіберзахисту, зберігання національних електронних інформаційних ресурсів, резервного копіювання інформації та відомостей національних електронних інформаційних ресурсів державних органів, військових формувань, утворених відповідно до законів, підприємств, установ та організацій) [8].

У зв'язку із продовженням систематичних ракетних атак з боку російської федерації доцільно нормативно врегулювати зберігання національних інформаційних ресурсів на окремих серверах в зарубіжних країнах, що забезпечить їх від знищення або пошкодження.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», розроблення нормативно-правових актів з незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури здійснюється на основі міжнародних стандартів, стандартів Європейського Союзу та НАТО з обов'язковим залученням представників основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, наукових установ, незалежних аудиторів та експертів у сфері кібербезпеки, громадських організацій [8].

Крім того, в якості правової основи забезпечення інформаційної безпеки в механізмі електронного урядування слід відзначити Стратегією кібербезпеки України, затверджену Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447, в якій зазначено, що питома вага кіберзагроз зростає і ця тенденція в міру розвитку інформаційних технологій та їх конвергенції з технологіями штучного інтелекту в найближче десятиліття посилюватиметься. Зростання такого впливу

на функціонування структур управління як національних, так і транснаціональних формує нову безпекову ситуацію [9].

В Стратегії кібербезпеки України підкреслюється, що в сучасному світі зростає технічний рівень реалізації кіберзагроз, постійно вдосконалюються та розробляються нові інструменти і механізми кібератак. Посилюється тенденція щодо використання кібератак як інструменту спеціальних інформаційних операцій, маніпулювання суспільною думкою. Глобальними масштабами набуває використання кіберпростору терористичними організаціями. Пріоритетними цілями кібертероризму є об'єкти атомної енергетики, електро- та водопостачання, сфери електронних комунікацій, фінансової та банківської сфери, авіа- та залізничного транспорту, сховищ стратегічних видів сировини, хімічні й біологічні об'єкти тощо [9].

Наразі в Україні удосконалено нормативне забезпечення з питань кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, ухвалено порядок її визначення та загальні вимоги до її кіберзахисту. Утворено центри (підрозділи) забезпечення кібербезпеки або кіберзахисту в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Службі безпеки України, Національному банку України, Міністерстві інфраструктури України, Міністерстві оборони України, Збройних Силах України. З метою покращення координації діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, утворено робочий орган Ради національної безпеки і оборони України – Національний координаційний центр кібербезпеки, рішення якого сприяють вирішенню найбільш складних проблем у цій сфері [9].

Таким чином, в умовах дії правового режиму воєнного стану механізм електронного урядування потребує особливого захисту з боку перелічених підрозділів органів публічної адміністрації, відповідальних за кіберзахист, чому має сприяти взаємодія національних інституцій з відповідними підрозділами зарубіжних країн. Одним із основних завдань Національного координаційного центру кібербезпеки має бути запозичення найкращих світових практик протидії кіберзагрозам.

Правовою основою електронного урядування в умовах дії правового режиму воєнного стану є також Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/202, яка визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних [10].

У відповідності до вказаної Стратегії, забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави.

В Стратегії інформаційної безпеки наголошено на тому, що значне розширення джерел доступу до інформації в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та водночас недостатнього рівня медіаграмотності (медіакультури) супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації, створення підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою, що сприяє зростанню впливу дезінформації та деструктивної пропаганди. Некритичне сприйняття інформації створює загрози політичній та економічній стабільності демократичних держав [10].

Враховуючи вищезазначене, особливої уваги в умовах воєнного стану потребує правова регламентація протидії ворожим інформаційним ресурсам, блокування цифрових джерел інформації, які поширюють російську пропаганду та дезінформацію.

Так, за рішенням Ради національної безпеки і оборони України співробітникам органів публічної адміністрації та військовослужбовцям заборонили користуватися месенджером Telegram. РНБО зокрема було прийнято рішення щодо заборони встановлення та використання Telegram на службових пристроях (комп'ютерах) працівників органів державної влади, військовослужбовців, працівників сектору безпеки і оборони, а також підприємств – операторів критичної інфраструктури [11].

Крім того, відбулося засідання Національного координаційного центру кібербезпеки, який, як було зазначено вище, є ключовим органом координації та контролю у сфері кібербезпеки. У вказаному засіданні взяли участь представники керівного складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної поліції України, Генерального штабу Збройних Сил України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Національного банку України, Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства закордонних справ України, розвідувальних органів, керівництво регуляторних органів у сфері електронних комунікацій, а також народні депутати України.

Представники Служби Безпеки України та Генерального Штабу ЗСУ зазначили, що Telegram активно використовується ворогом для кібератак, розповсюдження фішингу та

шкідливого програмного забезпечення, встановлення геолокації користувачів, корегування ракетних ударів тощо [11].

Крім того, загальновідомою є інформація про багаточисельні випадки вербування громадян України представниками спецслужб російської федерації для здійснення диверсій та терористичних актів, передачі інформації про переміщення сил та засобів ЗСУ. Тому доцільною є правова регламентація не тільки заборони використання Telegram посадовими особами органів публічної адміністрації, але й регламентація повного блокування даного месенджера на всій території України.

Отже, в Україні вже є позитивний приклад ефективної протидії небезпечним інформаційним ресурсам, які загрожують як нормальному функціонуванню механізму електронного урядування в Україні, так і посягають на загальний стан інформаційної безпеки, що особливо небезпечно в умовах воєнного стану.

Висновки. Проведене дослідження актуальних питань адміністративно-правового регулювання електронного урядування в умовах дії правового режиму воєнного стану дає підстави сформулювати висновок про те, що найчастіше об'єктом ворожих кібератак є державні реєстри, автоматизовані інформаційно-комунікаційні системи, офіційні веб-сторінки органів публічної адміністрації, електронні скриньки та сторінки у соціальних мережах суб'єктів владних повноважень, портали надання цифрових адміністративних послуг, які в сукупності складають національний механізм електронного урядування.

В умовах дії правового режиму воєнного стану питання забезпечення кібербезпеки та національної інформаційної безпеки в цілому є одними із пріоритетних напрямів державної політики та потребують особливої уваги органів публічної адміністрації. З метою надійного захисту всіх елементів механізму електронного урядування доцільно нормативно врегулювати питання використання технологій штучного інтелекту у сфері забезпечення кібербезпеки. Алгоритми технології штучного інтелекту здатні ефективно відстежувати шпигунські програми, а також інформацію, яка не відповідає дійсності (фейкові повідомлення, дезінформацію), протидіяти спам-атакам шляхом блокування зовнішніх інформаційних ресурсів та небажаних повідомлень, відстежувати факти несанкціонованого втручання в роботу автоматизованих інформаційно-комунікаційних систем тощо.

З метою забезпечення збереження національних інформаційних ресурсів доцільно зберігати їх на декількох альтернативних серверах, використовувати засоби криптографічного захисту інформації та можливість блокування доступу до них зі всесвітньої мережі. Копії державних реєстрів та інформаційно-телекомунікаційних систем бажано зберігати на кількох альтернативних та незалежних один від одного серверах, які розташовані як в Україні, так і в цивілізованих зарубіжних країнах, з якими національними органами публічної адміністрації укладені відповідні договори про надання цифрових послуг.

Також, з метою забезпечення інформаційної безпеки в цілому та захисту механізму електронного урядування зокрема доцільно заблокувати на території України доступ до месенджера Telegram, який все більше використовується спецслужбами російської федерації для підривної діяльності та ведення інформаційної війни.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання електронного урядування в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Котерлін І.Б. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав і свобод. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 150–155.

2. Боліла С. Роль інформаційних технологій та цифрових інструментів в умовах викликів війни та післявоєнного відновлення економіки України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 16. С. 265–275. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.35>

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 08.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

4. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/250287124> (дата звернення: 01.10.2024).

5. Деякі питання підвищення рівня цифровізації сил безпеки та сил оборони України у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 04 лютого 2023 р. № 139. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-pidvyshchennia-rivnia-tsyfrovizatsii-s-a139> (дата звернення: 02.07.2024).

6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

7. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 травня 2025 р. № 457-р. Дата оновлення: 09.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-p#Text> (дата звернення: 10.05.2025).

8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. Дата оновлення: 28.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 02.11.2024).

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. Дата оновлення: 28.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12> (дата звернення: 02.11.2024).

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. Дата оновлення: 30.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 02.11.2024).

11. Працівникам державних органів та військовослужбовцям заборонили користуватися Telegram – РНБО. *Судово-юридична газета*. Публікації. 20.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/311056-rabotnikam-gosudarstvennykh-organov-i-voennosluzhaschim-zapretili-polzovatsya-telegram-snbo> (дата звернення: 11.11.2024).

УДК 351.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.20>

ПЕРУНІН В.М.

**КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ
ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ****SUPERVISORY AND OVERSIGHT ACTIVITIES OF THE TERRITORIAL UNITS OF
THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE
IN PREVENTING ECONOMIC OFFENSES**

Встановлено, що у сучасних умовах розвитку українського суспільства та держави питання забезпечення економічної безпеки набуває особливої актуальності, оскільки саме економічна сфера залишається найбільш вразливою до різного роду правопорушень, що здатні спричинити значні збитки як для державних, так і для приватних інтересів. Стаття присвячена комплексному аналізу контрольно-наглядової діяльності територіальних підрозділів Бюро економічної безпеки України у сфері запобігання економічним правопорушенням. У ній здійснено ґрунтовний розгляд адміністративно-правових засад функціонування БЕБ, акцентовано увагу на змісті, завданнях, формах і методах контрольно-наглядової діяльності в умовах європейської інтеграції України, а також висвітлено ключові нормативно-правові акти, що регламентують діяльність Бюро. Розкрито особливості організації контрольно-наглядової діяльності як одного з найефективніших адміністративно-правових інструментів протидії економічним правопорушенням. Особливу увагу приділяється правовим підставам проведення перевірок, моніторингу, контрольованих закупок і взаємодії з викривачами у процесі виявлення та припинення правопорушень у сфері економіки. Детально аналізуються правові та організаційні аспекти взаємодії територіальних підрозділів БЕБ із суміжними органами державної влади. На основі чинних законодавчих та підзаконних актів, а також судової практики, окреслено сучасний стан правового регулювання відповідних процедур. Здійснено порівняльний аналіз досвіду функціонування аналогічних органів у європейських країнах, що дозволяє зробити висновки про ефективність вітчизняної контрольно-наглядової моделі, а також визначити напрями удосконалення адміністративно-правових підходів у цій сфері. Значна увага приділяється механізмам запобігання правопорушенням, які реалізуються через поєднання превентивних, моніторингових та репресивних методів, із врахуванням сучасних викликів та ризиків, з якими стикається економічна безпека держави. У результаті проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення протидії економічним правопорушенням, зокрема удосконалення адміністративно-правових механізмів контролю, підвищення ефективності взаємодії між органами державної влади, розширення інструментарію аналітичного моніторингу та оптимізації процедур проведення контрольованих закупок із залученням викривачів. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку нормативної бази, що регулює контрольно-наглядову діяльність БЕБ, а також впровадження сучасних інформаційних технологій з метою підвищення прозорості, підзвітності та ефективності роботи територіальних підрозділів. Досліджено питання законності та обґрунтованості прийняття управлінських рішень щодо проведення перевірок, критерії ефективності контрольно-наглядових заходів та відповідність їх міжнародним стандартам. Висвітлено окремі кейси застосування контрольованих закупок на місцевому рівні. Розкрито проблематику визначення оптимального балансу між проведенням ефективних

© ПЕРУНІН В.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)
<https://orcid.org/0009-0006-8315-708X>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

контрольно-наглядових заходів і дотриманням прав та інтересів суб'єктів господарювання, а також важливість дотримання принципів верховенства права, неупередженості, пропорційності та законності в діяльності територіальних підрозділів Бюро економічної безпеки. Окремо розглянуто питання відповідальності посадових осіб за порушення порядку здійснення контрольно-наглядових дій, а також роль судового контролю в забезпеченні законності таких дій.

Ключові слова: адміністративно-правові інструменти, контрольно-наглядова діяльність, економічна безпека, запобігання правопорушенням, сфера економіки, Бюро економічної безпеки, територіальні підрозділи, моніторинг, перевірка, контрольована закупка.

It has been established that in the current context of the development of Ukrainian society and state, the issue of ensuring economic security is becoming particularly relevant, since the economic sphere remains the most vulnerable to various types of offenses capable of causing significant damage to both public and private interests. This article is devoted to a comprehensive analysis of the supervisory and oversight activities of the territorial units of the Bureau of Economic Security of Ukraine in the field of preventing economic offenses. It provides an in-depth examination of the administrative and legal foundations of the BES's functioning, emphasizes the content, tasks, forms, and methods of supervisory and oversight activity within the context of Ukraine's European integration, and highlights key regulatory acts governing the Bureau's activities. The specifics of organizing supervisory and oversight activities as one of the most effective administrative and legal tools to counter economic offenses are revealed. Special attention is devoted to the legal grounds for conducting inspections, monitoring, controlled purchases, and interaction with whistleblowers in the process of detecting and suppressing economic offenses. The legal and organizational aspects of interaction between the territorial units of the BES and related government authorities are analyzed in detail. Based on current legislative and subordinate acts, as well as case law, the current state of legal regulation of relevant procedures is outlined. A comparative analysis of the operation of similar bodies in European countries allows conclusions to be drawn about the effectiveness of the domestic supervisory and oversight model, as well as to determine directions for improving administrative and legal approaches in this field. Considerable attention is given to mechanisms for preventing offenses, implemented through a combination of preventive, monitoring, and repressive methods, taking into account the contemporary challenges and risks facing the country's economic security. As a result of the conducted research, proposals have been formulated regarding the improvement of the legal framework for countering economic offenses, particularly the enhancement of administrative and legal control mechanisms, increasing the efficiency of interagency cooperation, expanding analytical monitoring tools, and optimizing the procedures for conducting controlled purchases with the involvement of whistleblowers. The necessity of further developing the regulatory framework governing the BES's supervisory and oversight activities, as well as the implementation of modern information technologies to improve the transparency, accountability, and effectiveness of the territorial units' operations, is substantiated. The article explores issues of legality and justification of management decisions on conducting inspections, criteria for the effectiveness of supervisory and oversight measures, and their compliance with international standards. Selected cases of controlled purchases at the local level are highlighted. The issue of determining the optimal balance between effective supervisory and oversight measures and respect for the rights and interests of business entities is revealed, as well as the importance of adhering to the principles of the rule of law, impartiality, proportionality, and legality in the activities of BES territorial units. The responsibilities of officials for violations of the procedures for carrying out supervisory and oversight actions, as well as the role of judicial control in ensuring the legality of such actions, are considered separately.

Key words: administrative and legal instruments, supervisory and oversight activity, economic security, prevention of offenses, economic sphere, Bureau of Economic Security, territorial units, monitoring, inspection, controlled purchase.

Актуальність теми. У сучасних умовах розбудови правової держави особливої актуальності набувають питання ефективного функціонування системи протидії економічним правопорушенням. З огляду на складність і динамічність економічних процесів, перед територіальними підрозділами Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) України постають нові виклики, які потребують застосування інноваційних та дієвих контрольно-наглядових інструментів. Розгляд цих інструментів, а також аналіз їх правової природи і практичної реалізації, дозволяє визначити ключові напрями вдосконалення державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки та запобігання порушенням у господарській діяльності. У цьому контексті особливої ваги набувають питання визначення інструментів контрольно-наглядової діяльності територіальних підрозділів БЕБ України у сфері запобігання економічним правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень. Питання використання адміністративно-правових інструментів у контексті контрольно-наглядової діяльності територіальних підрозділів Бюро економічної безпеки України щодо запобігання економічним правопорушенням досліджено недостатньо, попри наявність окремих наукових підходів. Сучасні дослідники, такі як О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, Н.Ю. Кантор, Ю.Ф. Лавренюк, О.В. Сугак та інші, аналізують спектр загроз економічній безпеці, підкреслюють значення саме контрольно-наглядових механізмів та адміністративно-правових заходів для виявлення і протидії економічним злочинам. У фокусі їхніх досліджень – ідентифікація ризиків, розробка профілактичних стратегій та оцінка ефективності діяльності територіальних підрозділів БЕБ як ключових суб'єктів у системі запобігання економічним правопорушенням.

Водночас, у сучасній науковій літературі дедалі більше уваги приділяється питанням впровадження інноваційних адміністративно-правових інструментів, які дозволяють територіальним підрозділам БЕБ оперативно реагувати на новітні схеми протиправних дій у господарській сфері. Акценти робляться на удосконаленні нормативної бази, розвитку системи моніторингу ризиків, застосуванні ризик-орієнтованих та аналітичних підходів до здійснення контрольно-наглядових функцій. Окремий інтерес викликає вивчення організації та повноважень територіальних підрозділів БЕБ, їхньої взаємодії з іншими правоохоронними та контролюючими органами задля підвищення ефективності запобігання економічній злочинності.

Таким чином, у межах проблематики контрольно-наглядової діяльності територіальних підрозділів Бюро економічної безпеки України у сфері запобігання економічним правопорушенням доцільно розглядати адміністративно-правові інструменти не лише як сукупність традиційних і новітніх механізмів впливу, а й як багаторівневу систему превентивних, організаційних і аналітичних заходів, що спрямовані на мінімізацію ризиків та забезпечення економічної безпеки держави на регіональному рівні.

Тому **метою** представленого **дослідження** є надання характеристики інструментам контрольно-наглядової діяльності територіальних підрозділів БЕБ України у сфері запобігання економічним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних контрольно-наглядових інструментів, що застосовуються територіальними підрозділами БЕБ України задля протидії правопорушенням у сфері функціонування економіки є здійснення ними перевірок. На сторінках юридичної енциклопедичної літератури вказують на те, що перевірка є формою здійснення контролю, що проводиться з метою встановлення фактичного стану дотримання законодавства, виконання завдань і прийнятих рішень, доцільності застосування відповідних прийомів і способів тощо. При цьому перевірка сприяє дотриманню чинного законодавства; зміцненню державної дисципліни; виконанню поставлених завдань; поліпшенню фінансового стану підприємств, установ, організацій; збереженню державного майна; запобіганню зловживань [1, с. 481]. Як відмічають на сторінках фахових видань, однією з ключових особливостей перевірок БЕБ України є їх цільове спрямування. При цьому такі перевірки здійснюються територіальними підрозділами БЕБ України не тільки з метою виявлення порушень законодавства, але й для запобігання вчиненню економічних злочинів. Це дозволяє активно взаємодіяти з суб'єктами господарювання та сприяти формуванню ефективної системи превентивних заходів. Серед окремих різновидів перевірок, що здійснюються територіальними підрозділами БЕБ України задля запобігання правопорушенням у сфері функціонування економіки називаються наступні: документальні планові та позапланові перевірки; фактичні виїзні та невиїзні перевірки; інвентаризація товарно-матеріальних цінностей, розрахунків і зобов'язань підприємства тощо [2].

У межах здійснення перевірок, у цілому контрольно-наглядової діяльності, територіальні підрозділи БЕБ України задля запобігання та протидії правопорушенням у сфері функціонування

економіки використовують цілий арсенал адміністративно-правових інструментів, серед яких слід також назвати моніторинг. У монографічній праці «Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин» В.В. Пахомов цілком слушно відмічає, що моніторинг – це різновид контролю, певна його форма, що порівняно з наглядом за наслідками впливу можна віднести до його пасивної форми, що здійснюється у вигляді збору і аналізу інформації і не має на меті прямий вплив з боку держави, але його результати використовуються органами виконавчої влади для подальшого удосконалення правової регламентації суспільних відносин, прийняття управлінських рішень чи іншого впливу на стан справ у даній сфері правовідносин [3, с. 439]. При цьому, відмічає В. Купрій і Л. Паливода, моніторинг – це постійне відстеження ходу робіт (в рамках проекту, програми або організації) для порівняння поточного стану справ з планом. Систематичний збір інформації про хід робіт (в рамках моніторингу) – свого роду «сканування» ситуації – проводиться як рутинна процедура, призначена, головним чином, для того, щоб вчасно виявляти відхилення від накреслених планів. Добре працююча система моніторингу допомагає керівнику організації (проекту, програми) своєчасно реагувати на згадані вище відхилення. Моніторинг, підкреслюють науковці, забезпечує інформацією необхідною для:

- визначення проблеми та знаходження рішень;
- дотримування плану діяльності
- вимірювання прогресу у виконанні поставлених задач та формулюванні/перегляді майбутніх цілей та задач;
- прийнятті рішень про людські, фінансові та матеріальні ресурси;
- аналізу даної ситуації [4, с. 53].

Відмітимо, що за допомогою використання такого адміністративно-правового інструменту як моніторинг територіальні підрозділи БЕБ України виконують значну кількість завдань щодо запобігання правопорушенням у сфері функціонування економіки. Одним з таких завдань є протидія схемам з ухилення від сплати податків, що, наприклад, використовують окремі фізичні особи-підприємці задля виведення грошових коштів у готівку. Задля ефективної й головної своєчасної протидії таким схемам, на сьогодні пропонується створити, так званий, Центр протидії податковим правопорушенням при БЕБ України. За словами керівника детективів БЕБ, сьогодні існує понад 50 тисяч фізичних осіб-підприємців, що залучені до протиправних схем подібного характеру. Переважно це молодь, тобто студенти, які за винагороду надають свої електронні ключі для відкриття банківських рахунків. Їх використання в комплексі з використанням персональних даних власників може дозволити зменшити сплату податків підприємствами реального сектору економіки орієнтовно на 70 млрд грн щорічно. Створення Центру протидії податковим правопорушенням дозволить впровадити фінансово-податковий моніторинг підприємств аби підвищити ефективність роботи БЕБ України [5].

Як адміністративно-правовий інструмент, що використовується територіальними підрозділами БЕБ України в межах здійснення контрольно-наглядової діяльності з метою запобігання правопорушенням у сфері функціонування економіки слід розглянути контрольовану закупку. При цьому реалізація даного адміністративно-правового інструменту, окрім норм адміністративного права, буде регламентуватися нормами кримінального та кримінального процесуального права. Зокрема, як вказано в ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться, серед іншого в формі контрольованої закупки [6]. При цьому згідно з приписами Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила [7].

Так, якразим прикладом успішного застосування вищенаведеного адміністративно-правового інструменту запобігання правопорушенням у сфері функціонування економіки є те, що територіальними підрозділами БЕБ України у Львівській області в ході здійснення досудового розслідування було здійснено дві контрольовані закупівлі автомобілів із залученням викривача.

Зокрема, слідством було встановлено що група осіб заснувала благодійний фонд та з лютого 2024 року завезла 130 автомобілів під виглядом гуманітарної допомоги для ЗСУ. Таким чином, фігуранти ухилялися від сплати 8 млн грн податків та митних платежів. Правоохоронці провели обшуки за адресою проживання фігурантів та вилучили документи, авто, кошти та комп'ютерну техніку [8].

Висновки. Отже, територіальні підрозділи БЕБ України застосовують широкий спектр адміністративно-правових інструментів контролю та нагляду – перевірки, моніторинг, контрольовані закупки – для своєчасного виявлення, попередження та документування правопорушень у сфері економіки. Комплекс таких заходів підвищує ефективність боротьби з економічними правопорушеннями і сприяє зміцненню законності та фінансової дисципліни в державі.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 4 : Н-П. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2002. 720 с.
2. Перевірки БЕБ: що потрібно знати керівникам. LIGA ZAKON. URL: ogy.de/d3xj.
3. Пахомов В.В. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин: монографія. Суми : Сумський державний університет, 2016. 549 с.
4. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади : навч. посіб. Київ: Макрос, 2011. 200 с.
5. Створення Центру протидії податковим правопорушенням й фінансово-податковий моніторинг: у БЕБ обговорили співпрацю з ДСФМ та ДПС. *Бюро економічної безпеки*. URL: ogy.de/stpy.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
7. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: спільний наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: ogy.de/x199.
8. На Львівщині БЕБ зробило дві контрольні закупівлі авто зі залученням викривача, щоб викрити «благодійників». *Щоденний Львів*. URL: ogy.de/2wow.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ТА ЕКСПОРТУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ.
ОКРЕМИЙ АСПЕКТ****LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS
OF RULES AND EXPORT OF FOOD PRODUCTS. A SEPARATE ASPECT**

Метою статті є визначення напрямів удосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил експорту харчових продуктів з урахуванням сучасних викликів та вимог міжнародного законодавства. У межах дослідження автор ставить завдання проаналізувати чинну нормативно-правову базу України, що регулює експорт продовольчих товарів, виявити основні прогалини у сфері адміністративного реагування на порушення, а також запропонувати шляхи підвищення ефективності правового контролю. У статті досліджуються особливості правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил експорту харчових продуктів в Україні. Розглядаються основні нормативно-правові акти, що регламентують діяльність товаровиробників у сфері зовнішньої торгівлі продуктами харчування, а також аналізуються практичні аспекти застосування адміністративних санкцій. Автор акцентує увагу на необхідності дотримання вимог безпеки харчових продуктів та забезпечення якості експортованої продукції відповідно до національного та міжнародного законодавства. Експорт української продукції відіграє важливу роль як для глобального ринку, так і для зміцнення економіки нашої держави. Кожен товаровиробник, який вже постачає свою продукцію за кордон або планує це зробити, зобов'язаний гарантувати безпечність продукції, що надходить до кінцевого споживача. Недотримання встановлених правил експорту харчових продуктів може призвести до негативних наслідків як для репутації виробника, так і для економічної безпеки країни, що зумовлює актуальність дослідження правових механізмів притягнення до адміністративної відповідальності за такі порушення. Визначено, що повномасштабна війна істотно змінила логіку українського експорту, зокрема аграрної та харчової продукції. Закриття морських портів і перенаправлення потоків на західні кордони спричинили як нові можливості, так і серйозні виклики. Одним із найгостріших стало блокування експорту українських товарів окремими країнами ЄС, що порушує принципи єдиного ринку та демонструє політичну залежність України від рішень сусідніх держав. Такі дії призвели до затримок у логістиці, фінансових втрат та ускладнення виконання зовнішньоекономічних контрактів, що особливо критично для країн, які перебувають у стані війни.

Ключові слова: зовнішня торгівля, адміністративне право, експорт, екобезпека.

The purpose of the article is to identify areas for improving the legal regulation of administrative liability for violations of food export rules, taking into account modern challenges and requirements of international law. Within the framework of the study, the author sets the task of analyzing the current regulatory framework of Ukraine regulating the export of food products, identifying the main gaps in the field of administrative response to violations, and also suggesting ways to increase the effectiveness of legal control. The article examines the features of the legal regulation of administrative liability for violation of the rules for the export of food products in Ukraine. The main

regulatory legal acts regulating the activities of commodity producers in the field of foreign trade in food products are considered, and the practical aspects of the application of administrative sanctions are analyzed. The author emphasizes the need to comply with food safety requirements and ensure the quality of exported products in accordance with national and international legislation. The export of Ukrainian products plays an important role both for the global market and for strengthening the economy of our state. Every commodity producer who already supplies its products abroad or plans to do so is obliged to guarantee the safety of products that reach the end consumer. Failure to comply with the established rules for the export of food products can lead to negative consequences for both the reputation of the producer and the economic security of the country, which makes it relevant to study the legal mechanisms for bringing such violations to administrative liability. It is determined that the full-scale war significantly changed the logic of Ukrainian exports, in particular agricultural and food products. The closure of seaports and the redirection of flows to the western borders have created both new opportunities and serious challenges. One of the most acute was the blocking of exports of Ukrainian goods by individual EU countries, which violates the principles of the single market and demonstrates Ukraine's political dependence on the decisions of neighboring states. Such actions have led to delays in logistics, financial losses, and complications in the implementation of foreign economic contracts, which is especially critical for countries at war.

Key words: *foreign trade, administrative law, export, environmental safety.*

Актуальність теми. У контексті євроінтеграційного курсу України питання уніфікації дозвільних процедур для експорту сільськогосподарської продукції набуває особливої актуальності. Сільське господарство є однією з провідних галузей української економіки, а Європейський Союз – ключовим торговельним партнером нашої держави. Однак процес виходу української аграрної продукції на європейські ринки стикається з низкою труднощів, пов'язаних із відмінностями у законодавстві, адміністративних процедурах, санітарних та фітосанітарних вимогах. Наявність технічних бар'єрів і складність дозвільної системи значно обмежують експортний потенціал українських виробників.

Метою статті є визначення напрямів удосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення правил експорту харчових продуктів з урахуванням сучасних викликів та вимог міжнародного законодавства. У межах дослідження автор ставить завдання проаналізувати чинну нормативно-правову базу України, що регулює експорт продовольчих товарів, виявити основні прогалини у сфері адміністративного реагування на порушення, а також запропонувати шляхи підвищення ефективності правового контролю.

Стан дослідження. Під час дослідження автором використовувалися праці авторів у сферах адміністративного права, експорту харчових продуктів та деяких аспектів адміністративної відповідальності. Зокрема, це праці таких авторів, як Годяк А. І., Коломоєць Т. О., Кузьменко О. В., Авер'янов В. Б. та інших.

Для досягнення поставленої мети використано низку методів наукового пізнання. Основу дослідження склали аналіз чинних нормативно-правових актів, що дозволив з'ясувати особливості правового механізму адміністративної відповідальності у відповідній сфері. Застосування системного підходу дало змогу охопити питання у комплексі, враховуючи взаємозв'язок різних рівнів правового регулювання. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити українське законодавство із практикою інших держав, а також виокремити найбільш ефективні підходи до забезпечення відповідальності за порушення правил експорту харчових продуктів.

Виклад основного матеріалу. Під час повномасштабної війни однією з найрезонансних проблем для українського експорту стала фактична блокада з боку окремих країн Європейського Союзу. Після початку російського вторгнення Україна втратила доступ до більшості своїх морських портів, що змусило переорієнтувати експортні потоки на західні сухопутні кордони з країнами ЄС. В умовах повного скасування мит та квот на українські товари в рамках торговельної лібералізації ЄС, відбулося суттєве зростання обсягів експорту аграрної продукції через Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію та Болгарію.

Однак вже у 2023 році низка урядів цих країн, під тиском місцевих фермерів, почала обмежувати або фактично блокувати ввезення українського зерна, кукурудзи, соняшникової олії та деяких інших товарів. Основним аргументом була шкода для внутрішнього ринку: надлишок дешевої продукції з України спричинив падіння цін, що негативно відбилося на доходах європейських

аграріїв. У відповідь Польща, Угорщина, Словаччина та інші країни ввели односторонні заборони на імпортування українських товарів, попри рішення Європейської комісії, яка не підтримувала такі заходи на рівні всього Союзу. У багатьох випадках обмеження стосувалися не лише імпорту, а й транзиту, що призводило до затримок на кордоні та фактичної зупинки поставок.

Окрім офіційних заборон, блокування відбувалося і неформально – через акції протесту фермерів, які перекривали дороги, залізничні колії та пункти пропуску. Найгостріша ситуація склалася на польсько-українському кордоні, де протести тривали місяцями, а автомобільний та залізничний рух опинився під загрозою. Такі дії спричиняли великі логістичні витрати для українських експортерів і створювали бар'єри для своєчасного виконання зовнішньоекономічних контрактів.

Блокади з боку країн ЄС засвідчили вразливість експортної моделі України в умовах війни та залежність від політичної волі сусідніх держав. Незважаючи на принципи вільного ринку ЄС, національні інтереси окремих країн-членів почали переважати над солідарністю з Україною. Це також стало викликом для європейських інституцій, які змушені були шукати компроміс між підтримкою України і захистом внутрішніх ринків.

Діяльність операторів ринку, які займаються виробництвом харчових продуктів на території України та планують їх експорт, регламентується положеннями Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [1], а також Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [2]. Згідно з цими законами, перед виходом на зовнішній ринок суб'єкти господарювання повинні дотримуватись низки вимог, серед яких – впровадження процедур, заснованих на принципах НАССР - згідно з базовими санітарно-гігієнічними вимогами Європейського Союзу, визначеними Регламентом (ЄС) №852/2004 [3], суб'єкти господарювання, які планують здійснювати експорт або імпортування продукції, зобов'язані впровадити процедури, що ґрунтуються на принципах аналізу ризиків і контролю в критичних точках (НАССР), на всіх етапах виробництва та обігу харчових продуктів. Також, вимогами є офіційна реєстрація виробничих потужностей, а за потреби – отримання експлуатаційного дозволу. Важливим елементом є забезпечення простежуваності продукції та її перевірка через лабораторні дослідження, якщо цього вимагає законодавство країни-імпортера.

У випадках, коли вимоги країни призначення чітко не визначені, рішення щодо відповідності продукції ухвалюються на підставі результатів державного контролю або перевірок, проведених за ініціативою самого оператора ринку. З цією метою застосовуються як результати планових, так і позапланових заходів контролю. Лабораторні дослідження в таких випадках проводяться акредитованими установами, які мають відповідні повноваження від компетентних органів.

Ключовим етапом при здійсненні експорту є отримання міжнародного сертифіката, який підтверджує відповідність харчових продуктів вимогам країни призначення. Якщо форма сертифіката не є погодженою на міжнародному рівні, застосовується форма, затверджена уповноваженим міністерством. Оператори ринку зобов'язані самостійно зібрати інформацію про специфічні вимоги іноземних країн та надати її українському компетентному органу для оформлення відповідних документів.

Важливо враховувати, що видача міжнародних сертифікатів та інші супровідні процедури здійснюються за участю уповноважених посадових осіб Держпродспоживслужби. Звернення щодо інспектування можуть ініціювати самі оператори ринку шляхом подання заяви до територіального органу. Варто підкреслити, що навіть в умовах обмежень, пов'язаних із воєнним станом, такі заходи контролю мають проводитися, якщо продукція підлягає експорту [4].

Таким чином, правове регулювання експорту харчових продуктів охоплює широкий спектр вимог до безпечності, які мають виконуватись як на етапі виробництва, так і безпосередньо перед здійсненням поставки за кордон, а також передбачає чіткий механізм взаємодії між суб'єктами господарювання та компетентними державними органами.

Вантажі з харчовими продуктами, що експортуються за межі митної території України, мають супроводжуватися міжнародними сертифікатами або іншими документами, якщо такі вимагаються законодавством країни-імпортера. Видача цих документів здійснюється державними інспекторами або уповноваженими особами, зокрема для рибної продукції – також капітанами спеціалізованих суден.

Документи видаються на підставі результатів державного контролю, який може бути проведений на запит оператора ринку, а також на основі даних, отриманих від акредитованих осіб або в межах впроваджених на підприємстві процедур, заснованих на принципах НАССР.

Оператор ринку подає заяву для оформлення сертифіката, який, за стандартною процедурою, має бути виданий протягом одного робочого дня. Якщо необхідні лабораторні дослідження, термін видачі може бути продовжений до отримання результатів. Документи оформлюються за погодженою формою з країною призначення або згідно з затвердженими в Україні правилами.

У випадках, коли на момент відправлення не відома країна призначення або транспорт, можливе оформлення передекспортного сертифіката, який пізніше підлягає заміні на повноцінний міжнародний документ. Сертифікати заповнюються українською, англійською або мовою країни-імпортера, а їх вартість визначається у встановленому законом розмірі.

Порядок видачі таких сертифікатів затверджується профільним центральним органом виконавчої влади, що відповідає за політику у сфері безпеки харчових продуктів.

Згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП), адміністративна відповідальність покладається виключно на фізичних осіб. Водночас в інших нормативно-правових актах, що регламентують відповідальність за окремі правопорушення, суб'єктами можуть виступати суб'єкти господарювання, зокрема юридичні особи та фізичні особи-підприємці [5].

У сфері правопорушень, що стосуються виробництва та обігу харчових продуктів, адміністративна відповідальність регламентується як положеннями чинного КУпАП, зокрема ст. 166²², так і Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (надалі – Закон). Так, згадана стаття КУпАП, введена до кодексу у 2014 році в межах законодавчого оновлення з метою імплементації вимог ЄС, встановлює адміністративну відповідальність саме фізичних осіб. Закон же, що регламентує державний контроль у сфері харчових продуктів, покладає відповідальність на операторів ринку – юридичних осіб та ФОПів.

Норма, закріплена у ст. 166²² КУпАП, поділена на три частини, кожна з яких охоплює окремий вид правопорушення. Зокрема, йдеться про реалізацію незареєстрованих об'єктів санітарних заходів, обіг непридатних для споживання харчових продуктів, а також порушення визначених законодавством параметрів безпеки. При цьому законодавче визначення об'єктів санітарних заходів, понять «обіг» та «непридатні харчові продукти» надано у профільному законі про безпеку та якість харчових продуктів. Там же уточнюється, що до непридатних належать харчові продукти, які хоч і не становлять загрози для здоров'я людини, але втратили відповідні споживчі властивості, тоді як небезпечні продукти можуть спричинити шкоду здоров'ю, а їх обіг уже кваліфікується як злочин відповідно до Кримінального кодексу України.

Правозастосовна практика щодо вказаних правопорушень передбачає, що протоколи мають право складати посадові особи Держпродспоживслужби, а розгляд справ здійснюється судами загальної юрисдикції. Характерною рисою складу правопорушень, передбачених ст. 166²² КУпАП, є їх формальний характер – норми не передбачають необхідності настання шкідливих наслідків. Суб'єктами можуть бути як громадяни, так і посадові особи, а вина зазвичай виражається у формі прямого умислу.

Водночас слід зауважити, що чинне законодавство встановлює досить обмежені межі санкцій за такі правопорушення: максимальний штраф не перевищує шістдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що навряд чи може вважатися дієвим стримувальним механізмом.

Стосовно відповідальності операторів ринку, Закон закріплює правові основи здійснення перевірок дотримання вимог законодавства у сфері обігу харчових продуктів, кормів та інших суміжних сфер. Поняття «оператор ринку» трактується у межах зазначеного закону як суб'єкт господарювання, що здійснює виробництво чи обіг харчової продукції й несе відповідальність за відповідність такої діяльності чинному законодавству. У санкційних нормах прямо вказано на відповідальність саме юридичних осіб і ФОПів, що ще раз підтверджує розширення кола суб'єктів адміністративної відповідальності у цій сфері.

Висновки. Повномасштабна війна істотно змінила логіку українського експорту, зокрема аграрної та харчової продукції. Закриття морських портів і перенаправлення потоків на західні кордони спричинили як нові можливості, так і серйозні виклики. Одним із найгостріших стало блокування експорту українських товарів окремими країнами ЄС, що порушує принципи єдиного ринку та демонструє політичну залежність України від рішень сусідніх держав. Такі дії призвели до затримок у логістиці, фінансових втрат та ускладнення виконання зовнішньоекономічних контрактів, що особливо критично для країн, які перебувають у стані війни.

У відповідь на ці виклики важливу роль відіграє чітке правове регулювання експорту харчових продуктів з боку української держави. Законодавство передбачає систему контролю

безпеки продукції, засновану на принципах HACCP, а також вимоги до державного нагляду, реєстрації, простежуваності та сертифікації. Видача міжнародних сертифікатів, лабораторні перевірки та взаємодія з компетентними органами дозволяють гарантувати відповідність української продукції вимогам країн-імпортерів навіть в умовах воєнного стану.

Адміністративна відповідальність у цій сфері виконує превентивну функцію, але нинішні межі санкцій є недостатньо суворими для ефективного стримування порушень. Попри те, що КУпАП фіксує відповідальність лише фізичних осіб, законодавство про державний контроль розширює цю категорію, охоплюючи юридичних осіб та ФОПів. Це свідчить про поступову гармонізацію українського законодавства з європейським. Водночас актуальним залишається вдосконалення нормативної бази, зокрема підвищення штрафів та деталізація підстав відповідальності, що дозволить підвищити рівень харчової безпеки та зміцнити довіру до українського експорту на міжнародному рівні.

Список використаних джерел:

1. Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98. Про основні принципи та ви... | від 23.12.1997 № 771/97-ВР
2. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 31, ст. 343 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19?find=1&text=65+%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F#w1_1
3. Регламент європейського парламенту і ради (ЄС) № 852/2004 від 29 квітня 2004 року про гігієну харчових продуктів. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-04#Text
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51514
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

УДК 346.9:336.77:351.72

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.22>

РЕЗУСВ Є.В.

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ
В СИСТЕМІ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ****FUNCTIONING OF THE INSTITUTE FOR CONSUMER RIGHTS PROTECTION
IN THE NON-BANKING CREDIT SYSTEM**

Стаття присвячена аналізу функціонування інституту захисту споживачів у сфері небанківського правового кредитування, що є сегментом фінансового ринку. Досліджено чинне законодавство, яке регулює відносини між кредитодавцями та споживачами фінансових послуг, зокрема Закон України «Про споживче кредитування», Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та відповідні нормативно-правові акти Національного банку України. Проаналізовано, як законодавчі зміни впроваджено на сучасний стан захисту споживачів, включаючи механізми регулювання спорів, прав та обов'язків кредитодавців, а також санкції за порушення прав споживачів. Особливо увага приділена питанням прозорості умов кредитування, уникнення прихованих платежів, процентних ставок та ефективності механізмів контролю за діяльністю небанківських фінансових установ. Наголошено на ключовій ролі та ефективності роботи Управління захистом прав споживачів фінансових послуг, яке контролює дотримання законодавства у сфері небанківського кредитування, після звернення громадян, проводить перевірки фінансових установ та застосовує заходи впливу до порушників. Розглянуто результати діяльності цього органу, зокрема статистику критичних звернень, прийнятих рішень та рівень фактичного відновлення прав споживачів у разі порушення. Також акцентовано увагу на основних проблемах у сфері захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг, таких як: недостатня проінформованість споживачів, неправомірна поведінка фінансових установ, неефективна система скарг, недостатній контроль за фінансовими установами у сфері небанківського кредитування тощо. Зроблено висновок, що питання захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні залишаються надзвичайно важливими та продовжують активно обговорюватися на різних рівнях. З огляду на зростаючий рівень залученості населення до фінансових послуг, потреба в постійному моніторингу та вирішенні низки важливих питань стає ще більш актуальною. Системний підхід до вирішення цих проблем є необхідним для забезпечення належного рівня фінансової безпеки споживачів.

Ключові слова: захист прав споживачів, небанківське кредитування, небанківські фінансові установи, контроль, фінансові компанії.

The article analyses the functioning of the consumer protection institute in the field of non-bank legal lending, which is a segment of the financial market. The author examines the current legislation regulating relations between lenders and consumers of financial services, in particular, the Law of Ukraine 'On Consumer Lending', the Law of Ukraine 'On Financial Services and Financial Companies' and relevant regulations of the National Bank of Ukraine. The author analyses how the legislative changes have affected the current state of consumer protection, including the mechanisms for regulating disputes, the rights and obligations of lenders, and sanctions for violations of consumer rights. Special attention is paid to the issues of transparency of lending terms, avoidance of hidden fees, interest rates and the effectiveness of mechanisms for controlling the activities of

non-bank financial institutions. The author emphasises the key role and effectiveness of the Financial Services Consumer Protection Authority, which monitors compliance with non-bank lending legislation, conducts inspections of financial institutions and applies enforcement measures to violators upon citizens' requests. The author examines the results of this body's activities, in particular, statistics of critical appeals, decisions made and the level of actual restoration of consumer rights in case of violation. The author also focuses on the main problems in the field of consumer protection of non-bank financial services, such as: lack of consumer awareness, misconduct of financial institutions, ineffective complaint system, insufficient control over financial institutions in the field of non-bank lending, etc. The author concludes that the issues of financial services consumer protection in Ukraine remain extremely important and continue to be actively discussed at various levels. Given the growing level of involvement of the population in financial services, the need for continuous monitoring and resolution of a number of important issues is becoming even more urgent. A systematic approach to addressing these issues is necessary to ensure an adequate level of financial security for consumers.

Key words: *consumer protection, non-bank lending, non-bank financial institutions, control, financial companies.*

Актуальність теми. Для забезпечення рівних і справедливих умов у взаємовідносинах між споживачами та небанківськими кредитними установами у державі, необхідне функціонування ефективної системи захисту прав споживачів. В Україні основні принципи та механізми такого захисту закріплені в Законі України «Про захист прав споживачів», ухваленому 12 травня 1991 року за № 1023-ХІІ [7]. Закон визначає загальні правові засади, спрямовані на забезпечення прав та інтересів споживачів у різних сферах, включаючи торгівлю, послуги та фінансову діяльність.

Особливого значення набуває захист прав споживачів у сфері фінансових послуг, оскільки їхній характер впливає на фінансове становище громадян, включаючи ризики втрати страхування або виникнення боргових зобов'язань. Саме тому система захисту прав споживачів у цій галузі має певні специфічні риси та вимоги. Вона спрямована на створення додаткових механізмів регулювання, які забезпечують прозорість умов надання фінансових послуг, контроль за дотриманням законодавства з боку постачальників та надання громадянам доступу до необхідної інформації для прийняття обґрунтованих рішень.

Виклад основного матеріалу. Положення частини 2 статті 2 Закону України «Про захист прав споживачів» підтверджують важливість захисту споживачів у сфері фінансів, акцентуючи увагу на особливостях регулювання цієї галузі. Законодавець визнає, що фінансові послуги потребують більш детального регулювання через їх складний характер і високий потенціал для впливу на добробут громадян.

З цих причин, у 2009 році розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1026-р (від 3 вересня 2009 р.), усвідомлюючи важливість проблеми, яка потребує розв'язання, було прийнято Концепцію захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні [8].

Метою Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг визначено удосконалення системи захисту прав споживачів та забезпечення її ефективності. Така система повинна базуватися на наступних принципах [8]:

- ефективності державного регулювання;
- дотримання гарантованих законом прав споживачів на захист;
- прозорості діяльності небанківських фінансових установ та інших суб'єктів господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але мають передбачену законом можливість надавати окремі види фінансових послуг;
- збалансованості інтересів суб'єктів господарювання, які надають небанківські фінансові послуги, та споживачів.

Питання захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні залишаються важливими як для наукових досліджень, так і для публічних дискусій. Особливої актуальності ця тема набуває у контексті стрімкого розвитку фінансового ринку та необхідності забезпечення балансу між інтересами споживачів і постачальників послуг. Відповіддю на ці виклики стало впровадження з 1 січня 2024 року низки нових нормативно-правових актів, які суттєво змінюють підхід до регулювання фінансового сектору. Зокрема, набрав чинності новий базовий Закон України

«Про фінансові послуги та фінансові компанії», який став важливим кроком на шляху до модернізації законодавчої бази у сфері фінансових послуг. У цьому законі ключову роль відведено споживачам як особливим суб'єктам правовідносин.

Прийняття цього Закону переслідувало кілька стратегічних цілей. Передусім, він спрямований на комплексне регулювання відносин, пов'язаних із захистом прав споживачів фінансових послуг. Закон упорядковує механізми, які забезпечують прозорість і чесність взаємодії між поставальниками фінансових послуг та їх клієнтами. Крім того, важливим завданням стало підвищення рівня захищеності споживачів, особливо у світлі економічних і соціальних викликів, зокрема, під час військового стану та інших кризових ситуацій [11, с. 760].

Сучасне оновлення законодавства у сфері надання фінансових послуг сфокусовано на двох основних векторах:

- покращення системи державного регулювання та нагляду за діяльністю у сфері фінансових послуг, зокрема приведення її у відповідність із міжнародними стандартами та моделями регулювання фінансового сектора;

- зміцнення прав споживачів і впровадження ефективніших механізмів їхнього захисту.

Особливу увагу приділено адаптації до практик Європейського Союзу з метою створення прозорого й конкурентного фінансового ринку, що характеризується високим рівнем довіри й фінансової грамотності споживачів [11, с. 761].

Щодо реалізації та захисту прав та законних інтересів споживачів саме фінансових послуг, то відповідно до положень ч. 2 ст. 3 спеціального Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» ці відносини регулюються Законом України «Про захист прав споживачів», Цивільним кодексом України та спеціальним законодавством, як то Закони України «Про споживче кредитування», «Про кредитні спілки», «Про страхування», «Про платіжні послуги» тощо.

Слушною вдається думка І. Аванесової, яка характеризує систему захисту прав споживачів фінансових послуг, вказувала на необхідності створення самостійних підрозділів захисту прав споживачів фінансових послуг у державних регулівних установах [1]. Отже, для ефективної реалізації функції захисту прав споживачів фінансових послуг Національний банк України створив спеціалізований підрозділ – Управління захисту прав споживачів фінансових послуг. Ця структура вимагає забезпечити дотримання законодавчих норм та регуляторних вимог усіма фінансовими установами, а також гарантувати, що права споживачів не порушуються в процесі надання фінансових послуг.

Основними завданнями Управління є моніторинг діяльності фінансових установ щодо відповідності їх послуг чинним законодавчим вимогам, аналіз скарг споживачів, забезпечення оперативного реагування на порушення та розробка рекомендацій для покращення стандартів обслуговування. Управління також надає консультаційну підтримку споживачам, допомагаючи їм краще розуміти свої права, обов'язки та можливості ризиків, пов'язаних з використанням фінансових послуг [12].

Робота щодо покращення системи захисту прав споживачів у сфері небанківського кредитування активно здійснювалась до набрання чинності нового базового закону. Яскравим прикладом є Постанова Правління Національного банку України (НБУ) від 2 вересня 2022 року № 198 у якій було затверджено Положення про порядок здійснення нагляду за додержанням законодавства України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг [5]. У межах цього Положення регламентується процедура нагляду, яка передбачає два основних види контролю: безвізний нагляд та інспекційні перевірки.

Відповідно до норм Положення про здійснення безвізного нагляду було затверджено постановою Правління НБУ від 14.12.2023 №162 [6], передбачено використання інструментів як пруденційного, так і ринкового нагляду, враховуючи особливості діяльності суб'єктів та ризикові фактори. Крім того, Положення визначає ряд заходів, які НБУ може застосовувати після результатів безвізного нагляду, включаючи коригувальні заходи та заходи раннього втручання [10, с. 70].

Безвізний нагляд є одним із ключових інструментів моніторингу дотримання законодавчих вимог поставальниками фінансових послуг. Він охоплює широкий спектр заходів, включаючи постійний аналіз інформації, що надходить від суб'єктів фінансового ринку, та даних з інших офіційних джерел. У процесі безвізного нагляду НБУ здійснює моніторинг діяльності поставальників фінансових послуг, направляє запити для отримання додаткової інформації, аналізує звернення споживачів, звітність фінансових установ, їхні внутрішні документи та іншу доступну інформацію. Основна мета цього виду нагляду полягає у виявленні ризиків порушення прав споживачів фінансових і платіжних послуг, а також у попередженні можливих зловживань.

Інспекційні перевірки є другою формою контролю, яка передбачає детальний аналіз дотримання законодавства безпосередньо на місці діяльності постачальників фінансових послуг. Підстави для проведення таких перевірок, їх порядок, строки та особливості реалізації встановлені в окремому положенні, затвердженому НБУ. Інспекційні перевірки дозволяють виявляти порушення, які можуть бути складно помітити під час безвізного нагляду, а також дають можливість глибше вивчити внутрішні процеси, політики та процедури постачальників фінансових послуг [5].

Повертаючись до діяльності Управління захисту прав споживачів фінансових послуг, важливо зазначити, що підрозділ здійснює регулярне звітування про свою роботу, надаючи дані щоквартально. Це дозволяє відстежувати ключові проблеми, з якими стикаються споживачі у взаємодії з небанківськими установами, а також аналізувати зміст звернень, їхню динаміку та тенденції.

Зокрема, за даними звіту за третій квартал 2024 року, Управлінням було опрацьовано 5 444 письмових звернення громадян. Із них 1 066 звернень стосувалися діяльності державних банків, 634 звернення – приватних банків, а 203 звернення надходили щодо банків, що належать до іноземних банківських груп. Значна частка скарг припала на небанківські установи: щодо роботи фінансових компаній було отримано 2 231 звернення, страховиків – 379 звернень, а діяльність колекторських компаній стала предметом 271 звернення.

У звіті за третій квартал 2024 року зазначено, що серед найпоширеніших питань, які стосувалися діяльності небанківських фінансових установ, виокремлено кілька ключових напрямів. Найбільшу кількість звернень викликали проблеми врегулювання простроченої заборгованості, що склали 1 528 випадків. Значною була також кількість скарг, пов'язаних із невиплатою страхового відшкодування – 203 звернення, а питання кредитування військовослужбовців спричинили 168 звернень. Крім того, 153 заявники зверталися з приводу кредитних канікул, запроваджених на час воєнного стану.

Щодо усних звернень, їх кількість у звітному періоді була ще більшою і становила 9 194 випадки. Найбільше з них стосувалися банківських установ – 2 730 звернень, тоді як на роботу фінансових компаній припадало 603 звернення. Страхові компанії були предметом 50 звернень, кредитні спілки та ломбарди – 10 звернень, а діяльність колекторських компаній викликала 22 звернення.

Аналізуючи зміст усних звернень, можна відзначити, що основними проблемами були питання блокування та арештів рахунків – 1 411 звернень, а також запити щодо статусу розгляду попередніх звернень – 1 005 випадків. Значну частину скарг викликали труднощі з обміном або зняттям валюти, що призвело до 854 звернень. Не менш актуальними були питання, пов'язані з врегулюванням простроченої заборгованості – 752 звернення, та отриманням кредитних канікул під час воєнного стану – 601 звернення. Ці дані вказують на те, що споживачі фінансових послуг продовжують стикатися з низкою серйозних викликів, особливо в умовах воєнного стану [3].

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що питання захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні залишаються надзвичайно важливими та продовжують активно обговорюватися на різних рівнях. З огляду на зростаючий рівень залученості населення до фінансових послуг, потреба в постійному моніторингу та вирішенні низки важливих питань стає ще більш актуальною. Системний підхід до вирішення цих проблем є необхідним для забезпечення належного рівня фінансової безпеки споживачів.

Проблеми, що стосуються захисту прав споживачів фінансових послуг, мають глобальний характер і виникають не лише в Україні, але й на міжнародному рівні. Звернемо увагу на декілька ключових аспектів, які стосуються проблематики :

1) транспарентність та інформаційна доступність:

а) недостатня інформація: споживачі часто не мають достатньої інформації про умови угод, тарифи, комісії та ризики, пов'язані з фінансовими продуктами;

б) складні угоди: фінансові угоди можуть бути складними для розуміння, що ускладнює вибір оптимальних фінансових рішень;

У відносинах між клієнтами та небанківськими фінансовими установами, які пропонують складні інвестиційні продукти, часто спостерігаються значні договірні диспропорції, що ускладнюють розуміння умов угод для кінцевих споживачів. Це пояснюється тим, що контрагенти таких установ, як фізичні особи чи інші суб'єкти господарювання, можуть не володіти достатньою діловою компетентністю або ж не мати належних знань щодо специфіки функціонування фінансових ринків, на яких вони здійснюють операції. Тому, обираючи складні фінансові продукти, вони

часто стикаються з труднощами у визначенні оптимальних рішень, що може призвести до прийняття помилкових рішень, які не відповідають їхнім фінансовим інтересам або можливостям.

Конституційний Суд України вважає, що держава, встановлюючи законами України засади створення і функціонування грошового та кредитного ринків (п. 1 ч. II ст. 92 Конституції України), має підтримувати на засадах пропорційності розумний баланс між публічним інтересом ефективного перерозподілу грошових накопичень, комерційними інтересами банків щодо отримання справедливого прибутку від кредитування і охоронюваними законом правами та інтересами споживачів їх кредитних послуг [9; 2, с. 280].

2) дискримінація та недостатній доступ:

а) дискримінація: споживачі можуть стикатися з дискримінацією при наданні фінансових послуг. Наприклад, деякі споживачі можуть бути відмовлені в отриманні кредитів через їхній вік, расову або етнічну належність, стать, місце проживання чи інші особисті характеристики, які не мають жодного стосунку до здатності особи виконати фінансові зобов'язання. Такі практики порушують принципи рівності та справедливості, що важливо для забезпечення довіри до фінансової системи в цілому.

б) недостатній доступ: деякі групи споживачів можуть мати обмежений доступ до фінансових послуг через економічні чи соціальні обставини. Наприклад, малозабезпечені сім'ї або особи, які не мають постійного доходу, можуть бути обмежені в отриманні кредитів чи відкритті рахунків у банках. Такі обмеження часто ставлять під загрозу їхні можливості у плануванні фінансового майбутнього, а також доступ до важливих послуг, таких як медичне страхування чи пенсійні заощадження

3) неправомірна поведінка фінансових установ;

До Національного банку України продовжують надходити численні звернення від споживачів фінансових послуг, які повідомляють про випадки шахрайства, що здійснюються з використанням електронних платіжних інструментів та їх реквізитів [3]. Багато таких випадків включають незаконне використання персональних даних громадян невстановленими особами, що призводить до фінансових втрат, порушення прав споживачів і створення ризиків для стабільності фінансової системи. Зокрема, шахраї часто користуються методами фішингу, соціальної інженерії, а також іншими техніками, щоб здобути доступ до платіжних карток, електронних рахунків або інших платіжних засобів, а також використовують персональні дані для вчинення незаконних фінансових операцій.

4) система скарг та врегулювання:

а) неефективність систем скарг: у деяких юрисдикціях механізми, призначені для розгляду скарг і претензій клієнтів, мають низький рівень ефективності, що значно ускладнює процес захисту прав споживачів. Це може бути спричинено кількома факторами, такими як надмірна бюрократія, недостатня кваліфікація працівників органів, що відповідають за розгляд скарг, або відсутність чітко визначених стандартів для вирішення спорів;

б) недостатній контроль: недостатній контроль і регулювання фінансового сектору можуть мати серйозні негативні наслідки як для споживачів фінансових послуг, так і для загальної економічної стабільності. Якщо органи нагляду та регулятори не забезпечують належний рівень контролю за діяльністю фінансових установ, то існує високий ризик зловживань, порушення законодавства та неправомірної поведінки з боку фінансових компаній. Це може проявлятися у вигляді шахрайських схем, маніпулювання цінами, недотримання стандартів прозорості та етики в процесі надання фінансових послуг [4, с. 38].

На нашу думку, найголовнішою проблемою у взаємодії зі споживачами небанківського кредитування є недостатня обізнаність у цій сфері, оскільки поки вона не так розвинута, як банківське кредитування.

Низький рівень обізнаності громадян України про їхні права як споживачів фінансових послуг, а також незнання доступних механізмів їхнього захисту створюють значні ризики для належного функціонування фінансового сектору. Ця проблема особливо актуалізується через значну кількість скарг, які постійно надходять до Національного банку України. Така ситуація підкреслює необхідність впровадження цілого комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення, що дозволить громадянам більш усвідомлено підходити до вибору фінансових продуктів та ефективно захищати свої права.

Висновки. Отже, захист прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні є ключовим аспектом фінансової стабільності та економічної безпеки громадян. Останні законодавчі ініціативи спрямовані на посилення контролю за фінансовими установами та створення

більш сприятливих умов для споживачів. Водночас, незважаючи на позитивні зміни, залишаються певні проблеми, зокрема недостатня транспарентність діяльності деяких установ, складність фінансових угод та нерівні умови між фінансовими компаніями і споживачами. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення механізмів захисту прав споживачів, а також активного залучення громадськості до контролю за дотриманням законодавства.

Загалом, захист прав споживачів небанківських фінансових послуг є безперервним процесом, який потребує постійного оновлення відповідно до міжнародних стандартів та реальних викликів фінансового ринку. Для досягнення ефективності в цьому напрямку необхідне комплексне поєднання державного контролю, підвищення фінансової обізнаності населення та відповідальності фінансових установ перед споживачами. Лише за таких умов можна забезпечити стійку фінансову систему, підвищити довіру громадян до фінансових послуг та мінімізувати ризики для споживачів.

Список використаних джерел:

1. Аванесова І. Постулати захисту прав споживачів фінансових послуг. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 1. С. 56–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2012_1_7
2. Беляневич О. А. Про забезпечення прав внутрішніх інвесторів у сфері небанківських фінансових послуг. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку» (10–11 жовтня, 2024 р.). Вінниця, 2024. С.278-280.
3. Захист прав споживачів фінансових послуг: робота зі зверненнями, запитами на публічну інформацію та огляд практики застосування законодавства у 3 кварталі 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/ZG_2024-Q3.pdf?v=11
4. Клименко К. В., Ухналь Н. М. Інститут захисту прав споживачів фінансових послуг в Україні: проблемні аспекти. *Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційні виміри* : матеріали науково-практичного круглого столу, м. Суми, 26 січня 2024 р. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 36–40.
5. Положення про здійснення Національним банком України нагляду за додержанням об'єктами нагляду законодавства України про захист прав споживачів фінансових послуг та обмежених платіжних послуг, вимог щодо взаємодії із споживачами при врегулюванні простроченої заборгованості: Постанова Правління Національного банку України від 02.09.2022 № 198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0198500-22#n9>
6. Про затвердження Положення про здійснення безвиїзного нагляду за діяльністю з надання фінансових та супровідних послуг: Постанова Правління Національного банку України від 14 грудня 2023 №162. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14122023_162
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. Редакція від 19.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
8. Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг: Розпорядження Кабінету міністрів України від 03.09.2009 № 1026-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2009-%D1%80#Text>
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 статті 1, статті 11, частини восьмої статті 18, частини третьої статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої статті 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011.
10. Рудой В., Лисенко І. Новації контролю за захистом прав споживачів фінансових послуг. *Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційні виміри* : матеріали науково-практичного круглого столу, м. Суми, 26 січня 2024 р. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 68–71.
11. Світлак І. І., Сухоребра Т. І., Мазурик С. В. Права споживачів фінансових послуг: новели законодавства. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №9 (27). С. 758–773.
12. Управління захисту прав споживачів фінансових послуг. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/structure/department/division-of-the-rights-of-the-sponsors-of-financial-services>

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.23>

САРАНОВ С.Г.

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
В СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ****SOME FEATURES OF PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF ANTI-CORRUPTION**

Актуальність статті полягає в тому, що Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, запобігання та викоринення корупції відносить до обов'язків усіх держав для забезпечення ефективності своїх зусиль у цій галузі останні повинні співробітничати одна з одною за підтримки та участі окремих осіб і груп за межами публічного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад. Ці заходи сприятимуть формуванню позитивного антикорупційного іміджу України на міжнародній арені. Ратифікувавши Конвенцію ООН проти корупції, Україна взяла на себе зобов'язання не тільки вживати заходи щодо недопущення та викоринення корупції, а й виділення провідного місця громадськості у формуванні державної антикорупційної політики та участі у здійсненні громадського контролю у цій сфері. Метою статті є розкриття особливостей здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади з визначенням шляхів закріплення на законодавчому рівні попереджувальних заходів, направлених на протидію корупційних проявів. Визначення напрямів покращання очікуваних стратегічних результатів в діяльності спеціалізованих антикорупційних державних органів, що в перспективі покращить їх роботу, сприятиме злагоженості у співпраці цих державних органів та громадськості у протидії та запобіганні корупції, ми зупинімося у наступному підрозділі. Як висновок, хочемо зазначити, що очікувані результати, на настання яких розрахований проєкт Антикорупційної стратегії на 2021–2025 р.р., спрямовані на суттєве посилення ролі громадськості у формуванні та реалізації антикорупційної політики, досягнення мінімізації випадків виникнення корупційних ризиків шляхом посилення громадського контролю щодо діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що знайшло своє відображення у обов'язковості участі громадськості у відборі та оцінці доброчесності членів Вищої ради правосуддя, посилення ролі Громадської ради доброчесності, наглядових рад у державних і комунальних підприємствах, у медицині тощо.

Ключові слова: *контракт, менеджмент, суб'єкта господарювання, державний сектор економіки, антикорупційне законодавство.*

The relevance of the article lies in the fact that the Convention of the United Nations Organization against Corruption, Prevention and Eradication of Corruption refers to the duties of all states to ensure the effectiveness of their efforts in this field, the latter must cooperate with each other with the support and participation of individuals and groups for outside the public sector, such as civil society, non-governmental organizations and community-based organizations. These measures will contribute to the formation of a positive anti-corruption image of Ukraine in the international arena. By ratifying the UN Convention against Corruption, Ukraine undertook not only to take measures to prevent and eradicate corruption, but also to allocate a leading place to the public in the formation of state anti-corruption policy and to participate in the implementation of public control in this area. The purpose of the article is to reveal the specifics of public control over the activities of state authorities, with the determination of ways of enshrining at the legislative level preventive measures aimed at countering corruption.

Determining directions for improving the expected strategic results in the activities of specialized anti-corruption state bodies, which in the future will improve their work, promote coherence in the cooperation of these state bodies and the public in combating and preventing corruption, we will stop in the following subsections. As a conclusion, we would like to note that the expected results of the Anti-corruption Strategy project for 2021–2025 are aimed at significantly strengthening the role of the public in the formation and implementation of anti-corruption policy, achieving the minimization of corruption risks by strengthening public control over activities of state authorities and their officials, which was reflected in the mandatory participation of the public in the selection and evaluation of the integrity of the members of the Supreme Council of Justice, the strengthening of the role of the Public Council of Integrity, supervisory boards in state and communal enterprises, in medicine, etc.

Key words: *contract, management, business entity, state sector of the economy, anti-corruption legislation.*

Актуальність теми. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, запобігання та викоринення корупції відносить до обов'язків усіх держав для забезпечення ефективності своїх зусиль у цій галузі останні повинні співробітничати одна з одною за підтримки та участі окремих осіб і груп за межами публічного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад [1]. Ці заходи сприятимуть формуванню позитивного антикорупційного іміджу України на міжнародній арені.

Ратифікувавши Конвенцію ООН проти корупції, Україна взяла на себе зобов'язання не тільки вживати заходи щодо недопущення та викоринення корупції, а й виділення провідного місця громадськості у формуванні державної антикорупційної політики та участі у здійсненні громадського контролю у цій сфері.

Дана теза знайшла відображення у ст. 5 Конвенції ООН проти корупції, яка визначає, що кожна Держава-учасниця, формуючи свою політику проти корупції, розробляє й здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка сприяє участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й невідчужуваності, прозорості й відповідальності [1].

Метою статті є розкриття особливостей здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади з визначенням шляхів закріплення на законодавчому рівні попереджувальних заходів, направлених на протидію корупційних проявів.

Виклад основного матеріалу. Участь суспільства у боротьбі із корупцією є вагомим складовою у подоланні цього негативного явища, яке впливає на показники економічного зростання країни, підриває довіру громадян до державних органів та їх діяльність.

Високий рівень корупції серед посадових осіб негативно впливає на міжнародний авторитет України. Для подолання корупції та зниження корупційних проявів Україна продовжує впроваджувати у національне законодавство міжнародні антикорупційні стандарти через виконання рекомендацій GRECO.

У межах спільного I та II раундів оцінювання Україні було надано 25 рекомендацій GRECO [2, с. 17]. В одному із звітів щодо виконання цих рекомендацій, Україні було зазначено про виконання одного із 4 рекомендацій відносно створення окремого органу без правоохоронних функцій для нагляду за імплементацією антикорупційної політики з представництвом органів влади та громадськості, з достатнім рівнем незалежності [2, с. 17]. Ця рекомендація прослідковується у проєктові Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки [3], який на сьогодні залишається не затвердженим. Мета проєкту – забезпечення злагоженості та системності всіх органів державної влади та громадськості у запобіганні та протидії корупції, мінімізувати випадки виникнення корупційних ризиків.

Проведемо аналіз Проєкту закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» № 4135 від 21.09.2020, підготовленого Кабінетом Міністрів України, що так і залишився не прийнятим (пройшов друге читання), відповідно на сьогодні Україна не має затвердженої антикорупційної стратегії. Проаналізуємо даний законопроєкт в частині особливостей правого визначення ролі громадського контролю в запобіганні корупції та зменшенні антикорупційних ризиків.

Так, законопроєкт передбачає не тільки прийняття антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, а й внесення низки доповнень до чинного законодавства, зокрема до Закону

України «Про запобігання корупції». Вказаний закон пропонується доповнити статтею 18-1, яка визначає Державну антикорупційну програму з виконання Антикорупційної стратегії [3]. Слід зауважити, що проєкт ст. 18-1 залишив поза увагою громадське обговорення проєкту державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії, що ставить під сумнів її прозорість та відповідність демократичним принципам врядування. На нашу думку, ч. 3 ст. 18-1 проєкту слід доповнити тезою, яка б передбачала участь громадськості в обговоренні проєкту державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії, тим паче, що в ч. 4 цієї статті громадськість долучається до внесення змін до державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії:

3. Проєкт державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії вноситься на громадське обговорення, яке триває не менше місяця, після чого підлягає передачі на розгляд Кабінету Міністрів України не пізніше ніж за місяць до закінчення строку для її затвердження.

Відносно зауваження до тексту Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки (далі – Антикорупційна стратегія), то слід виділити наступні пропозиції.

Слід почати із основних принципів антикорупційної політики, визначених абз. 8 п. 1.2. Стратегії. Редакція проєкту визначає принципи, які не розкривають загальні напрями права з реалізації антикорупційної політики, а більше нагадують антикорупційні заходи загального спрямування, без залучення громадськості: оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування; цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб; забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення тощо [3].

З метою реалізації демократичних принципів, дотримання гласності та прозорості в здійсненні антикорупційних заходів із залученням до цього громадськості, вважаємо за необхідне доповнити Антикорупційну стратегію наступними антикорупційними принципами:

1) *Публічність, гласність та обов'язковість проведення антикорупційної експертизи із залученням громадськості нормативно-правових актів, їх проєктів.* Публічність та гласність під час прийняття проєктів нормативних актів дасть можливість вільного доступу до їх тексту, а участь громадських експертів поруч із спеціалізованими профільними фахівцями сприятиме своєчасному виявленню корупційних інтересів авторів цих проєктів. Також, акцент у цьому принципові робиться на обов'язковості врахування антикорупційної експертизи з неодмінною участю громадськості.

На підтвердження необхідності передбачення з подальшою реалізацією запропонованого принципа є практика участі громадськості під час обговорення та прийняття проєкту «Про публічні закупівлі», який усуває цілий ряд корупційних практик (ліквідація тендерних комітетів, право на відхилення аномально низьких (демпінгових) цінових пропозицій, 24 години на усунення формальних недоліків у документах постачальника тощо) [4, с. 14].

2) *Сприяння формуванню атмосфери нетерпимості та протидії корупції серед населення України.* Як нам вбачається, це можливе шляхом залучення широкого кола різних верств населення, громадських об'єднань, науковців та інтелігенцію профільного антикорупційного спрямування до формування та реалізації антикорупційної державної політики, що дасть можливість виробити наукові підходи з професійної та наукової точки зору.

Як ми вже зазначали у попередніх підрозділах, громадські об'єднання разом із науковцями відповідного професійного спрямування беруть активну участь у здійсненні громадського контролю над діяльністю державних органів. Так, представників громадськості та науковців залучають до складу Комісії з оцінки корупційних ризиків у діяльності органів прокуратури, до складу кадрових комісій Офісу Генерального прокурора та Комісії з добору керівного складу органів прокуратури.

3) *Принцип антикорупційної освіти населення України.* На нашу думку, зазначення цього принципу відіграє вагомe значення у формуванні антикорупційної освіти, формування у всіх верств населення почуття нетерпимості до корупції та її проявів, засвоєння настання рівня юридичної відповідальності за корупційне порушення.

Реалізація цього принципу можлива шляхом запровадження спеціальних освітніх антикорупційних курсів у здобувачів освіти, підвищення кваліфікації серед працівників, у першу чергу тих, які мають професії з підвищеною соціальною відповідальністю. Більш того, абз. 2 підп. 1 п. 2.2.1 Антикорупційної стратегії передбачає «Очікувані стратегічні результати»: створенню

сприятливих умов для підвищення кваліфікації педагогічних працівників та осіб, які працюють з населенням, зокрема з питань академічної доброчесності та формування у здобувачів освіти ставлення нетерпимості до корупції у всіх її проявах. У тому числі підвищити рівень обізнаності громадян шляхом активного та системного проведення інформаційно-просвітницьких і навчально-методичних заходів, інтегрованих у формальну та неформальну освіту [3].

На необхідність існування та стратегічного закріплення запропонованого принципу вказує Конвенція ООН проти корупції (п. d) ч. 1 ст. 7), де зазначено, що Держави-учасниці сприяють здійсненню освітніх і навчальних програм, з метою забезпечення того, що ці особи задовольняють вимоги стосовно правильного, добросовісного й належного виконання державних функцій, а також забезпечують їм спеціалізовану й належну підготовку, щоб поглибити усвідомлення ними ризиків, які пов'язані з корупцією та стосуються виконання ними своїх функцій. Такі програми можуть містити посилання на кодекси або стандарти поведінки у відповідних галузях [1]

У зазначеному напрямку слід розглядати результати роботи науково-освітнього центру ACREC, який реалізовує антикорупційні програми для студентів. Даний центр заснований у 2015 році за ініціативи представників ЦПК, Transparency International Ukraine та Національного університету «Києво-Могилянська академія» [5]. Дослідження, які проводяться в осередку науково-освітнього центру ACREC, здійснюються в сфері запобігання і протидії корупції. Цільовою аудиторією Центру є активна молодь (студенти та абітурієнти), молоді професіонали, які починають свій кар'єрний шлях в антикорупційній сфері, керівництво антикорупційних органів тощо. Випускниками цих освітніх програм є експерти Інституту законодавчих ідей, Центру протидії корупції, Transparency International Ukraine, регіональних антикорупційних організацій, науковці, представники НАЗК, НАБУ, Нацполіції тощо [5].

4) *Принцип прозорості та підзвітності*. Даний принцип повинен прослідковуватися на всіх запланованих заходах самої Антикорупційної стратегії та звітах про її виконання. Досягнення ефективного результату реалізації Антикорупційної стратегії можливий через відкрите та неприховане виконання її заходів, з встановленням чітких термінів, інструментів її виконання, визначенням виконавців і процедурою моніторингу за станом виконання, з обов'язковим залученням до здійснення контролю громадськості.

5) *Принцип побудови антикорупційної коаліції*, дасть можливість залучити до участі в реалізації заходів Антикорупційної стратегії усіх зацікавлених, у тому числі суб'єктів громадського контролю.

Також слід зауважити, оскільки принципи є основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку [6], то, на нашу думку, цілком логічним є їх відображення та закріплення у Законі України «Про запобігання корупції».

Продовжуючи

Аналіз Антикорупційної стратегії, у розділі 2 «Підвищення ефективності системи запобігання і протидії корупції», в очікуваних результатах, запланованих заходів, що сприятимуть підвищенню ефективності протидії корупції та вирішенню проблеми, сформульованої у п. 2.1.1: «Державна антикорупційна політика не завжди ґрунтується на повних, об'єктивних та достовірних даних; зусилля різних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадськості недостатньо скоординовані» [3], слід додати дев'ятий пункт, в якому мають відобразитися результати громадського моніторингу за звітною діяльністю у частині виконання антикорупційних програм судовими інстанціями, у тому числі Вищим антикорупційним судом. Дана пропозиція є логічним висновком, який напрошується за аналогією попереднього результату, що передбачає залучення громадськості до розробки і моніторингу виконання антикорупційних програм та інших програмних документів антикорупційного характеру органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших публічних інституцій [3]. Пропонуємо наступну редакцію дев'ятого пункту очікуваних результатів:

... 9) *Зaproваджено громадський моніторинг та оприлюднення звітності про результати реалізації антикорупційних програм судовими інстанціями та Вищим антикорупційним судом.*

Хочемо також звернути увагу на недосить коректне юридичне вживання в проєкті «органи влади», «державні органи», у той час як є і «органи державної влади», вживання якого прослідковується по всій редакції Антикорупційної стратегії. Оскільки мова йде про органи державної влади: органи законодавчої, виконавчої та судової влади, конституційне закріплення яких відображено у ч. 2 ст. 6 [7].

Для більш ефективного вирішення окресленої проблеми в Антикорупційній стратегії (п. 2.1.2 Безсистемні зміни до законодавства у сфері запобігання та протидії корупції негативно впливають на ефективність правозастосування), як нам вважається, необхідно ввести обов'язкове регулярне оприлюднення ініційованих органами державної влади законодавчих антикорупційних реформ, для подальшого здійснення контролю громадськістю за етапами їх реалізації, визначення ступеня їх ефективності та соціальної важливості. У зв'язку з цим, на нашу думку, слід додати такий очікуваний результат, виклавши у наступній редакції:

... 3) *ефективність реалізації законодавчих реформ у сфері запобігання та протидії корупції забезпечується шляхом регулярного їх оприлюднення та доведення до відома агенцій (відомств), органів влади та громадськості.*

Необхідність закріплення даного стратегічного результату вказують результати активної антикорупційної діяльності громадської організації «Разом проти корупції». Саме подібні громадські організації відіграють роль стимуляторів та контролерів проведення місцевих антикорупційних реформ, є взірцем активної громадської позиції та практики в управлінні органів місцевого самоврядування України.

Також заслугоує на увагу окреслена в Антикорупційній стратегії проблема 2.3.1. «Вади законодавства та недостатність ефективних ризик-орієнтованих механізмів виявлення конфлікту інтересів обмежують можливості мінімізації корупції за рахунок запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» [3]. У вказаній проблемі залишилися поза увагою юридичні особи, які беруть участь у проведенні моніторингу за станом реалізації антикорупційних державних програм та можливості виникнення конфлікту інтересів під час здійснення відповідної контролюючої функції. Це негативно вплине на ефективність запланованих Антикорупційною стратегією заходів, направлених на запобігання та протидію корупції. Цю проблему можна вирішити шляхом внесення в установчі документи юридичних осіб механізм врегулювання конфлікту інтересів, що може виникнути у зв'язку із здійсненням юридичною особою контролюючої антикорупційної функції, відповідно до визначених завдань.

Для уникнення у подальшому такої практики в редакцію очікуваних результатів, що мають витікати з проблеми 2.3.1. проекту Антикорупційної стратегії, включити п. 8, виклавши у наступній редакції:

... 8) *Удосконалено механізми запобігання конфлікту інтересів юридичних осіб, які уповноважені здійснювати антикорупційні функції з контролю, нагляду та моніторингу, шляхом запровадження практики внесення в установчі документи таких юридичних осіб вимоги та процедури врегулювання конфлікту інтересів.*

Слід приділити увагу, здійсненню громадського контролю за діяльністю судових інстанцій. На сьогодні, перед сучасною Україною стоїть проблема щодо втрати довіри до судової гілки влади у зв'язку з відсутністю прозорості в її діяльності, високому рівні корумпованості серед суддів. Не останню роль у причинах втрати довіри населення до судових інстанцій відіграє й низький рівень ефективності виконання судових рішень.

Як зазначає І. Кравченко, ефективність контролю над діяльністю адміністративних судів забезпечується за умови неухильного додержання таких принципових вимог: контроль повинен бути об'єктивним та безстороннім (незалежним та неупередженим); контроль передбачає відкритість та прозорість, адже це основні вимоги до ефективності державної влади, сформованої демократичним шляхом; контроль має бути публічним та гласним, що передбачає доведення отриманої підсумкової інформації, результатів контролю, до громадськості та зацікавлених осіб; контроль повинен бути обґрунтованим та цілеспрямованим, що забезпечить його результативність, ефективність; науковість та професіоналізм як принципи громадського контролю передбачають залучення до здійснення контролю фахівців (правників, колишніх почесних суддів, науковців), що дозволить уникнути можливих зловживань, поверхневого підходу до контролю, забезпечить детальну та професійну оцінку роботи судді та прийнятих ним правозастосовних актів [8, с. 95].

Підтримуючи вказану вище думку науковця відносно наявних високих моральних та професійних якостей судді, його бездоганну ділову репутацію, на нашу думку, доцільно це відобразити в Антикорупційній стратегії, у проблемі 3.1.2. «Процедури кваліфікаційного оцінювання суддів та конкурсні процедури потребують удосконалення та розробки чітких і передбачуваних критеріїв (індикаторів) доброчесності та професійної етики. Доброчесність та професійна етика як стандартні вимоги до суддів недостатньо впроваджені на практиці, а оцінювання цих вимог не завжди є прозорим та передбачуваним.» [3].

Маємо на меті звернути увагу відносно об'єктивності та прозорості методики виставлення балів під час прийняття рішень у процедурах добору, оцінювання та просування суддів.

Вказана вище проблема передбачає очікувані результати, в яких врахована розробка та впровадження в практику чітких і передбачуваних критеріїв (індикатори) доброчесності та професійної етики для кваліфікаційного оцінювання суддів і добору нових суддів (п. 1 проблеми 3.1.2); удосконалено перевірку відповідності критеріям (індикаторам) доброчесності кандидатів у межах процедур добору та призначення нових суддів із залученням Громадської ради доброчесності (п. 2 проблеми 3.1.2); удосконалено механізм проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України процедур кваліфікаційного оцінювання суддів та конкурсних процедур з метою уникнення невиправданих затримок (п. 3 проблеми 3.1.2) [3]. Останній пункт очікуваного результату (п. 4) передбачає методику виставлення балів, визначення результатів членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя під час прийняття рішень у процедурах добору, оцінювання та просування суддів, а також оприлюднення інформації з іспитів [3], без врахування критеріїв (індикатори) доброчесності та професійної етики, куди входять бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет.

Продовжуючи дослідження та аналіз громадського контролю за діяльністю судових інстанцій та суддів, виявлення шляхів контролю за дотримання законності та доброчесності суддівського корпусу, зупинімося на наступній проблемі Антикорупційної стратегії – 3.1.3. «Відсутність дієвих механізмів підтримання доброчесності суддівського корпусу та реагування на встановлені факти впливу, тиску на суддів та втручання в їх діяльність.» [3].

У разі вчинення суддею дисциплінарного проступку, для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів Вища рада правосуддя утворює Дисциплінарні палати з числа членів Вищої ради правосуддя [9, ст. 26]. Саме результат (п. 4 проблеми 3.1.3.) передбачає закріплення підстав та механізмів завершення дисциплінарного провадження. Але чинне законодавство не передбачає порушення та ведення дисциплінарного провадження відносно судді, який перебуває у відставці, що дає можливість при своєчасному оформленні пенсійного забезпечення уникнути відповідальності за вчинене правопорушення.

З цією метою, пропонуємо доповнити очікуваний результат (п. 4 проблеми 3.1.3.) можливістю при наявності підстав відкривати дисциплінарні провадження відносно суддів, які перебувають у відставці, наступним чином:

... надати дисциплінарному органу дисциплінарного провадження щодо судді повноваження щодо порушення дисциплінарних справ та ведення дисциплінарного провадження щодо суддів у відставці з можливістю подальшого скасування спеціальних надбавок та обов'язковим оприлюдненням результатів.

Наявність громадського контролю у діяльності судових інстанцій із дотриманням останніми принципу прозорості, публічності та законності є вагомою складовою у відновленні суспільної довіри, з наявністю складової – віри у верховенства права.

На думку І. Кравченко, громадський контроль судів сьогодні повинен передбачати: публічність судових процесів, зокрема, з вільним доступом до них представників засобів масової інформації; можливість відводу суддів з ініціативи учасників судового процесу; включення в атестаційно-дисциплінарні органи (кваліфікаційні комісії суддів) представників юридичної громадськості, встановлення відповідальності за порушення суддівської дисципліни. Структурним елементом громадського контролю адміністративних судів, від якого значною мірою залежить його ефективність, а також важливим засобом комунікації між судовою владою і громадськістю є засоби масової інформації [8, с. 95].

У результаті аналізу впливає висновок, що проект Антикорупційної стратегії передбачає низку результатів, спрямованих на суттєве посилення ролі громадськості у реалізації антикорупційної політики та відведення вагомої ролі громадському контролю у цій сфері. Але, є такі передбачувані очікувані результати, які послаблюють роль громадському контролю у реалізації антикорупційних заходів.

Так, у розділі, присвяченому державному регулюванню економіки, у проекті Антикорупційної стратегії виділена проблема 3.4.1. «Існуюча модель управління у суб'єктах господарювання державного сектору економіки є неефективною, наслідком чого є збитки та корупція.», яка передбачає результат, такий як: встановлення права дострокового розірвання контракту з менеджментом суб'єктів господарювання державного сектору економіки, які мають особливо важливе (стратегічне) значення для економіки України або найвищий рівень корупційних ризиків, або

належать до найбільш важливих суб'єктів господарювання оборонно-промислового комплексу у разі порушення ним норм антикорупційного законодавства або правил етичної поведінки [3].

Дана пропозиція, по-перше, суперечить нормам чинного законодавства, оскільки Закон України «Про управління об'єктами державної власності» (ст. 11-4) визначає компетенції Наглядової ради державного унітарного підприємства, яка приймає рішення про тимчасове відсторонення керівника від здійснення повноважень та призначення особи, яка тимчасово виконуватиме повноваження керівника; призначає на посаду та припиняє повноваження керівника, затверджує умови контракту з ним, укладає і розриває з ним контракт, здійснює контроль за дотриманням умов контракту [10]. По-друге, члени Наглядової ради, як управлінського виконавчого органу товариства, обираються відповідно до вимог Закону України «Про акціонерні товариства», який також визначає права та обов'язки членів цього органу, іншими актами законодавства, статутом товариства та/або положенням про виконавчий орган товариства, а також контрактом, що укладається з кожним членом виконавчого органу [11, ч. 5 ст. 58].

Отже, передбачення очікуваного результату у вигляді дострокового розірвання контракту із менеджментом суб'єкта господарювання державного сектору економіки у разі порушення норм антикорупційного законодавства та правил етичної поведінки є неприйнятним, оскільки повністю регламентується законодавством. Але, на нашу думку, для здійснення незалежного контролю за діяльністю менеджменту суб'єкта господарювання державного сектору економіки та недопущення прояву корупційних ризиків, даний пункт слід викласти у наступній редакції:

... 5) запроваджено у суб'єктах господарювання державного сектору економіки, які мають особливо важливе (стратегічне) значення для економіки України або найвищий рівень корупційних ризиків, або належать до найбільш важливих суб'єктів господарювання оборонно-промислового комплексу стандарти інтегрованої антикорупційної системи управління ризиками із елементами внутрішнього контролю;

Наступним момент, який потребує уточнення в формулюванні очікуваних результатах Антикорупційної стратегії, є проблема 3.5.10 «Недосконалість діючих інструментів контролю та недостатня прозорість процесів будівництва, ремонту та експлуатації доріг.» [3]. У зазначеній проблемі, привертає увагу очікуваний 2 результат: результати проведення моніторингу якості дорожніх робіт, дані про результати перевірок, штрафні санкції публікуються на офіційному веб-сайті ініціатора перевірки, ініціатора або замовника моніторингу [3].

Викликає даний результат зацікавленість, оскільки не узгоджується з нормами чинного законодавства, а саме Законом України «Про автомобільні дороги» в частині процедури проведення аудиту та перевірок безпеки автомобільних доріг. Дане зауваження слід застосувати також і до вживаної термінології: Законом України «Про автомобільні дороги» передбачено безпеку автомобільних доріг, аудит безпеки автомобільних доріг, визначено хто може бути аудитором та замовником аудиту безпеки автомобільних доріг. Відповідно, у редакції очікуваного результату (п. 2) Антикорупційної стратегії слід вживати узгоджені із законодавством вказані терміни. Також, п. 3 ст. 1 Закону України «Про автомобільні дороги» під аудитом безпеки автомобільних доріг визначає незалежне, системне, технічне та детальне оцінювання впливу проектних рішень на безпеку автомобільних доріг [12]. У свою чергу, управління безпекою автомобільних доріг включає організацію та здійснення аудиту автомобільних доріг, перевірку безпеки автомобільних доріг, виявлення аварійно-небезпечних місць (ділянок) та місць концентрації дорожньо-транспортних пригод та ліквідації їх причин [12, ст. 50].

Також вказаним законом (п. 9 ст. 1) передбачений ініціатор аудиту безпеки автомобільних доріг: замовник аудиту безпеки автомобільних доріг – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інша особа, на балансі або у власності якої перебуває автомобільна дорога або її ділянка, або яка виступає замовником будівництва нової автомобільної дороги [12], що також не узгоджується з очікуваним результатом, а саме: вживання словосполучення «ініціатор або замовник моніторингу».

Додатковим юридичним неузгодженням цього результату слід виділити тезу відносно штрафних санкцій щодо негативних результатів аудиту безпеки автомобільних доріг.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про автомобільні дороги» управління та автомобільними дорогами загального користування державного значення здійснює центральний орган виконавчої влади. Саме центральні органи виконавчої влади щодо управління автомобільними дорогами відповідає за: формування державної політики у сфері дорожнього господарства та забезпечення управління автомобільними дорогами загального користування; забезпечення нормативно-правового регулювання у сфері дорожнього господарства, нормування у сфері

будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних доріг загального користування; погодження переліків об'єктів та обсягів бюджетних коштів на будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт автомобільних доріг загального користування державного значення тощо [12]. У свою чергу, відповідальність за стан доріг міст, інших населених пунктів та їх вулиць, якість робіт з проектування, будівництва, реконструкції, ремонту та утримання вулиць і доріг міст та інших населених пунктів несуть органи місцевого самоврядування, що управляють функціонуванням та розвитком вулиць і доріг міст та інших населених пунктів. Саме про це говорить ст. 16 вказаного закону: вулиці і дороги міст та інших населених пунктів знаходяться у віданні органів місцевого самоврядування і є комунальною власністю [12].

У заключенні, слід відмітити роль громад у відстоєнні принципу прозорості в діяльності органів місцевого самоврядування та протидії корупції. Після проведення децентралізації віднедавня громадські ради почали відігравати вагомую роль у здійсненні контролю за діяльністю органів влади, розподілом та використанням останніми державних коштів. Основними антикорупційними методами, притаманним громадам, є проведення громадської експертизи (в основному, проводиться експертиза проєктів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної політики) та здійснення консультування.

Визначення напрямів покращання очікуваних стратегічних результатів в діяльності спеціалізованих антикорупційних державних органів, що в перспективі покращить їх роботу, сприятиме злагоженості у співпраці цих державних органів та громадськості у протидії та запобіганні корупції, ми зупинимося у наступному підрозділі. Як висновок, хочемо зазначити, що очікувані результати, на настання яких розрахований проєкт Антикорупційної стратегії на 2021–2025 р.р., спрямовані на суттєве посилення ролі громадськості у формуванні та реалізації антикорупційної політики, досягнення мінімізації випадків виникнення корупційних ризиків шляхом посилення громадського контролю щодо діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що знайшло своє відображення у обов'язковості участі громадськості у відборі та оцінці доброчесності членів Вищої ради правосуддя, посилення ролі Громадської ради доброчесності, наглядових рад у державних і комунальних підприємствах, у медицині тощо.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. Рагіфікація від 18.10.2006, підстава – 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки». *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007
3. Проєкт Закону України про засади державної антикорупційної політики на 2020–2025 роки № 4135 від 21.09.2020. *Верховна Рада України*: офіційний веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007
4. Разом проти корупції: Звіт урядово-громадської ініціативи, січень-липень, 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/antikor/zvity-razom-prity-koruptsiyi/sichen-lipen-2019.pdf>
5. Біла А. Антикорупційна освіта в Україні: які перспективи вона дає та де її можна отримати. *24 канал*. URL: https://education.24tv.ua/antikorupsiyna-osvita-ukrayini-yaki-perspektivi-novini-ukrayini_n1624490
6. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Х. : Консум, 2006. 656 с.
7. Конституція України : саном на 1 верс. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
8. Кравченко І. М. Громадський контроль як окремий напрям взаємодії адміністративних судів із громадськістю. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2019. С. 94–98.
9. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. Дата оновлення 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#top>
10. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 № 185-V. Дата оновлення 12.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>
11. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. Дата оновлення 06.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>.

УДК 66.094:343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.24>

СОКОЛОВСЬКИЙ Д.В.

СИСТЕМА, ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ**SYSTEM, POWERS AND FUNCTIONS OF EXECUTIVE BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF SOLAR ENERGY**

Стаття присвячена аналізу системи, повноважень та функцій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що забезпечують регулювання та нагляд у сфері сонячної енергетики. Визначено, які публічні адміністрації складають систему органів у сфері сонячної енергетики. Досліджено, які повноваження та функції вони виконують для ефективного функціонування сонячної енергетики в Україні. Зроблено висновок, що система виконавчих органів у сфері сонячної енергетики в Україні є комплексною та багаторівневою, охоплюючи як центральні, так і місцеві органи влади.

Ключові слова: *система, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, публічні адміністрації, сонячна енергетика.*

The article is devoted to the analysis of the system, powers and functions of executive bodies and local self-government bodies that ensure regulation and supervision in the field of solar energy. It is determined which public administrations make up the system of bodies in the field of solar energy. It is investigated what powers and functions they perform for the effective functioning of solar energy in Ukraine. It is concluded that the system of executive bodies in the field of solar energy in Ukraine is complex and multi-level, covering both central and local authorities.

Key words: *system, executive bodies, local self-government bodies, public administrations, solar energy.*

Постановка проблеми. Енергоефективність і енергозбереження на сьогодні є однією з ключових переваг соціально-економічного розвитку на глобальному, національному та регіональному рівнях. Успішна реалізація політики в цих сферах дозволяє значною мірою вирішувати нагальні проблеми світового масштабу (обмеженість енергоресурсів, зростаючий негативний вплив енергоспоживання на довкілля та пов'язані з цим кліматичні зміни), національного масштабу (досягнення енергетичної безпеки, незалежності та підвищення конкурентоспроможності економіки), а також регіональні виклики (соціально-економічний розвиток і сталий економічний ріст, враховуючи екологічні та соціальні аспекти) [3, с. 6].

Розвинені країни світу усвідомили практичність політики енергозбереження та енергоефективності після нафтових криз 1973-1974 років, коли ціни на нафту різко зросли в кілька разів за короткий час. З середини 70-х років цих країн почали впроваджувати політику та програми підвищення енергоефективності. Успіх цих ініціатив забезпечується завдяки широкому використанню методів і практичної енергоефективності, які допомагають подолати інформаційні, інституційні, політичні, нормативні та ринкові перешкоди, створюючи умови для впровадження промисловими підприємствами енергоефективних технологій і рішень [7, с. 42].

Військова агресія РФ ще більше загострила питання формування альтернативної існуючої системи енергетичної безпеки. Тобто політика енергоефективності і енергозбереження є важливим елементом у розбудові стабільної та стійкої енергосистеми, що значно підвищує рівень життя звичайних користувачів й підприємств. Домінуючими у системі публічних адміністрацій у відносинах використання сонячної енергетики є державні органи виконавчої влади. Тобто

© СОКОЛОВСЬКИЙ Д.В. – аспірант 3 курсу кафедри адміністративно-правових дисциплін (Донецький державний університет внутрішніх справ)

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

важливу роль у впровадженні такої політики грають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, оскільки саме вони відповідальні за формування, реалізацію та контроль будь-якого нового рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання та регулювання сонячної енергетики довгий час ігнорувалась вітчизняними науковцями, тому праць на цю тематику недостатня кількість. В різних галузях науки зустрічаються напрацювання проблематики сонячної енергетики. Так, Е. Ю. Рибнікова [17] опосередковано зачіпає тему стимулювання розвитку сонячної енергетики в Україні, натомість С. Швидюк [18] звертає увагу на роль місцевих органів самоврядування у функціонуванні системи сонячної енергетики. Ю. В. Дзядикув [3] говорить про сонячну енергетику в контексті енергетичної безпеки нашої держави та вбачає необхідність її розвитку. Проте серед наукових напрацювань відсутні праці, які би комплексно аналізували систему органів виконавчої влади та органів самоврядування як представників публічного адміністрування сферою сонячної енергетики.

Метою статті є аналіз системи, повноважень та функцій органів та органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі механізму адміністративно-правового забезпечення сфери сонячної енергетики.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про систему органів виконавчої влади у сфері сонячної енергетики, варто вказати, на її типову порівняно з іншими сферами публічного адміністрування відносин у країні.

Провідну роль на законодавчому рівні відведена Кабінету Міністрів України. Далі відзначимо центральні органи виконавчої влади, що відповідно до своїх положень наділені повноваженнями у сфері сонячної енергетики. Це, зокрема Міністерство енергетики України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності), Державна інспекція енергетичного нагляду України. Особливе місце посідає Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), яка є державним колегіальним органом державного регулювання діяльності у сферах енергетики та комунальних послуг. Завершує перелік системи публічних адміністрацій відповідні органи місцевого самоврядування.

Кабінет Міністрів України згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» здійснює: державне управління у сфері альтернативних джерел енергії шляхом реалізації державної політики в галузі альтернативних джерел енергії та управління нею; державне регулювання у сфері альтернативних джерел енергії [8].

Відповідно до ст.5 Закону України «Про альтернативні джерела енергії» Державне регулювання у сфері альтернативних джерел енергії здійснює Кабінет Міністрів України чи за його дорученням спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у відповідній сфері в порядку, визначеному законодавством.

Державне регулювання у сфері альтернативних джерел енергії здійснюється шляхом:

- розроблення, затвердження та запровадження норм, правил виробництва, передачі, транспортування, постачання, зберігання і споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, а також підтвердження походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії;

- нагляду та контролю за безпечним виконанням робіт на об'єктах альтернативної енергетики незалежно від їх форми власності, безпечною експлуатацією енергогенеруючого обладнання та за режимами передачі і споживання енергії;

- нагляду та контролю за додержанням вимог технічної експлуатації на об'єктах альтернативної енергетики незалежно від їх форми власності, технічної експлуатації енергетичного обладнання об'єктів, підключених до об'єднаної енергетичної системи України;

- встановлення тарифів на електричну енергію, вироблену на об'єктах альтернативної енергетики, а також на теплову енергію, видобуту з альтернативних джерел;

- всебічного заохочення і підтримки науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських робіт, діяльності винахідників і раціоналізаторів, спрямованих на розвиток виробництва та використання альтернативних джерел енергії.

21 квітня 2023 року Кабінет Міністрів України схвалив Енергетичну стратегію України до 2050 року. Місією цієї стратегії є створення умов для сталого розвитку національної економіки через забезпечення доступу до надійних, стійких і сучасних джерел енергії [15].

Шляхи здійснення останнього закріплені в ч. 2 ст. 5 згаданого Закону. Також суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії є міністерства. Насамперед це Міністерство енергетики України як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива [11].

Відповідно до пп. 1 п. 1. Положення про Міністерство енергетики України Міністерство енергетики України (Міненерго) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Міненерго є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів газового палива та у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики і теплопостачання, а також на ринку природного газу.

Перебуваючи в трьох площинах — політичній, регуляторній та технічній — Міненерго продовжує комунікацію з учасниками ринку і міжнародними партнерами, що дозволяє аналізувати ситуацію та розвивати ринок розподіленої генерації, який тільки зароджується». Міненерго, також, надає технічну підтримку для комунальних секторів і муніципалітетів, надаючи експертну допомогу. За словами одного з керівників міністерства, вкрай важливою на сьогодні постає взаємодія центральних органів виконавчої влади у цій сфері з органами місцевого самоврядування, адже саме тоді розвиток сонячної енергетики буде систематичним та ефективним [6].

Також, незважаючи на відсутність у переліку завдань та функцій Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України безпосередньо повноважень у сфері використання альтернативних джерел енергії, ми підтримуємо Е. Ю. Рибнікову у тому, що цей орган державної влади здійснює опосередковане регулювання відносин у сфері альтернативної енергетики через призму охорони навколишнього природного середовища [17, с. 125].

Оскільки відповідно до п.1 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів» Міндовкілля є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики щодо здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [2].

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, є Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності). Саме на цей орган покладено забезпечення збільшення частки відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в енергетичному балансі України; надання адміністративних послуг у відповідній сфері; внесення на розгляд Міністра енергетики пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері [10].

Ключовою функціональною публічною адміністрацією у сфері використання альтернативних джерел енергії є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП) – постійно діючий центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом. На нього покладено здійснення державного регулювання, моніторингу та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Окрім того, саме НКРЕКП здійснює державне регулювання діяльності щодо забезпечення купівлі електричної енергії за «зеленим» тарифом, який наразі є основним способом стимулювання розвитку альтернативної електроенергетики [12].

Важливу роль у функціонуванні та забезпеченні роботи сонячної енергетики відіграють органи місцевого самоврядування. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування» це гарантоване державою право та реальність територіальної громади, жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [13].

Лютий 2022 року став суттєвим викликом для системи місцевого самоврядування України, адже тоді вона перебувала на завершальному етапі масштабної реформи децентралізації. Ця реформа розпочалась ще у 2014 році та мала вагомий вплив на спроможність місцевого

самоврядування ефективно реагувати на виклики воєнного часу та забезпечувати стійкість громад в умовах кризи. Децентралізація мала на меті передачу значних повноважень та ресурсів від центральних органів влади до місцевих громад, що повинно було створити підґрунтя для формування самодостатніх територіальних одиниць з розширеними можливостями самоврядування. Такі зміни допомогли би місцевому самоврядуванню (ОМС) оперативно та гнучко реагувати на нові виклики, що постали з початком повномасштабної війни. Зокрема, розширені фінансові можливості та управлінська автономія дали змогу громадам швидко мобілізувати ресурси для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з безпекою, соціальним захистом та підтримкою критичної інфраструктури [18, с.161].

Тож попри значну роль державних органів у механізмі нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики, органи місцевого самоврядування виконують важливі сервісні функції, які безпосередньо на місцях забезпечують гарантування та реалізацію прав громадян.

У вказаному аспекті, недосконалим постає механізм адміністративно-правового забезпечення виробництва та реалізації сонячної енергії, закладений в положеннях Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Об'єктивно, вказаний закон має недоліки, пов'язані з відсутністю прямих або дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування як на рівні міських, так і на рівні селищних, і особливо сільських рад. Адже, на нашу думку, саме на рівні територіальних громад базового рівня можливе швидке та ефективне вирішення енергетичних проблем, викликаних військовою агресією або зношеністю енергосистем. Відповідно, їхня роль у сфері відновлювальної енергетики, у першу чергу сонячної (та інших видів) мінімізована.

У той час, як на рівні Закону України «Про альтернативні джерела енергії», фактично нівелюється роль органів місцевого самоврядування, вони щодня стикаються з сонячною енергетикою на місцях. Відновлювальна енергетика постала та залишається новою галуззю для України, тому породжує низку викликів для усіх суб'єктів управління та нагляду. Основним викликом для представників органів місцевого самоврядування є розуміння документів, розроблених урядом та переданих для виконання на локальний рівень. Посадовці публічних адміністрацій місцевих рад фактично є практиками, які втілюють прийняті законодавчі ініціативи та норми. Тому, критично важливо, залучати посадовців органів місцевого самоврядування до напрацювання необхідних законодавчих ініціатив та успішної реалізації майбутніх нормативно-правових актів[4].

Компетенцію публічних адміністрацій на рівні органів місцевого самоврядування у правовідносинах, пов'язаних із використанням альтернативних джерел енергії, розкривається в інших нормативно-правових актах розкривають.

Наприклад, у ст.10 Закону України «Про ринок електричної енергії» до повноважень органів місцевого самоврядування у відносинах із суб'єктами електроенергетики належить:

- 1) погодження питань розміщення на підпорядкованій їм території об'єктів електроенергетики виходячи з інтересів територіальної громади;
- 2) участь у розробленні планів розвитку систем розподілу електричної енергії на підпорядкованій їм території;
- 3) участь у розробленні і реалізації системи заходів щодо роботи об'єктів електроенергетики у разі виникнення надзвичайної ситуації в ОЕС України;
- 4) сприяння розвитку електроенергетики в регіоні [14].

Натомість у Законі України «Про теплопостачання», стаття 13 закріплює такі повноваження органів місцевого самоврядування, як: щоквартальне оприлюднення встановлених для всіх категорій споживачів тарифів на теплову енергію, що виробляється на установках з використанням альтернативних джерел енергії (крім теплоелектроцентралей, теплоелектростанцій, атомних електростанцій та когенераційних установок); перегляд за власною ініціативою та/або за зверненням суб'єкта господарювання тарифів на теплову енергію, що виробляється на установках з використанням альтернативних джерел енергії (крім теплоелектроцентралей, теплоелектростанцій, атомних електростанцій та когенераційних установок), але не більше одного разу на квартал [16].

Також, публічні адміністрації на рівні органів місцевого самоврядування залучаються до процесу добору земельних ділянок для будівництва об'єктів відновлювальної енергетики, які пропонуються на аукціоні з розподілу квоти підтримки, згідно з Порядком проведення аукціонів з розподілу квоти підтримки, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 р. № 1175 [9].

Для досягнення цілей будь-яких законодавчих нововведень на місцевому рівні, необхідно донести до громад їхню сутність та надати чітке розуміння їхнього практичного застосування.

Деякі механізми, через їхню комплексність та порядок фіксації у законах, залишаються закритими для місцевого самоврядування чи не використовуються ними в повній мірі. Натомість письмові або усні роз'яснення в межах, наприклад, спеціалізованих заходів від Міненерго чи НКРЕКП могли б значно поліпшити ситуацію із застосуванням усіх інструментів підтримки чи стимулювання розвитку відновлюваної енергетики на місцях. Такі роз'яснення могли би зняти навантаження з центральних органів виконавчої влади, яким не потрібно було б надавати повторно інформацію та пояснювати значення певних норм. Тому, у цій сфері панує думка, що проведення роз'яснювальних заходів для посадових осіб публічних адміністрацій місцевого самоврядування у сфері відновлювальної енергетики, зокрема сонячної, є вдалим рішенням для подальшого розвитку галузі в цілому [4].

Висновки. Система органів виконавчої влади у сфері сонячної енергетики в Україні є комплексною та багаторівневою. Вона охоплює як центральні, так і місцеві органи виконавчої влади. Публічні адміністрації Центральних органів виконавчої влади, зокрема Кабінету Міністрів України, Міністерства енергетики України, Державного агентства з енергоефективності, та НКРЕКП, забезпечують ключові функції з розроблення, впровадження та контролю за дотриманням норм та правил у галузі сонячної енергетики. Водночас, органи місцевого самоврядування, незважаючи на не зовсім повну регламентацію їхньої ролі в Законі «Про альтернативні джерела енергії», вдосконалюють практичність у впровадженні та ролі управління проектами з відновлюваної енергетики (переважно сонячної) на місцевому рівні.

Основним викликом залишається недостатня інтеграція повноважень органів місцевого самоврядування на рівні Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Це створює потребу у проведенні роз'яснювальних заходів та залученні представників місцевої влади до формування нових нормативно-правових ініціатив, спрямованих на покращення взаємодії між центральними та місцевими органами.

Таким чином, ефективний розвиток сонячної енергетики в Україні можливий лише за умов активної комунікації та координації між усіма суб'єктами управління в цій, що забезпечує сферу сталого розвитку галузі, сприятиме впровадженню сучасних технологій та підвищенню енергетичної незалежності країни. Нагальним є внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» в частині розширення повноважень публічних адміністрацій місцевого самоврядування, зокрема і в механізмі адміністративно-правового забезпечення виробництва та реалізації сонячної електроенергії.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання Державної інспекції енергетичного нагляду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2018 р. № 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.06.2025)
2. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 року №614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.06.2025)
3. Дзядикевич Ю. В. Енергетична безпека України та шляхи її реалізації. Сталий розвиток економіки. 2014. № 2. С. 5–11.
4. Зелене відновлення і декарбонізація: роль громад в посиленні енергобезпеки та енергетичному переході. *Енергетичний Перехід*. URL: <https://energytransition.in.ua/zelene-vidnovlennia-i-dekarbonizatsiia-rol-hromad-v-posylenni-enerhobezpeky-ta-enerhetychnomu-perekhodi/> (дата звернення: 07.06.2025)
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 08.06.2025)
6. Микола Колісник: розподілена генерація – важливий інструмент стабілізації енергосистеми на локальному рівні. Міністерство енергетики України. URL: <https://mev.gov.ua/novyna/mykola-kolisnyk-rozpodilena-heneratsiya-vazhlyvyu-instrument-stabilizatsiyi-enerhosystemy-na> (дата звернення: 08.06.2025)
7. Праховник А. В., Находов В. Ф., Борисенко О. В. Контроль ефективності енерговикористання – ключові проблеми управління енергозбереження. *Енергосбереження. Енергетика. Енергоаудит*. 2009. № 8. С. 41–54.
8. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> (дата звернення: 07.06.2025)

9. Про запровадження конкурентних умов стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 р. № 1175. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.06.2025)
10. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: Постанова Кабінету Міністру України від 26.11.2014 р. № 676. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.06.2025)
11. Про затвердження Положення про Міністерство енергетики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 р. № 507. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.06.2025)
12. Про затвердження Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Указ Президента України від 10.09.2014 №715. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/2014#Text> (дата звернення: 08.06.2025)
13. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2%D1%80#n3> (дата звернення: 08.06.2025)
14. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201919#n3> (дата звернення: 08.06.2025)
15. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 373-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.06.2025)
16. Про теплопостачання : Закон України від 02.06.2005 р. № 2633-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263315#n164> (дата звернення: 08.06.2025)
17. Рибнікова Е. Ю. Господарсько-правове стимулювання використання відновлювальних джерел енергії в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2018. 222 с.
18. Швидюк С. Роль місцевого самоврядування в підвищенні стійкості громад України в умовах війни. *ЄС-східне партнерство: майбутні шляхи активізації спільних ініціатив академічних та громадських спільнот в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 6–7 червня. 2024 р. С.160–168.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9:351.745.7:343.35

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.25>

ЛУЦАК С.Г.

**ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ЗЛОЧИНАМ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ****FOREIGN PRACTICES OF COMBATING CORRUPTION CRIMES COMMITTED
BY POLICE**

У статті констатовано, що наукові порівняльні дослідження функціонування служб внутрішньої (власної) безпеки в низці країн світу відіграють важливу роль у процесі реформування відповідних підрозділів в Україні, оскільки надають орієнтири для адаптації перевірених зарубіжних практик. Позитивний зарубіжний досвід демонструє, що ефективне забезпечення захисту системи поліції від корупційних злочинів ґрунтується на впровадженні комплексу інституційних, правових та освітньо-превентивних заходів. Серед основних механізмів, що застосовуються в інших країнах, виокремлено: прийняття єдиних стандартів протидії корупції в органах поліції, які регулюють як етичну поведінку персоналу, так і процедури внутрішнього контролю; чітке нормативне визначення дозволених видів діяльності для поліцейських, з метою уникнення конфлікту інтересів та зловживань службовими повноваженнями; посилення кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів у поєднанні з підвищенням рівня матеріального та соціального забезпечення працівників поліції, що формує умови для їх доброчесної поведінки; впровадження спеціалізованих навчальних курсів і тренінгів у системі професійної підготовки, зокрема з питань антикорупційної етики, реагування на провокації, повідомлення про факти правопорушень серед колег.

У межах порівняльного аналізу доведено, що найбільша вірогідність корупційних зловживань спостерігається в підрозділах, де відсутній ефективний адміністративний нагляд і громадський контроль. Саме тому у більшості країн Європейського Союзу протягом останніх років сформувалася тенденція до уніфікації антикорупційних ініціатив, які передбачають прозору підзвітність поліції, створення незалежних органів розслідування та активне залучення громадських інституцій.

Результати дослідження підтверджують доцільність імплементації в українську практику окремих елементів антикорупційної політики, апробованих у таких країнах, як Велика Британія, Німеччина, Польща, Словаччина, США, Франція. Зокрема, йдеться про ефективну реалізацію превентивних, аналітичних, контрольних та просвітницьких заходів, що спрямовані на виявлення та усунення ризиків корупційної поведінки серед поліцейських.

Ключові слова: *службова злочинність, поліцейський, Національна поліція України, правоохоронна практика, зарубіжний досвід, протидія злочинам, сфера службової діяльності.*

The article states that scientific comparative studies of the functioning of internal (own) security services in a number of countries of the world play an important role in the process of reforming the relevant units in Ukraine, as they provide guidelines for adapting proven foreign practices. Positive foreign experience demonstrates that effective protection of the police system from corruption crimes is based on the implementation of a complex of institutional, legal and educational and preventive measures. Among

the main mechanisms used in other countries, the following are highlighted: adoption of uniform standards for combating corruption in police bodies, which regulate both the ethical behavior of personnel and internal control procedures; clear regulatory definition of permitted types of activities for police officers, in order to avoid conflicts of interest and abuse of official authority; strengthening criminal liability for committing corruption crimes in combination with increasing the level of material and social security of police officers, which creates conditions for their honest behavior; introduction of specialized training courses and trainings in the professional training system, in particular on anti-corruption ethics, responding to provocations, reporting facts of offenses among colleagues.

Within the framework of the comparative analysis, it was proven that the greatest probability of corruption abuses is observed in units where there is no effective administrative supervision and public control. That is why in most countries of the European Union in recent years a tendency has been formed towards the unification of anti-corruption initiatives, which provide for transparent accountability of the police, the creation of independent investigative bodies and the active involvement of public institutions.

The results of the study confirm the feasibility of implementing into Ukrainian practice certain elements of anti-corruption policy, tested in such countries as the United Kingdom, Germany, Poland, Slovakia, the USA, and France. In particular, it concerns the effective implementation of preventive, analytical, control and educational measures aimed at identifying and eliminating the risks of corrupt behavior among police officers.

Key words: *official crime, police officer, National Police of Ukraine, law enforcement practice, foreign experience, combating crimes, sphere of official activity.*

Постановка проблеми. Сфера службової діяльності правоохоронних органів відіграє фундаментальну роль у забезпеченні верховенства права, підтриманні публічного порядку та захисті прав і свобод громадян. Водночас саме правоохоронна система, за умови недостатнього контролю та неефективного механізму підзвітності, може перетворитися на джерело серйозних загроз, зокрема у вигляді корупційних проявів. Корупційні злочини, вчинені поліцейськими, завдають значної шкоди довірі суспільства до органів правопорядку, нівелюють зусилля держави у сфері кримінальної політики та підривають легітимність державної влади загалом.

У цьому контексті особливої актуальності набуває компаративний аналіз зарубіжного досвіду протидії корупційним злочинам у сфері службової діяльності поліцейських. Зарубіжна практика демонструє різноманітні підходи до виявлення, розслідування та попередження таких порушень, а їх дослідження дозволяє не лише ідентифікувати ефективні інструменти боротьби зі службовими правопорушеннями у поліції, але й адаптувати їх до українських умов з урахуванням національної специфіки правової системи, суспільних очікувань і потреб реформування сектору безпеки. Застосування таких підходів може стати дієвим чинником у підвищенні рівня підзвітності поліцейських, зменшенні латентності службових злочинів та утвердженні демократичного контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі питання протидії службовим злочинам в правоохоронних структурах розглядали П. П. Андрушко, О. М. Бандурка, В. В. Бардачов, В. Є. Боднар, О. Ю. Бусол, О. М. Ігнатів, М. В. Кікалішвілі, В. О. Мартиненко, Н. К. Макаренко, В. М. Трепак, О. В. Шевченко та ін. Вагомий науковий вклад згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики є беззаперечним, проте в умовах сьогодення назріла необхідність дослідження зарубіжних практик протидії корупційним злочинам, що виняються поліцейськими.

Виклад основного матеріалу. Корупція в органах поліції становить глобальну проблему, що суттєво підриває довіру суспільства до правоохоронної системи, унеможливує реалізацію принципів правової держави та сприяє формуванню сприятливого середовища для розвитку системної злочинності. Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що ефективна протидія таким негативним явищам є можливою лише за умови комплексного підходу, який охоплює інституційні, правові та організаційні заходи щодо попередження, виявлення і притягнення до відповідальності осіб, причетних до корупційних правопорушень у сфері правоохоронної діяльності.

Зарубіжні практики протидії корупції в поліції становлять значний інтерес як у теоретичному, так і прикладному аспектах. Особливості реалізації антикорупційної політики в межах

окремих держав зумовлені низкою чинників, зокрема історичними, ментальними, економічними та культурними особливостями розвитку відповідних правових систем. Водночас варто виокремити певні універсальні підходи, що демонструють ефективність у зниженні рівня корупційних проявів серед представників правоохоронних органів. Однак кожна країна, з урахуванням національної специфіки, адаптує ці методи до власних умов функціонування правоохоронної системи, що забезпечує формування сталих механізмів протидії та запобігання корупційній діяльності.

Як зазначає Б. Г. Безгинський, зниження рівня корупції в Україні можливе шляхом активного впровадження та реалізації програм міжнародного обміну досвідом із державами, в яких антикорупційна політика демонструє високий рівень ефективності [1, с. 48–49]. Запозичення механізмів реалізації антикорупційного законодавства, апробованих у зарубіжній практиці, може стати суттєвим чинником у формуванні дієвих підходів до протидії корупції в національному контексті. Використання міжнародного досвіду дає змогу виявити найбільш ефективні засоби впливу при розробці системи заходів із запобігання та протидії корупції, зокрема в діяльності судових органів України.

С. А. Подоляка наголошує на необхідності комплексного аналізу як позитивного, так і негативного досвіду зарубіжних країн у сфері боротьби з корупцією [2, с. 354]. Об'єктом наукового дослідження мають виступати не лише держави з низьким рівнем корупції, але й ті, що, попри тривалу боротьбу, не досягли суттєвого прогресу в подоланні цього явища. Позитивний досвід доцільно адаптувати та впроваджувати у правову систему України, тоді як аналіз негативних прикладів дозволяє уникнути повторення помилок та сприяти формуванню більш ефективних стратегій протидії корупції.

У сучасних умовах боротьби з корупцією ключову роль відіграє ефективне функціонування спеціалізованих інституцій, здатних здійснювати як превентивні, так і репресивні заходи. У Республіці Польща система протидії корупції охоплює всі рівні державного управління та реалізується трьома основними інституціями: Центральним антикорупційним бюро (СВА), Агенцією внутрішньої безпеки (АВВ) та Центральним слідчим бюро поліції (СБСП). Ключовою особливістю польського антикорупційного механізму є акцент на превентивних заходах. Зокрема, значна увага приділяється інформуванню громадськості щодо ризиків корупційної поведінки, способів її уникнення та залучення населення до антикорупційної діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграють освітні програми, інформаційні кампанії, електронні сервіси з відкритим доступом до державної інформації та онлайн-інструменти громадського контролю. Наприклад, система електронних закупівель і прозорого бюджетування в Польщі дозволяє значно знизити ризики зловживань та сприяє формуванню довіри до державних інституцій [3, с. 120].

Позитивним прикладом просвітницької антикорупційної роботи є функціонування національного навчального порталу «Антикорупція», що містить освітні матеріали для держслужбовців і правоохоронців, а також періодичні видання, серед яких слід відзначити журнал «Przegląd Antykorupcyjny» [4].

Система антикорупційного контролю в поліції Польщі включає й обов'язкове щорічне декларування майнового стану працівниками поліції, так звані «декларації власності», що сприяє виявленню потенційних конфліктів інтересів. У 2021 році урядом Польщі прийнято нову Антикорупційну стратегію на 2021–2025 рр., яка передбачає удосконалення законодавчого регулювання, активізацію міжвідомчої співпраці, а також імплементацію міжнародних антикорупційних стандартів, зокрема рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO) [4].

Інші європейські держави також застосовують ефективні інструменти інституційного стримування корупції в поліції. Наприклад, у Словаччій Республіці на рівні відомчих нормативно-правових актів (накази Міністра внутрішніх справ, розпорядження Президента поліції) затверджено перелік заборонених для поліцейських видів діяльності, що мають високий корупційний потенціал.

У Федеративній Республіці Німеччина функціонує «Антикорупційний кодекс» (Antikorruptionsrichtlinie), у якому детально окреслено сфери службової діяльності з підвищеним ризиком корупції, наведено типові ознаки корупційної поведінки, а також встановлено алгоритми дій працівника поліції у разі виникнення ситуацій, що можуть сприяти вчиненню корупційного правопорушення.

Водночас у більшості країн ЄС запроваджено інститути незалежного нагляду за діяльністю правоохоронних органів. Зокрема, одним із найефективніших механізмів запобігання корупції серед поліцейських є створення структур внутрішньої безпеки, які організаційно та функціонально не підпорядковуються місцевим управлінням поліції, а перебувають у підпорядкуванні

вищих органів виконавчої влади або Міністерства юстиції. Такий підхід забезпечує об'єктивність контролю, зменшує ризики кругової поруки та сприяє підвищенню рівня відповідальності за дотримання стандартів етичної поведінки у правоохоронній діяльності.

США. У більшості юрисдикцій діють підрозділи Internal Affairs (IA), що розслідують неправомірну поведінку правоохоронців. Також засновано Civilian Review Boards (громадські наглядові ради), які можуть ініціювати перевірки поліції, мати право на допит свідків і доступ до внутрішніх матеріалів. В Internal Affairs входять спеціальні відділи при великих поліційних та шерифських управліннях, що займаються розслідуванням порушень службової дисципліни, зловживань, корупції й іншої неправомірної поведінки працівників [5]. Наприклад, у Лос-Анджелесі IA співпрацює із Поліцейською комісією та цивільним інспектором, що забезпечує систему стримувань і противаг. IA-розслідування можуть проводити професійні інвестигатори, з рекомендаціями щодо дисциплінарних заходів, хоча остаточне рішення зазвичай приймає керівництво – шериф чи начальник поліції, інколи – цивільна комісія. Також, у Тампа PD створили IAU для внутрішніх розслідувань із чіткими процедурами, гарантіями прав підозрюваних офіцерів, включаючи представництво та захист від переслідування [6].

Civilian Review Boards (громадські наглядові ради). Ці комісії зазвичай складаються з незалежних громадян, призначених місцевими органами влади (мером чи радами). Функції: аналізують завершені IA-розслідування, перевіряють їх об'єктивність і повноту [7]. Можуть ініціювати власні перевірки, включно з допитами свідків, доступом до матеріалів справ, отриманням рекомендацій щодо додаткових дій. Окремі ради мають право вимагати допит та документи, навіть проводити власне розслідування і видавати директиви щодо подальших дій. Оцінки ефективності показують, що такі ради можуть бути не менш справедливими, ніж IA, хоча їх ресурси й повноваження важливі для реального впливу.

У США відповідальність працівників правоохоронних органів за вчинення кримінальних правопорушень передбачена як загальними нормами кримінального законодавства, так і спеціальними кримінально-правовими положеннями, що регулюють професійну діяльність службовців поліції. Залежно від характеру правопорушення, на порушників можуть бути накладені основні та додаткові види кримінального покарання, зокрема: позбавлення волі, штрафи, конфіскація майна, а також заборона обіймати певні посади чи займатися конкретними видами діяльності. Наприклад, відповідно до норм федерального законодавства, вимагання або спроба вимагання з боку працівника поліції під час виконання службових обов'язків тягне за собою кримінальну відповідальність у вигляді штрафу, позбавлення волі на строк до трьох років або застосування обох санкцій одночасно [8].

Антикорупційна стратегія правоохоронної системи США ґрунтується на багаторівневій системі реагування на прояви корупції в органах поліції. Одним із ключових напрямів є забезпечення високих стандартів професійної етики та дисципліни серед особового складу. Усі кандидати на службу в поліції піддаються ретельному відбору, що передбачає всебічну перевірку особистих і професійних якостей, проходження психофізіологічного тестування із використанням поліграфа, оцінку рівня стресостійкості та готовності дотримуватися морально-етичних норм.

З метою запобігання корупційним ризикам у діяльності співробітників Федерального бюро розслідувань (ФБР) широко застосовується система ротації кадрів, яка унеможливує тривале перебування службовця на одному й тому самому посту, що істотно знижує імовірність встановлення неформальних зв'язків із представниками місцевих еліт або організованого кримінального середовища. Крім того, у структурі Головного управління ФБР функціонує спеціальний підрозділ внутрішніх розслідувань (Inspection Division), уповноважений здійснювати контроль за службовою поведінкою співробітників та проводити розслідування за фактами зловживань, професійної недоброчесності або перевищення повноважень [9].

Особливу увагу в США приділено формуванню антикорупційної культури в органах поліції. У цьому контексті вартій уваги досвід регулярного інформування громадськості про виявлені факти порушень службової дисципліни або корупційних дій з боку правоохоронців. Зокрема, видається спеціалізоване періодичне видання – «Національний бюлетень негідної поведінки» (*National Police Misconduct Reporting Project*), в якому публікуються узагальнені статистичні та аналітичні матеріали щодо випадків жорстокості, бездіяльності, зловживань службовим становищем та інших порушень етичних стандартів працівниками поліції [10].

Зазначений підхід демонструє високий рівень відкритості правоохоронної системи США та сприяє посиленню суспільної довіри до правоохоронних органів. Такий досвід доцільно імплементувати й в Україні. Зокрема, у вітчизняних відомчих медіа Міністерства внутрішніх

справ України, Національної поліції України доцільним є створення постійної рубрики, присвяченої висвітленню реальних прикладів порушення службової дисципліни, фактів корупційних діянь з боку працівників поліції, їх правових наслідків і застосованих заходів дисциплінарного чи кримінального впливу. Така практика сприятиме формуванню принципів прозорості, відповідальності та доброчесності у діяльності національних правоохоронних органів.

Країною з низьким рівнем корупції у поліції вважається Велика Британія. На відміну від традиційних для цієї країни правових принципів, антикорупційні закони зобов'язують службових осіб доводити свою невинуватість стосовно корупційних правопорушень (тобто у правовій системі «колиски демократії» Великої Британії щодо корупційних діянь закріплено принцип презумпції винуватості). З метою протидії корупції у країні створено автономні поліцейські підрозділи, головним завданням яких є пошук та притягнення до відповідальності поліцейських, винних у вчиненні корупційних правопорушень. Для викриття та доказування корупційних діянь спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки вживають різноманітних заходів та застосовують методи, зокрема, проводять таємні операції, опитування, збирають відомості як від постійних інформаторів, так і з інших джерел, які надають повідомлення у конфіденційній формі. Після уточнення оперативних даних за санкцією відповідного начальника проводиться подальше поглиблене розслідування. У процесі слідства вирішується питання про початок кримінального переслідування або притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності [11, с. 119]. Ці спеціалізовані підрозділи (аналог вітчизняних підрозділів внутрішньої безпеки), що займаються винятково справами, пов'язаними з корупційними правопорушеннями, мають найвищий рівень матеріального забезпечення та фінансування. Ефективність їх діяльності визначається результативністю розгляду кримінальних справ, а також кількістю поліцейських, покараних за корупційні правопорушення [12].

Завдяки злагодженій антикорупційній «стратегії профілактики» поліція Великої Британії системно вивчає потенційних кандидатів на посади поліцейських, створює системи захисту інформації та обмежує доступ до них сторонніх осіб. Водночас значна увага приділяється етичному вихованню як одному з компонентів запобігання виявам корупції серед поліцейських [13, с. 144].

Німеччина. Важливу роль у боротьбі з корупцією у ФРН відіграє Федеральне кримінальне відомство. Цей поліцейський орган розробляє стратегію, тактику та методику боротьби з корупцією й організованою злочинністю, здійснює координацію зусиль німецької поліції. Привертає увагу такий факт: оприлюднюючи поліцейську статистику за 2020 р., рада міністрів внутрішніх справ ФРН відзначила зменшення кількості виявлених фактів службових злочинів, у тому числі хабарництва та корупції, назвавши таку ситуацію «загрозливою для суспільства», і звинувативши своїх підлеглих у неефективності боротьби з корупційними правопорушеннями. З оприлюднених даних доцільно звернути увагу на те, що у відсотковому співвідношенні корупціонерів за галузями 7,9 % припадає на поліцію, і це є третій за кількістю виявлених випадків показник після будівництва (25,6 %) та охорони здоров'я (15,8 %) [14].

Крім Федерального кримінального відомства, завдання виявлення та попередження фактів корупції серед поліцейських Німеччини покладається на найбільш досвідчених керівників, які мають право проводити службову перевірку інформації про корупцію серед поліцейських, яка надходить з різних джерел, у тому числі анонімних. Кількість таких керівників обмежена і береться у відношенні один на 700 працівників особового складу. Матеріали перевірок після їх завершення доповідаються першому керівникові для вжиття заходів. У разі підтвердження у діях поліцейського корупційного злочину матеріали направляються до прокуратури для відповідного реагування, а саму особу звільняють з поліції [15].

Слушною для ознайомлення є практика німецького кримінального процесу з використанням як доказів повідомлень секретних джерел оперативно-розшукової діяльності про вияви корупції. Таке використання можливе двома способами: по-перше, шляхом допиту працівника поліції (підрозділу внутрішньої безпеки) про те, що йому відомо зі слів секретного агента, який залишається для суду анонімним; по-друге, шляхом допиту самого секретного інформатора без розкриття учасникам процесу його особи. Водночас для змагального типу процесу обидва ці способи неприйнятні, оскільки перший з них порушує принцип безпосередності, а другий – принцип рівності сторін. Цим, зокрема, пояснюється обмеженість використання відомостей секретних джерел лише деякою категорією справ [16].

У Федеральній кримінальній службі (ВКА) існують спеціальні відділи, які здійснюють антикорупційну діяльність як на національному, так і міжнародному рівнях, підпорядковуються Федеральному міністерству внутрішніх справ [17]. Законодавчо запроваджено вимогу до всіх

федеральних органів і відомств (включно з поліцією) виявляти зони корупційної вразливості та впроваджувати заходи протидії. На рівні федеральних земель можуть працювати *Beauftragte für Korruptionsprävention* – уповноважені з питань запобігання корупції з незалежним статусом.

Франція. Функціонує *Inspection Générale de la Police Nationale (IGPN)* – «поліція поліції», що проводить аудит, журналістські перевірки, розслідування дисциплінарних і кримінальних справ, а також слідкує за дотриманням етичних норм. IGPN має статус окремого органу, що не залежить від місцевих підрозділів: її очолює магістрат, і вона діє «на рівні рівні з поліцією», зі своїми ресурсами й бюджетом. У 2024 році IGPN планує створення спеціального підрозділу з протидії корупції, а також проводить навчання менеджерів щодо виявлення слабких сигналів [18].

Висновки. У межах дослідження здійснено компаративний аналіз підходів до реалізації державної політики (стратегії) протидії правопорушенням, що вчиняються поліцейськими в окремих зарубіжних країнах. Встановлено, що найчастіше випадки службових зловживань мають місце в підрозділах, де відсутній ефективний контроль за діяльністю особового складу з боку керівництва та незалежних зовнішніх інституцій.

В останнє десятиріччя в більшості країн Європейського Союзу спостерігається чітка тенденція до гармонізації антикорупційних ініціатив у поліцейській сфері. Це зумовлено як міжурядовими угодами та спільними програмами з протидії корупції, так і активним обміном інституційним досвідом у впровадженні ефективних антикорупційних механізмів.

До ключових напрямів забезпечення інституційного захисту поліції від корупційних правопорушень і зловживань службовим становищем в інших державах належать: уніфікація правових стандартів протидії корупції в правоохоронних органах; регламентація службових процедур та алгоритмів виконання повноважень співробітниками поліції; посилення кримінальної відповідальності поліцейських за вчинення корупційних злочинів у поєднанні з покращенням матеріального та соціального забезпечення особового складу; впровадження обов'язкових навчальних програм з питань етики, запобігання корупції та конфлікту інтересів.

Особливості організації запобіжних заходів значною мірою залежать від характеру поширених схем зловживань. Так, ефективними механізмами, апробованими в окремих країнах, визнано: обов'язкове подання декларацій про доходи та майно з подальшим аналізом джерел їх походження службами внутрішньої безпеки (Польща); функціонування автономних підрозділів поліції, завданням яких є розслідування протиправної діяльності поліцейських (Німеччина); створення мобільних інспекційних груп для здійснення як планових, так і раптових перевірок поліцейських структур різних рівнів (Словаччина); використання даних від конфіденційних інформаторів як допустимих доказів у кримінальному провадженні проти поліцейських (США); спеціальна етично-психологічна підготовка поліцейських до протидії спробам провокації неправомірної вигоди або підбурювання до злочину (Велика Британія); законне використання поліграфа для перевірки достовірності показань у службових розслідуваннях (США, країни ЄС); залучення інститутів громадянського суспільства до контролю за дотриманням антикорупційного законодавства в діяльності поліції, включаючи участь у наглядових комісіях та розслідуваннях (Франція).

Систематизація та вивчення зазначених практик створюють підґрунтя для формування ефективної моделі протидії корупційним злочинам у лавах поліції, адаптованої до правових і соціокультурних умов України.

Список використаних джерел:

1. Безгинський Б. Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні : дис. ... докт. філософ. : 081 – Право. Київ, 2022. 195 с.
2. Подоляка С. А. Адміністративно-правове забезпечення протидії корупції в органах прокуратури в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 457 с.
3. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.
4. Edukacyjnyportaloantykorpucji. URL: <http://www.antykorpucja.gov.pl/ak/wydawnictwa-cba/publikacje-w-jezyku-pol/przeglad-antykorpucyjny>.
5. Citizen Review of Police: Approaches and Implementation. US Department of Justice, NIJ, 2020. URL: https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/184430.pdf?utm_source=chatgpt.com
6. Internal Affairs Unit – The Policeman's Friend or Foe. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/internal-affairs-unit-policemans-friend-or-foe-critical-issues-law?utm_source=chatgpt.com

7. Oversight Models: Is one model better than another? National Association for Civilian Oversight of Law Enforcement. URL: https://www.nacole.org/oversight_models?utm_source=chatgpt.com
8. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. К. : КНТ, 2007. 596 с.
9. Антикорупційний менеджмент: підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 680 с.
10. Богомолов А. В. Деякі аспекти міжнародного досвіду протидії корупції. *Science Time*. 2014. № 12. С. 47–52.
11. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 481 с.
12. Досвід країн Європейського Союзу щодо протидії злочинам, пов'язаним з корупцією, та захисту фінансових інтересів держави : аналіт. огляд / упоряд.: І. Кржечковський, В. В. Тацієнко, С. С. Чернявський; Нац. акад. внутр. справ, Консулят. місія ЄС в Україні. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 276 с.
13. Куліш А. Досвід боротьби з корупцією в поліції Великої Британії. *Право України*. 2005. № 12. С. 141–145.
14. Підбережник Н. П. Антикорупційна політика в країнах Західної Європи: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2023. Вип. 37. С. 123–132.
15. Успіх боротьби з корупцією від Німеччини. *Громадська організація Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам*. URL: <http://anticorruption.com.ua/news-usph-borotbi-z-korupcyeyu-ud-nimechhini.html>
16. Основи кримінального процесу Федеративної республіки Німеччина : навч. посіб. / В. А. Савченко, Я. І. Соловій, В. І. Фелик, В. Д. Юрчишин. Х. : Право, 2017. 372 с.
17. ВКА – Bundeskriminalamt. *Офіційний сайт*. URL: https://www.bka.de/EN/Home/home_node.html?utm_source=chatgpt.com
18. Inspection générale de la police nationale (IGPN). *Офіційний сайт*. URL: https://www.police-nationale.interieur.gouv.fr/nous-decouvrir/notre-organisation/organisation/linspection-generale-de-police-nationale-igpn?utm_source=chatgpt.com

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ДОКТРИНА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ****CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN THE UNITED KINGDOM:
THE IDENTIFICATION DOCTRINE AND PROSPECTS FOR ADAPTATION
IN UKRAINE**

Стаття присвячена детальному аналізу особливостей інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у Великій Британії в контексті дії доктрини ідентифікації (identification doctrine) та оцінці доцільності запозичення цього досвіду для української правової системи. Розглядається еволюція підходів британського законодавця до кримінального переслідування корпорацій, починаючи з XIX століття, зокрема через історичну справу «The Queen v. Great North of England Railway Co». Проаналізовано сучасну судову практику, що вимагає фактичного, а не лише формального аналізу ролі посадових осіб у структурі компанії, що істотно впливає на визнання кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Особлива увага приділяється чинному законодавству Великої Британії, включно з Bribery Act 2010, Proceeds of Crime Act 2002 та Criminal Finances Act 2017, а також останнім законодавчим ініціативам, спрямованим на реформування традиційної доктрини ототожнення, що забезпечує більш ефективний контроль за корпоративною злочинністю. Підкреслено, що сучасні виклики корпоративної злочинності зумовлюють розширення меж відповідальності компаній за дії «старших менеджерів», посилення контролю за їхніми діями та підвищення ролі комплаєнс-систем у запобіганні злочинам, що є важливим фактором для забезпечення доброчесності бізнесу.

У статті також детально аналізується можливість імплементації англійського досвіду в українське кримінальне право з урахуванням концептуальних, процедурних та правових відмінностей між двома системами. Висловлено думку про необхідність адаптації іноземних моделей з урахуванням національного контексту, що дозволить створити дієвий, прозорий та ефективний механізм корпоративної кримінальної відповідальності в Україні, який відповідатиме сучасним міжнародним стандартам та підвищить рівень правового захисту суспільства від негативних наслідків корпоративних злочинів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, юридичні особи, доктрина ідентифікації, корпоративна злочинність, британське право, реформування, комплаєнс, кримінальне право України, Bribery Act, запозичення досвіду.

The article provides a detailed analysis of the features of the criminal liability institution for legal entities in the United Kingdom in the context of the identification doctrine and evaluates the feasibility of borrowing this experience for the Ukrainian legal system. It examines the evolution of the British legislator's approaches to prosecuting corporations, starting from the 19th century, notably through the landmark case The Queen v. Great North of England Railway Co. The study reviews modern judicial practice, which requires a substantive rather than merely formal analysis of the roles of company officials in the corporate structure, significantly affecting the recognition of criminal liability for legal entities.

Special attention is given to current UK legislation, including the Bribery Act 2010, Proceeds of Crime Act 2002, and Criminal Finances Act 2017, as well as recent legislative initiatives aimed at reforming the traditional identification doctrine to enhance corporate crime control. It is emphasized that contemporary challenges of corporate crime necessitate expanding companies' liability boundaries concerning senior managers' actions, strengthening oversight of their conduct, and increasing the role of compliance systems in preventing offenses, which is crucial for ensuring business integrity.

The article also thoroughly analyzes the possibility of implementing the English experience in Ukrainian criminal law, considering conceptual, procedural, and legal differences between the two systems. It argues the necessity of adapting foreign models to the national context to create an effective, transparent, and efficient mechanism of corporate criminal liability in Ukraine that complies with modern international standards and enhances society's legal protection against the adverse effects of corporate crimes.

Key words: *criminal liability, legal entities, identification doctrine, corporate crime, British law, reform, compliance, Ukrainian criminal law, Bribery Act, experience borrowing.*

Вступ. На сьогодні в Україні тривають активні дискусії щодо доцільності впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Водночас у правових системах країн англосаксонської традиції, зокрема у Великобританії, відповідний інститут уже понад століття є складовою частиною кримінального права, активно застосовується на практиці та зазнає постійного реформування. Такий контраст у підходах актуалізує потребу у ґрунтовному порівняльно-правовому аналізі моделей корпоративної відповідальності, зокрема з урахуванням доктрини ідентифікації, яка залишається фундаментальною для англійського кримінального права. Проблема полягає у визначенні меж та правових механізмів притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності в умовах української правової системи, яка досі обмежується застосуванням кримінально-правових заходів без визнання повноцінної кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Питання відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві досліджували українські науковці, зокрема О. Музика-Стасюк, А. Куліш, С. Стеценко, які акцентували увагу на прогалинах у національному законодавстві та потребі його адаптації до міжнародних стандартів. Деякі автори, зокрема Л. Листопад, зазначають про необхідність вивчення досвіду Англії та США як країн із усталеними моделями корпоративної кримінальної відповідальності. Водночас більшість досліджень зосереджені на загальнотеоретичних підходах або на прикладах національного законодавства без ґлибокого аналізу англійської правозастосовної практики.

У процесі підготовки статті застосовано комплекс методів наукового пізнання, які забезпечили ґрунтовне вивчення теми. Історико-правовий метод дозволив проаналізувати еволюцію кримінальної відповідальності юридичних осіб у британському праві, починаючи з XIX століття. За допомогою порівняльно-правового методу здійснено зіставлення підходів англійської та української правових систем до інституту корпоративної кримінальної відповідальності. Формально-юридичний метод використано для аналізу чинного британського законодавства (зокрема Bribery Act 2010, Criminal Finances Act 2017 та ін.), а також новітніх законодавчих ініціатив у цій сфері. Системно-структурний метод сприяв дослідженню ролі посадових осіб у межах корпоративної ієрархії в контексті застосування доктрини ідентифікації. Метод аналізу та синтезу дозволив узагальнити наукові підходи до відповідальності юридичних осіб і сформулювати висновки. Прогностичний метод використано для обґрунтування можливостей імплементації британського досвіду в українське кримінальне право з урахуванням національного контексту.

Недостатньо дослідженим залишається питання застосування доктрини ідентифікації як основи притягнення корпорацій до відповідальності у Великій Британії, а також сучасна позиція англійських судів щодо можливостей її реформування. Крім того, не надано ґрунтовної оцінки можливості адаптації цього досвіду до умов українського кримінального права з урахуванням існуючих концептуальних, процедурних і теоретичних відмінностей. Саме цим аспектам і присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у Великій Британії з урахуванням дії доктрини ідентифікації, дослідити сучасну судову практику та законодавчі ініціативи щодо реформування цього

інституту, а також оцінити можливість адаптації та імплементації досвіду Великої Британії у сфері корпоративної кримінальної відповідальності в українське кримінальне право з урахуванням національних особливостей.

Результати дослідження. Спочатку ідея про те, що не тільки фізичні особи, а й корпорації повинні нести кримінальну відповідальність, в англійському праві здобула визнання з середини XIX століття, коли суди почали виносити рішення про визнання корпорацій винними у порушенні статутних обов'язків та, згодом, карати у кримінальному порядку за неналежне вчинення навіть правомірних дій, результатом яких стало створення небезпеки чи незручностей суспільству. Так, у 1846 році Лорд Денман виніс рішення у справі «The Queen v. Great North of England Railway Co» («Королева проти Компанії Велика залізниця Півночі Англії»), згідно з яким корпорації можуть визнаватись кримінально відповідальними за неналежне вчинення правомірних дій [1, с. 52].

Загальним правилом притягнення компаній до відповідальності в англійському кримінальному праві є «принцип ідентифікації», який також називають «принципом ототожнення». Його суть полягає в тому, що кримінальна відповідальність юридичної особи може настати лише у разі вчинення правопорушення посадовою особою, яка контролює компанію, тобто представником вищого керівництва або особою, що має представницькі повноваження. При цьому дії (або бездіяльність) та психічний стан таких посадових осіб ототожнюються з діями та психічним станом самої корпорації [2, р.20]. Таке розуміння дозволяє говорити про відхід від концепції «безвинної» відповідальності корпорацій, коли для притягнення до відповідальності достатньо встановлення лише об'єктивної сторони складу злочину – без необхідності доведення вини конкретної фізичної особи.

Як справедливо зазначається у правових дослідженнях, згідно з положеннями Companies Act 1989 (Велика Британія), юридична особа може бути визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, якщо воно було здійснене з відома, за згодою або внаслідок недбалості директора, керуючого, секретаря або іншої посадової особи, яка діяла як представник компанії. Такий підхід передбачає можливість покладення відповідальності не лише на фізичну особу, але й на саму корпорацію як суб'єкта права. Це правило застосовується також до членів компанії у випадках, коли вони фактично здійснюють управління діяльністю компанії, і їхні дії мають управлінський характер [4; 3, с. 134].

На сьогодні британські суди продовжують дотримуватися раніше обраного підходу до кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, у справі *The People (At The Suit of The Director Of Public Prosecutions) and T.N* (28 травня 2020 р.) Апеляційний суд визнав реальність існування великих сучасних корпорацій, для яких характерне різноманіття організаційних структур та наявність відповідних рівнів відповідальності, покладених на різних директорів, менеджерів і секретарів. Це ускладнює покладення відповідальності на одну або декілька осіб за управління справами компанії в цілому [5]. У зв'язку з цим суд підкреслив, що роль особи в ієрархічній структурі компанії має оцінюватися не формально, а з урахуванням її фактичної здатності управляти всією діяльністю компанії, визначати корпоративну стратегію, здійснювати функціональний контроль та нести безпосередню відповідальність за відповідний напрям. Зокрема, було вказано, що керівника окремого підрозділу банку не слід прирівнювати до керівника усього банку. Проте, якщо роль особи є суттєвою, то той факт, що вона не охоплює усі сфери діяльності компанії, не виключає можливості визнання її як особи, що виконує функції управління компанією в межах кримінально-правового підходу до корпоративної відповідальності.

Підсумовуючи про фактичну роль посадової особи, як критерій кримінальної відповідальності юридичних осіб, можна стверджувати, що згідно з підходом, закріпленим у британському законодавстві та судовій практиці, вирішальне значення має не формальна назва посади, а фактична роль особи в структурі компанії. Значний обсяг обов'язків може бути покладений, наприклад, на помічника генерального директора, регіональних менеджерів або навіть окремих фахівців, таких як менеджери з безпеки, які відповідають за конкретні сфери діяльності. Такі особи можуть бути правомірно розцінені як «інші подібні посадові особи». Згідно з цим підходом, не є обов'язковим формально мати статус «менеджера» з точки зору найменування посади – достатньо того, щоб особа здійснювала реальне управління «усіма справами компанії». Проте при цьому обов'язково має бути наявна фактична влада та відповідальність у відповідній сфері.

Проте, згідно з оглядом останніх законодавчих ініціатив у Великій Британії, свідчить про те, що традиційна «доктрина ідентифікації» (*identification doctrine*), яка обмежує кримінальну відповідальність компаній лише діями осіб, що є «керівним розумом і волею» (*directing mind*)

and will) організації, піддається суттєвій критиці та реформуванню. Зокрема, уряд визнає, що ця доктрина не відповідає сучасним умовам, оскільки ускладнює притягнення до відповідальності великих корпорацій із розгалуженими управлінськими структурами [6].

У відповідь на це, в рамках Закону про економічні злочини та корпоративну прозорість 2023 року (Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023) було запропоновано розширити межі доктрини ідентифікації, включивши до неї поняття «старший менеджер» (senior manager). Це дозволить притягати до кримінальної відповідальності компанії за дії осіб, які мають значний вплив на прийняття рішень або управління суттєвою частиною діяльності організації, навіть якщо вони не займають формально найвищі посади [7].

Крім того, уряд Великої Британії визнає, що довіра суспільства до бізнесу була підірвана через виявлення низки гучних випадків шахрайства та недобросовісних дій з боку корпоративних організацій. У зв'язку з цим активно обговорюється необхідність реформування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, не обмежуючись лише економічними злочинами [7].

Хоча уряд ще не переконаний у наявності достатньої доказової бази для негайного внесення радикальних змін, вже прийнято рішення про проведення додаткової роботи, спрямованої на глибшу оцінку існуючих прогалин у законодавстві та правозастосуванні. Зокрема, планується зібрати додаткову інформацію, яка ілюструє труднощі, з якими стикаються правоохоронні органи при переслідуванні великих юридичних осіб за економічні злочини в умовах дії чинної доктрини ідентифікації [8, р. 45].

Як би там не було, впровадження у недалекому минулому альтернативних кримінально-правових механізмів боротьби з корпоративною злочинністю у Великій Британії продемонструвало свою ефективність. Так, прийняття Закону про хабарництво (Bribery Act 2010) уже справило істотний вплив на корпоративну культуру, оскільки спонукало керівництво великих корпорацій до впровадження ефективних внутрішніх процедур боротьби з корупцією. Закон передбачає відповідальність компанії за нездатність запобігти хабарництву, якщо не були вжиті «адекватні процедури» [9, секція «Impacts»].

Крім того, Закон про доходи, отримані злочинним шляхом, 2002 року (Proceeds of Crime Act 2002) значною мірою сприяв результативності боротьби з відмиванням коштів, корупцією та фінансуванням тероризму, надавши правоохоронним органам широкі повноваження щодо конфіскації доходів кримінального походження [10].

Нарешті, позитивну роль відіграв і Закон про кримінальні фінанси (Criminal Finances Act 2017), який набув чинності 30 вересня 2017 року. Він був спрямований на подолання практики ухилення від сплати податків корпоративними структурами шляхом упровадження кримінальної відповідальності за «нездатність запобігти сприянню ухиленню» від податкових зобов'язань з боку посадових осіб компанії [11].

Варто зазначити, що запроваджені у британському праві альтернативні кримінально-правові механізми боротьби з корпоративною злочинністю вже продемонстрували свою ефективність. Зокрема, прийняття Закону про хабарництво 2010 року [12] суттєво вплинуло на корпоративну культуру, оскільки зобов'язало керівництво великих компаній впроваджувати ефективні антикорупційні процедури [13, р. 6]. Закон також має екстериторіальну дію, що дозволяє поширювати його положення на іноземні компанії, включно з тими, що ведуть бізнес у Великій Британії – у тому числі українські суб'єкти господарювання, якщо вони діють на території або через структури у юрисдикції Сполученого Королівства [12, s. 12]. Таким чином, положення цього закону можуть стати орієнтиром для імплементації аналогічних норм в українському законодавстві. Крім того, Закон про доходи, отримані злочинним шляхом 2002 року [14] (Home Office, 2022), а також Закон про кримінальні фінанси 2017 року (Criminal Finances Act 2017) [15] значно підвищили ефективність протидії відмиванню коштів, корупції та ухиленню від сплати податків.

Водночас повноцінне впровадження британських підходів у сфері кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні потребує адаптації до специфіки вітчизняної правової системи. Зокрема, це стосується необхідності чіткого законодавчого визначення суб'єктів корпоративної відповідальності, узгодження з принципом юридичної визначеності та побудови ефективного механізму контролю за діяльністю посадових осіб. Також важливо враховувати інституційну спроможність правоохоронних органів та загальний рівень правової культури у сфері корпоративного управління. Враховуючи ці фактори, імплементація британського досвіду має відбуватися не шляхом прямого копіювання моделей, а через розроблення власної системи корпоративної кримінальної відповідальності, яка б поєднувала міжнародні стандарти з національними особливостями.

Висновки. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб у Великій Британії є розвиненим і поступово реформується з урахуванням сучасних викликів корпоративної злочинності. Доктрина ідентифікації залишається фундаментальною, проте зазнає критики через складність застосування у великих корпораціях із розгалуженими управлінськими структурами. Законодавчі ініціативи, зокрема Закон про економічні злочини та корпоративну прозорість 2023 року, спрямовані на розширення відповідальності за дії «старших менеджерів» та підвищення ефективності комплаєнс-систем.

Запроваджені у Великій Британії альтернативні механізми, такі як Bribery Act 2010, Proceeds of Crime Act 2002 та Criminal Finances Act 2017, довели свою ефективність у боротьбі з корупцією, відмиванням коштів та ухиленням від сплати податків. Екстериторіальна дія цих законів робить їх важливим орієнтиром для країн із прагненням реформувати кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Аналіз британського досвіду свідчить про доцільність адаптації інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб до українського законодавства з урахуванням концептуальних, процедурних та правових особливостей національної системи. Це сприятиме підвищенню ефективності протидії корпоративній злочинності в Україні та наближенню національного кримінального права до міжнародних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Wells C. Corporations and criminal responsibility. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2001. 356 p.
2. Law Commission. Corporate criminal liability. London : Law Commission, 2020. 64 p.
3. Музика-Стасюк О. М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: теоретичні та практичні аспекти. Київ : Юридична думка, 2021. 320 с.
4. Companies Act 1989 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/40/contents>
5. Criminal liability behind the corporate entity – Criminal Justice Notes. 30 червня 2020 р. URL: <https://blogs.kent.ac.uk/criminaljusticenotes/2020/06/30/criminal-liability-behind-the-corporate-entity/>
6. Economic Crime and Corporate Transparency Act 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-crime-and-corporate-transparency-act-2023-factsheets/economic-crime-and-corporate-transparency-act-identification-principle-for-economic-crime-offences> (дата звернення: 22.05.2025).
7. More action to fight fraud, bribery and other economic crime. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/government/news/more-action-to-fight-fraud-bribery-and-other-economic-crime> (дата звернення: 22.05.2025).
8. Corporate Criminal Liability. *Law Commission* URL: <https://lawcom.gov.uk/project/corporate-criminal-liability/> (дата звернення: 22.05.2025).
9. WilmerHale. Bribery Act 2010: Ten Years On [Онлайн]. URL: <https://www.wilmerhale.com/en/insights/blogs/wilmerhale-w-i-r-e-uk/20210521-bribery-act-2010-ten-years-on> (дата звернення: 22.05.2025).
10. Flagright. Understanding the UK’s Money Laundering and Terrorist Financing Regulations [Онлайн]. URL: <https://www.flagright.com/post/understanding-the-uks-money-laundering-and-terrorist-financing-regulations> (дата звернення: 22.05.2025).
11. Aon. Criminal Finances Act 2017 – Extension of Corporate Accountability [Онлайн]. URL: <https://www.aon.com/unitedkingdom/insights/criminal-finances-act-2017-extension-of-corporate-accountability.jsp> (дата звернення: 22.05.2025).
12. Bribery Act 2010 URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>
13. Ministry of Justice. The Bribery Act 2010: Guidance about procedures which relevant commercial organisations can put into place to prevent persons associated with them from bribing / UK Ministry of Justice. London, 2011. 45 с. URL: <https://www.justice.gov.uk/downloads/legislation/bribery-act-2010-guidance.pdf>
14. Proceeds of Crime Act 2002. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/contents>
15. HM Government. Criminal Finances Act 2017: Explanatory Notes / Home Office. London, 2017. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/22/notes/contents>

УДК 343.985.7:343.76:343.34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.27>

РЕВА І.П.

**ВИЗНАЧЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ
СТ. 270 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ****DEFINITION OF THE REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES
OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED
FOR IN ARTICLE 270 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Мета статті полягає у дослідженні законодавчо встановлених вимог щодо пожежної та техногенної безпеки, відповідно до ст. 270 КК України, розглянути основні поняття, правила й норми, спрямовані на запобігання виникненню пожеж і техногенних загроз. У статті досліджено законодавчо встановлені вимоги щодо пожежної та техногенної безпеки відповідно до ст. 270 Кримінального кодексу України. Розглянуто основні поняття, правила та норми, спрямовані на запобігання виникненню пожеж і техногенних загроз, а також розуміння настання наслідків їх виникнення для можливості ефективного їх розслідування. Розслідування цього злочину ускладнене проблемністю визначення справжніх причин виникнення пожеж і техногенних небезпек. Зазначене обумовлено тим, що пожежі чи затоплення знищують переважну частину доказів злочину, а початкова картина події зазнає істотних змін. Крім цього, наявна можливість маскування таких злочинів під випадкові загоряння чи аварії з метою приховування навмисних протиправних дій з розрахунком на те, що вогонь, вода або масштабні руйнування знищать усі сліди. Розслідування часто супроводжується зміною кваліфікації злочину: наприклад, його можуть перекваліфікувати з умисного на необережний або навпаки, залежно від конкретних обставин. Забезпечення техногенної безпеки в нормативних джерелах передбачено як комплекс заходів, які виконують органи влади, суб'єкти господарювання, керівники (власники) і відповідальні особи об'єктів. Основна мета цих заходів полягає в попередженні аварій, надзвичайних ситуацій та подій техногенного характеру на небезпечних об'єктах і територіях. Встановлення суб'єктів, які забезпечують техногенну та пожежну безпеку, на об'єктах виникнення надзвичайної ситуації, вивчення дотримання правил утримання споруд, будівель, приміщень, обладнання, урахування вжитих заходів із забезпечення безпеки об'єктів від виникнення пожеж і надзвичайних ситуацій техногенного характеру нададуть можливість слідчому побудувати версії та окреслити першочергові напрями розслідування. Аналіз дотримання правил експлуатації будівель, споруд, приміщень й обладнання, а також урахування заходів, ужитих для запобігання пожежам і техногенним надзвичайним ситуаціям, допоможуть слідчому сформулювати версії та визначити пріоритетні напрями розслідування.

Ключові слова: пожежна безпека, техногенна безпека, аварія, правила, вимоги пожежної та техногенної безпеки, нормативні джерела, типізація, систематизація, фактори небезпеки.

The purpose of the article is to study the legislatively established requirements for fire and technogenic safety, in accordance with Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine, to consider the main concepts, rules and norms aimed at preventing the occurrence of fires and technogenic threats. The article examines the legislatively established requirements

for fire and technogenic safety in accordance with Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine. The main concepts, rules and norms aimed at preventing the occurrence of fires and technogenic threats are considered, as well as understanding the consequences of their occurrence for the possibility of effective investigation. The investigation of this crime is complicated by the problem of determining the true causes of fires and technogenic threats. This is due to the fact that fires or flooding destroy the majority of evidence of the crime, and the initial picture of the event undergoes significant changes. In addition, there is a possibility of disguising such crimes as accidental fires or accidents in order to hide intentional unlawful actions with the expectation that fire, water or large-scale destruction will destroy all traces. The investigation is often accompanied by a change in the qualification of the crime: for example, it can be reclassified from intentional to negligent or vice versa, depending on the specific circumstances. Ensuring technogenic safety in regulatory sources is provided for as a set of measures carried out by authorities, business entities, managers (owners) and responsible persons of facilities. The main purpose of these measures is to prevent accidents, emergencies and events of a technogenic nature at hazardous facilities and territories. Identifying subjects that ensure technogenic and fire safety at the sites of an emergency, studying compliance with the rules for maintaining structures, buildings, premises, and equipment, and taking into account the measures taken to ensure the safety of facilities from fires and emergencies of a technogenic nature will enable the investigator to build versions and outline priority areas of investigation. Analysis of compliance with the rules for operating buildings, structures, premises, and equipment, as well as taking into account the measures taken to prevent fires and technogenic emergencies, will help the investigator form versions and determine priority areas of investigation.

Key words: *fire safety, technogenic safety, accident, rules, fire and technogenic safety requirements, regulatory sources, typification, systematization, hazard factors.*

Актуальність теми. В умовах технологічного прогресу сучасного суспільства, його стрімкого розвитку та значної кількості об'єктів, які можуть зазнати шкоди, важливе значення має дотримання встановлених державою правових норм. Виконання цих правил стає запорукою загальної безпеки. Порушення таких норм може спричинити серйозні наслідки, які становлять загрозу для життя людей, відносин власності, екологічної стабільності й інших важливих сфер [1]

Унаслідок збройної агресії РФ, що призвела до зміни динаміки стану злочинності загалом і порушень встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки зокрема, питання щодо встановлення факторів, які ускладнюють розслідування таких кримінальних правопорушень, є недостатньо дослідженими, проте надзвичайно актуальними.

Попри руйнівний характер наслідків, які може спричинити вчинення зазначеного правопорушення, ця проблематика досі є недостатньо висвітленою в наукових дослідженнях.

Пожежі й інші техногенні аварії є надзвичайно серйозною загрозою для державної економіки, яка залежить від валового національного продукту, що зазнає незліченних збитків унаслідок впливу таких небезпек.

У зв'язку з цим законодавець визначив низку вимог, що стосуються людської діяльності у сфері запобігання техногенним катастрофам і пожежам. Для забезпечення дотримання цих вимог використовують різноманітні інструменти, зокрема кримінально-правові методи впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із порушенням встановлених законодавством вимог пожежної та техногенної безпеки, присвячували свої дослідження М. В. Безуглова, О. О. Житний, О. О. Коваленко, А. В. Плотніков, С. С. Сердюк, Д. С. Шиян, О. Ю. Шиян, А. М. Яценко та ін.

Загалом можна констатувати, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 270 Кримінального кодексу України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки», не має належного наукового опрацювання, оскільки 2021 року найвищий законодавчий орган України прийняв законопроект від 30 березня 2021 року № 1366-IX, у якому за ст. 270 було розширено відповідальність за порушення правил не тільки пожежної безпеки, а й техногенної безпеки [2].

Мета статті – дослідити законодавчо встановлені вимоги щодо пожежної та техногенної безпеки, відповідно до ст. 270 КК України, розглянути основні поняття, правила й норми, спрямовані на запобігання виникненню пожеж і техногенних загроз.

Виклад основного матеріалу. Вивчення судової практики розслідування порушень встановлених вимог дотримання пожежної та техногенної безпеки дає підстави стверджувати, що вони мають чимало різноманітних виявів, тож доцільно встановити певні сталі спрямування та системний їх характер. Пожежна і техногенна небезпека виникає внаслідок порушень встановлених законодавством відповідних правил та вимог, які покладено не тільки на посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій (як державних, так і приватних), а й на спеціально призначених відповідальних осіб і найманих працівників або службових осіб. Такі наслідки можуть спричинити й порушення встановлених правил у побуті пересічними громадянами, що не пов'язано з їхньою професійною чи службовою діяльністю.

Для протидії порушенню встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки необхідно розглянути законодавчо визначені вимоги пожежної та техногенної безпеки, відповідно до положень ст. 270 Кримінального кодексу України, а також основні поняття, правила й норми, спрямовані на запобігання виникненню пожеж і техногенних загроз.

Визначальна ознака ст. 270 КК України полягає в тому, що диспозиція цієї статті є бланкетною та відсилає до відповідних правил. Встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки – це вимоги, закріплені в нормативно-правових актах різного рівня, від закону до місцевих, локальних актів, які видає адміністрація підприємств, установ, організацій.

Отже, розглянемо вимоги техногенної та пожежної безпеки, які регламентовані положеннями законодавства, зокрема законами, іншими нормативно-правовими актами, а також стандартами, нормами, правилами, положеннями й інструкціями.

Поняття «аварія» закріплено в ч. 4 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України й визначено як небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище [3].

Відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року № 2245-III, аварія на об'єкті підвищеної небезпеки – небезпечна подія техногенного характеру, що виникла внаслідок змін під час експлуатації об'єкта підвищеної небезпеки (наднормативний викид небезпечних речовин, пожежа, вибух тощо) і яка спричинила загибель людей чи створює загрозу життю і здоров'ю людей та довікліло на його території і/або за його межами [4].

У ч. 32 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України пожежу визначено як неконтрольований процес горіння, унаслідок якого знищується або пошкоджується майно, природні ресурси, а також виникають небезпечні чинники, що створюють загрозу життю та здоров'ю людей, тварин, негативно впливають на навколишнє природне середовище [3].

Пожежа й аварія – це обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення та стосується надзвичайної ситуації (ч. 24 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України).

Пожежа та аварія також є небезпечними подіями, що за наслідками становлять загрозу життю або здоров'ю населення чи призводять до матеріальних збитків (ч. 25 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України).

Такі небезпечні події спричинені дією небезпечних чинників, що є складником небезпечного явища (пожежі, вибуху, викидання, загрози викидання як небезпечних хімічних, радіоактивних, так і біологічно небезпечних речовин) або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом), перевищенням нормативних показників і створює загрозу життю та/або здоров'ю людини (ч. 26 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України).

Пожежна безпека – стан захищеності життя та здоров'я людини, майна, навколишнього природного середовища від пожеж, що характеризується досягненням прийняттого рівня ризику виникнення пожежі (ч. 33. ст. 2 Кодексу цивільного захисту України).

Для розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 270 КК України, необхідно встановити суб'єктів дотримання пожежної та техногенної безпеки.

Суб'єктом дотримання вимог пожежної безпеки вважають будь-яку особу, яка є деліктоздатною, тобто має здатність нести відповідальність за порушення цих вимог, зокрема відповідальність кримінально-правового характеру.

Суб'єктом забезпечення та дотримання вимог техногенної безпеки є визначене законодавством коло осіб, на яких покладено відповідні обов'язки у зв'язку з виконанням ними службових функцій.

Відсутність чітко сформованої теоретико-правової позиції спричиняє неправильне трактування суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.

Правила техногенної безпеки, закріплені наказом МВС України від 27 листопада 2018 року № 879, безпосередньо відтворюють положення, передбачені в Кодексі, визначаючи, що норм техногенної безпеки зобов'язані дотримуватися керівники, посадові особи та працівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, а також фізичні особи – підприємці, власники, керівники та працівники підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності. Забезпечення техногенної безпеки потрактовано як сукупність дій, здійснюваних органами влади, суб'єктами господарювання, керівниками (власниками) та відповідальними особами об'єктів, метою яких є запобігання аваріям, аварійним і надзвичайним ситуаціям техногенного характеру на небезпечних об'єктах і територіях [5]. Небезпечні об'єкти – об'єкти підвищеної безпеки, визначені відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної безпеки», інші об'єкти, що можуть створити реальну загрозу виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру не нижче ніж місцевого рівня, визначеного відповідно до Кодексу цивільного захисту України. Відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної безпеки», об'єкт підвищеної безпеки – об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру [4].

Основні вимоги щодо забезпечення техногенної безпеки затверджено в наказі МВС України від 27 листопада 2018 р. № 879, серед яких такі:

1. Відповідальні особи, згідно з Кодексом, за результатами аналітичного опрацювання інформації про стан техногенної безпеки включають до планів основних заходів цивільного захисту функціональних і територіальних підсистем та їх ланок, а також планів локалізації і ліквідації аварій заходи з реагування на надзвичайні ситуації техногенного характеру, спрямовані на запобігання або усунення:

- аварій (аварійних ситуацій) на небезпечних об'єктах;
- руйнування будівель і споруд з порушенням умов експлуатації;
- критичного стану основних виробничих фондів і порушень умов експлуатації;
- причин неможливості підтримання умов експлуатації ядерних об'єктів на території України, втрати контролю за джерелами іонізуючого випромінювання, ядерними установками;
- наслідків терористичних дій з використанням вибухових пристроїв, небезпечних речовин, зокрема джерел іонізуючого випромінювання, інших ядерних і радіоактивних матеріалів на території України;
- безпеки руйнування гідротехнічних споруд, будівель і будівельних конструкцій, інших об'єктів містобудування;
- негативних наслідків військової та іншої небезпечної діяльності;
- транскордонних забруднень на території України;
- загрози об'єктам житлового фонду та соціального призначення.

2. Плани, робочі документи, посадові інструкції та інші організаційно-розпорядчі документи об'єктів, які стосуються заходів захисту населення і територій, незалежно від характеру діяльності об'єктів, мають містити відповідні вимоги щодо забезпечення техногенної безпеки, передбачені цими Правилами.

Забезпечення техногенної безпеки на об'єктах здійснюється на випадок:

- наявності будівель і споруд з порушенням умов експлуатації;
- наявності об'єктів з критичним станом виробничих фондів і порушенням умов експлуатації;
- можливості впливу сторонніх (зовнішніх) факторів (природних, терористичних, соціальних тощо) на діяльність і безпеку об'єкта;
- виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру (порушення умов експлуатації) на небезпечних об'єктах, ядерних установках [5].

Суб'єкти господарювання забезпечують техногенну безпеку. Керівники об'єктів, що за характером своєї діяльності не належать до небезпечних об'єктів, але за прогнозом можуть опинитися в зонах надзвичайних ситуацій, повинні:

ураховувати ймовірну безпеку, що може виникнути на їх територіях у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру на небезпечних об'єктах і територіях, та вживати

заходів щодо забезпечення безпеки працівників об'єктів відповідно до положень Кодексу та цих Правил;

взаємодіяти з керівництвом небезпечних об'єктів і відповідними органами влади для отримання інформації та оповіщення про небезпеку, що може впливати на діяльність об'єкта [5].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки» від 2 травня 2023 року № 3063-ІХ, встановлено нові завдання та обов'язки суб'єктів господарювання, у яких визначено завдання й обов'язки суб'єктів господарювання, а саме:

розробити й затвердити інструкції, видати накази з питань пожежної безпеки, зокрема щодо призначення осіб, відповідальних за забезпечення пожежної безпеки, здійснення контролю за їх виконанням;

здійснювати заходи, що забезпечують власні об'єкти нерухомого майна засобами цивільного захисту, зокрема системами протипожежного захисту;

інформувати відповідні органи й підрозділи цивільного захисту про несправність пожежно-рятувальної техніки, систем протипожежного захисту тощо [6].

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної та техногенної безпеки може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності.

Законодавчо визначеними вимогами пожежної та техногенної безпеки, відповідно до положень ст. 270 КК України, вважають нормативні акти, що регламентують правила й норми, спрямовані на запобігання виникненню пожеж і техногенних загроз.

Законодавство охоплює як закони, так й інші нормативно-правові акти. Це, наприклад, Закон України «Про пожежну безпеку» від 17 грудня 1993 року, який втратив чинність у зв'язку з набранням чинності Кодексом цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI, Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року № 2245-III, Правила техногенної безпеки, затверджені наказом МВС України від 27 листопада 2018 року № 879, Правила пожежної безпеки в Україні, затверджені наказом МВС України від 5 березня 2015 року № 252/26697 (чинна редакція – від 11 липня 2024 року), галузеві правила пожежної безпеки, які розробляють і затверджують міністерства й відомства.

Слід зазначити, що правила пожежної безпеки в Україні, затверджені наказом МВС України від 5 березня 2015 року № 252/26697, встановлюють загальні вимоги щодо забезпечення пожежної безпеки для будівель, споруд різного призначення та прилеглих до них територій, іншого нерухомого майна, використовуваного обладнання й устаткування. Ці правила також стосуються будівельних майданчиків і робіт, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, реставрацією, капітальним ремонтом, технічним переоснащенням будівель і споруд. Однак їх дія не поширюється на підземні промислові споруди, метрополітени (крім об'єктів комерційного, торговельного та соціально-побутового призначення), тунелі, об'єкти виробництва, зберігання чи утилізації вибухових і радіоактивних матеріалів та засобів підриву, плаваючі споруди, нафто-, газо- та продуктопроводи, а також лісові масиви [7].

Забезпечення пожежної безпеки є невіддільним елементом виробничої та іншої діяльності посадових осіб і працівників підприємств, а також об'єктів інфраструктури. Відповідно до вимог нормативно-правових актів, керівник підприємства зобов'язаний визначити функціональні обов'язки посадових осіб, що стосуються забезпечення пожежної безпеки. Крім того, він має призначати відповідальних осіб за протипожежний стан окремих будівель, споруд, приміщень, робочих зон, а також за технічне й інженерне обладнання. Посилену увагу слід зосередити на забезпеченні належного стану й ефективної експлуатації засобів протипожежного захисту [7].

Вимоги пожежної безпеки регламентовані правилами утримання будівель, споруд, приміщень й обладнання, а також визначають порядок дій у разі виникнення пожежі.

Вимоги техногенної безпеки спрямовані на запобігання надзвичайним ситуаціям техногенного характеру, їх оперативне усунення та ліквідацію.

Під час проведення подальших наукових досліджень доцільно сформулювати єдиний підхід до визначення суб'єкта кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України [8].

Висновки. Складність розслідування таких злочинів актуалізує необхідність безпомилкового відокремлення їх від умисних злочинів з елементами руйнувань чи пожеж. Слідчий має добре розуміти специфіку таких явищ, що передбачає наявність знань щодо вимог нормативно-правових актів, які регламентують діяльність з дотримання вимог пожежної та техногенної безпеки. Розслідування часто супроводжується зміною кваліфікації злочину, наприклад, його

можуть перекваліфікувати з умисного на необережний або навпаки, залежно від конкретних обставин. Слід урахувати також випадки, коли є ризик інсценування порушень правил пожежної чи техногенної безпеки, основна мета якого – приховати справжні умисні дії. У таких ситуаціях зловмисники розраховують на те, що масштабні пошкодження чи повне знищення матеріальних доказів у пожежі унеможливають встановлення наслідків реальних подій. Глибокі знання з цієї сфери є ключовими для ретельного аналізу обставин і забезпечення ефективного встановлення істини під час розслідувань таких інцидентів. Аналіз дотримання правил експлуатації будівель, споруд, приміщень й обладнання, а також урахування заходів, ужитих для запобігання пожежам і техногенним надзвичайним ситуаціям, допоможуть слідчому сформувати версії та визначити пріоритетні напрями розслідування.

Список використаних джерел:

1. Житний О. О. Щодо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 6 (34). С. 523–533.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [офіц. сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 2 жовт. 2012 р. № 5403-VI. *Верховна Рада України* : [офіц. сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
4. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2245-III. *Верховна Рада України* : [офіц. сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.
5. Про затвердження Правил техногенної безпеки : наказ МВС України від 5 листоп. 2018 р. № 879. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE32798?an=42>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки : Закон України від 2 трав. 2023 р. № 3063-IX. URL: <https://pro-op.com.ua/news/71966-pozhezhna-i-tekhnogenna-bezpeka-noviy-zakon>.
7. Про затвердження Правила пожежної безпеки в Україні : наказ МВС України від 5 берез. 2015 р. за № 252/26697. *Верховна Рада України* : [офіц. сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text>.
8. Коваленко О. О., Плотнікова А. В. Щодо визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 5 (23). С. 557–566.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.28>

СТЕПАНЧЕНКО А.В.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ
З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ,
БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ****CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE ILLEGAL USE FOR PROFIT
OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID**

Криміналістичну характеристику незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги слід тлумачити як інформаційну модель, що складається із елементів: предмет посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, обстановка та слідова картина події, особа правопорушника.

Предмет посягання визначений за змістом Законів України «Про гуманітарну допомогу» та «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Спільними ознаками предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є безоплатне надання товарів та цільова спрямованість. Типовими предметами кримінального правопорушення є: продовольство, санітарно-гігієнічні засоби, лікарські засоби та медичні вироби, одяг/взуття, технічні засоби, транспортні засоби, паливо та ін.

Спосіб вчинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є повноструктурним, передбачає підготовку, безпосереднє вчинення та приховування. Безпосередня реалізація виражається у таких формах: продаж товарів чи предметів гуманітарної допомоги, тобто будь-яка їх оплатна передача; використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги – тобто розпорядження ними у будь-який спосіб не за фактичним цільовим призначенням; укладання будь-яких інших правочинів щодо розпорядження будь-чим із зазначеного вище.

На обстановку вчинення кримінальних правопорушень впливають суспільні умови та нормативно-правове регулювання, а час реалізації протиправних дій обумовлений дією правового режиму воєнного стану. Слідова картина кримінальних правопорушень за ст. 201-2 КК України включає три блоки слідової інформації: матеріальні сліди, ідеальні сліди, електронні (цифрові) сліди.

Особа правопорушника – це будь-яка особа, яка наділена усіма обов'язковими ознаками (шістнадцятирічний вік, осудність, фізична особа). За ч. 2 ст. 201-2 КК України передбачена відповідальність і спеціального суб'єкта – службової особи, яка задля отримання прибутку використовує службове становище. Відомості про особу правопорушника охоплюють такі групи ознак: біологічні, соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-правові.

Ключові слова: кримінальне провадження, нормативно-правові акти, кримінальне правопорушення, гуманітарна допомога, спосіб вчинення, предмет посягання, особа правопорушника.

The forensic characteristic of the illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free assistance for profit should be interpreted as an information model consisting of the following elements: the subject of the offense, the method of committing the criminal offense, the circumstances and the trace of the event, the identity of the offender.

The subject of the offense is determined by the content of the Laws of Ukraine “On Humanitarian Aid” and “On Charitable Activities and Charitable Organizations”.

Common features of the subject of the criminal offense provided for in Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine are the free provision of goods and targeted orientation. Typical subjects of the criminal offense are: food, sanitary and hygienic products, medicines and medical products, clothing/footwear, technical means, vehicles, fuel, etc.

The method of committing illegal use for the purpose of profiting from humanitarian aid, charitable donations or free aid is full-structured, involves preparation, direct commission and concealment. Direct implementation is expressed in the following forms: sale of goods or items of humanitarian aid, i.e. any of their paid transfer; use of charitable donations, free aid - i.e. disposal of them in any way not for their actual intended purpose; conclusion of any other transactions regarding the disposal of any of the above.

The circumstances of committing criminal offenses are influenced by social conditions and regulatory and legal regulation, and the time of implementation of illegal actions is determined by the action of the legal regime of martial law. The trace picture of criminal offenses under Art. 201-2 of the Criminal Code of Ukraine includes three blocks of trace information: material traces, ideal traces, electronic (digital) traces.

The person of the offender is any person who is endowed with all the mandatory characteristics (sixteen years of age, sanity, natural person). Part 2 of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine also provides for the responsibility of a special subject - an official who uses his official position for profit. Information about the person of the offender includes the following groups of characteristics: biological, socio-demographic, moral-psychological, socio-legal.

Key words: *criminal proceedings, regulatory legal acts, criminal offense, humanitarian aid, method of commission, subject of offense, person of the offender.*

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах сьогодення, у зв'язку із запровадженням з 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану, подоланням збройної агресії російської федерації – увага всього світового товариства зосереджена на необхідності допомоги нашій державі та її громадянам. Мова йде як про надання матеріально-технічної та медичної допомоги, необхідного озброєння, так й гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги для підтримки українців у надзвичайно складний час.

Обсяги благодійних пожертв небайдужих до долі українців вражають. Так, за офіційними даними, до України за період воєнного стану до України надійшло лише медичної гуманітарної допомоги на суму понад 16 млрд грн. [1]. Загалом західні країни-донори виділили Україні впродовж трьох років війни проти Росії близько 267 млрд євро допомоги, тобто понад 80 млрд євро щороку. Зокрема, близько 130 мільярдів євро були виділені на військову допомогу, 118 мільярдів євро – на фінансову підтримку та 19 мільярдів євро – на гуманітарну допомогу [2].

Однак, нерідко надана іноземними партнерами гуманітарна допомога, благодійні пожертви або безоплатна допомога використовується «не за призначенням», не доходить до свого адресату, а стає предметом посягання правопорушників.

Аналіз статистичних даних Офісу Генерального прокурора про стан кримінальних правопорушень у державі засвідчує проблемність ситуації. Так, за ст. 201-2 Кримінального кодексу (КК) України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» протягом 2022 року зареєстровано 384 кримінальні правопорушення (вручено повідомлень про підозру – 58, направлено до суду з обвинувальним актом – 25 кримінальних проваджень); 2023 року – 189 (36 та 25 відповідно); 2024 року – 107 (26 та 12 відповідно) [3].

Однак, офіційні статистичні дані лише частково відображають реальні показники щодо вчинення даних кримінальних правопорушень унаслідок: високого рівня їх латентності; складності виявлення та документування; проблем доказування обставин кримінального провадження; застосування правопорушниками та іншими зацікавленими особами заходів з приховання та спроб уникнення відповідальності.

На державному рівні здійснюються системні заходи щодо недопущення зловживань у сфері недопущення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Так, Постановою Верховної Ради України від 20 вересня 2022 року №2603-ІХ утворено Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання,

розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави [4].

Держава вживає комплексних заходів щодо попередження випадків зловживань у даній сфері. Так, з 1 грудня 2023 року запроваджена автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги. Ключова мета такого інструменту – зробити процедуру ввезення та обліку гуманітарної допомоги зручнішою та прозорішою [5; 6].

Однак, попри зусилля, виявлення та розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги поки залишається ускладненим низкою обставин. Причинами є приховування зацікавленими особами протиправної діяльності; наявність системи корупційних зв'язків, «кругової поруки», у тому числі у державних та правоохоронних органах; недостатній рівень знань та практичного досвіду працівників правоохоронних органів щодо розслідування даного виду кримінальних правопорушень; складність відмежування складу кримінального правопорушення, визначеного ст. 201-2 КК України із такими кримінально протиправними діяннями як шахрайство (ст. 190 КК України), легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України) та ін., що в свою чергу ускладнює визначення правильної попередньої кваліфікації та проведення подальшого повного й швидкого розслідування. Таким чином, проблеми нормативно-правового регулювання, відсутність змістовних наукових розробок, присвячених указаній проблематиці, доводять актуальність і практичне значення обраної теми.

Слід приділити увагу формуванню криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, а саме криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Адже лише пізнавши механізм кримінального правопорушення, його елементи – можна забезпечити ефективне досудове розслідування з метою досягнення завдань кримінального провадження. Стратегічно – мова йде про формування криміналістичної методики розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, а її обов'язковою складовою є відповідна криміналістична характеристика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сферою незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, висвітлено у таких дисертаційних дослідженнях: В.М. Шевців «Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (Харків, 2023) [7], В.М. Лагишев «Основи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги» (Дніпро, 2023) [8]. Однак, протиправна діяльність постійно зазначає змін, розвивається за своїми «законами», що обумовлює зміни криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та її окремих елементів. Такі вчені як А.В. Іщенко, В.В. Тіщенко, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько, В.М. Шевчук – сформували основи наукових положень щодо криміналістичної характеристики правопорушень, що і буде використано як теоретична основа дослідження.

Мета статті. Розкрити зміст криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Власне криміналістична характеристика складається за своїм змістом із кількох блоків інформації. Важливою складовою є саме кримінально-правова [9, с. 539], яка визначає кримінальну протиправність діяння. Вона ґрунтується на аналізі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України.

Сучасні дослідники у сфері кримінального права приділили увагу її формуванню. Так, О.С. Бондаренко та В.О. Савчук відзначають, що об'єктом незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Однак, не зважаючи на місце розміщення аналізованої статті у структурі Кримінального кодексу України, не всі вчені розділяють цю думку. Зокрема, висловлюється припущення відносно доцільності віднесення незаконного

використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, вчиненого з використанням службового становища, до числа корупційних кримінальних правопорушень. Адже, мета такого діяння, так само, як і мета корупційних кримінальних правопорушень – це незаконне збагачення [10, с. 360]. Відповідно, вказана наукова думка ще раз підтверджує наш висновок про складний механізм даного кримінального правопорушення, що вимагає комплексного підходу до його розгляду.

Як відзначає Г.О. Чорний, з огляду на принципи побудови окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, у якій криміналістична характеристика посідає ключову позицію, їй останню варто розглядати як інформаційну модель, у якій відбуваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, притаманні цьому масиву злочинів, і специфічні, які дають змогу відокремити його від інших груп злочинів. Водночас головною відмінністю цієї моделі є те, що всі елементи, які входять до її складу, становлять певну систему й розглядаються в зв'язку з однією відомою недощільно [11, с. 159].

Тобто, криміналістичну характеристику незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги слід тлумачити як інформаційну модель, що складається із елементів: предмету посягання, обстановки та способу вчинення кримінального правопорушення, слідової картини події, особи правопорушника та особи потерпілого.

Предмет посягання визначений за змістом Закону України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року. Так, згідно п. 2 ст. 1 закону України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року, гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [12].

Згідно п. 1 ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» 1999 року, безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам гуманітарної допомоги [12].

У юридичній літературі гуманітарну допомогу залежно від форми її надання класифікують таким чином: грошова; товарна; надання послуг; виконання робіт [13, с. 12]. Оскільки у ст. 201-2 КК фігурують лише «товари (предмети) гуманітарної допомоги» і «такі майно», нецільове використання гуманітарної допомоги, яка надається у вигляді виконання робіт чи надання послуг, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК. Сказане відноситься і до безоплатної допомоги (різновид гуманітарної допомоги), яка також може надаватися у вигляді виконання робіт і надання послуг [14, с. 103].

Згідно ч. 1 ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 2012 року, благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону [15].

О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан відзначають, що благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником не тільки коштів та іншого майна, а й майнових прав, ч.1 ст. 201-2 КК передбачає караність інших правочинів щодо розпорядження лише «таким майном». Виправданням такого законодавчого кроку може слугувати хіба що та обставина, що цивілістичне розуміння поняття майна охоплює не лише окремі речі та їх сукупність, а й майнові права та обов'язки (ст.190 Цивільного кодексу України) [14, с. 103].

Отже, підсумовуючи наукову дискусію, слід зазначити, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є:

а) безоплатна та гуманітарна допомога, яка має такі ознаки: надається на неоплачуваній основі; є адресованою конкретному отримувачеві; має цільовий характер; реалізується у грошовій або натуральній формі; надається у вигляді фінансової допомоги (пожертвувань), виконання певних робіт, надання певних послуг; отримувачі допомоги підпадають під ознаки категорій осіб, які їй потребують [7, с. 39].

б) благодійна жертва, основними ознаками котрої є: безоплатність; спрямованість на сприяння законним інтересам набувачам такої допомоги в чітко визначених у ч. 2 ст. 3 Закону

України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 2012 року сферам благодійної діяльності, розвиток і підтримку цих сфер у суспільних інтересах; попередня визначеність і договореність про цілі такої пожертви; предметом пожертв є кошти, інше майно та майнові права; реалізація у формі передачі у власність бенефіціара(ів) [7, с. 40].

З наведеного помітно, що спільними ознаками предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, є їх безоплатне надання та цільова спрямованість [7, с. 40].

Важливим є положення, що предмети, що юридично не мають статусу гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у відповідності до законодавства, не можуть розглядатись як такі – навіть якщо вони, як і предмети гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги спрямовуються на здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, цивільного захисту населення та його повсякденних потреб. Це не означає наявності прогалини у кримінальному законі, оскільки вчинення дій, зазначених у ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», із предметами, що не належать до гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв, може кваліфікуватися за іншими статтями КК України, як от кримінальні правопорушення проти власності, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності тощо [16, с. 23].

Ще однією обов'язковою ознакою предмета посягання є визначений КК України розмір. У частині 2 Примітки до ст. 201-2 КК України визначено, що «дії, передбачені цією статтею, вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян; у особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [17].

Проведені емпіричні дослідження засвідчили, що предметом посягання щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є:

- продовольство (вважають 67,4% слідчих);
- санітарно-гігієнічні засоби (66,7% слідчих);
- лікарські засоби та медичні вироби (62,5% слідчих);
- одяг/взуття (47,2% слідчих);
- технічні засоби (48,6% слідчих);
- транспортні засоби (62,5% слідчих);
- паливо (27,8% слідчих);
- інше (9,0 % слідчих).

Спосіб незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є ознакою його об'єктивної сторони, до складу якої належать також: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); суспільно небезпечні наслідки (протиправний результат); причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками; знаряддя та засоби, місце, час й обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Спосіб вчинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є повноструктурним, що передбачає підготовку, безпосереднє вчинення та приховування.

Спосіб є «ключовим» елементом криміналістичної характеристики, і традиційно у науковій літературі йому приділяють значну увагу.

Аналіз об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», надає уявлення про основні ознаки реалізації протиправного умислу [17].

Отже, спосіб реалізації протиправної діяльності має такі форми виразу:

- а) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги;
- б) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги з метою отримання прибутку;
- в) укладання інших правочинів щодо розпорядження товарами (предметами) гуманітарної допомоги, благодійними жертвами, безоплатною допомогою з метою отримання прибутку.

Характеристика способу реалізації протиправного умислу залежить від таких особливостей:

- а) вчинення протиправних дій повторно;
- б) вчинення протиправних дій за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища;
- в) вчинення протиправних дій організованою групою;
- г) вчинення протиправних дій у значному розмірі, особливо великому розмірі;
- д) вчинення під час надзвичайного або воєнного стану.

Отже, можна виділити три активні форми (альтернативні дії) способу вчинення досліджуваного кримінального правопорушення [18, с. 187]: 1) продаж товарів чи предметів гуманітарної допомоги, тобто будь-яка їх оплатна передача; 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги – тобто розпорядження ними у будь-який спосіб не за фактичним цільовим призначенням; 3) укладання будь-яких інших правочинів щодо розпорядження будь-чим із зазначеного вище.

Проведені емпіричні дослідження підтвердили цей висновок. Так, згідно даних анкетування отримано такі щодо способу незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги:

- 1) продаж товарів чи предметів гуманітарної допомоги, тобто будь-яка їх оплатна передача (на думку 56,9% слідчих);
- 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги – тобто розпорядження ними у будь-який спосіб не за фактичним цільовим призначенням (22,2% слідчих);
- 3) укладання будь-яких інших правочинів щодо розпорядження будь-чим із зазначеного вище (20,8% слідчих).

Слід врахувати роздуми А.В. Шевчука, О.М. Бондарук, що мета цього кримінального правопорушення «отримання прибутку» є дискусійною, адже досі таке словосполучення вживалося лише у контексті фактичних наслідків протиправної поведінки суб'єкта. Конкретизуючи мету у ч. 1 ст. 201-2 КК України, законодавцю варто було б зробити акцент не на самому факті отримання прибутку, а на меркантильному контексті розпорядження ним (наприклад, розтраті, заволодінні, привласненні чи іншому незаконному використанні отриманого прибутку) [18, с. 190].

Аналіз судово-слідчої практики (зокрема, із використанням Єдиного державного реєстру судових рішень), дозволив навести (Щербак А.І., Фролов В.О.) типові способи реалізації протиправних дій, їх безпосередню форму виразу: продаж гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засобів; продаж гуманітарної допомоги у вигляді персональних тактичних аптечок; продаж благодійної допомоги у вигляді цигарок для особового складу Збройних сил України; продаж гуманітарної допомоги у вигляді шоломів (касок), бронежилетів та бронепластин; продаж гуманітарної допомоги у вигляді памперсів дорослих, рослинних напоїв, дитячої сухої суміші, шоломів балістичних, вживаного одягу для дітей тощо; продаж гуманітарної допомоги у вигляді спеціального епікероночного воєнного одягу та засобів первинної потреби; продаж гуманітарної допомоги у вигляді м'ясних продуктів; продаж гуманітарної допомоги у вигляді мила, кнопкових телефонів, тепловізорів, респіраторних масок, антисептиків; заволодіння коштами, спрямованими на гуманітарну допомогу безпритульним тваринам; розміщення в ЗМІ недостовірної інформації про відкриття рахунку на збір коштів для закупівлі гуманітарної допомоги мешканцям населеного пункту та привласнення таких коштів та ін. [19, с. 106].

Під час характеристики *обстановки* вчинення кримінального правопорушення принциповим є встановлення всіх складових, об'єктивних обставин та суб'єктивних умов, які дозволили реалізацію протиправного умислу. Обстановку слід тлумачити у глобальному значенні, з точки зору суспільних умов, які існують у державі. На обстановку вчинення впливають умови реалізації інституту благодійництва, які склалися у державі. Вони визначені за змістом Законів України: «Про благодійну діяльність та благодійні організації» 2012 року, «Про гуманітарну допомогу» 1999 року, «Про волонтерську діяльність» 2011 року.

Відповідно, незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги реалізується у відповідних сферах суспільних відносин, що й визначає особливості обстановки вчиненого кримінального правопорушення. Мова йде про наступні сфері реалізації протиправного умислу:

- 1) надання допомоги підрозділам Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державній прикордонній службі України, Державній службі України

з надзвичайних ситуацій, Державній міграційній службі України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, іншим державним органам, які входять до складу сектору безпеки і оборони України, а також для використання військовослужбовцями з метою забезпечення проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації. іншим військовим формуванням;

2) надання допомоги органам державної влади під час дії правового режиму воєнного стану для сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення;

3) надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок війни: людям, які перебувають в безпосередній близькості до зони бойових дій; внутрішньо переміщеним особам; постраждалим від війни громадам; мешканцям і громадам деокупованих міст і сіл.

Особлива увага приділяється вразливим категоріям: багатодітним сім'ям; одиноким батькам/опікунам, що проживають разом з дітьми; вагітним /годующим мамам; самотнім людям похилого віку; людям з інвалідністю; важкохворим та ін.

Щодо місця вчинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, ними найчастіше є прикордонні регіони, оскільки значна частка гуманітарної допомоги отримується із-за кордону та проходить розмитнення. Зокрема, це Чернівецька, Закарпатська та Львівська області. Крім того, місцями вчинення вказаних кримінальних правопорушень є гуманітарні хаби та пункти видачі гуманітарної допомоги, які функціонують у всіх регіонах України. Окремо варто вказати, що одним із способів отримання пожертв та гуманітарної допомоги, а також їх нецільового використання з метою отримання прибутку є створення відповідних дописів у соціальних мережах. Відповідно місцем учинення вказаних протиправних діянь у такому разі варто вважати й кіберпростір, що значно полегшує зловмисникам досягти протиправного задуму [1, с. 88–89].

Час реалізації протиправних дій обумовлений дією правового режиму воєнного стану.

Слідова картина злочинів за ст. 201-2 КК України включає три блоки слідової інформації:

1) матеріальні сліди – трасологічні сліди-відображення, сліди пальців рук, документи, рукописні тексти, предмети-носії ДНК інформації, сліди ніг (взуття), транспортний засіб (приватний чи службовий), речі які належать до групи товарів гуманітарної допомоги, залишки упакування товарів та ін.

Вивчення матеріалів практики дає підстави стверджувати, що під час проведення слідчих (розшукових) дій, з метою виявлення матеріальних джерел слідової інформації, застосовувалися наступні технічні засоби: засоби криміналістичних наборів для роботи зі слідовою інформацією; засоби фото-, відео фіксації; спеціальні засоби криміналістичної техніки для роботи з окремими видами слідової інформації, у тому числі й експрес текст для проведення попередніх досліджень.

2) ідеальні сліди – показання підозрюваного (обвинуваченого), свідка, потерпілого. Отримуються шляхом проведення вербальних слідчих (розшукових) дій із дотриманням організаційно-тактичних і психологічних засад проведення.

3) електронні (цифрові) сліди – це матеріальний невидимий слід, що може бути виявлений, зафіксований і досліджений за допомогою цифрових електронних пристроїв і який містить будь-яку криміналістично значущу інформацію (відомості, дані), зафіксовану в електронній (цифровій) формі на матеріальному носії [20, с. 168–175].

У процесі розслідування кримінальних правопорушень особлива увага приділяється отриманню даних з відкритих джерел (OSINT), як джерела доказів у електронній формі. Одним з прикладів використання OSINT у розслідуванні незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є використання соціальних мереж для виявлення та фіксації протиправних дій. Фотографії та відео, опубліковані в соціальних мережах, можуть містити важливу інформацію про товари, їх продаж, причетних осіб, що дозволяє правоохоронним органам швидко знайти та ідентифікувати осіб, причетних до кримінального правопорушення.

Особа правопорушника щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги

Суб'єктом основного складу досліджуваного кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, яка наділена усіма обов'язковими ознаками (шістнадцятирічний вік, осудність, фізична особа). Зазвичай, на практиці йдеться про всіх тих пересічних громадян, які у найрізноманітніші способи долучаються до процесу надання відповідної допомоги, проте з заздалегідь сформованим меркантильним бажанням отримати вигоду від цього або такої спокуси вони

піддаються уже під час організації діяльності з товарами чи предметами гуманітарної допомоги. У той же час, у ч. 2 ст. 201-2 виділено також і спеціального суб'єкта – службову особу, яка задля отримання прибутку використовує службове становище [18, с. 187]. Найбільш поширеними прикладами останнього є відповідна протиправна діяльність у сфері благодійної допомоги ЗСУ та внутрішньо переміщеним особам, у вчиненні якої правоохоронцями підозрюються керівники громадських організацій, а також службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, зокрема обласних військових адміністрацій і місцевих рад. Погоджуємося із думкою А.В. Шевчука, О.М. Боднарук О.М., що окремо варто наголосили на певній, на нашу думку, суттєвій прогалині у редакції статті 201-2 щодо різновиду спеціального суб'єкта, для усунення якої доволі доречним було б криміналізувати відповідну суспільно небезпечну діяльність як офіційних волонтерів (тобто тих, хто здійснює волонтерську діяльність (а) індивідуально, проте наділений відповідним офіційним статусом, або (б) діє через організації та установи, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності), так і посадових осіб, які хоч і не наділені службовими повноваженнями, однак у зв'язку з своєю посадою можуть мати доступ до предметів гуманітарної допомоги, фактично розпоряджатися ними тощо [18, с. 187–188].

Вчені (А.І. Щербак, В.О. Фролов) деталізують особу правопорушника, надаючи їй якісних ознак. Так, наприклад, відповідно до положень Закону України «Про гуманітарну допомогу», а саме ст. 1, у сфері відносин отримання та передачі такої допомоги, визначають три кола осіб:

1) донори (іноземні, вітчизняні) – юридичні та фізичні особи які надають допомогу;

2) отримувачі гуманітарної допомоги – юридичні особи, яких зареєстровано в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги: благодійні, громадські, юридичні організації, тощо;

3) набувачі гуманітарної допомоги – фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається. В свою чергу, юридичні особи – це особи, які зареєстровані в установленому Кабінетом Міністрів України порядку в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги [12].

Однак, існує наукова позиція про те, що суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України, не можуть бути набувачі допомоги, оскільки такі особи є кінцевими «споживачами» та на власний розсуд розпоряджаються вже отриманою допомогою, також не можуть бути і донори, оскільки тільки вони вирішують як, коли і на яких умовах надавати гуманітарну допомогу. Тому вважається, що саме отримувачі гуманітарної допомоги є суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України [19, с. 109].

Цікавим є дослідження якісних характеристик правопорушника – тобто, особи яка підозрюється у вчиненні незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Адже, як продемонстрували результати емпіричних досліджень, слідчий при побудові версій та плануванні розслідування надає пріоритет інформації про особу правопорушника, яка складається із біологічних ознак, соціально-демографічних, біологічних, морально-психологічних, соціально-правових ознак.

Висновок. У результаті дослідження сформовано криміналістичну характеристику незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги як науково розробленої парадигми дослідження криміналістичної суті вказаних кримінальних правопорушень – їх діяльнісного (функціонального) і слідового (інформаційного) аспектів з метою формування вихідної бази для побудови криміналістичної методики їх розслідування, формування відповідного теоретико-методологічного інструментарію та криміналістичних рекомендацій для практичної діяльності відповідно до складових: предмет посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, обстановка та слідова картина події, особа правопорушника.

Список використаних джерел:

1. За період воєнного стану до України надійшло медичної гуманітарної допомоги на суму понад 16 млрд грн. 25/09/2023. *Міністерство охорони здоров'я*. URL: <https://moz.gov.ua/uk/z-pochatku-povnomasshtabnoi-vijni-ukraina-otrimala-medichnoi-gumanitarnoi-dopomogi-na-sumu-ponad-16-mlrd-grn>

2. Західні країни-донори виділили Україні впродовж трьох років війни проти Росії близько 267 млрд євро допомоги, тобто понад 80 млрд євро щороку. 29 березня 2025 року. *Українформ*. URL:

<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3960447-ukraina-za-tri-roki-vijni-otrimala-267-milardiv-zahidnoi-dopomogi.html>

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2020–2024 роки. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravororushennya-2>.

4. Постанова Верховної Ради України. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави від 21 вересня 2023 року № 3395-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3395-IX#Text>

5. Без паперів та через цифрову платформу: як завозити гуманітарну допомогу з 1 квітня. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/bez-paperv-ta-cherез-tsyfrovu-platformu-iaк-zavozyty-humanitarnu-dopomohu-z-1-kvitnia>

6. Автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги. URL: <https://good.gov.ua/>

7. Шевців В.М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 292 с.

8. Лагишев В. П. Основи методики розслідування шахрайства у сфері надання гуманітарної допомоги : дис. ... канд. юрид. наук:12.00.09. Дніпро, 2025. 226 с.

9. Ушканенко Е. О. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 532–540. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.75>

10. Бондаренко О.С., Савчук В.О., Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: аналіз законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 359–362. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/87>

11. Чорний Г. Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 156–163. <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-17>

12. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>

13. Коваль Н. О. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2014. 19 с.

14. Дудоров О.О., Мовчан Р. О., Кримінально-правова заборона щодо незаконного використання гуманітарної допомоги: сумнівна законодавча новела. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 99–115. <https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/80/76>

15. Про благодійну діяльність та благодійні організації : закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>

16. Дудоров О., Мовчан Р., Каменський Д. Кримінальна відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги: проблеми кваліфікації та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1 (122). С. 21–37.

17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

18. Шевчук А.В., Боднарчук О.М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 72: частина 2. 2022. С. 184–191. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.63>

19. Щербак А.І., Фролов В.О. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4 (57), 2024. С. 105–111. DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.21>

20. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди: поняття та види. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 168–175.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.2.29>

НЕХАСНКО І.О.

**НАУКОВА ПОЛЕМІКА ВІДНОСНО ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ
ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ,
РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ
СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ****SCIENTIFIC CONTROVERSY CONCERNING TYPICAL INVESTIGATIVE
SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION
OF MISAPPROPRIATION, SPENDING OF PROPERTY OR POSSESSION
OF IT THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION**

Наукова стаття присвячена дослідженню типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Зазначено, що будь-яке кримінальне провадження повинно здійснюватись у певній послідовності. З огляду на це, виникає необхідність згадати про типові слідчі ситуації як орієнтир проведення усіх необхідних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій і розшукових заходів. Відмічено, що розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем вирізняється багатоманітними ситуаціями, які мають певні особливості у зв'язку зі специфікою визначеного діяння. Підтримується позиція, що типова слідча ситуація є певною інформаційною моделлю (матрицею), яка відіграє важливе значення у процесі розслідування будь-якого кримінального правопорушення. На основі опрацювання матеріалів судово-слідчої практики сформульовано наступні типові слідчі ситуації, як-от: отримані відомості про вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, підозрювані відсутні; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, пред'явлено підозру, особа співпрацює з правоохоронними органами; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює з правоохоронними органами; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, особи злочинців встановлено, підозру не пред'явлено; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, не виявлено будь-яку доказову інформацію та осіб злочинців.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, типова слідча ситуація, кримінальне провадження, версія, досудове розслідування, привласнення, розтрата майна, зловживання службовим становищем, службова особа.

The scientific article is devoted to the study of typical investigative situations that arise during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position. It is noted that any criminal proceedings

must be carried out in a certain sequence. In view of the above, it is necessary to mention typical investigative situations as a guideline for conducting all necessary investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other procedural actions and investigative measures. It is noted that the investigation of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position is distinguished by a variety of situations that have certain features in connection with the specifics of the specific act. The position is supported that a typical investigative situation is a certain information model (matrix) that plays an important role in the process of investigating any criminal offense. Based on the processing of materials from forensic investigation practice, the following typical investigative situations have been formulated, such as: information received about the commission of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position, material and personal evidence has been identified, suspects are absent; information received about the commission of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position, material and personal evidence has been identified, suspicion has been raised, the person cooperates with law enforcement agencies; information received about the commission of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position, material and personal evidence has been identified, suspicion has been raised, the person does not cooperate with law enforcement agencies; information received about the commission of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position, material and personal evidence has been identified, the identities of the criminals have been established, no suspicion has been raised; received information about the commission of embezzlement, embezzlement of property or taking possession of it through abuse of official position, no evidentiary information and the identities of the criminals were found.

Key words: *criminal offense, typical investigative situation, criminal proceedings, version, investigation, embezzlement, embezzlement of property, abuse of official position, official.*

Актуальність теми. Будь-яке кримінальне провадження повинно здійснюватись у певній послідовності. З огляду на зазначене, виникає необхідність згадати про типові слідчі ситуації як орієнтир проведення усіх необхідних слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших процесуальних дій і розшукових заходів. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем також вирізняється багатоманітними ситуаціями, які мають певні особливості у зв'язку зі специфікою визначеного діяння. Оскільки через їх вирішення можливо здобути достатню доказову інформацію та дослідити конкретні версії. Тому аналіз та опрацювання вказаної криміналістичної категорії є беззаперечно важливим аспектом для побудови дієвої методики розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження розробці окремих аспектів типових слідчих ситуацій, варто відзначити наступних: В. Д. Берназ, Р. І. Благута, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, А. В. Іщенко, В. А. Лилик, В. К. Лисиченко, Б. Є. Лук'янчиков, О. В. Лускатов, П. Я. Мінка, Н. В. Павлова, С. Ю. Петряєв, Є. В. Пряхін, Ю. І. Руснак, М. В. Салтєвський, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін. Водночас, наше дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання загальних засад вказаної складової методики розслідування з огляду на судово-слідчу практику та сучасні тенденції.

Метою статті є опрацювання та аналіз типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем важливе значення має виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування. Одразу відмітимо, що ми повністю поділяємо твердження М. М. Єфімова, який констатував, що «...усі кримінальні правопорушення розслідуються в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язку з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, що виявилися втягнутими у сферу

кримінального судочинства, та під впливом інших чинників, які залишаються невідомими для уповноважених осіб. Ця складна система взаємозв'язків утворює ту конкретну обстановку, в якій працює слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні розслідуваної події. Така обстановка одержала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації. Іншими словами, це існуюча на даний момент реальність, в умовах якої діють працівники правоохоронних органів. Ситуацією в буквальному її значенні є сама реальність, яка виникає на певному етапі кримінального провадження» [2, с. 111].

Зі свого боку, Р. Л. Степанюк зауважував, що «...головними завданнями слідчого після початку кримінального провадження є встановлення: переліку та місцезнаходження документів – джерел доказів, предметів-засобів злочину й забезпечення їх збереження; свідків злочинних дій; місцезнаходження грошей і матеріальних цінностей, здобутих злочинним шляхом, і життя заходів щодо їх збереження. Для вирішення цих завдань проводяться слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші заходи, послідовність яких залежить у першу чергу від слідчої ситуації, що склалась» [4, с. 171].

Відносно визначення терміну слідчої ситуації, то, наприклад, С. С. Чернявський розкрив її як «...інформаційну модель із найбільш значущими властивостями й ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії» [8, с. 405]. Як вдало відмічають О. В. Лускатов і Т. О. Лускатова, «...типова слідча ситуація слугує матрицею, шаблоном, на який накладається конкретна ситуація для її зіставлення з типовою» [7, с. 275]. А вже М. М. Єфімов сформулював зазначену криміналістичну категорію як динамічну інформаційну систему, елементами якої є істотні ознаки та властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки, відносини між ними, а також учасниками процесу розслідування, що настали, і передбачувані результати дій сторін [1, с. 64]. Як бачимо, вчені-криміналісти майже однаково розкрили вказане поняття, що ми підтримуємо, оскільки дійсно типова слідча ситуація як певна інформаційна модель (матриця) відіграє важливе значення у процесі розслідування будь-якого кримінального правопорушення.

Крім того, Р. Л. Степанюк відмічав, що найпоширенішими є дві типові слідчі ситуації залежно від характеру та повноти одержаних матеріалів про злочин, а також наявності у матеріально відповідальних або службових осіб інформації про виявлення їхньої злочинної діяльності та ймовірний початок досудового розслідування. Зокрема, автор зазначив, що перша ситуація (кримінальне провадження розпочато за матеріалами ревізії, відомими запідозреним особам) є найбільш розповсюдженою у практиці, а її особливістю є те, що у ній відсутній «фактор раптовості», оскільки матеріально відповідальні (службові) особи знають про встановлені обставини, вони ознайомились з актами ревізій, надавали пояснення тощо. Також дослідник засвідчив, що «...у вказаній слідчій ситуації проводяться такі дії: 1) допит особи, яка повідомила про злочин; 2) допит ревізорів чи інших осіб, які проводили інспектування, під час яких виявлено порушення, що мають ознаки злочину; 3) допити матеріально відповідальних чи службових осіб, у діях яких виявлено кримінальне правопорушення; 4) тимчасовий доступ, вилучення, огляд і вивчення документів, що мають значення для кримінального провадження; 5) допити інших відомих свідків; 6) призначення технічних і почеркознавчих експертиз документів; 7) повідомлення про підозру й допит підозрюваного; 8) обшуки за місцем роботи та проживання підозрюваних; 9) арешт їхнього майна» [4, с. 172].

Інша група науковців (Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряев) до типових слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень відносять: «...огляд і вилучення документів; допити свідків; огляд і вилучення зразків продукції та матеріалів; огляд місця події; обшук; допити підозрюваних. Огляд документів і допити свідків дозволяють отримати інформацію про зловживання службовим становищем. Обов'язково зіставляють первинні документи з даними звітності про виробництво за різними показниками; накази про преміювання з таблицями обліку виходу на роботу; асортимент товарів, які одержав магазин за накладними з асортиментом товарів, які є в реалізації фактично; штатний розпис та офіційні обов'язки службових осіб з фактично виконаною ними роботою; характер використання транспортних засобів за документами і фактично; розподіл житла за документами і фактично. Ретельної перевірки піддають кожну особу, якій зловживанням були надані різні пільги. Якщо зловживання пов'язане з порушенням технологічного процесу, випуском бракованої продукції, псуванням матеріалів, особливо – з не завершенням будівництва, треба провести огляд місця події, а також вилучити проби і зразки, детально зафіксувати застосуванням технічних засобів

загальну обстановку, вузли і деталі, скласти графічні плани і схеми. До проведення огляду документів доцільно залучати відповідних спеціалістів» [6, с. 347].

Повертаючись до думки Р. Л. Степанюка, відмітимо, що науковець стосовно другої ситуації (кримінальне провадження розпочато за матеріалами, про які запідозреним особам не відомо) зауважує, що вона «...трапляється у випадках виявлення злочину та початку досудового розслідування за другорядним епізодом злочинної діяльності (наприклад, вивезення матеріальних цінностей або великих сум грошей за підробленими документами). У цьому випадку кримінальне провадження може бути розпочато за ознаками іншого, пов'язаного з розкраданням, злочину (наприклад, за ст. 358 КК України). Названа ситуація характеризується можливістю використання «фактору раптовості», що дозволяє зібрати на початковому етапі максимум доказової інформації. З іншого боку, для цієї ситуації є характерною обмеженість даних про обставини злочину, що вимагає від слідчого особливо ретельного аналізу всієї наявної інформації та готовності діяти в умовах тактичного ризику. У цій ситуації алгоритм дій виглядає таким чином: затримання підозрюваних та їх допити; обшуки за місцем їх роботи та проживання; одержання тимчасового доступу, вилучення, огляд і вивчення необхідних документів; проведення ревізії; арешт майна підозрюваних; допити свідків; призначення технічних і почеркознавчих експертиз документів» [4, с. 172].

Стосовно фактору раптовості вважаємо доцільним привести позицію В. В. Пяковсько-го, який зауважував, що його використання під час «...раптового допиту підозрюваного, часто вдається отримати зізнання не тільки у вчиненні даного злочину, але й у раніше вчинених ним злочинів. Якщо у вчиненні грабежу або розбою приймала участь група осіб, а затримано тільки одного, необхідно провести невідкладний обшук за місцем проживання зниклих підозрюваних. Одночасно з допитом підозрюваного проводиться огляд місця події, допит потерпілого, після чого, в разі потреби, призначається судово-медична експертиза, що дозволить отримати важливу інформацію про ступінь тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, часу і характеру їх утворення. Після виконання слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з участю потерпілого, невідкладно допитують свідків та інших осіб, чий показання мають важливе доказове значення» [3, с. 651].

Окрема група вчених-криміналістів (Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв) констатувала, що «...при допиті підозрюваного необхідно отримати відомості про умови його роботи; мотиви, якими він керувався при здійсненні певних дій; обставини, що викликали шкідливі наслідки; хто, на його думку, винний у настанні шкідливих наслідків; службу кваліфікацію підозрюваного, досвід роботи у даній галузі та у цій посаді; характер стосунків з керівними особами, обґрунтованість і законність їх розпоряджень тощо» [6, с. 347].

Також вважаємо доцільним привести думку В. А. Лилика, який навів ситуацію, коли розслідування нецільового використання бюджетних коштів було розпочато на підставі відомостей, що містяться в матеріалах розслідування іншого злочину. Автор наголошує на тому, що «...наведена ситуація характеризується тим, що в розпорядженні слідчого є лише певна частина документів, у яких міститься інформація про нецільове використання бюджетних коштів. З одного боку, цю ситуацію можна назвати сприятливою, оскільки є можливість скористатися чинником раптовості через те, що підозрюваному не відомо про виявлення факту злочинної діяльності. З іншого боку, така ситуація може бути несприятливою через те, що підозрюваний, наприклад, уже переховується від слідства або ж частина документів знищена чи міститься в матеріалах іншого кримінального провадження» [5, с. 11].

Р. Л. Степанюк акцентував увагу на тому, що «...суттєве значення на початковому етапі розслідування має виконання слідчим (слідчо-оперативною групою) певних дій не лише процесуального, а і підготовчого й організаційного характеру, до яких належать такі: 1) ознайомлення з характером, структурою й особливостями діяльності підприємства, установ чи організації, де вчинено злочин; 2) вивчення документів, зокрема нормативно-правових актів, що регламентують відповідну діяльність та її документальне оформлення, документації підприємства, установи чи організації, де вчинено злочин, документації підприємств-контрагентів тощо; 3) збір відомостей про осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; 4) виявлення всіх підприємств, установ чи організацій, діяльність яких пов'язана з учиненням злочинном; 5) організація проведення ревізій, інвентаризацій; 6) добір обізнаних осіб, допомога яких потрібна в процесі розслідування; 7) проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення інших злочинних епізодів, співучасників, місцезнаходження майна, здобутого злочинним шляхом, тощо; 8) організація роботи слідчо-оперативної групи» [4, с. 172–173].

У свою чергу, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков і С. Ю. Петряев зазначали, що «...при розслідуванні таких злочинів за ініціативою сторін можуть проводитися судові експертизи: судово-економічна – для перевірки фінансових і господарських операцій організації, підприємства, установи в цілому або окремих посадових осіб; для перевірки промислового, товарного, фінансового планування, відповідності звіту установи дійсності; судово-товарознавча – для встановлення якості готових промислових і продовольчих товарів, їхня сортність, вартість; судово-технічна – для з'ясування причин аварій, порушень технологічних процесів, термінів будівництва; криміналістична – для дослідження документів (почеркознавча, авторознавча, технічна експертиза документів)» [6, с. 348].

На основі опрацювання матеріалів судово-слідчої практики нами було сформульовано наступні типові слідчі ситуації, які можуть виникнути під час розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, як-от:

– отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, підозрювані відсутні – 16%;

– отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, пред'явлено підозру, особа співпрацює з правоохоронними органами – 14%;

– отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює з правоохоронними органами – 34%;

– отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, особи злочинців встановлено, підозру не пред'явлено – 29%;

– отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, не виявлено будь-яку доказову інформацію та осіб злочинців – 7%.

Наостанок приведемо тезу Р. Л. Степанюка, який зазначив, що «...планування розслідування цих злочинів відрізняє від інших наявність певних специфічних рис. Зокрема, для процесу розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем характерною є необхідність складання не тільки загального плану розслідування, але й планів проведення окремих тактичних операцій та окремих слідчих (розшукових) дій. У разі планування багатоепізодних справ план доцільно складати за епізодами. Також існує потреба у складанні графічних зображень (схем), які відображають зв'язки між епізодами й об'єктами, де вчинено злочинні дії, та між співучасниками, і дають уявлення про документообіг та рух грошей і матеріальних цінностей» [4, с. 173].

Висновки. Підводячи підсумок, відмітимо, що розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем вирізняється багатоманітними ситуаціями, які мають певні особливості в зв'язку зі специфікою визначеного діяння. Підтримується позиція, що типова слідча ситуація є певною інформаційною моделлю (матрицею), яка відіграє важливе значення у процесі розслідування будь-якого кримінального правопорушення. На основі опрацювання матеріалів судово-слідчої практики сформульовано наступні типові слідчі ситуації, як-от: отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, підозрювані відсутні; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, пред'явлено підозру, особа співпрацює з правоохоронними органами; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, пред'явлено підозру, особа не співпрацює з правоохоронними органами; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, виявлено матеріальну та особистісну доказову інформацію, особи злочинців встановлено, підозру не пред'явлено; отримані відомості про вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, не виявлено будь-яку доказову інформацію та осіб злочинців.

Список використаних джерел:

1. Єфімов М. М. До питання типових слідчих ситуацій розслідування створення, утримання місць розпусти та звідництва. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 28 листопада 2019 р.). Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 62–64.
2. Єфімов М. М. Типові слідчі ситуації при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1. Том 5. Частина 2. С. 111–115.
3. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.
5. Лилик В. А. Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09. Львів. 2019. 20 с.
6. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика : навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Ч. II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. 505 с.
7. Лускатов О. В., Лускатова Т. О. Системи типових слідчих ситуацій в окремих криміналістичних методиках. Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах : вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали II Міжнар. науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 274–277.
8. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук за спец. : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2010. 610 с.

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ**QUANTITATIVE AND QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY**

Метою статті є дослідження кількісно-якісних показників, що відображають рівень, стан, структуру, динаміку, географію та латентність кримінальних правопорушень проти власності. У статті систематизовано кількісні та якісні показники, що відображають рівень, стан, структуру, динаміку, географію та латентність кримінальних правопорушень проти власності. Встановлено, що середнє значення питомої ваги кримінальних правопорушень проти власності відносно загальної кількості облікованих правопорушень за період 2019–2024 років становить 42,5% (2019 – 57,7% (256520); 2020 – 52,7% (190258); 2021 – 49,3% (158729); 2022 – 31,1% (113137); 2023 – 37,6% (178902); 2024 – 26,9% (132910)). Констатовано, що структура кримінальних правопорушень проти власності характеризується значною часткою тяжких та особливо тяжких злочинів, середній показник (усереднена питома вага) за 2019 – 2024 роки становить – 56%. У структурі кримінальних правопорушень проти власності за 2019 – 2024 рр. переважають крадіжки 656737 тис. (63,7% від всіх кримінальних правопорушень проти власності). Друге місце за поширеністю посідають шахрайства їх питома вага у структурі кримінальних правопорушень проти власності становить 25,4% (262506). На третьому місці – кримінальні правопорушення пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 5,2% (54332). З'ясовано, що латентність кримінальних правопорушень є одною з центральних категорій кримінології та критерієм, який впливає на вимірювання показників злочинності. Предметом латентності є та частина злочинності, котра залишається прихованою, з різних причин не знаходить відображення в державному обліку вчинених кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що вивчення кількісно-якісної характеристики кримінальних правопорушень проти власності є передумовою вироблення й реалізації ефективних стратегічних та організаційно-тактичних рішень щодо протидії кримінальним правопорушенням цієї категорії в умовах воєнного стану.

Ключові слова: показники, динаміка, структура, правопорушення, власність, протидія.

The purpose of the article is to study quantitative and qualitative indicators that reflect the level, state, structure, dynamics, geography, and latency of criminal offenses against property. The article systematizes quantitative and qualitative indicators that reflect the level, state, structure, dynamics, geography and latency of criminal offenses against property. It was established that the average value of the specific weight of criminal offenses against property relative to the total number of recorded offenses for the period 2019-2024 is 42.5% (2019 – 57.7% (256520); 2020 – 52.7% (190258); 2021 – 49.3% (158729); 2022 – 31.1% (113137); 2023 – 37.6% (178902); 2024 – 26.9% (132910)). It was found that the structure of criminal offenses against property is characterized by a significant share of serious and especially serious crimes, the average indicator (average specific weight) for 2019-2024 is 56%. In the structure of criminal offenses against property for 2019-2024, thefts prevail – 656,737 thousand

(63.7% of all criminal offenses against property). Fraud is the second most common, its specific weight in the structure of criminal offenses against property is 25.4% (262,506). In third place are criminal offenses related to misappropriation, embezzlement of property or taking possession of it through abuse of official position – 5.2% (54,332). It has been found that the latency of criminal offenses is one of the central categories of criminology and a criterion that affects the measurement of crime rates. The subject of latency is that part of crime that remains hidden, for various reasons is not reflected in the state accounting of committed criminal offenses. It is concluded that the study of the quantitative and qualitative characteristics of criminal offenses against property is a prerequisite for developing and implementing effective strategic and organizational and tactical decisions to combat criminal offenses of this category under martial law.

Key words: indicators, dynamics, structure, offenses, property, counteraction.

Актуальність теми. В умовах воєнного стану порушення прав власності можуть мати різноманітні форми, від крадіжок і грабежів до захоплення майна. Дії агресора, дестабілізація соціально-економічної ситуації, зниження рівня правопорядку – все це сприяє збільшенню ризиків скоєння кримінальних правопорушень. Це також ставить перед правоохоронними органами нові виклики, пов'язані з необхідністю забезпечення правопорядку, захисту власності та відновлення довіри громадян [1, с. 655].

Для ефективної, науково обгрунтованої боротьби зі злочинністю, потрібні повні й точні знання про справжній стан цього явища, що, в свою чергу, потребує стійких нових відомостей про рівень, структуру, динаміку та географію кримінально-караних дій, а також про осіб, які їх вчиняють [2, с. 83].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми протидії окремим видам кримінальних правопорушень проти власності стали предметом наукових досліджень таких науковців, як С.І. Афанасенко, В.С. Бондар, Б.Ю. Бистрицький, М.Ю. Бузинарський, А.В. Боднар, Ю.В. Висотенко, І.Б. Газдайка-Василишин, Ю.А. Дорохіна, В.С. Дженчако, О.Ю. Дрозд, О.О. Дудоров, С.О. Журба, Р.А. Запорожець, В.М. Захарчук, Ю.Є. Коваль, В.В. Лавренюк, П.Ю. Кравчук, В.О. Казміренко, А.М. Ключко, П.М. Коваленко, С.С. Кулик, Л.В. Ленська, О.В. Лисосед, О.Ю. Ліпін, А.В. Микитчик, Р.О. Мовчан, В.І. Оперук, Б.В. Осадчий, Ю.Я. Олійник, І. В. Пиріг, Б.А. Па-зій, Б.К. Слободянюк, І.В. Сорока, В.В. Семененко, Ю.А. Сказко, І.М. Твердохліб, О.Д. Терещук, Т.Г. Таран, К. О. Чаплинський, Г.М. Чернишов, Ю.О. Шульга, О.Г. Швидкий, Р.М. Шехавцов, С.А. Шубіна, Г.В. Щербакова.

Метою статті є дослідження кількісно-якісних показників, що відображають рівень, стан, структуру, динаміку, географію та латентність кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти власності, як і будь-яке інше соціальне явище, можна оцінити за допомогою певних критеріїв, що відбивають її кількісні та якісні характеристики. Здійснення такої оцінки можливе через аналіз таких кримінологічних показників як: рівень, динаміка, структура, географія та латентність цієї категорії кримінальних правопорушень [3; 4, с. 234].

Такий підхід дозволить прослідкувати стан кримінальних правопорушень проти власності, визначити тенденції росту та приросту, а також визначити місце цього виду злочинів у загальній структурі злочинності. Безумовно такий аналіз дозволить здійснити також оцінку впливу певних факторів на поширення вказаного виду кримінальних правопорушень [5, с. 216].

У кримінології зазвичай під поняттям «рівень злочинності» розуміється «...визначена в абсолютних числах загальна кількість злочинів (кримінальних правопорушень) та осіб, які їх вчинили, вчинених на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу» [6, с. 156].

Під станом розуміються «кількісно-якісні характеристики злочинності в конкретно взятій державі або регіоні за певний період часу» [7, с. 32; 8]. Структура злочинності є одним із основних складових елементів кримінологічної характеристики будь-якого виду кримінальних правопорушень (зокрема, проти власності) [9]. Відповідно до словникової літератури [10], термін «структура» (від лат. *structura* – будова, порядок, зв'язок) це – сукупність істотних, відносно стійких, закономірних зв'язків між частинами (елементами) об'єкта, що забезпечують його єдність [10, с. 611; 11].

Як слушно зазначає видатний український правознавець А.П. Закалюк структура злочинності «...має розкривати її склад, поширеність та співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють» [12, с. 156].

Динаміка злочинності – це показник, «...що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу, періоду. Показником динаміки злочинності здебільшого є темп, алгоритм зміни її кількісних значень (їхнє збільшення або зменшення) порівняно з даними періоду, взятого для порівняння» [12, с. 156; 13, с. 33; 11].

Крім рівня, динаміки та структури злочинності, у науковій літературі використовується ще і такий показник, як географія злочинності, під якою розуміють поширення злочинності в різних регіонах держави. Географія злочинності визначається за допомогою показників питомої ваги злочинності регіону в загальній кількості злочинів, вчинених у країні, а також за регіональними коефіцієнтами злочинності [13, с. 46; 8].

Для висвітлення рівня, динаміки та структури кримінальних правопорушень проти власності наведемо офіційні статистичні дані.

За даними офіційної статистики середнє значення питомої ваги кримінальних правопорушень проти власності відносно загальної кількості облікованих правопорушень за період 2019 – 2024 років становить 42,5% (2019 – 57,7% (256520); 2020 – 52,7% (190258); 2021 – 49,3% (158729); 2022 – 31,1% (113137); 2023 – 37,6% (178902); 2024 – 26,9% (132910)) [14].

Наведені статистичні дані показують, що динаміка вчинення кримінальних правопорушень проти власності протягом останніх 5 років характеризується хвилеподібними коливаннями, найвище значення амплітуди яких припадає на 2019 р., а найнижче – на 2022 р.

Водночас погоджуємося з думкою окремих вчених [15, с. 413], що нестабільні показники злочинності (зокрема і проти власності) пояснюються впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, що відбувалися в нашій країні, (анексія українських територій з подальшим триваючим воєнним протистоянням, впровадження ґрунтового реформування правоохоронної системи, поширення пандемії COVID-19, повномасштабна воєнна інтервенція, введення режиму воєнного стану, втрата контролю над певними територіями, значні зовнішні і внутрішні міграційні процеси, тощо) [15, с. 413].

На основі офіційних статистичних даних можна констатувати, що структура кримінальних правопорушень проти власності характеризується значною часткою тяжких та особливо тяжких злочинів, середній показник (усереднена питома вага) за 2019 – 2024 роки становить – 56% (табл. 1) [14].

Таблиця 1

Кількість облікованих кримінальних правопорушень проти власності за ступенем тяжкості за 2019–2024 рр.

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень проти власності		Тяжкі		Особливо тяжкі	
	кількість	відсоток, %	кількість	відсоток, %	кількість	відсоток, %
2019	256520	100	100451	39,1	4260	1,6
2020	190258	100	85167	44,7	4622	2,4
2021	158729	100	71514	45	3766	2,3
2022	113137	100	78774	69,6	3316	2,9
2023	178902	100	127603	71,3	5064	2,8
2024	132910	100	90395	68	4654	3,5

У структурі кримінальних правопорушень проти власності за 2019 – 2024 рр. переважають крадіжки 656737 тис. (63,7% від всіх кримінальних правопорушень проти власності). Друге місце за поширеністю посідають шахрайства їх питома вага у структурі кримінальних правопорушень проти власності становить 25,4% (262506). На третьому місці – кримінальні правопорушення пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 5,2% (54332) [14].

Наступним показником який варто проаналізувати є географія вчинення кримінальних правопорушень прот власності. Ґрунтовний аналіз наукової літератури [16, с. 51–52] та вивчення вироків суду [17] щодо кримінальних правопорушень проти власності свідчить, що найбільший

показник злочинної інтенсивності щодо вчинення кримінальних правопорушень проти власності зафіксований в Запорізькій (75%), Харківській (69%), Дніпропетровській областях (66%) та м. Києві (58%) найнижчий Івано-Франківській (33%), Тернопільській (31%) та Чернігівській (29%) областях.

Погоджуємось з думкою науковців-кримінологів, що дійсні розміри кримінальних правопорушень проти власності ще набагато більше, тому що вони є високолатентним злочином [18].

Латентність кримінальних правопорушень є одною з центральних категорій кримінології та критерієм, який впливає на вимірювання показників злочинності. Предметом латентності є та частина злочинності, котра залишається прихованою, з різних причин не знаходить відображення в державному обліку вчинених кримінальних правопорушень [19, с. 611].

Як показує практика, латентна злочинність зумовлюється не досконалою кримінальною політикою держави, недостатньою ефективною роботою правоохоронних органів, високим рівнем підготовки злочинців до планування та вчинення злочину а також приховування його наслідків, низьким рівнем довіри громадян до правоохоронних органів, тощо [19, с. 612].

Таким чином, на сьогодні перед дослідниками різних галузей права постає важливе завдання всебічного аналізу латентної злочинності, зокрема у проти власності. Потреба в дослідженні даного явища набула гострого характеру, оскільки сучасній латентній злочинності стали притаманні особливі якості та особливий характер, тому вона перетворилася на фактор, який не тільки дестабілізує життя суспільства, негативно впливає на його інститути, але і являє собою серйозну загрозу безпеці держави [20, с. 146]. У свою чергу латентність в умовах правового режиму воєнного стану набуває специфічного змісту та характеризується підвищенням ступенем уваги через об'єктивні фактори, які перешкоджають фіксації й розслідуванню кримінальних правопорушень [19, с. 611].

Висновки. Підсумовуючи викладене варто зазначити, що вивчення кількісно-якісної характеристики кримінальних правопорушень проти власності є передумовою вироблення й реалізації ефективних стратегічних та організаційно-тактичних рішень щодо протидії кримінальним правопорушенням цієї категорії в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Желудько В.С., Чорна А.Г. Кримінальні правопорушення проти власності під час воєнного стану. The 3rd International scientific and practical conference “*Science and technology: challenges, prospects and innovations*” (November 1–3, 2024) CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2024. P. 654–658.
2. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики чисельницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.
3. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.
4. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.
5. Осадчий Б. Кримінологічний аналіз кількісних і якісних показників злочинів у виді привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 214–227. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.27>.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. С. 156.
7. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
8. Бардачов В. В. Латентність злочинів у сфері службової діяльності, що вчиняють працівники Національної поліції України. *Верховенство права*. 2019. № 3. С. 158–166.
9. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. С. 74.
10. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. С. 611.
11. Назимко Є.С., Семенишина-Фіголь Б.М. Тенденції кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 510–513. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/125>

12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. С. 156.
13. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
14. Офіс Генерального прокурора. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
15. Панова С.В. Статистичний аналіз крадіжок, поєднаних з проникненням у житло в Україні: динаміка і тенденції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 412–415. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/95>
16. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності в містах і сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Наукові дослідження*. 2018. Вип. 36. С. 42–60. DOI: 10.31359/2079-6242-2018-36-2-42
17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.
18. Давиденко В.Л. Місце шахрайства серед злочинів проти власності (кримінологічний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Том 4. Вип. 24. С. 16–18.
19. Янішевська К.Д., Шеїн Д.С. Деякі аспекти латентності кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих та деокупованих територіях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 611–614. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/148>.
20. Рибікова Г.В., Сучкова В.В. Особливості методів дослідження латентних економічних злочинів. *Юридичний вісник*. 2017. 3 (44) С. 143–147.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

СКОМОРОВСЬКИЙ В.Б., КОРОЛЬОВА В.В., СТЕПАНЕНКО Н.В.
ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ..... 3

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

АНДРУХІВ О.І., КУШЕРЕЦЬ Д.В. ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ
ІНОЗЕМНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ПРАВА) В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
УКРАЇНСЬКЕ ТА МОЛДАВСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....9

ГАРАЩЕНКО Д.Р. ФІЗИЧНІ І ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ РЕЧОВИХ ПРАВ
НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ.....15

КУР'ЯН В.В. КАТЕГОРІЯ «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ» ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ, ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ В УКРАЇНІ
ТА ЯК ПРИНЦИП В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....20

МАРІНІЧ Ж.С. ВИЗНАННЯ ПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ
ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ
СОЦІАЛЬНЕ БУТТЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ..... 31

СЯДРИСТА І.І., ЧОРНА А.М. СПІВВІДНОШЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО
ОБОВ'ЯЗКУ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....31

ЦВЕТКОВ А.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕЄСТРАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЇ
ФІЛІЙ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВ ІНОЗЕМНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ.....35

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

АЛМАШІ І.М. ПРАВОВА ПРИРОДА КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ
У ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВАХ43

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПАНЧЕНКО О.І. НАЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ
КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ПРАЦІВНИКАМ:
ДОСВІД ФРАНЦІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА ІСПАНІЇ..... 50

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БАБЕНКО В.М. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОРГАНІЗАЦІЄЮ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯМ ІНСТИТУТУ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ
З ПОЗИЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....55

БЛОБРОВ Т.В. ПОНЯТТЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....60

ВЕРХОТУРОВА М.А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ
У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.....67

ДРОЗД О.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ
СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....73

ЗАЇКА І.В. ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ
В УКРАЇНІ.....78

КРИВОВ'ЯЗ Д.А. ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДОБРОЧЕСНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ.....	88
МУЗА О.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ.....	93
НІЦЕВИЧ О.В. ЗАБОРОНА ВТРУЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЖУРНАЛІСТІВ ЯК ГАРАНТІЯ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	98
ОВЧАРОВ А.В. СТОРОНИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СПОРУ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА	107
ОКСЮТЕНКО К.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	112
ПЕРУНІН В.М. КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	120
ПУСТОВІТ О.Ю. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ТА ЕКСПОРТУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ. ОКРЕМИЙ АСПЕКТ.....	125
РЕЗУЄВ Є.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В СИСТЕМІ НЕБАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ.....	130
САРАНОВ С.Г. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	136
СОКОЛОВСЬКИЙ Д.В. СИСТЕМА, ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ.....	144
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
ЛУЦАК С.Г. ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ.....	150
МИСЬ Т.І. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ДОКТРИНА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	157
РЕВА І.П. ВИЗНАЧЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 270 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	162
СТЕПАНЧЕНКО А.В. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ПРИБУТКУ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ.....	168
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
НЕХАЄНКО І.О. НАУКОВА ПОЛЕМІКА ВІДНОСНО ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИВЛАСНЕННЯ, РОЗТРАТИ МАЙНА АБО ЗАВОЛОДІННЯ НИМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ.....	177
ГУРІН В.В. КІЛЬКІСНО-ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ.....	183

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;

HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

SKOMOROVSKIY V.B., KOROLOVA V.V., STEPANENKO N.V. THE ROLE OF THE CIVIL SOCIETY INSTITUTE AS A MECHANISM FOR ENSURING STATE POLICY IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS..... 3

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;

INTERNATIONAL PRIVATE LAW

ANDRUKHIV O.I., KUSHERETS D.V. APPLICATION OF FOREIGN LEGISLATION (LAW) IN CIVIL PROCEEDINGS: UKRAINIAN AND MOLDOVAN LEGISLATION.....9

HARASHCHENKO D.R. INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES AS SUBJECTS OF PROPERTY RIGHTS TO AGRICULTURAL LAND PLOTS.....15

KUR'IAN V.V. THE CATEGORY OF “BEST INTERESTS OF THE CHILD” THROUGH THE PRISM OF SCIENTIFIC VIEWS, LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT IN UKRAINE AND AS A PRINCIPLE IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS..... 20

MARINICH ZH.S. RECOGNITION OF LAW AS A WAY TO PROTECT PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS THAT ENSURES THE SOCIAL LIFE OF A POLICE OFFICER IN UKRAINE.....27

SIADRYSTA I.I., CHORNA A.M. THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECTIVITY AND LIABILITY IN JOINT-STOCK LEGAL RELATIONS..... 31

TSVIETKOV A.M. LEGAL REGULATION OF REGISTRATION AND LIQUIDATION OF BRANCHES AND REPRESENTATIVE OFFICES OF FOREIGN BANKS IN UKRAINE.....35

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

ALMASHI I.M. LEGAL NATURE OF CONFLICT OF INTEREST IN BUSINESS COMPANIES..... 43

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

PANCHENKO O.I. NATIONAL APPROACHES TO DETERMINING THE AMOUNT OF COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE TO EMPLOYEES: THE EXPERIENCE OF FRANCE, GERMANY, AND SPAIN.....50

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

BABENKO V.M. STATE CONTROL OVER THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF NOTARIALITY IN UKRAINE FROM THE POSITION OF ADMINISTRATIVE LAW..... 55

BILOBROV T.V. THE CONCEPT AND CURRENT STATE OF CYBERSECURITY IN UKRAINE.....60

VERKHOTUROVA M.A. LEGAL REGULATION OF THE ARMS CIRCULATION IN THE GALICIA-VOLYN STATE.....67

DROZD O.YU. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF INTERACTION OF SUBJECTS OF COUNTERACTION TO COLLABORATIVE ACTIVITY..... 73

ZAIIKA I.V. WAYS TO IMPLEMENT INTERNATIONAL STANDARDS OF CONTROL OVER LAND USE AND PROTECTION IN UKRAINE.....78

KRYVOV'IAZ D.A. FORMS AND METHODS OF ENSURING LEGALITY AND INTEGRITY IN THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE.....	88
MUZA O.V. CURRENT ISSUES OF JUDICIAL CONTROL OVER THE ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS IN ADMINISTRATIVE CASES.....	93
NITSEVYCH O.V. PROHIBITION OF INTERFERENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS AS A GUARANTEE OF THEIR PROFESSIONAL ACTIVITIES.....	98
OVCHAROV A.V. PARTIES TO A PUBLIC-LEGAL DISPUTE IN THE FIELD OF ENTREPRENEURSHIP.....	107
OKSIUTENKO K.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE.....	112
PERUNIN V.M. SUPERVISORY AND OVERSIGHT ACTIVITIES OF THE TERRITORIAL UNITS OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN PREVENTING ECONOMIC OFFENSES.....	120
PUSTOVIT O.YU. LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF RULES AND EXPORT OF FOOD PRODUCTS. A SEPARATE ASPECT.....	125
REZUIEV YE.V. FUNCTIONING OF THE INSTITUTE FOR CONSUMER RIGHTS PROTECTION IN THE NON-BANKING CREDIT SYSTEM.....	130
SARANOV S.H. SOME FEATURES OF PUBLIC CONTROL IN THE FIELD OF ANTI-CORRUPTION.....	136
SOKOLOVSKIYI D.V. SYSTEM, POWERS AND FUNCTIONS OF EXECUTIVE BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF SOLAR ENERGY.....	144
<i>CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW</i>	
LUTSAK S.H. FOREIGN PRACTICES OF COMBATING CORRUPTION CRIMES COMMITTED BY POLICE.....	150
MYS T.I. CRIMINAL LIABILITY OF LEGAL ENTITIES IN THE UNITED KINGDOM: THE IDENTIFICATION DOCTRINE AND PROSPECTS FOR ADAPTATION IN UKRAINE.....	157
REVA I.P. DEFINITION OF THE REGULATORY AND LEGAL PRINCIPLES OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES PROVIDED FOR IN ARTICLE 270 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	162
STEPANCHENKO A.V. CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE ILLEGAL USE FOR PROFIT OF HUMANITARIAN AID, CHARITABLE DONATIONS OR FREE AID.....	168
<i>CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY</i>	
NEKHAIENKO I.O. SCIENTIFIC CONTROVERSY CONCERNING TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS OF THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF MISAPPROPRIATION, SPENDING OF PROPERTY OR POSSESSION OF IT THROUGH ABUSE OF OFFICIAL POSITION.....	177
HURIN V.V. QUANTITATIVE AND QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY.....	183

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 2, 2025

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 18.04.2025. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 19,76. Ум. друк. арк. 15,6.

Наклад 300 прим. Зам. № 0925/700.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua